

ALBINAS JOVAIŠAS
LIUDVIKAS RĖZA

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
LIETUVIŲ KALBOS IR LITERATŪROS INSTITUTAS

ALBINAS JOVAIŠAS

LIUDVIKAS
RĖZA

VILNIUS 1969

Redagavo
L. GINEITIS

LIUDVIKAS RĖZA
Nežinomo dailininko tapytas portretas

P R A T A R M Ė

Liudvikas Rėza — vienas žymiausių XIX a. pradžios lietuvių literatūros atstovų, statytinas greta A. Strazdo, D. Poškos, S. Stanevičiaus, S. Daukanto. Nors Rėza darbavosi Rytų Prūsijoje, bet jo veikla yra labai reikšminga visai ano meto lietuvių literatūros ir folkloristikos raidai.

Rėza pirmasis išleido K. Donelaičio „Metus“ ir pasakėčias, įvertino šiuos kūrinis kaip klasikinius lietuvių literatūros pavyzdžius. Jis paskelbė pirmąją lietuvių liaudies poezijos rinkinį „Dainos“, pradėdamas naują etapą lietuvių folkloristikoje. Šie Rėzos darbai, patraukę plačių literatūrinių sluoksnių dėmesį, įtvirtino pasaulietines tendencijas lietuvių literatūriniame gyvenime, iškėlė į jo centrą liaudies socialinės padėties, buities, kultūros klausimus. Ir kitais atvejais Rėza sugebėjo išreikšti pažangius savo epochos siekimus, priešindamasis Prūsijos monarchijos valdančiųjų sluoksnių vykdomam lietuvių liaudies vokietinimui, gindamas jos kultūrinės teises, ugdydamas lietuvių literatūrinę kalbą.

Rėzos gyvenimo ir veiklos tyrinėjimas buvo pradėtas XIX a. antrojoje pusėje. Pirmąją platesnę Rėzos biografiją parašė Karaliaučiaus universiteto profesorius istorikas F. Šubertas (1855). Iki pirmojo pasaulinio karo Rėzos literatūrinę, folkloristinę ir poetinę veiklą yra vertinę žinomi lietuvių filologijos istorijoje užsieniečiai mokslininkai A. Šleicheris, F. Neselmanas, L. Pasargė, F. Tecneris, E. Volteris, J. Zembrickis, A. Becenberge-
ris, A. Niemis. Tuo laikotarpiu domėjimasis Rėzos

veikla žymia dalimi priklausė nuo donelaitikos ir folkloristikos raidos. Išskyrus F. Neselmaņą, gana aštriai kritikavusį Rėzą už K. Donelaičio „Metų“ pirmojo leidimo nepilnavertiškumą, kiti mokslininkai pripažino ir aptarė jo nuopelnus tiek donelaitikos bei folkloristikos, tiek poetinės kūrybos srityse. Buvo patikslinti ir iškelti kai kurie Rėzos gyvenimo ir veiklos faktai, imta naudoti medžiaga iš Rėzos rankraštinio archyvo, saugoto Karaliaučiuje. Nuo XIX a. pabaigos rimtą dėmesį Rėzai skyrė ir lietuvių kultūros bei mokslo veikėjai J. Šliupas, V. Kalvaitis, A. Bruožis, S. Čiurlionienė-Kymantaitė.

Buržuazinės santvarkos metais Lietuvoje išsamaus, apibendrinančio darbo apie Rėzą nebuvo parašyta, nors tuometiniai literatūros istorikai — M. Biržiška, J. Ere-tas, B. Stočkus, V. Maciūnas — tyrinėjo Rėzos veiklą ir kūrybą. M. Biržiška plačiau nušvietė Rėzos folkloristinę veiklą. Jis taip pat paruošė leidinį «Liudo Rėzos „Dainos“» (I—II, 1935—1937), kuriame perspausdino tekstus ir pagrindinį straipsnį iš „Dainų“ rinkinio bei tautosakinę ir literatūrinę medžiagą iš Rėzos archyvo. J. Ere-tas paskelbė studijinius straipsnius „Rėzos giminė. Karvaičiai ir jų poetai“ (1937) ir „Rėzos santykiai su Goethe“ (1938). B. Stočkus parašė darbą „Rėzos charakteris ir jo lietuvybė“ (1934). J. Ereto ir B. Stočkaus straipsniai buvo išspausdinti Kauno universiteto žurnale „Athenaeum“. Kai kurie tuo metu užsienyje pasirodę rašiniai taip pat kiek papildė žinias apie Rėzą. Nors M. Biržiškos, J. Ereto ir B. Stočkaus darbuose pateikta svarbių archyvinės medžiagos publikacijų ir gana gausu bibliografinės informacijos, tačiau juose nebuvo nuodugniai išnagrinėta nė viena Rėzos veiklos sritis, liko neatskleisti visuomeniniai tos veiklos motyvai, Rėzos idėjinės ir estetiškos pažiūros, nebuvo išspręsti pagrindiniai Rėzos, kaip literato ir folkloristo, vertinimo klausimai. Pa-

žymėtina, kad tuo metu apie Rėzą viena ar kita proga rašė V. Mykolaitis, B. Sruoga, L. Gira, Butkų Juzė, K. Korsakas.

Tarybiniais metais Rėzos veikla nušviečiama, remiantis marksistine metodologija. Rėzos atlikti darbai apžvelgiami akademinuose leidiniuose „Lietuvių literatūros istorija“ ir „Lietuvių tautosakos apybraiža“. Rėzos vertinimo klausimus yra sprendę moksliniuose darbuose, straipsniuose, recenzijose, vadovėliuose V. Mykolaitis, B. Pranskus, K. Korsakas, J. Lebedys, L. Gineitis, M. Lukšienė, J. Čiurlionytė, Amb. Jonynas, K. Grigas, A. Sprindis, J. Būtėnas, A. Šalčiūtė ir kt. Dideli svarbiausių Rėzos darbų fragmentai paskelbti „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatijoje“ (1957). Keli geresni Rėzos eilėraščiai, rašyti vokiečių kalba, buvo išversti į lietuvių kalbą (vert. V. Bložė) ir išspausdinti antologijoje „Lietuvių poezija. XIX amžius“ (1955). Tarybiniais metais išėjo naujas „Dainų“ rinkinio leidimas (L. Rėza. Lietuvių liaudies dainos, I, 1958; paruošė J. Jurginis ir B. Kmitas) ir buvo paskelbti Rėzos archyve išlikę lietuvių liaudies dainų ir jų melodijų užrašymai, nepatekę į „Dainų“ rinkinį (L. Rėza. Lietuvių liaudies dainos, II, 1964; paruošė D. Venclovaitė, V. Paltanavičius, A. Jovaišas). Nežinomų Rėzos spaudinių rado A. Sprindis ir V. Vilnonytė. Naujos informacijos apie Rėzą pateikė lietuvių ir vokiečių bibliografai.

Šioje monografijoje stengiasi sutelkti visus svarbiausius Rėzos gyvenimo faktus, nušviesti pagrindinius jo lituanistinės veiklos barus. Daugiausia dėmesio skiriama donelaitikos ir folkloristikos problemoms. Bendroji Rėzos idėjinių ir estetinių pažiūrų kryptis nuosekliau aptariama specialiaame monografijos skyriuje, tačiau ir kituose monografijos skyriuose bandoma apčiuopti Rėzos estetinių pažiūrų santykį su ano meto literatūrinė-

mis srovėmis, aptarti šia prasme jo vietą lietuvių literatūros raidoje. Ties religinio pobūdžio Rėzos darbais apsišojama trumpiau, kadangi juose labiausiai pasireiškė konservatyvieji Rėzos lituanistinės veiklos momentai ir šių darbų reikšmė lietuvių literatūrinio gyvenimo raidai nežymi. Nesant šaltinių, lieka neapibūdinti Rėzos religinio turinio rašiniai lotynų kalba, susiję su jo, kaip teologijos profesoriaus, darbu Karaliaučiaus universitete. Monografijoje paliečiami Rėzos ryšiai su Lietuva bei kaimyninių tautų literatūromis, tačiau, vengiant išsiplėsti, dažnai tenkinamasi tik faktografiniais tos srities duomenimis.

Nagrinėjant medžiagą, tolydžio susidurta su klausimais, kuriuos reikėjo spręsti kitaip, negu iki tol. Visų pirma tai pasakytina apie „Dainų“ rinkinio autentiškumą, Rėzos socialines ir estetines pažiūras, K. Donelaičio kūrybos publikavimo priežastis ir reikšmę, „Metų“ pirmajame leidime padarytų kupiūrų pobūdį, Rėzos poetinę kūrybą vokiečių kalba ir kt.

Nemažo būrio tarybinių lietuvių literatūros istorikų ir folkloristų atlikti Rėzos literatūrinės ir folkloristinės veiklos tyrinėjimai, gausi temai reikalinga medžiaga — Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinėje bibliotekoje saugomas Rėzos rankraštinis archyvas, kita rankraštinė medžiaga ir literatūra, esanti turtinguose Vilniaus mokslinių bibliotekų fonduose,— sudarė geras darbo sąlygas. Tačiau dalies monografijai pageidautinos medžiagos respublikoje nėra. Tai kiek apsunkino kai kurių klausimų nušvietimą. Iš dalies šią kliūtį pavyko įveikti, suradus svarbių šaltinių Maskvos, Rygos, taip pat Vokietijos Demokratinės Respublikos bibliotekose.

Rašant monografiją ir ruošiant ją spaudai, autoriui suteikė pagalbą literatūros mokslininkai, bibliotekų darbuotojai. Autorius yra giliai dėkingas dabar jau mi-

rusiems akad. V. Mykolaičiui ir prof. B. Pranskui, reiškia nuoširdžią padėką akad. K. Korsakui, filol. m. kand. K. Doveikai, filol. m. dr. J. Lebedžiui, filol. m. dr. L. Gineičiui, filol. m. kand. R. Mikšytei, talkinusiame ruošiant monografiją spaudai J. Petroniui, visam Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Ikitarybinės lietuvių literatūros sektoriaus kolektyvui ir kitiems asmenims.

L. RĖZOS GYVENIMO KELIAS

1. VAIKYSTĖ IR MOKSLO METAI

Liudvikas Rėza gimė 1776 m. sausio mėn. 9 d. Kuršių nerijoje, Karvaičių kaime.¹ Kuršių nerija XVIII a. pabaigoje buvo tolimas Prūsijos monarchijos užkampis. Žmonės čia vertėsi žvejyba, daržininkyste, gintaro rinkimu. Atsitiktinio uždarbio teikdavo pašto kelias, kuris jungė Karaliaučių su Klaipėda.

Nerijoje daugiausia buvo kalbama lietuvių ir kuršių kalbomis. Vietos administratoriais, pastoriais, mokytojais būdavo vokiečiai, bet jie į neriją vyko nenoromis, kadangi neturtingame smėlynų krašte nebuvo ko tikėtis gerų pajamų. Čia dar užgriuvo stichinės nelaimės: iškirtus mišką, pajudėjo kopos, vėjas ėmė pustyti smiltis ant Karvaičių.

Rėzos gimimo laiku Karvaičiai buvo parapijos centras, turėjo mokyklėlę, smuklę, keliolika sodybų, tačiau atslenkančios kopos jau griovė kaimą.² Paskutiniajame XVIII a. dešimtmetyje smiltys Karvaičius galutinai užpustė. Parapija buvo perkelta į Juodkrantę, precentorius — į Nidą, žmonės apsigyveno Nidoje, Juodkrantėje,

¹ Ilgą laiką Rėzos gimimo data buvo laikoma 1777.VI.9, nes tokią datą nurodydavo pats Rėza savo autobiografinėse žiniose (SUPPL, p. 2; TŽ, p. 9). Pirmasis tikrąją Rėzos gimimo datą nustatė L. Pasargė, remdamasis Karvaičių parapijos knygomis, buvusiomis Juodkrantėje (L. Passarge. Die Kurische Nehrung.— AM, VIII, 1871, p. 198).

² A. Bezzenberger. Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner. Stuttgart, 1889, p. 56—58.

Nagliuose. Karvaičių kaimas, buvęs apie du kilometrus į šiaurę nuo dabartinės Preilos, išnyko.

Rėza gimė palyginti pasiturinčioje šeimoje. Jo tėvas Jonas Rėzė³ valdė užkeigos namus ir buvo pajūrio sargas. Jis turėjo suteikti pagalbą ties jam pavestu kranto ruožu nelaimės ištiktiems laivams, prižiūrėti gintarą renkančius darbininkus.⁴ Už šią tarnybą valdžia duodavo butą, sklypą, atlyginimą pinigais. Taigi, socialiniu atžvilgiu J. Rėzė užėmė aukštesnę padėtį už nerijos žvejus. Krikštijant 1776 m. sausio 14 d. būsimąjį profesorių Martyno ir Liudviko vardais⁵, krikštatėvių tarpe įrašyti pašto vedėjas, vyresnysis šulcas, šulcienė.⁶

Vis tik ekonominė J. Rėzės padėtis nedaug tesiskyrė nuo aplinkinių. Pirmieji Rėzos biografai nurodo, kad jo tėvas savo gausią šeimą tepajėgė išlaikyti sunkiomis pastangomis.⁷

Toks gyvenimas truko neilgai. Šeimą užgriuvo skaudžios nelaimės. 1778 m. džiova mirė motina Katarina Šarlota Šneiderin. Tėvas po dvejų metų vedė Karvaičių precentoriaus dukterį Mariją Dorotėją Bernardin. Tačiau, neilgai su ja pagyvenęs, nesulaukęs vaikų, susirgo džiova ir 1782 m. mirė, kai Liudvikas ėjo šeštuosius metus.

Karvaičių parapijos knygų duomenimis, J. Rėzė su pirmąja žmona sugyveno šešis sūnus ir dvi dukteris.

³ Ši Kuršių nerijoje XVIII a. dažnai sutinkama pavardė būdavo užrašinėjama trejopu kamiengaliu: Rėza, Rėzė, Rėzas.

⁴ SUPPL, p. 2; L. Passarge. Aus Baltischen Landen. Glogau, 1878, p. 287—288.

⁵ J. Sembritzki. Die ostpreussische Dichtung. 1770—1800.—AM, XLV, 1908, p. 429—430. Pats Rėza jaunystėje pasirašinėdavo Martynu Liudviku arba tiesiog Liudviku. Atrodo, nuo 1816 m. jis ėmė pasirašinėti Liudviku Gediminu. Šį lietuvišką vardą Rėza prisidėjo, matyt, norėdamas pabrėžti savo tautybę.

⁶ „Athenaeum“, VIII, K., 1937, p. 159. (Iš šio šaltinio imamos ir kitos žinios apie Rėzos tėvus, šeimą).

⁷ NEKR, p. 124; ŠUB, p. 246.

Liudvikas buvo paskutinis vaikas.⁸ M. Bernardin mirė praėjus septyneriems metams po J. Rėzės mirties.⁹ Nežinia, ar ji, likusi viena, dar kiek augino vaikus, ar iš karto atidavė juos giminėms. Gal būt, iš pradžių giminės priglaudė tik kai kuriuos vaikus. Šiaip ar taip, tėvui mirus, vaikai atsidūrė pas svetimus. Apie Liudviko brolius ir seseris žinių nėra. Atrodo, jie nepasiekė didesnio išsimokslinimo ir liko gyventi kaime. Rėza, dirbdamas universitete, juos kartais paremdavo.¹⁰

Našlaitį Liudviką iš pradžių priglaudė Naglių kaimo žvejys Radmacheris, o apie 1782—1783 m.— tolimas giminaitis, Rasytės paštininkas Bemas. Gyvendamas pas Bema, šešiametis berniukas ganė žąsis. Rasytės mokytojas išmokė jį skaityti. Tada jis nešdavęsis knygeles pas žąsis, bet užsiskaitęs blogai jas ganydavęs ir ne sykį buvo nubaustas už žąsų padarytus nuostolius.¹¹ Tačiau Liudviko stropumas bei paklusnumas sužavėjo Bemo dukterį ir Rasytės mokytoją. Jų pastangomis berniukas 1785 m., atsisveikinęs su gimtąja Kuršių nerija, kur patyrė daug sunkių pergyvenimų, pateko dar pas kitą giminaitį — motinos sesers vyrą, Kaukėnų precentorių, vėliau kleboną Kristijoną Dovydą Vitichą¹², kuris yra

⁸ Su šiais duomenimis nesutampa NEKR, p. 124 ir ŠUB, p. 246—247 teikiamos žinios, kad buvę penki vaikai — viena duktė ir keturi sūnūs ir kad Liudvikas buvęs trečiasis sūnus. Toks prieštaravimas atsirado, gal būt, dėl to, kad Rėza vėliau silpnai beprisiminė šeimoje praleistus metus.

⁹ NEKR, p. 124 ir ŠUB, p. 246—247 netiksliai nurodoma, kad antroji motina mirusi tuoj po tėvo mirties.

¹⁰ ŠUB, p. 254.

¹¹ ŠUB, p. 247.

¹² SUPPL, p. 2; NEKR, p. 124; ŠUB, p. 247.

K. Forštroiteris rašo [K. Forstreuter. Die Herkunft von Johannes Rhesa und Martin Ludwig (Jedimin) Rhesa.— „Zeitschrift für slavische Philologie“, XIV. Leipzig, 1937, p. 28], kad Rėza augo ne tik Kaukėnuose, bet ir Plaškiuose. K. Vitichas dirbo precentoriumi Plaškiuose iki 1783 m. (TŽ, p. 130). Tad pagal K. Forštroiterį išeina, kad Rėza iš Kuršių nerijos išsikėlė ne vėliau kaip 1783 m. Tačiau K. Forštroiteris šio savo teiginio jokiais argumentais neparėmė.

žinomas kaip lietuvių raštijos darbuotojas. Mat, Kaukėnuose buvo geriau įrengta mokykla. Liudvikas čia prabuvo šešerius metus.

Už stropumą ir pažangą moksle K. Vitichas savo globotinį ėmė mokyti lotynų kalbos. Po konfirmacijos K. Vitichas paklausęs penkiolikmečio jaunuolio, ką jis manęs pasirinkti tolesniame savo gyvenime. Nežinodamas padėties, šiaip drovus vaikiną tvirtai pareiškęs, kad jis noris studijuoti.¹³ K. Vitichas pats turėjo didelę šeimą ir menkas pajamas, todėl negalėjo Liudviko paremti. Tačiau, tarpininkaujant seniems K. Viticho pažįstamiems Karaliaučiuje, 1791 m. vasarą pavyko jaunuolį išprausti į Lebenichto — vienos Karaliaučiaus dalies — beturčių namus. Kaip beturčiui, jam buvo leista nemokamai lankyti Lebenichto lotyniškąją mokyklą, kuri turėjo teisę savo auklėtinius siųsti į universitetą.

Rėza buvo priimtas, atrodo, į ketvirtą — ano meto skaičiavimu pačią žemiausią — klasę. Jaunuolis savo darbštumu netruko nusipelninti mokytojų palankumo, tačiau jo kelias į mokslą nebuvo lengvas. „Juodžiausias vargas privertė jį, esant labai blogai ano meto beturčių namų būklei, pergyventi sunkiai įveikiamus trūkumus. Tik kai sekančiais metais jam pavyko peršokti į antrąją klasę ir gauti pamokų turtingose šeimose, atsirado šiokių tokių galimybių patenkinti būtiniausius pragyvenimo poreikius ir įsigyti kai kurias knygas.“¹⁴ Trečiaisiais mokslo metais Rėza perėjo į paskutinę klasę ir jau 1794 m. rudenį su brandos pažymėjimu buvo nukreiptas į universitetą. Lebenichto lotyniškojoje mokykloje Rėza

¹³ ŠUB, p. 247.

¹⁴ ŠUB, p. 248.

pramoko graikų ir lotynų kalbų, susipažino su orientalistika, istorija, filosofija.¹⁵

1795 m. kovo 25 d. Rėza, būdamas devyniolikos metų, tapo Karaliaučiaus universiteto studentu. Tai matyti iš 1794/95 mokslo metų žiemos semestro imatrikuliacijos.¹⁶

Čia reikia tarti keletą žodžių dėl Rėzos tautybės.

Imatrikuliacijos sąrašė Rėzos tautybė nenurodyta, tik pažymima, kad jis gimęs Prūsijoje, Karvaičiuose. Pats Rėza savo tautybę apibūdino autobiografijoje, įteiktoje Karaliaučiaus universitetui 1810 m. Jis nurodė, jog yra kilęs „iš lietuviškos giminės“, kuriai priklausęs ir XVII a. lietuvių raštijos darbuotojas J. Rėza.¹⁷ Universitete Rėza, kaip matyti iš akademinės vadovybės rašto, kuriuo jis tais pačiais 1810 m. skiriamas ekstraordinariu profesoriumi ir lietuvių kalbos seminaro inspektoriumi, buvo laikomas lietuviu. Rašte sakoma: „Gerbtinam vyrui M. Liudvikui Rėzai, karvaitiškiui lietuviui, neeilinė tvarka pavesti teologijos mokymo sritį kartu su lietuvių kalbos seminaro inspektavimu.“¹⁸ Vėliau imta manyti, kad Rėza buvęs kuršis. Tokios pažiūros laikėsi F. Tecneris, A. Bruožis (Prabočių Anūkas), Vydū-

¹⁵ SUPPL, p. 3.

¹⁶ „Nr. 61. — Rhesa Ludov., Carwaiten Boruss, stud. theol.“ Toks imatrikuliacijos nurodomas knygoje: G. Erler, Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544—1829, II. Leipzig, 1911—1912, p. 630. Kitoks imatrikuliacijos variantas pateiktas kitame šaltinyje: Akademisches Erinnerungsbuch für die welche in den Jahren 1787 bis 1817 die Königsberger Universität bezogen haben. Königsberg, 1825, p. 70, kur pažymima: „54. Ludewig Rhesa, aus Carwaiten bei Memel, Theologe.“ Matyt, čia neišlaikytas imatrikuliacijos tekstologinis autentiškumas.

¹⁷ SUPPL, p. 2.

¹⁸ „Theologiae extra ordinem docendae provinciam una cum Seminarii Lithuanici inspectione, viro plurimum reverendo, M. Ludovico Rhesa, Carvaita-Lithuano, demandare“ („Athenaeum“, V. K., 1934, p. 22).

nas ir kt.¹⁹ Rėzos pavardėje esąs garsas „z“ vietoje galimo „ž“ rodytų veikiau jo kuršišką, ne lietuvišką kilmę. Turint galvoje XVIII a. pabaigos tautybių santykius Kuršių nerijoje, tuo negriaunamas paties Rėzos teigimas, kad jis yra kilęs iš lietuviškos giminės.

Sunkiau patikėti K. Forštroiteriu, įrodinėjusiu, kad Rėza buvo vokietis.²⁰ K. Forštroiterio nuomone, Rėzos motina „be abejo, vokietė“, o tėvas — „tikriausiai, vokietis“, kadangi jo pavardė esanti vokiška. Tai parodą ir Rėzos tėvo pavardės užrašymai įvairiuose dokumentuose: Reehse, Raese, Rhöse, Roehse. Sūnus „iš atviros simpatijos Kuršių nerijos gyventojams“ suteikęs savo pavardei kuršišką formą, panašiai kaip iš meilės lietuviškumui prisidėjęs sau Gedimino vardą. Visa tai jis padaręs dėl XVIII a. sentimentalumo, skatinusio užjausti kuršių ir lietuvių tautas.

Kai kuriems K. Forštroiterio samprotavimams galima pritarti (pvz., Rėzos motina gal tikrai buvo vokietė), tačiau ne visiems. Juk būtų visai nesuprantama, kodėl tėvų vokiečių vaikas, kaip tai teigia K. Forštroiteris, ėmė save vadinti „kilusiu iš lietuviškos giminės“. Kokius jausmus Rėza bebūtų reiškęs lietuviams ar kuršiams, vis dėlto nepatikėtina, kad būtų žengęs tokį žingsnį. Jis bent iš tėvo pusės, matyt, žinojo savo kilmę.

Universitete Rėza pasirinko teologiją. Gal būt, stoti į šį fakultetą jam patarė K. Vitichas, tačiau, greičiausiai, bus paskatinusios sunkios buitinės sąlygos. Apskritai, Rėzos pasirinkimas buvo būdingas to meto beturčiams studentams.

¹⁹ F. Tetzner. Die Slawen in Deutschland. Braunschweig, 1902, p. 123; Prabočių Anūkas. [A. Bruožis]. Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai. Tilžė, 1920, p. 52; Vyduonas. Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen. Tilsit, 1932, p. 326.

²⁰ K. Forstreuter. Die Herkunft von Johannes Rhesa und Martin Ludwig (Jedimin) Rhesa, p. 25—28; taip pat: Altpreuussische Biographie, Bd. 2., Lieferung 4. Marburg an der Lahn, 1961, p. 552.

Rėzos studijų metai sutapo su tuo laikotarpiu, kai Prūsijos monarchija nedalyvavo karuose. Nėra pagrindo manyti, kad Rėzą pasiekdavo vokiečių jakobiniška periodika, tačiau akademiname gyvenime tiek studentų, tiek kai kurių profesorių tarpe reikėsi antifeodalinės nuotaikos. Universitete 1795 m. buvo įsteigta komisija slaptoms studentų draugijoms sekti.²¹ Kilęs iš nekilingųjų luomo, visą laiką patirdamas skurdą, jaunuolis negalėjo būti abejingas antifeodalinėms nuotaikoms.

Rėza uoliai studijavo. Priešpaskutiniųjų metų pabaigoje jis jau gaudavo išlaikymą studentų bendrabutyje, vadinamajame kipkeanume, kurį buvo įsteigęs Karaliaučiaus universiteto profesorius G. Kipkė. Rėza taip pat buvo paremtas akademinėmis labdaromis, o kadangi dar turėjo privačių pamokų, galėjo gyventi pusbėdžiu.²² Tokios lengvesnės buvusios 1798 m. vasaros atostogos prieš paskutinį kursą.

Universitete Rėza greta teologijos mokėsi antikinių kalbų, literatūros istorijos, retorikos²³, klausė istorijos paskaitų, bet labiausiai pamėgo filosofiją ir Rytų kalbas.²⁴ Žymų poveikį Rėzos asmenybės brendimui bus padarę jo mėgstamiausių dalykų profesoriai: filosofas I. Kantas (1724—1804), orientalistas J. Hasė (1759—1806), istorikas K. Mangelsdorfas (1748—1802) ir Ch. Krausas (1753—1803), skaitęs kursą ekonominiais ir administraciniais klausimais. „Rėzą universitete atitraukė nuo kitų dalykų labai pamėgtos orientalistinės studi-

²¹ G. Selle. *Geschichte der Albertus-Universität zu Königsberg in Preussen*. Würzburg, 1956, p. 203. [Šios knygos autorius vadovaujasi buržuazine metodologija, nacionalistinėmis pažiūromis, ir tai jam užkerta kelią objektyviai nušviesti Karaliaučiaus universiteto istoriją (1544—1945). Tačiau kai kuriais atvejais knyga patraukia dėmesį nauja faktine medžiaga].

²² ŠUB, p. 250.

²³ „Athenaeum“, V, p. 2.

²⁴ SUPPL, p. 3—4; ŠUB, p. 248.

jos, vadovaujamos prof. Hasės, nors jis taip pat itin uoliai lankė paskutiniąsias Kanto paskaitas ir labai įdomų Krauso kursą.²⁵ Vėliau šiuos tris profesorius Rėza pagerbė epitafiniais eilėraščiais.²⁶

Apie vokiečių filosofijos klasiką I. Kantą, kuris, Rėzai stojant į universitetą, ėjo filosofijos fakulteto dekanu pareigas²⁷, ir savo metu žinomą „praktinės filosofijos“ profesorių Ch. Krausą dar bus kalbama, apibūdinant Rėzos idėjines ir estetines pažiūras. Čia tik pasakytina, kad tie du profesoriai suvaidino svarbų vaidmenį, formuojantis antifeodalinėms Rėzos nuotaikoms.

Teologijos profesorius orientalistas J. Hasė tapo Rėzai vienu artimesnių žmonių universitete. Jis dėstė ne tik Rytų kalbas, bet buvo geras ir antikinės literatūros specialistas. Tuo laiku Karaliaučiaus universitete antikinės literatūros studijos buvo smukusios. Graikų ir lotynų kalbos tarnavo kone vien teologijai.²⁸ Tad J. Hasė padėdamas ir, gal būt, skatinamas, Rėza turėjo progų giliau susipažinti su antikine literatūra. Šis profesorius galėjo žadinti Rėzos susidomėjimą J. Herderiu, pas kurį pats buvo mokėsis. J. Hasė kryo ir į priešistorinius tyrinėjimus. Jis, pavyzdžiui, 1799 m. išleido knygą, kurioje įrodinėjo, kad Prūsija, gintaro kraštas, esą, buvusi žmonių lopšiu. Galimas daiktas, kad J. Hasė pirmasis susipažindino Rėzą su naujaisiais Rytų kraštų istorijos tyrinėjimais ir su neologija, kuri, remdamasi mokslų pažanga, ėmė judinti senąsias tikybines dogmas. Vienu metu J. Hasė buvo kaltinamas neologišku eretiškumu, dėl to turėjo aiškintis ir dėtis ortodoksu.

Sunku pasakyti, kiek J. Hasės pažiūros veikė studen-

²⁵ ŠUB, p. 248.

²⁶ Žr. PRUT, I.

²⁷ Akademisches Erinnerungsbuch, p. 66.

²⁸ G. Selle, min. veik., p. 188.

tą Rėzą, tačiau kaip tik J. Hasė patarė Rėzai eiti mokslininko keliu.²⁹ „Paties Rėzos norai su tuo sutapo < . . . >, bet didelis neturtas ir neturėjimas vilties įsigyti iš pradžių lėšų pragyvenimui, dirbant privatdocentu ar neapmokamu ekstraordinariniu profesoriumi, neleido atsiskyti praktiškų teologijos studijų, kad kuo greičiau galėtų ruošti akademiniam darbui, būdamas savarankišku dvasininku.“³⁰ Savo troškimų išsipildymo Rėza laukė gana ilgai — šešiolika metų: tik 1816 m. jis pasitraukė iš kariuomenės pamokslininko pareigų ir atsidėjo vien universitetui bei lituanistikai.

Studijų metais Rėza pamėgo poeziją. „Norėdamas paskatinti dvasią šalia griežtų teologijos ir filosofijos mokslų siekti malonesnių dalykų, atliekamą laiką praleisdavau, skaitydamas senovės poetus“, — rašė Rėza autobiografijoje.³¹ Ypač jis žavėjosi ramiu ir maloniu Teokritu.

Jausdamas poetinį talentą, Rėza ėmė kurti eiles. Tur būt, 1797 metais pažymėtus eilėraščius reikia laikyti pirmaisiais jo kūrybiniais bandymais. Tai buvo idilinio, sentimentalinio pobūdžio poezija. Ypač kūrybingos buvo 1798 m. atostogos. Tuos metus Rėza mėgo vadinti „poetiškaisiais“ savo gyvenimo metais.³² Kelių poetų rinkinėlyje „Penkiolika vokiškų dainų“ (1799) išspausdinti ir šeši Rėzos eilėraščiai. Šiam rinkinėliui gaidas sukūrė vienas artimiausių Rėzos draugų muzikas V. Jensenas, vėliau tapęs žinomu Karaliaučiaus vargonininku, kompozitoriumi, pedagogu.³³

²⁹ NEKR, p. 124; ŠUB, p. 248.

³⁰ ŠUB, p. 249.

³¹ SUPPL, p. 4.

³² NEKR, p. 124; ŠUB, p. 249.

³³ „An Wilhelm Jensen“, PRUT, I, p. 130; A. Hagen. Geschichte des Theaters in Preussen.— NPPB, IV, 1853, p. 175; J. Sembritzki. Die ostpreussische Dichtung, p. 431.

Gali būti, kad studijuodamas Rėza dalyvavo kokiam literatūrinio pobūdžio ratelyje.

Studijų metais sukurti eilėraščiai, kiek juose pasireiškė lyrinis pradas, leidžia apytikriai įsivaizduoti Rėzos anuometinę nuotaiką, moralinę aplinką. Jam nebuvo svetimi jaunatviški polėkiai ir kilnūs siekimai. Poetą veikė literatūroje sklindanti sentimentalinė pasaulėjauta. Ji įnešė liūdesio į to periodo Rėzos kūrybą, bet nepajėgė nugalėti jos giedrumo, žaismingumo. Tuose eilėraščiuose teologijos fakulteto įtaka autoriui nepastebima.

Šiais atžvilgiais, atrodo, reikšmingi paties Rėzos prisiminimai apie studijų metus. Kai jis 1813 m., būdamas kariuomenės pamokslininku, Šlochau miestelyje netikėtai susitiko bendramokslius, savo dienoraštyje užrašė: „Tai buvo justicijos tarėjas Kalau, su kuriuo kadaise po vienu stogu gyvenau, valgiau ir gėriau. Vienam kitą pamatyti, atpažinti, pavadinti vardu truko akimirka. Pasijutome dar laimingesni, kai po kelių valandų susirado trečiasis, Lavrencas, dabar dvarininkas.³⁴ Koks džiaugsmas susitikti po ilgo nesimatymo! Buvo prabėgę penkiolika metų. Kadaise buvę jaunuoliai ir laisvi mūzų sūnūs — šiandien vyrai su tarnybomis ir padėtimi. Bet dabartis išnyko: mes vėl tapome jaunuoliais, gyvenome akademinio gyvenimu, nevaržomi ir linksmi ėjome į savo auditorijas; vėl atgijo mirę mokytojai, išsiblaškę draugai susirinko aplink Kanto, Krauso, Mangelsdorfo ir kt. katedrą. Mes vėl šventėme savo sąjungą ir dainavome senąsias draugystės dainas.“³⁵

Nieko konkretaus negalima pasakyti apie studento Rėzos ryšius su lietuvių literatūriniu gyvenimu. Be abejo, tuo laiku jis susipažino su Pil. Ruigio „Lietuvių kal-

³⁴ K. Kalau ir G. Lavrencas studijavo teisę Karaliaučiaus universitete nuo 1797 m. (Akademisches Erinnerungsbuch, p. 84, 88).

³⁵ ŽP, p. 26.

bos tyrinėjimu" (1745) ir „Lietuvių—vokiečių ir vokiečių—lietuvių kalbų žodynu" (1747), su Povilo Ruigio ir G. Ostermejerio lietuvių kalbos gramatikomis (1747 ir 1791), su G. Ostermejerio „Pirmąja lietuviškų giesmyių istorija" (1793). Šias knygas Rėza galėjo rasti lietuvių kalbos seminare, kurį lankė ir kuriam, dar būdamas studentas, vadovavo.³⁶ Rėzai turėjo būti žinomi ir kiti G. Ostermejerio darbai lietuvių ir prūsų istorijos, etnografijos, mitologijos klausimais. Jie paskutiniajame XVIII a. ketvirtyje būdavo spausdinami atskiromis knygutėmis arba periodikoje.³⁷ Be to, Karaliaučių XVIII a. pabaigoje pasiekdavo liaudies kultūros aukštinimo idėjos, paskleistos „Audros ir veržimosi" literatū. Todėl Rėza jau universitete, tur būt, artėjo prie lietuvių literatūrinio gyvenimo. Jis 1800 m. sukūrė eilėrašį „Nuskenęs žiedas", pirmą kartą savo lyrikoje panaudodamas lietuvių liaudies poezijos motyvus.³⁸

Sėkmingai išlaikęs egzaminus, Rėza 1799 m. universitetą baigė.³⁹ Devynis mėnesius jis buvo namų mokytoju aristokrato H. Auerio dvare Jezau netoli Karaliaučiaus, o 1800 m. gavo pakvietimą dirbti kariuomenės pamokslininku Karaliaučiuje. Tais pačiais metais Potsdame jis buvo išventintas toms pareigoms.⁴⁰

Dvidešimt ketverių metų teologas pradėjo savarakišką gyvenimą. Iš žvejų kaimo, iš nekilingųjų luomo kilęs jaunuolis didelėmis pastangomis savo tikslą pasiekė — išsimokslino. Rėzos privalumas buvo tai, kad studijuodamas jis neužsidarė konfesiniame kiaute, bet pamilo mokslą, literatūrą, tapo poetu.

³⁶ SUPPL, p. 5.

³⁷ Bibliografiją žr. V. V a n a g a s. Gotfridas Ostermejeris — pirmasis lietuvių literatūros istorikas.— „Literatūra ir kalba", V, V., 1961, p. 400—401.

³⁸ PRUT, I. p. 5.

³⁹ SUPPL, p. 5; ŠUB, p. 250.

⁴⁰ SUPPL, p. 5; NEKR, p. 124; ŠUB, p. 250.

2. LITUANISTINĖS VEIKLOS PRADŽIA

Baigęs universitetą, taigi sulaukęs palankesnių sąlygų savo asmeniniams polinkiams reikštis, Rėza ryžtingai pasuko lietuvių literatūros ir kultūros reikalų pusėn. Nėra žinių, ar jam pavyko tada užmegzti kokius ryšius su stambiausiu ano meto Rytų Prūsijos lietuvių raštijos veikėju K. Milkumi (G. Ostermejeris buvo miręs 1800 m.). Tačiau Rėza greit tapo naujojo pakilimo, apėmusio visą lietuvių literatūrinį gyvenimą XIX a. pradžioje, centrine figūra Rytų Prūsijoje.

Kuri laiką Rėzos gyvenimas ėjo jo paties pasirinkta kryptimi. Šalia tiesioginių pareigų jis kruopščiai ruošėsi akademiniam darbui, toliau studijuodamas filosofiją, istoriją, hebrajų, chaldėjų, arabų kalbas.⁴¹ Savo santaupas Rėza naudojo knygoms. Jo asmeninėje bibliotekoje į gyvenimo pabaigą buvo apie 3000 rinktinių knygų, kurias studijuodavo, išmargindamas puslapius pastabomis, citatomis, nuorodomis.⁴² Pavyzdžiui, jis prenumeravo L. Bačko veikalą „Prūsijos istorija, žemės aprašymas ir statistika“⁴³, kuriame plačiai paliesta ir Lietuvos bei Lenkijos istorija.

1807 m. Rėza, išlaikęs specialų egzaminą ir viešai apgynęs disertaciją „Apie šventųjų knygų moralės aiškinimą pagal Kantą“ („De librorum sacrorum interpretatione morali, e Kantio commendata“), gavo filosofijos

⁴¹ SUPPL, p. 5.

⁴² ŠUB, p. 250. F. Šubertas dalį Rėzos knygų įsigijo po jo mirties, kai biblioteka buvo parduota iš varžytinių. Tuo tarpu nepavyko rasti Rėzos bibliotekos katalogo: Catalog der Bibliothek des Prof. Dr. R h e s a, welche am 24. Mai 1841 versteigert wird. Königsberg, 1841 [K. G o e d e k e. Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung. Ahtes Buch, siebente Abteilung, Lieferung 4 (Lieferung 45 des Gesamtwerkes). Berlin, 1958, p. 904].

⁴³ L. B a c z k o. Handbuch der Geschichte, Erdbeschreibung und Statistik Preussens, I. Königsberg-Leipzig, 1802, p. XX.

Ludouicus Rhesa L. S.

E gente lithuana, si cuius interest nosse, Caruitae juxta Memelam Urbem, anno MDCCLXXVII. Non. Jun. natum me scito. Inter majores domestica fertur memoria Ioannes quidam Rhesa, qui post sacrorum emendatorum tempus, Psalmos aliosque libros sacros in vernaculam suam versos, jussu Electoris Georgii Guilielmi, primus in lucem edidit. Pater, munere Curatoris cursus publici et quod de succino colligendo in maris litore esse solet, fungens, prius ac de filio ad literarum elegantiam alendo et formando curam adhibere poterat, e vita decessit. Matrem non novi, quae, vix me genito, aetate adhuc floente, diem supremum obiit. Quo nihil grauius accidere potuit infanti. Parentibus carissimis orbatum, ne ingenii primus flos una cum spe Musarum umbras olim adeundi interciperetur, auunculus Wittichius, qui muneri Pastoris ecclesiastici, in coetu Kaukelmensi praest, in domum suam recipiendi

B 2

et

1. L. Rėzos autobiografijos, rašytos 1810 m. lotynų kalba ir įteiktos Karaliaučiaus universitetui, pirmas puslapis

daktaro laipsnį ir leidimą skaityti paskaitas universitete privatdocento teisėmis.⁴⁴ Jis dėstė Rytų kalbas ir kai kuriuos teologijos dalykus. Kaip minėta, 1810 m. Rėza tapo ekstraordinariniu profesoriumi.⁴⁵ Tais pat metais buvo paskelbtas jo darbas „Apie pirmuosius krikščionybės žingsnius lietuvių tarpe“ („De primis vestigiis religionis christianae inter Lithuanos propagatae“).⁴⁶ Iš universiteto Rėza ėmė gauti „labai mažą atlyginimą“, skaitydamas paskaitas iš bažnyčios istorijos ir įvadą į Senąjį ir Naująjį testamentą.⁴⁷

Ta proga galima pasakyti, kad studija „Apie pirmuosius krikščionybės žingsnius lietuvių tarpe“ suteikė Rėzai mokslininko reputaciją. S. Lindė 1819 m. pareiškė, kad Rėza „jau anksčiau pasidarė žinomas mokslo pasauliui“ šiuo veikalu.⁴⁸ Pačios studijos neturint, sunku

⁴⁴ Kai kurie autoriai nurodo, kad Rėzai 1807 m. buvo suteiktas teologijos daktaro laipsnis. Taip rašoma ir Rėzos nekrologe (NEKR, p. 124). Tai reikia laikyti klaida, kadangi autobiografijoje Rėza pažymi, jog už disertaciją „Apie šventųjų knygų moralės aiškinimą pagal Kantą“ jis gavo filosofijos daktaro laipsnį: „Quo factum est, ut anno MDCCCVII. post legitimum examen, publicamque defensam dissertationem, summos in philosophia quos dicunt, honores adeptus, scholas aperirem philologicas et historicas <...>. Scripsi de librorum socrorum interpretatione morali, a Kantio commendata, dissertationem. Regiom. 1807“ (SUPPL, p. 5—6). Teologijos daktaro laipsnį Rėza turėjo gauti 1819 m., kai jis apgynė kitą disertaciją: „Apie trijų pirmųjų Naujojo testamento evangelijų šaltinį ir kilmę“. („De trium Euangeliorum in canone Novi Testamenti priorum fonte ac origine. Dissertatio critica Auctoritate S. R. Ordinis Theologorum pro loco in eodem rite occupando [quam?] d. XV Aprilis MDCCCXIX, ab hora X. in Auditorio maximo publice defendet [defendit?] Ludovicus Jedeminus Rhesa... Regiomonti, MDCCCXIX, 24 p.“) Pirmą kartą pasirašiusį teologijos daktaru („der heil. Schrift Doctor“) Rėzą randame „Filologinių-kritinių pastabų“ antrosios dalies (1824) tituliniam puslapyje, o „Dainų“ rinkinio (1825) tituliniam puslapyje jis save pavadino ir teologijos, ir filosofijos daktaru („Dr. d. Theol. und Phil.“).

⁴⁵ Žr. taip pat: Akademisches Erinnerungsbuch, p. 266; TŽ, p. 9.

⁴⁶ LBI, p. V; K. G o e d e k e, min. veik., p. 960.

⁴⁷ ŠUB, p. 251.

⁴⁸ S. B. L i n d e. Zdanie sprawy o dwóch dziełach ks. Rhesy.— „Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk“, XIII, Warszawa, 1820, p. 121; XV, W., 1822, p. 342.

ką nors pasakyti apie jos mokslinę vertę ir idėjinį kryptingumą.⁴⁹ Šią istoriografinio pobūdžio Rėzos studiją vėliau norėjo įsigyti S. Daukantas. Tai rodo jo laiškas, rašytas 1853 m. iš Varnių į Karaliaučių F. Kuršaičiui.⁵⁰

Dirbdamas universitete, Rėza toliau ėjo pamokslininko pareigas Karaliaučiaus įguloje ir 1811 m. buvo paskirtas brigados pamokslininku.⁵¹ Tais pat metais jis tapo Karaliaučiaus mokslinės draugijos nariu.⁵²

Pažymėtinas ir toks faktas, kad Rėza 1804—1808 m. buvo išitraukęs į reikalus, susijusius su Karaliaučiaus Pilies bibliotekai priklausančio senovinių monetų rinkinio pardavimu Gdansko teismo nariui F. Lengnichui. Išlikę laišakai ir raštai rodo, kad Rėza šiuo atveju atliko F. Lengnicho patikėtinio vaidmenį.⁵³ Kaip įgulos pamokslininkas, tuo metu Rėza dirbo Karaliaučiaus pilyje. Jam teko F. Lengnicho reikalais susirašinėti su Rytų Prūsijos konsistorijos nariu G. Nikolovijumi, kuris 1806 m. buvo Karaliaučiaus universiteto kuratoriumi, 1807 m. tapo vyriausiu Pilies bibliotekos bibliotekininku, o nuo 1808 m. ėmė eiti aukštas pareigas centrinėse valstybės įstaigose. Ši pažintis turėjo būti Rėzai ir paranki. Gal būt, G. Nikolovijui tarpininkaujant, jam pavyko 1809 m. susitikti su Prūsijos švietimo ir kulto ministru V. Humboltu; G. Nikolovijaus paslaugomis Rėza pasinaudojo 1825 m., kai siuntė J. V. Getei į Veimarą „Dainų“ rinkinį (žr. toliau).

⁴⁹ Studijoje Rėza buvo iškėlęs hipotezę, jog kryžiuočiai nuo XIV a. pradžios lietuvius belaisvius apgyvendindavę Rytų Prūsijoje, kur jie susilieję į vieną tautą su prūsų likučiais ir tuo būdu atsiradusi savita Rytų Prūsijos lietuvių tarmė (A. Krause. Litauen und dessen Bewohner. Königsberg, 1834, p. 16—17). Ši Rėzos hipotezė mokslškai nepagrįsta.

⁵⁰ Der Sekretär. [A. Kurschat]. Dowkontiana.—MLLG, II, 1887, p. 415.

⁵¹ NEKR, p. 124; ŠUB, p. 249.

⁵² NEKR, p. 125.

⁵³ LTSR VVB RS, f. 103, apl. 2.

Pirmajame XIX a. dešimtmetyje Rėza pradėjo pagrindinius savo darbus lietuvių literatūros, tautosakos, religinės raštijos srityse. Valstybės vidaus gyvenime XIX a. pradžioje paaštrėjo feodalizmo krizė. Napoleono okupacijos laikotarpiu (1807—1812) Prūsijoje buvo vykdomos buržuazinės liberalinės reformos, nukreiptos prieš feodalinę santvarką. Kaip tik šiuo periodu Rėza ėmė kelti lietuvių literatūriniam gyvenimui naujus uždavinius, išreiškiančius trečiojo luomo interesus.

Dar prieš 1807 m. Rėza pradėjo rinkti per įvairius asmenis lietuvių liaudies poeziją (pats dainų tekstų, atrodo, neužrašinėjo) ir ruošti spaudai K. Donelaičio kūrybą.⁵⁴ Kad šiuo metu Rėza įsitraukė į lituanistinę veiklą, patvirtina ir šis amžininko liudijimas: „Rėzos nuopelnai lietuvių tautai ir kalbai žinomi; tačiau gal ne taip gerai žinoma, kad jis rimtai atsidėjo šiai kalbai, kai tapo pamokslininku.“⁵⁵

Ypač reikšmingi buvo 1809 m. Rėzos atlikti darbai, tiesiogiai susiję su jo tolesne visuomenine, moksline, literatūrine veikla.

Tais metais išėjo Rėzos eilėraščių rinkinys „Prutena“, kuriame propaguojama lietuvių liaudies poetinė kūryba, suskamba prieš feodalizmą, prieš teutonų agresiją nukreipti motyvai. Rinkinyje yra straipsnelis apie lietuvių liaudies dainas. Jis pasižymi didele simpatija lietuvių liaudžiai ir atspindi pirmąsias Rėzos pastangas atkreipti visuomenės dėmesį į estetinę tautosakos vertę.

Vykdamas reformas švietimo srityje, 1809 m. ir vėliau buvo daug ginčytasi dėl lietuvių ir lenkų kalbų seminarų Karaliaučiaus universitete. Rėza stėjo ginti lietuvių kalbą. Universiteto kuratorijai jis pateikė savo planus, kaip pertvarkyti lietuvių kalbos seminarą. Rėza kritika-

⁵⁴ M, p. XXI.

⁵⁵ NEKR, p. 125.

vo tai, kad patys studentai šioje įstaigoje yra docen-
tais, o inspektorius nemoka lietuviškai, nes jo pareigas
paprastai eina teologijos profesorius, nesirūpinąs semi-
naro darbu. Seminare studentas negališ išmokti lietu-
vių kalbos. Todėl jame turįs dirbti už pastovų atlygini-
mą lietuviškai mokantis pastorius. Universiteto kurato-
rius H. Auersvaldas su tuo nesutiko ir norėjo iš viso abu
seminarus uždaryti. Vis dėlto Berlynas kuratoriaus ne-
palaikė. Rėza buvo paskirtas lietuvių kalbos seminaro
inspektoriumi (1810 m.).⁵⁶ Tada į šiuos reikalus įsikišo
kai kurie teologijos profesoriai. Jiems atrodė, kad semi-
naras turėtų būti artimiau susietas su teologijos fakul-
tetu. Rėza pasiteisindamas vėl pateikė išsamų raštą,
kuriame pabrėžė seminaro specifiką. Jis apibūdino semi-
naro istorinį kelią, išryškindamas jo reikšmę ir būtinu-
mą. Rėza įrodinėjo, kad ši įstaiga, ypač XVIII a., yra
daug nuveikusi, keldama liaudies kultūrą, ir žymiu mas-
tu prisidėjusi prie lietuvių kalbos gramatikos ir leksikos
norminimo.⁵⁷ Šio rašto pagrindinės mintys, kaip vėliau
matysime, buvo pakartotos „Lietuviškosios biblijos is-
torijoje“ (1816), kur Rėza dar kartą pakėlė balsą prieš
naujus germanizatorių kėslus.⁵⁸

Karaliaučiuje 1809 m. Rėza matėsi su Prūsijos švieti-
mo ir kulto ministru V. Humboltu. Šis mokslininkas kal-
bininkas, įtakingas asmuo, visuomeniniame gyvenime
reiškėsi kaip pažangesniosios liberalinės pakraipos vei-
kėjas. Susitikimo metu buvo svarstomi lietuvių kalbos
reikalai. V. Humboltas pritarė Rėzos sumanymui išleisti
K. Donelaičio „Metus“.⁵⁹ Greičiausiai, jis vadovavosi ne
vien filologiniais sumetimais, bet pripažino platesnes lie-

⁵⁶ Akademisches Erinnerungsbuch, p. 255.

⁵⁷ G. S e l l e, min. veik., p. 244—246.

⁵⁸ LBI, p. 37—39.

⁵⁹ M, p. XXI.

tuvių kalbos teises. Tuo būdu galima paaiškinti „Metų“ dedikavimą V. Humboltui, kur pabrėžiamas jo nusistatymas prieš lietuvių kalbos užgniauzimą Rytų Prūsijoje. Be abejo, Rėza aptarė su V. Humboltu lietuvių kalbos seminaro būklę. Gali būti, kad kaip tik ministro palankumas lietuvių kalbai padarė Rėzą stoti prieš universiteto kuratorių. V. Humboltui buvo išdėstyti ir naujojo lietuviškosios biblijos leidimo planai. Jam pritarus, Rėza tais pačiais metais Karaliaučiuje ėmėsi organizuoti lietuviškos biblijos draugiją, kuri buvo įsteigta 1810 m.⁶⁰

Visus Rėzos literatūrinius sumanymus bei darbus nutraukė karų įvykiai: jam, kaip brigados pamokslininkui, reikėjo dalyvauti 1812—1814 m. kariuomenės žygiuose.

3. ISTORIJOS ĮVYKIŲ SŪKURYJE

Napoleonui, kai jis veržėsi į Rusiją, talkininkavo ir Fridrichas Vilhelmas III. 1812 m. birželio 12 d. pagrindinės Napoleono jėgos, persikėlusios per Nemuną, patraukė Maskvos linkui, o E. Makdonaldo korpusas, kuriam priklausė ir Prūsijos daliniai, nužygiavo Latvijon. E. Makdonaldas tikėjosi užimti Rygą ir prasiskverbti Petrapilio pusėn. Su Prūsijos daliniais išvyko ir Rėza. Perkirtęs Žemaitiją, E. Makdonaldas įsiveržė į Latviją, bet, sutikus rusų pasipriešinimą, jam net nepavyko persikelti į dešinią Dauguvos krantą.

Sunku pasakyti, kokį įspūdį Rėzai padarė Lietuva. Karo meto aplinka netiko užmegzti su jos gyventojais taikiems ryšiams. Yra žinoma, kad prūsų karininkai ir kareiviai Lietuvoje savavaliavo.⁶¹ Sutriuškinus Napoleono kariuomenę, 1812 m. gruodžio mėn. pasitraukė ir E. Makdonaldo grupė. Vadinas, Rėzai vėl teko žygiuoti per Žemaitiją.

⁶⁰ LBI, p. 51.

⁶¹ D. P o š k a. Raštai, V., 1959, p. 529—531.

Latvijoje Rēza prabuvo apie pusę metų. Apie šį jo gyvenimo tarpą žinių trūksta. Latvijoje valstiečiai manė, kad, atėjus prancūzams, pasibaigianti baudžiava. Tačiau jie apsiriko: kraštui buvo uždėta kontribucija, įvestos duoklės, rekvizicijos. Kuršžemėje ir Žiemgaloje prasidėjo partizaninis karas. Rēza vos nepakliuvo į nelaisvę.⁶² Latvijoje Rēza pabuvojo prie Ventos, Dauguvos.⁶³ Tuo laiku jis susipažino su Kuršžemėje gyvenusiu K. Livenu⁶⁴, Rusijos biblijos draugijos direktoriumi, būsimuoju Tartu universiteto kuratoriumi (1817—1828) ir Rusijos švietimo ministru (1828—1833). Rėzos ryšiai su K. Livenu užsimezgė, reikia manyti, konservatyviu tikybiniu pagrindu.⁶⁵

Rusų kariuomenei artėjant prie Prūsijos, čia sustiprėjo ir išliepsnojo kova prieš prancūzų jungą. Joje dalyvavo platūs gyventojų sluoksniai.

Generolas J. Jorkas, vadovavęs į Latviją įsiveržusiai Prūsijos kariuomenei, 1812 m. gruodžio 30 d. Tauragėje pasirašė sutartį, pagal kurią atsimetė nuo E. Makdonaldo ir prisijungė prie Rusijos. Tą dieną ir Rēza tapo Napoleono priešininku, nors jis, be abejo, ir anksčiau buvo nusistatęs prieš Napoleoną, okupavusį ir engusį Prūsiją.

1813 m. sausio 4 d., prancūzams pasitraukus iš Karaliaučiaus, tuoj pat pasirodė kazokų būrys, o kitą rytą miestą užėmė du M. Kutuzovo kavalerijos pulkai. Sausio 8 d., sveikinamas gyventojų, į Karaliaučių grįžo J. Jorkas su prūsų daliniais. Gal būt, kartu su jais buvo ir Rēza.

1813 m. kovo 16 d. Prūsija oficialiai paskelbė Pran-

⁶² ŽP, p. 74.

⁶³ ŽP, p. 72.

⁶⁴ NEKR, p. 125; ŠUB, p. 251.

⁶⁵ K. Livenas 1822 m. kvietė Rėzą dirbti Tartu universiteto teologijos fakultete, tačiau šis kvietimo nepriėmė, nes nenorėjo išvykti iš savojo krašto (NEKR, p. 125; ŠUB, p. 252).

cūzijai karą. Prie Rusijos ir Prūsijos dar prisijungė Austrija, Švedija ir kitos valstybės.

Karaliaučiuje 1813 m. vasario mėnesį buvo nuspręsta suorganizuoti nacionalinį kavalerijos pulką.⁶⁶ Šiam pulkui Rėza kartu su savo bičiuliu V. Jensenu sukūrė dainų, kurios netrukus buvo išspausdintos, pavadinimu „Rytprūsių nacionalinio kavalerijos pulko karo dainos, išžygiuojant iš Karaliaučiaus 1813 m. gegužės 3 d.“ Pats Rėza tuo metu jau buvo Berlyne⁶⁷, nes balandžio mėnesio pradžioje jis buvo išsiustas į veikiančią armiją, kurioje, eidamas pamokslininko pareigas, praleido apie dvejus metus — iki pat sąjungininkų pergalės. Šį laikotarpį jis plačiai aprašė savo dienoraštyje, pradėtame 1813 m. balandžio 8 d. Brandenburgo kaime (Rytų Prūsija), baigtame 1814 m. birželio 16 d. Briuselyje (Belgija). Tais pačiais metais dienoraštis be Rėzos pavardės buvo išspausdintas Berlyne, pavadinimu „Žinios ir pastabos iš karo pamokslininko dienoraščio apie 1813—1814 metų karo žygius“.

Ši Rėzos knyga, parašyta kelionių dienoraščio stiliumi, įdomi keliais atžvilgiais. Joje yra tikroviškų ano meto gyvenimo vaizdų ir scenų: kariuomenės prigrūsti miesteliai, blogai prižiūrimos karinės ligoninės, ištuštėjusios dėl savanorių gausumo mokyimo įstaigos, atsarginių prisaikdinimas, kazokų dainos poilsio vakarais, mūšių panoramos ir kt. Itin originalūs Londono ir ypač Paryžiaus aprašymai. Dienoraštyje gausu ekonominio, etnografinio, kultūrinio pobūdžio pastabų apie įvairius kraštus. Porą ar trejetą kartų Rėza prisimena ir lietuvius (slavų kalbos skambančios kaip lietuvių; prancūzų valstiečiai kavą valgą su šaukštais, tartum sriubą, pana-

⁶⁶ R. Armstedt, R. Fischer. Heimatkunde von Königsberg i. Pr. Königsberg, 1895, p. 294.

⁶⁷ ŽP, p. 51—52.

šiai kaip lietuviai degtinė).⁶⁸ Dienoraštyje nemaža medžiagos, nušviečiančios Rėzos politines, literatūrinės, filosofines, etines pažiūras, atspindinčios autoriaus pasaulėjautą ir būdo ypatybes. Tuo tarpu pasitenkinsime tik keliais biografijos faktais.

Karo metais Rėza išvažinėjo žymią dalį Europos. Jis pabuvojo daugelyje Vokietijos miestų, Lenkijoje, Čekoslovakijoje, Liuksemburge, Prancūzijoje, Anglijoje, Belgijoje. Iš Karaliaučiaus Rėza išvyko į veikiančios armijos dalinį, kuriame jam reikėjo eiti pareigas.⁶⁹ Pravažiavęs Frankfurtą prie Oderio, Berlyną, Potsdamą, Kotbusą, Lešną, Vroclavą, jis 1813 m. liepos mėnesį pasiekė savo tikslą — prie Stšselino prisistatė generolui G. Bliucheriui, Prūsijos kariuomenės Silezijos grupės vadui.

Kelyje į Kotbusą Rėza vos nepateko prancūzų nelaisvėn. Jis buvo įspėtas nevykti į Kotbusą tiesiu keliu, nes priešas jau esąs arti. Nenorėdamas pasirodyti balliu, Rėza patarimo nepaklausė. „Bet vos kokią valandą pavažiavęs,— pasakoja jis savo dienoraštyje,— staiga ant vienos kalvos išvydau būrelį raitelių, jojančių šuoliais prie manęs iš pietuose augančio miško. Tai buvo prancūzų husarai. Tučtuojau liepiau savo vežėjui nusivilkti mundierių ir užsimesti mano apsiaustą; aš pats greitai įsisupau į dvasininko skraistę, pasirišau apikaklę ir užsimoviau savo beretę. Tai buvo mano laimė. Jie palaikė mane saksų dvasininku, kurie nešioja tokius pat drabužius. Dar neprivažiavus kalvos, pasigirdo: „Stok! Arrêtez!“ Aš liepiau sustabdyti važį. „Qui êtes-vous? Kas esate?“ Aš: „Pasteur“. „Kur vykstate?“ Aš: „Į Bečau“. „Matėte rusus?“ Aš: „Taip, šimtinė kazokų nujojo į aną kalmą dar tik prieš kokią valandą“. Kai jie išgirdo žodį „kazokas“, skubiai apsigrėžė ir paliko mane, nespėję atimti arklio ar kitko.“⁷⁰

Tolesnė Rėzos odisėja priklausė nuo karinių dalinių maršruto. Jų kelias vedė Leipcigo linkui: iš Lenkijos per Sudetų kalnus, Prahą, Teplicę, Rūdų kalnus. Rėza buvo

⁶⁸ ŽP, p. 71, 203.

⁶⁹ ŽP, p. III—IV.

⁷⁰ ŽP, p. 73—74.

betarpiškas Leipcigo mūšio (1813 m. spalio 16—19 d.) liudininkas.⁷¹ Šis mūšis nulėmė 1813—1814 m. karo įvykius, išstumiant prancūzus iš Vokietijos. Kartu su armija, persekiojusia skubiai besitraukiantį Napoleoną, Rėza 1813 m. pabaigoje ties Koblencu pasiekė Reiną, ilgiau ar trumpiau apsistodamas, pravažiavo Leipcigą, Veimarą, Gotą, Frankfurtą prie Maino, Marburgą. Veimare Rėza norėjo aplankyti J. V. Getę.⁷²

Rėza 1814 m. sausio ir vasario mėnesiais dėl ligos atsiliko nuo armijos ir kelias savaites prabuvo Trire. Pasveikęs jis skubiai išvyko į Prancūziją. Čia sąjungininkai jau artėjo prie Paryžiaus. Jis pravažiavo Sarbriukėną, Nansi, Šaloną prie Marnos, Reimsą, stebėjo Laono mūšį, o 1814 m. kovo 31 d. rytą sąjungininkų armijos gretose jau traukė Paryžiaus gatvėmis.

Ir neramiu karo metu Rėza neužmiršo savo literatūrinių planų. Laiške kolegai istorijos profesoriui, Karaliaučiaus valstybinio archyvo direktoriui A. Henigui, rašytame 1813 m. vasario 16 d., Rėza pageidavo, kad šis jį painformuotų apie J. Brando knygą „Kelionės...“ („Reysen...“, 1702).⁷³ Be abejo, Rėza domėjosi toje knygoje esančiais lietuvių tautosakos užrašymais. Būdamas Vroclave, susirado universiteto bibliotekoje A. Vijuko-Kojalavičiaus „Lietuvos istoriją“ („Historia Lituaniae“, 1650—1679) ir pasidarė iš jos išrašą, nes šios knygos nebuvo užtikęs Karaliaučiuje.⁷⁴ Paryžiuje jis antrą kartą susitiko su V. Humboltu ir, matyt, vėl jam išdėstė savo lituanistinius projektus. V. Humboltas tuokart Rėzai pasakė: „Nemanykit, kad aš lietuvių kalbą užmiršau; priešingai, dar ir šiandien esu toks pat nuoširdus šio savito

⁷¹ ŽP, p. 159.

⁷² ŽP, p. 162.

⁷³ LTSR VRB RS, f. 103, apl. 6

⁷⁴ ŽP, p. 84.

idiomo mylėtojas, kaip 1809 metais.⁷⁵ V. Humboltas, tuomet ėjęs diplomatinio pasiuntinio pareigas, parūpino Rėzai leidimą keliauti į Londoną.⁷⁶ Londone Rėza iš Britų biblijos platinimo draugijos gavo 200 svarų sterlingų lietuviškosios biblijos leidimui.⁷⁷

Iš Londono Rėza namo išvyko per Niderlandus. Pasutiniuosius savo dienoraščio puslapius jis parašė Briuselyje. Kokių kelių ir kada jis grįžo į Karaliaučių, kur buvo „šimto dienų“ ir Vaterlo mūšio metu — duomenų trūksta. Tur būt, Karaliaučių Rėza pasiekė dar 1814 m. Grįždamas jis, tikriausiai, aplankė ir Berlyną, kadangi jo dienoraštį tais metais išleido berlyniečiai leidėjas.

Po karo Rėza toliau dėstė universitete. Tuo metu jo sveikata žymiai pablogėjo.⁷⁸ Jis 1816 m. atsisakė pamokslininko pareigų kariuomenėje, atsidėdamas vien akademiniam darbui. Iki 1825 m. Rėza išleido savo lėšomis pagrindinius lituanistinius darbus. Jo literatūrinių ir folkloristinių sumanymų įgyvendinimas vyko jau po napoleoninės reakcijos sąlygomis.

4. PRODUKTYVUSIS DEŠIMTMETIS

Varginančių kelionių ir blaškymosi laikotarpį pakeitė ramesni, sėslūs metai. Rėza vėl galėjo grįžti į knygų pasaulį. Jis iki pat amžiaus galo liko gyventi Karaliaučiuje, nebeišvykdamas, atrodo, iš Rytų Prūsijos nė trumpam laikui. Per sekantį dešimtmetį Rėza paruošė visus svarbiausius savo leidinius, teologiniam darbui universitete mažiau teskirdamas dėmesio. Šioje srityje jis ne-

⁷⁵ Briefe an und von J. G. Scheffner, IV. München-Leipzig, 1931, p. 115; L. Rėza. Lietuvių liaudies dainos, II, V., 1964, p. 355.

⁷⁶ ŽP, p. 257.

⁷⁷ LBI, p. 55.

⁷⁸ NEKR, p. 125.

parodė „nei užmojo dideliems veikalams, nei produktyvumo“.⁷⁹ Veikiausiai, šis Rėzos pasyvumas atspindi gilius vidinius prieštaravimus, nes, matyt, pasaulietinio jo asmens interesai susikirsdavo su konfesiniais luomo ribotumais.

Neblogą derlių davė 1816 metai: išėjo naujas (trečiasis) biblijos leidimas, parengtas Rėzai vadovaujant, ir du su biblijos leidimu susiję Rėzos darbai — „Lietuviškosios biblijos istorija“ ir „Filologinės-kritinės pastabos apie naujajame lietuviškosios biblijos leidime padarytus lietuviškojo teksto pakeitimus“. Abu pastarieji darbai peržengia religinės literatūros ribas. Juose, kaip matysime vėliau, keliami kai kurie senosios lietuvių raštijos vertinimo, literatūrinės kalbos ugdymo ir kiti svarbūs kultūrinio gyvenimo klausimai, pasmerkiama germanizacinė valdančiųjų sluoksnių politika.

Nuo 1817 m. Rėzos visuomeninių interesų centre ima dominuoti lietuvių literatūros ir tautosakos reikalai, nes, baigus su biblijos leidimu susijusius darbus, atsirado daugiau laiko.

Rėzos folkloristinė veikla vystėsi pažangia kryptimi. Įsidėmėtinas jo sumanymas kaupti medžiagą lietuvių liaudies poezijos rinkiniui ne tik Rytų Prūsijoje, bet ir Lietuvoje. Jis buvo užsimojęs nuvykti į Lietuvą. Laikraštyje „Dziennik Wileński“ 1817 m. buvo išspausdinta žinutė apie Rėzos atliekamus „lietuviškų senienų tyrimus“. Žinutėje pranešama, kad Rėza, „Karaliaučiaus universiteto profesorius, kuris neseniai išleido lietuvių kalba visą bibliją, išverstą iš hebrajų ir graikų originalų, o taip pat kritinę visų tos šventosios knygos lietuviškųjų vertimų istoriją“, renka lietuvių tautosaką Rytų Prūsijoje ir tokiam pat tikslui ruošiasi kelionėn į Žemaitiją ir Lietuvą, raštu prašydamas atitinkamos infor-

⁷⁹ ŠUB, p. 252.

macijos iš Vilniaus.⁸⁰ Atrodo, kad ši žinutė pateko į spaudą iš Vilniaus universiteto. Rėza 1817 m. parašė laišką Vilniaus universiteto klasikinės filologijos profesorui G. Grodekui. Apie to laiško turinį tuo tarpu labai nedaug kas žinoma. Jame Rėza klausė, ar nėra Vilniaus universiteto bibliotekoje M. Strijkovskio „Kronikos“ ir kažkokios „Swerciato ar Zwerciato“ lietuviškos kronikos; su šiuo laišku jis atsiuntė G. Grodekui „Lietuviškosios biblijos istoriją“.⁸¹ Rėza galėjo pažinti G. Grodeką kaip Vilniaus universiteto bibliotekos prefektą ir kaip įžymų profesorių, parašiusį eilę veikalų apie antiką, jų tarpe ir graikų literatūros istoriją (1811). Gal būt, šiame laiške Rėza G. Grodekui išdėstė ir savo sumanymą atvykti į Lietuvą. Bet galėjo jis ir tiesiog atskiru raštu kreiptis į universiteto vadovybę, tardamasis dėl būsimosios kelionės. Vilniaus vyskupo 1820 m. spalio 21 d. rašte Mogiliovo arkivyskupui, kalbant apie Rėzos ketinimą aplankyti Lietuvą, pasakyta, kad Rėza tuo reikalu jau yra informavęs universitetą.⁸² Antra vertus, čia paminėtas informavimas kaip tik ir galėjo būti Rėzos laiškas G. Grodekui, o ne koks atskiras raštas.

Dėl nežinomų priežasčių Rėza į Lietuvą neatvyko. Tačiau Lietuvos visuomenės supažindinimas su jo tautosakinių darbų planais buvo reikšmingas ano meto literatūrinio gyvenimo faktas. Juk tuo laiku Lietuvos spaudoje dar niekas nebuvo publikavęs lietuvių liaudies poezijos. Reikia manyti, kad tada pirmą kartą apie Rytų Prūsijoje vykdomą lietuvių liaudies dainų rinkimą sužinojo studentas S. Daukantas, gimnazijos mokinys S. Štanevičius. Rėzos ryšys su Vilniumi pabrėžtinas dar

⁸⁰ „Dziennik Wileński“, VI, Wilno, 1817, p. 505—506.

⁸¹ Z. Węclewski. Wiadomość o życiu i pismach Gotfryda Ernesta Grodka. Kraków, 1876, p. 99.

⁸² Lietuvos TSR Centrinis valstybinis istorinis archyvas, f. 694, apr. 1, b. 424, l. 124 t. t.

vienu atžvilgiu: G. Grodekas gautąją „Lietuviškosios biblijos istoriją“ perdavė į savo vadovaujamą biblioteką.⁸³ Tuo būdu ši knyga tapo prieinama ir platesniam skaitytojų ratui.

Yra išlikęs Rėzos kreipimasis, pavadintas „Lietuvių literatūros bičiuliams“, ⁸⁴ su 1817 m. gruodžio 23 d. data. Šį spausdintą kreipimąsi Rėza, matyt, išsiuntinėjo įvairiems asmenims. Tai labai svarbus dokumentas Rėzos literatūrinei ir tautosakinei veiklai nušviesti. Iš jo matyti, kad Rėza laikraštyje „Intelligenzblatt für Litauen“, tur būt, 1817 m. buvo paskelbęs pranešimą apie greitą „Metų“ pasirodymą.⁸⁵ Kreipimesi pareikštas pageidavimas, kad Lietuvos provincijos ministerija Gumbinėje, pastoriai, precentoriai, mokytojai ir kiti lietuvių literatūros bičiuliai padėtų savo prenumeratomis išleisti K. Donelaičio „Metus“. Kreipimasis parodo plačius lituanistinius Rėzos užmojus: Rėza kvietė visus vietos inteligentus siųsti jam lietuvių liaudies dainų užrašymus ir literatūros kūrinių rankraščius, kuriuos žadėjo paskelbti.

Lituanistinė Rėzos veikla sparčiai plėtojosi. Jis 1818 m. vasario 12 d. skaitė pranešimą apie lietuvių liaudies dainas Karaliaučiaus mokslinėje draugijoje.⁸⁶ Pranešimas tais pačiais metais buvo išspausdintas Karaliaučiaus laikraštyje „Beiträge zur Kunde Preussens“ (I, sąs. VI).⁸⁷ Pagaliau 1818 m. pavasarį buvo pabaigtas apie dvylika metų trukęs K. Donelaičio poemos rengimas

⁸³ Librorum Academiae Caesareae Vilnensis indices, IV, p. 85.—VVU MB RS, f. 3—290.

⁸⁴ A. Sprindis. Surastas nežinomas L. Rėzos atsišaukimas.—„Literatūra ir menas“, 1951, rugp. 5. Kreipimosi tekstas, išverstas į lietuvių kalbą, paskelbtas leidinyje: L. Rėza. Lietuvių liaudies dainos, II, p. 334—335.

⁸⁵ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 17, l. 9.

⁸⁶ „Athenaeum“, IX, 2, K., 1938, p. 27.

⁸⁷ Šį pranešimą, kiek sutrumpinęs, į lenkų kalbą išvertė K. Brodzinskis ir 1822 m. išspausdino Varšuvoje ėjusiam laikraštyje „Pamiętnik Warszawski“ (t. III).

spaudai. „Metai“ išėjo su plačia kritine ir biografine pratarne, etnografinio bei socialinio pobūdžio aiškinimais, patriotiška dedikacija V. Humboltui, tuometiniam Prūsijos pasiuntiniui Londone. Greta lietuviškojo teksto knygoje pateiktas ir jo vertimas į vokiečių kalbą, atliktas Rėzos. Pratarinėje Rėza pasižadėjo išleisti lietuvių liaudies poezijos rinkinį.⁸⁸

Naująją knygą — K. Donelaičio „Metus“ — Rėza išsiuntinėjo į literatūrinius centrus, įvairiems asmenims. Netrukus ji pasiekė Lietuvą, Latviją, Lenkiją, Vokietiją. Tuo laiku jis skaitė paskaitas apie K. Donelaitį Karaliaučiaus universitete.⁸⁹ Jos buvo skirtos, greičiausiai, lietuvių kalbos seminaro lankytojams.

Rėzos vardas ėmė populiarėti literatūros ir mokslo sluoksniuose. Laikraštyje „Jenaische allgemeine Literaturzeitung“ 1818 m. pasirodė Berlyno universiteto profesorius V. De Vetės recenzija apie „Lietuviškosios biblijos istoriją“ ir „Filologines-kritines pastabas“ (Nr. 58) bei Jenos universiteto anglų kalbos lektoriaus profesorius J. Pencelio recenzija apie K. Donelaičio „Metus“ (Nr. 152). J. Pencelis buvo užmezgęs ryšius su Karaliaučiumi jau nuo XVIII a. pabaigos, savo metu susirašinėjo su G. Ostermejeriu⁹⁰, kurį laiką čia gyveno. Trumpą informaciją apie K. Donelaitį ir „Metus“ išspausdino savaitraštis „Literarisches Wochenblatt“ (1818, Nr. 50), kurį leido A. Kocebu Veimare.

Tuo laiku Rėzai kilo mintis kreiptis per J. Pencelį į J. V. Getę, kad jis padėtų išleisti lietuvių liaudies poezijos rinkinį.

⁸⁸ M, p. VI.

⁸⁹ F. Tetzner. Zum zweihundertjährigen Geburtstag des ostpreussischen Dichters Christian Donalitus. — AM, LI, 1914, p. 269.

⁹⁰ G. Ostermeyer. Neue litauische Grammatik. Königsberg, 1791, p. VIII.

Rėza žinojo J. Pencelį ne vien iš K. Donelaičio „Metų“ recenzijos. J. Pencelis keletą kartų buvo rašęs Rytų Prūsijos literatui ir įtakingam visuomenės veikėjui J. Šefneriui, prašydamas lituanistinių knygų.⁹¹ Pastarasis į šiuos reikalus įtraukė Rėzą. 1818 m., kaip rodo ranka padaryti įrašai titulinuose puslapiuose, J. Pencelis gavo iš Rėzos Ch. Hasenšteino knygą apie Napoleono karus ir kitų knygų.⁹² Taip pat iš Rėzos ataskaitos 1819 m. pradžioje J. Šefneriui matyti, kad Rėza kartu su G. Ostermejerio sūnumi Z. Ostermejeriu siuntė J. Penceliui lietuviškų ir lituanistinių knygų.⁹³ Kai kurias jų neseniai J. Tumelis rado Rygoje, Latvijos TSR MA bibliotekos J. Misinio skyriuje. Ten esą autografai rodo, kad Z. Ostermejeris buvo mokęs J. Pencelį lietuvių kalbos (egz. D6—5517, D6—5787).

Per J. Pencelį Rėzos prašymas pasiekė J. V. Getę. J. Pencelio laiške, kurį J. V. Getė gavo 1818 m. gruodžio 5 d., buvo rašoma:

Karaliaučiaus profesorius Rėza, naujosios lietuviškos biblijos leidėjas, surinko didoką pluoštą lietuvių liaudies dainų <...>. Jis dabar ketina važiuoti į Rusijos Lietuvą ir tikisi ten daug laimėti savo rinkinio papildymui. Kadangi tokia kelionė pareikalaus išlaidų, tai jis nori užsitikrinti būsimąjį leidėją. Jis tvirtai tiki, kad Jūsų Ekscelencija ne tik žinote lietuvių liaudies dainas, bet ir laikote jas vertingomis, ir kad Jūsų pratarmė labai lengvai užtikrintų leidėją; tuo yra įsitikinęs ne tik jis, bet kiekvienas. Gerai suprantu, kad pats Rėza turėjo kreiptis šiuo reikalu į Jūsų Ekscelenciją ir nepavesti man to, kas yra jo pareiga. Tačiau, kadangi toli gyvenantieji mano, kad, būdamas Jūsų Ekscelencijos kaimynystėje, aš tuo pačiu turįs teisę į artimesnę pažintį su Jumis, ir kadangi dėl kai kurių literatūrinių paslaugų jaučiuosi ponui Rėzai skolingas, tai privalau vis dėlto

⁹¹ Briefe an und von J. G. Scheffner, III. München-Leipzig, 1928, p. 454, 459, 466, 481, 488.

⁹² [Ch. D. Hasenstejn]. Nusidavimai švento kariavimo. Gumbinė, 1814 (LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto biblioteka, Nr. 33328); Briefe an und von J. G. Scheffner, III, p. 491.

⁹³ Briefe an und von J. G. Scheffner, IV, p. 115—116.

atlikti man skirtą tarpininko vaidmenį ir nuolankiai paklausti: ar galiu suteikti ponui Rėzai viltį, kad Jūsų Ekscelencija padėsitė jo rengiamam lietuvių liaudies dainų rinkiniui gauti leidėją.⁹⁴

Gruodžio 22 d. J. V. Getė J. Penceliui atsakė, kad žinią apie lietuvių liaudies dainų rinkinį jis sutinkąs „labai mielai“ ir parašytų pageidaujama „rekomendavimą“, jeigu rinkinys jau būtų visiškai paruoštas spaudai. Dabar esą per anksti rūpintis ir leidėju. J. V. Getė pastebėjo, jog jam būsia malonu sužinoti, kada rinkinio ruošimas bus pastūmėtas į priekį.⁹⁵ Šį J. V. Getės atsakymą J. Pencelis turėjo perduoti Rėzai.

Maždaug dvejiems metams Rėzos ryšiai su J. V. Gete nutrūko. J. Pencelis mirė 1819 m. kovo 16 d. Ir vargu ar jis bebūtų galėjęs koku nors būdu paspartinti dainų rinkinio leidimą, nes jo santykiai su J. V. Gete greit pašlijo.

1818 m. Rėza buvo paskirtas Karaliaučiaus universiteto ordinariniu profesoriumi ir lietuvių kalbos seminaro direktoriumi.⁹⁶ Prisimenant jo poetinę veiklą, reikėtų paminėti vietinio literato J. Rozenheino tuo metu išleistą Horacijaus kūrybos rinktinę, sudarytą iš vertimų ir sekimų, atliktų daugelio vokiečių poetų.⁹⁷ Keturių odžių vertimai priklauso Rėzos plunksnai.⁹⁸

Reikšmingi Rėzos lituanistinei veiklai buvo ir 1819 metai.

⁹⁴ Laiškas vokiečių kalba paskelbtas žurnale „Athenaeum“, IX, 2, p. 25—26; jo vertimas į lietuvių kalbą — leidinyje: L. Rėza. Lietuvių liaudies dainos, II, p. 358—360.

⁹⁵ E. J e n i s c h. Goethe und die Dainos.— „Ostdeutsche Monatshefte“, XI, Berlin, 1931, p. 420; „Athenaeum“, IX, 2, p. 27.

⁹⁶ „Königsberger politische und wissenschaftl. Zeitung“, 1819, Nr. 10; Akademisches Erinnerungsbuch, p. 266; NEKR, p. 124; ŠUB, p. 253.

⁹⁷ Horatius. Werke in gereimten Übersetzungen und Nachahmungen, I—II. Königsberg, 1818.

⁹⁸ K. G o e d e k e, min. veik., p. 907; NEKR, p. 127.

Tuo laiku jis, matyt, kaip žinomas lituanistinių darbų autorius, buvo išrinktas Kuršžemės literatūros ir meno draugijos garbės nariu.⁹⁹ Ši liberalinės krypties draugija, turėjusi tikslą kelti krašto kultūrą, buvo įkurta vietinių vokiečių 1816 m. Ji domėjosi ir latvių reikalais. Rėzos ryšiai su ja, atrodo, tam tikra dalimi parengė sąlygas pirmajam K. Donelaičio „Metų“ vertimui į latvių kalbą. Latvių kultūros ir mokslo veikėjas K. Vatsonas, ėmėsis to darbo su dideliu užsidegimu, kaip tik priklausė Kuršžemės literatūros ir meno draugijai; ankstyva mirtis (1826) neleido jam to sumanymo įgyvendinti iki galo.¹⁰⁰

Būtina paminėti svarią recenziją apie K. Donelaičio „Metus“, paskelbtą 1819 m. balandžio 8 d. laikraštyje „Göttingische gelehrte Anzeigen“ (sąs. 56—57, p. 563—565). Laikraštis labai teigiamai įvertino tiek K. Donelaičio kūrybą, tiek jos leidėją.

Nuo 1819 m. Rėza rūpinosi ketvirtuoju biblijos leidimu, kadangi trečiasis buvęs išplatintas per porą metų.¹⁰¹

Tapęs ordinariiniu profesoriumi ir, kaip minėta, apgynęs teologijos daktaro disertaciją, Rėza Karaliaučiaus universitete ėmė eiti atsakingas akademinės pareigas: 1819 m. jis buvo paskirtas teologijos fakulteto dekanu¹⁰², 1820/1821 m. žiemos semestru tapo universiteto

⁹⁹ NEKR, p. 125.

¹⁰⁰ Apie K. Vatsono darbą, verčiant K. Donelaičio „Metus“ į latvių kalbą, žr. K. N a s t o p k a. K. Donelaitis ir latvių literatūra.—Kn.: Kristijonas Donelaitis. („Literatūra ir kalba“, VII). V., 1965, p. 213—220.

¹⁰¹ FKP, II, Pratarė.

¹⁰² Žr. Rėzos tarnybinio pobūdžio raštus: VVU MB RS, f. 1 — G19 (1819.V.11) ir LTSR VRB RS, f. 103, apl. 2 (1819.X.3). Be to, Karaliaučiaus universiteto teologijos fakulteto studentų imatrikuliacijos knygoje Rėza, kaip 1819 m. vasaros semestro dekanas, savo ranka įrašinėjo naujai įstojusius studentus (LTSR VRB RS, f. 103, apl. 21). Vasaros semestras trukdavo maždaug nuo balandžio vidurio iki spalio pirmųjų dienų.

prorektoriumi.¹⁰³ Karaliaučiaus universitete šios pareigos buvo lygios rektoriaus pareigoms. Mat, 1807 m. karalius, artėjant prie Berlyno Napoleono kariuomenei, buvo pasitraukęs į Rytų Prūsiją, ir, tuo naudodamasi, universiteto vadovybė rektoriumi išsirinko sosto įpėdinį.¹⁰⁴ Nuo 1808 m. tikrasis universiteto vadovas vadinosi prorektoriumi, kadangi rektoriaus vardas priklausė sosto įpėdiniui. Prorektoriai, o taip pat ir fakultetų dekanai, keisdavosi eilės tvarka kas kiekvieną semestrą. Turimomis nepilnomis žiniomis, Rėza prorektoriaus pareigas ėjo dar 1824/25 m.¹⁰⁵ ir 1830/31 m.¹⁰⁶ žiemos semestruose. Nuo 1825 m. Rėza pastoviai pasirašinėjo drauge su kai kuriais kitais profesoriais ir pareigūnais universiteto vadovybės raštus.¹⁰⁷ Teologijos fakulteto dekanu jis dar buvo 1821/22 m. ir 1822/23 m. žiemos semestruose, 1825 m. vasaros semestruose, 1826/27 m. žiemos semestruose, 1828 m. vasaros semestruose, 1829/30 m. ir 1831/32 m. žiemos semestruose, 1840 m. vasaros semestruose.¹⁰⁸

¹⁰³ G. Erler, min. veik., p. 730; žr. dar tarnybinius raštus: LTSR VRB RS, f. 103, apl. 2 (1820.XI.5) ir LTSR VRB RS, f. 103, apl. 1 (1820.XII.31—1821.I.8).

¹⁰⁴ H. Prutz. Die Königliche Albertus-Universität. Königsberg, 1894, p. 34—36.

¹⁰⁵ G. Erler, min. veik., p. 748; žr. dar tarnybinius raštus: LTSR VRB RS, f. 103, apl. 11 (1824.X.18) ir LTSR VRB RS, f. 103, apl. 21 (1825.IV.9).

¹⁰⁶ Nachrichten von der Universität Königsberg vom 1. Juli 1830 bis zum 18. Januar 1831.—PPB, V, 1831, p. 140; žr. dar tarnybinių raštų: LTSR VRB RS, f. 103, apl. 11 (1830.XI.1).

¹⁰⁷ Žr. tarnybinius raštus: LTSR VRB RS, apl. 21 (1825.V.19; 1825.VIII.27; 1825.IX.20; 1832.II.29; 1833.XII.21; 1834.V.26; 1835.IV.11; 1838.IX.27; 1838.XI.28).

¹⁰⁸ Nachrichten von der Universität zu Königsberg vom 18. Januar 1831 bis dahin 1832.—PPB, VII, 1832, p. 280; Theologische Vorlesungen auf der Universität zu Königsberg im Sommerhalbjahr 1840.—„Preussisches Provinzial-Kirchenblatt“, II, 1, Königsberg, 1840, p. 39; Karaliaučiaus un-to teologijos fakulteto studentų imatrikuliacijos knyga (LTSR VRB RS, f. 103, apl. 21); tarnybinis raštas: LTSR VRB RS, f. 103, apl. 11 (1826.X.3).

Apie 1820 m. Rėza buvo bebaigias lietuvių liaudies poezijos rinkinio parengimą spaudai. Jis išsiuntė J. V. Getei į Veimarą lietuvių liaudies dainų ir jų vertimų į vokiečių kalbą rankraštį kartu su laišku, datuotu 1820 m. spalio 14 d.¹⁰⁹ Rankraštyje buvo 89 tekstai, išdėstyti beveik tokia pat tvarka kaip „Dainose“.

Laiške, paaiškinęs savo ryšius su J. Pencelu, Rėza klausia, ar negalėtų J. V. Getė pareikšti nuomonės apie atsiųstąjį dainų rinkinį. Jeigu ji bus teigiama, siuntėjas pageidautų, kad J. V. Getė parašytų rinkiniui rekomendaciją. Tiesa, rašė toliau Rėza, lietuvių liaudies dainas yra gyre G. Lesingas ir J. Herderis, bet jų žodžiai pamažu užsimiršta. Taip pat D. Jenišas ir I. Kantas palankiai atsiliepė apie lietuvių liaudies poeziją K. Milkaus „Žodyne“, bet ši knyga nelengvai prieinama platesnei publikai. Rėza labai džiaugtųsi, jeigu J. V. Getė prisidėtų prie šio dainų rinkinio leidimo. Jis pats pasižada parašyti reikalingas pastabas ir straipsnį, kuris galėtų būti išspausdintas knygos pabaigoje. Nusiskundęs, kad Prūsijoje ir Kuršzėmėje nėra išsilavinusių leidėjų, kad čia knygų publikavimas daug brangesnis ir kad lietuviškas knygas jis spausdino savo lėšomis, Rėza klausia J. V. Getę, ar nebūtų galima dainų rinkinį išleisti „knygų mieste“ (gal būt, Rėza turi galvoje Veimarą) ir ar negalėtų J. V. Getė jam tuo reikalu padėti.

Iš laiško matyti, kad Rėza su didele atsakomybe žiūrėjo į lietuvių liaudies dainų rinkinį ir stengėsi jam suteikti maksimalų literatūrinį, kultūrinį, mokslinį svorį. Tačiau į laišką J. V. Getė nieko neatsakė, nors tų metų lapkričio 7 d. savo analuose pasižymėjo tvarkysias Rėzos reikalus¹¹⁰, o atsiųstąsias dainas netrukus palygino kontrasto dėlei su persų pasakomis.¹¹¹

Matyt, sąlygos išleisti Rytų Prūsijoje lietuvių liaudies poezijos rinkinį buvo nepalankios, ir Rėzai reikėjo

¹⁰⁹ „Athenaeum“, IX, 2, p. 31. Ten pat, p. 31—36, paskelbti laiško tekstas ir išsiųstųjų dainų antraštės. Laiško vertimas į lietuvių kalbą pateiktas leidinyje: L. Rėza. Lietuvių liaudies dainos, II, p. 358—360.

¹¹⁰ E. J e n i s c h. Goethe und die Dainos, p. 420.

¹¹¹ T. p., p. 420.

paramos. Tokią išvadą verčia daryti tas faktas, kad prą-
ėjo net penkeri metai, kol jis sugebėjo savo lėšomis iš-
spausdinti, galima sakyti, tą patį J. V. Getei siųstąjį dai-
nų pluoštą.

Didelę reikšmę Rėzos lituanistinės veiklos popula-
rumui augti, ypač Lietuvoje, turėjo žinomo lenkų filo-
logo S. Lindės pranešimas apie K. Donelaičio „Metus“ ir
Rėzos „Lietuviškosios biblijos istoriją“, padarytas Var-
šuvos Mokslo bičiulių draugijos posėdyje 1819 m. ba-
landžio 5 d. Šias abi knygas, kaip rodo draugijos pirmi-
ninko S. Stašico ataskaitos, Rėza buvo atsiuntęs Varšu-
vos Mokslo bičiulių draugijai.¹¹² S. Lindės pranešimas
du kartus buvo išspausdintas draugijos leidinyje „Rocz-
niki...“¹¹³ Yra žinių, kad tuo laiku filologui V. Majevs-
kiui buvo pavesta išversti į lenkų kalbą fragmentų iš
„Metų“.¹¹⁴

Dar viena K. Donelaičio poemos recenzija buvo pa-
skelbta laikraštyje „Leipziger Literaturzeitung“ (1820,
Nr. 251).

Rėzos folkloristinė veikla darė tam tikrą poveikį ki-
tų tautų folkloristikos raidai. Kaip jau minėta, žymus
lenkų preromantizmo atstovas, liaudies kūrybos propa-

¹¹² S. Staszic. Zagajenie posiedzenia publicznego Towarzystwa Królewsko-Warszawskiego Przyjaciół Nauk w dniu 3-cim maja 1819.— „Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk“, XIII, Warszawa, 1820, p. 133, 143—144; S. Staszic. Zdanie sprawy z czteroletnich prac naukowych Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk, to jest z roku 1817, 1818, 1819, 1820, na posiedzeniu dnia 3-o kwietnia 1821 roku.— „Roczniki...“, XV, W., 1822, p. 26.

¹¹³ S. B. Linde. Zdanie sprawy o dwóch dziełach ks. Rhesy z Królewca, uczynione Towarzystwu Królewsko-Warszawskiemu Przyjaciół Nauk na posiedzeniu ogólnem dnia 5 kwietnia 1819.— „Roczniki...“, XIII, 1820, p. 120—131.

Antrą kartą šis straipsnis, truputį papildytas, paskelbtas to paties leidinio XV tome (p. 341—353) 1822 m.

¹¹⁴ K. Korsakas. Kristijonas Donelaitis kitomis kalbomis.— Kn.: K. Donelaitis. Jau saulelė vėl... V., 1963, p. 9; E. Lebedienė. Kristijono Donelaičio bibliografija. V., 1964, Nr. 984.

guotojas K. Brodzinski, kartu su Z. Chodakovskiu-A. Čarnockiu, K. Širma ir kitais suvaidinęs svarbų vaidmenį lenkų literatūros bei folkloristikos istorijoje, laikraštyje „Pamiętnik Warszawski“ (III, 1822, p. 235—252) paskelbė Rėzos staipsnį „Apie lietuvių liaudies poeziją“. K. Brodzinski išvertė iš vokiečių kalbos ir straipsnyje buvusius lietuvių liaudies dainų pavyzdžius. Vertimas supažindino lenkų folkloristus ir literatus su jiems artimos lietuvių tautos liaudies poetine kūryba. Tuo pačiu straipsnio vertimas populiarino Rėzos tautosakinę veiklą ir Lietuvoje. Apskritai, K. Brodzinski domėjosi ne tik slavų, bet ir lietuvių liaudies poezija. Dvi lietuviškas dainas jis buvo išvertęs iš J. Herderio rinkinio „Liaudies dainos“, arba „Tautų balsai dainose“, ir paskelbęs laikraštyje „Pamiętnik Warszawski“ bei savo raštuose, o vėliau liaudies poezijos vertimams naudojosi Rėzos „Dainomis“.¹¹⁵

Lenkų ir vokiečių filologų dėmesys į Rėzos lituanistinius darbus vėl buvo atkreiptas J. Faterio knygos „Senųjų prūsų kalba“ („Die Sprache der alten Preussen“, 1821) recenzijose, kurios pasirodė 1822 m. S. Lindė savo recenzijoje, paskelbtoje Varšuvos Mokslo bičiulių draugijos leidinyje „Roczniki...“¹¹⁶, naudojosi Rėzos „Lietuviškosios biblijos istorija“. Kita recenzija, kurią parašė įžymus vokiečių filologas J. Grimas, buvo išspausdinta laikraštyje „Göttingische gelehrte Anzeigen“. Kalbėda-

¹¹⁵ K. Br[odziński]. Pieśni litewskie. Tłómaczenie. — „Pamiętnik Warszawski“, XVI, W., 1820, p. 449—451; C. Pęcherski. Brodziński a Herder. Kraków, 1916, p. 66, 163.

Pažymėtina, kad Rėzos literatūrinė bei tautosakinė veikla netrukus tapo žinoma ir K. Brodzinskio bičiuliui, įžymiam čekų literatui F. Čelakovskiui, kuris vertė į čekų kalbą lietuvių liaudies dainas ir apie 1825 m. ketino išversti į čekų kalbą K. Donelaičio „Metus“ [A. Jovaiša. K. Donelaičio kūrybos vertimai į kitas kalbas. — Kn.: Kristijonas Donelaitis. („Literatūra ir kalba“, VII), p. 285].

¹¹⁶ S. B. Lindė. O języku dawnych Prusaków. Rozbiór dzieła profesora Vatera. — „Roczniki...“, XV, W., 1822, p. 164—273.

mas apie lietuvių filologiją Rytų Prūsijoje, J. Grimas palankiai apibūdino lituanistinę Rėzos veiklą:

Su [lietuvių kalbos] gramatika ir žodynu gerai supažindina Rui-gys ir Milkus. Be to, praėjusioje kartoje yra iškilęs puikus poetas Donelaitis; jo kūrybos išleidimu pasižymėjo ponas profesorius Rėza iš Karaliaučiaus (žr. mūsų „Anzeigen“, 1819, p. 563¹¹⁷). Šis mokslininkas, kuriam turime dėkoti ir už gilią lietuviškosios biblijos analizę (Ka-raliaučius, 1816), turėtų netrukus įvykdyti savo pažadą ir paskelbti lietuvių liaudies dainų (pratarmė *Donelaičiui*, p. VI).¹¹⁸

Reikšminga Rėzos akademiniam gyvenimui buvo 1823 m. pabaiga. Gruodžio 22 d. Karaliaučiaus universi-tete buvo minima lietuvių kalbos seminaro 100 metų su-kaktis. Sukaktį organizuojant, be abejo, daugiausia ini-ciatyvos parodė Rėza, kuris tuomet vadovavo semina-rui. Tai atsispindi ir iškilmingo minėjimo programoje. Ją sudarė Rėzos pranešimas apie seminaro istorinį kelią ir vieno seminaristo kalba apie naudą, kurią teikia lie-tuvių kalbos mokėjimas Rytų Prūsijos tarnautojams. Iš-kilmių pabaigoje Rėza skaitė savo hegzametrą „Šimtus jau metus saulelė tekėjo ir leidos“.¹¹⁹

Daugiausia Rėzos parengtų leidinių išėjo produkty-viojo dešimtmečio paskutiniaisiais dviem metais. Tais metais pasirodė lietuvių literatūrai labai reikšmingas jo leidinys „Aisopas, arba pasakos, iš grykonų kalbos perguldytos“, kuriame buvo paskelbtos visos šešios K. Donelaičio pasakėčios (1824), pirmasis lietuvių liau-dies poezijos rinkinys „Dainos“ (1825)¹²⁰, eilėraščių rin-kinio „Prutena“ antroji dalis (1825), lietuviškos biblijos

¹¹⁷ Turima galvoje minėta K. Donelaičio „Metų“ recenzija laik-raštyje „Göttingische gelehrte Anzeigen“.

¹¹⁸ J. G r i m m. Kleinere Schriften, IV. Berlin, 1869, p. 161.

¹¹⁹ „Leipziger Literaturzeitung“, 1824, Nr. 75, p. 596.

¹²⁰ Straipsnis „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimas“, išspausdintas „Dainų“ rinkinyje, Rėzos pasirašytas 1825 m. liepos 1 d. Tų pat metų rugsėjo pradžioje knyga išėjo iš spaudos („Königsberger Intelligenz-zettel“, 1825, Nr. 215).

ketvirtasis leidimas (1824) ir su šiuo leidimu susijusi „Filologinių-kritinių pastabų“ antroji dalis (1824). Be kita ko, tuo metu Rėza padėjo Karaliaučiaus spaustuvininkui ir miesto savivaldybės nariui juristui G. Hartungui parengti informacinį leidinį apie Karaliaučiaus universiteto studentus ir profesorius „Akademinė atminimo knyga“ („Akademisches Erinnerungsbuch“).¹²¹ Gali būti, kad Rėza susipažino su rusų mokslininku P. Kepenu, studijos „Apie lietuvių tautų kilmę, kalbą ir literatūrą“ („О происхождении, языке и литературе литовских народов“, 1827) autoriumi, kuris 1824 m. lankėsi Karaliaučiuje.¹²² Jeigu Karaliaučiuje 1825 m. lankėsi S. Daukantas¹²³, tai jis čia turėjo susitikti su Rėza.

Tuo metu ir vėliau Rėza bendradarbiavo įvairiuose Rytų Prūsijos leidžiamuose almanachuose bei periodiniuose leidiniuose, o teologinio pobūdžio traktatus skelbdavo Karaliaučiaus universiteto programose.¹²⁴

5. ATOSLŪGIS

Penkiolika paskutiniųjų Rėzos gyvenimo metų buvo kontrastingi jo ankstesnei visuomeninei ir filologinei veiklai. Rėzos viltys sulaukti lietuvių kultūrai Rytų Prūsijoje palankesnių sąlygų neišsipildė. Sunki lietuvių liaudies socialinė padėtis, valdančiųjų sluoksnių germanizacinė politika pakirto galimybes lietuvių tautinei kultūrai ugdyti. Skirtingai negu Lietuvoje, Rytų Prūsijoje neatsirado gausesnio būrio išsilavinusių lietuvių, ryškesnių asmenybių, kurios būtų pajėgusios sėkmingai darbuotis.

¹²¹ G. F. Hartung. Vorrede.— Kn.: Akademisches Erinnerungsbuch, p. 5.

¹²² V. Žukas. P. Kepeno darbas „Apie lietuvių tautos kilmę, kalbą ir literatūrą“.— Vilniaus valst. V. Kapsuko v. universiteto mokslo darbai. Istorijos-filologijos mokslų serija, V. (Istorija, I). V., 1958, p. 155.

¹²³ Lietuvių literatūros istorija, I. V., 1957, p. 464.

¹²⁴ Žr. panaudotos literatūros sąrašą.

Ir vėlesniu laikotarpiu Rėza neatsisakė filologinės veiklos, bet ta veikla susilpnėjo. Antra vertus, šiuo metu Rėzos lituanistiniai darbai ėmė įsilieti į literatūrinį gyvenimą Lietuvoje, darydami jam pastebimą įtaką.

Rėza „Dainas“, kaip ir kai kurias kitas savo knygas, išsiuntinėjo įvairiems asmenims. Nebuvo pamirštas ir J. V. Getė. Padedant, kaip minėta, vienam Rėzos pažįstamam, valstybės tarybos nariui G. Nikolovijui, gyvenusiam Berlyne, „Dainos“ 1825 m. spalio 31 d. pasiekė J. V. Getę.¹²⁵ Nusiuntęs J. V. Getei „Dainas“, Rėza jam parašė ir laišką (1826.III.20), kuriame paliečiami gana svarbūs folkloristikos klausimai.¹²⁶ Maždaug tuo pat laiku Rėza su E. Budriumi kėlė sumanymą parašyti lietuvių kalba Lietuvos istoriją ir svarstė tam tikslui reikalingų šaltinių panaudojimo galimybes.¹²⁷ Istorijos autoriumi turėjo būti E. Budrius. Šis sumanymas nebuvo įvykdytas.

Karaliaučiaus mokslinėje draugijoje Rėza 1827 m. liepos 5 d. skaitė pranešimą apie didaktinės poezijos li-

¹²⁵ „Athenaeum“, IX, 2, p. 41.

E. Jenišas (E. J e n i s c h. Goethe und die Dainos, p. 420—421) rašo, kad „Dainas“ Rėza pasiuntęs J. V. Getei per jo sesers Kornelijos anūką A. Nikolovijų, kuris buvęs Rėzos svainis. Gali būti, kad „Dainas“ J. V. Getei įteikė A. Nikolovijus, G. Nikolovijaus sūnus, tačiau visiškai nepatikėtina, kad A. Nikolovijus būtų buvęs Rėzos svainis. Vienas „Dainų“ egzempliorius ir dabar saugomas Getės ir Šilerio archyve Veimare; tai vienintelė knyga, čia atstovaujanti lietuvių literatūrai (H. R u p p e r t. Goethes Bibliothek. Katalog. Weimar, 1958, p. 247).

Šia proga reikia paminėti, kad J. V. Getė buvo susipažinęs ir su K. Donelaičio „Metais“ [L. G i n e i t i s. Poeto žingsniai į pasaulį.— „Literatūra ir menas“, 1964, gruodžio 26; K. K o r s a k a s. Aktualiųjų donelaitikos uždaviniai.— Kn.: Kristijonas Donelaitis. („Literatūra ir kalba“, VII), p. 45—46]. Tačiau tuo tarpu dar neišaiškinta, kokiomis aplinkybėmis tai įvyko.

¹²⁶ Laiško tekstas vokiečių kalba paskelbtas žurnale „Athenaeum“, IX, 2, p. 42—44; jo vertimas į lietuvių kalbą — leidinyje: L. R e z a. Lietuvių liaudies dainos, II, p. 361—365.

¹²⁷ E. Budriaus laiškas Rėzai, datuotas 1827.II.8 (LTSR MA CB RS, f. 137, LR 5, l. 6—7; laiško publikacija lietuvių kalba — leidinyje: L. R e z a, Lietuvių liaudies dainos, II, p. 368—372).

kimą senovės ir naujųjų laikų tautose, apie N. Bualo „Poezijos meno“ ketvirtąją giesmę, pateikdamas jos vertimą į vokiečių kalbą ir nagrinėdamas aleksandrino esmę.¹²⁸

Tuo laiku Rėza jau buvo gerai žinomas kaip lietuvių filologas. Kai kurie lietuvių literatūros veikėjai stengėsi užmegzti su juo ryšius. Iki šiol turėti duomenys liudijo, kad 1831 m. pradžioje Rėzą Karaliaučiuje aplankė J. Plioteris. Jis savo studijos apie S. Chilinskio bibliją pabaigoje pažymėjo: „Rašyta Vilniuje metuose 1826—1827, o ištaisyta ir pabengta Karaliaučiuje m. 1831 mėnesėje kovo 19 dienoj.“¹²⁹ J. Plioterio nekrologe rašoma, kad jis susibičiuliavo su Rėza, „kurio maloniai suteikti pamokymai ir žinios buvo naudingi jo literatūri- niams sumanymams“.¹³⁰ Nauji archyviniai dokumentai atskleidžia nežinomą faktą, kad kartu su J. Plioteriu Karaliaučiuje 1830—1831 m. buvojo ir S. Stanevičius.¹³¹ S. Stanevičiaus ir P. Plioterio kelionė į Karaliaučių tai

¹²⁸ F. W. Sch ub e r t, Nachrichten über die Königliche deutsche Gesellschaft zu Königsberg, bis zum 18. Januar 1830.—PPB, III, 1830, p. 152.

¹²⁹ V. Jurgutis, V. Žukas. J. Plioterio darbas „Trumpa žinia apei tą iszdawima lietuwiszkos Biblijos Londone“.—Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai, III, V., 1964, p. 203.

¹³⁰ „Kurier Litewski“, Nr. 35, Wilno, 1836, p. 301; plačiau žr. V. Žukas. J. Plioterio lietuvių bibliografijos ir spaudos istorijos darbai.—Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai, II, V., 1962, p. 95.

¹³¹ Tai matyti iš Karaliaučiaus Karališkosios ir universiteto bibliotekos skaitytojų žurnalo (LTSR VRB RS, f. 103, apl. 20), kuriame nurodyti bibliotekos lankytojai ir jų paimitos knygos nuo 1827 m. balandžio iki 1831 m. gegužės mėnesio. Pirmą kartą S. Stanevičiaus ir J. Plioterio pavardės į žurnalą įrašytos 1830 m. gruodžio 23 d. Paskutinė data, parodanti, kad S. Stanevičius tebėra Karaliaučiuje,—1831 m. balandžio 14 d. Tą dieną jis grąžino bibliotekai vieną skaitytų knygų. Kiek laiko S. Stanevičius ir J. Plioteris praleido Karaliaučiuje, tuo tarpu negalima pasakyti, nes, kaip minėta, žurnalas pasibaigia 1831 m. gegužės mėnesiu. J. Plioteris jame dar įregistruotas gegužės 26 d. Tikriausiai, ir S. Stanevičius tuo metu tebebuvo Karaliaučiuje. Kaip rodo įrašai žurnale, S. Stanevičius ir J. Plioteris iš bibliotekos ėmė tik lietuviškas ir lituanistines knygas.

1401
21. ~~Plus ad Trinity~~ ~~De 45000~~ ~~10000~~
23. ~~Ammin~~ ~~16. 460~~ ~~1234~~
~~Provin. tabach~~ ~~1000000~~ ~~20. 20.~~ ~~1000000~~
26. ~~De~~ ~~1000000~~ ~~1000000~~ ~~1000000~~ ~~16.~~ ~~431~~
28. ~~De~~ ~~1000000~~ ~~1000000~~ ~~1000000~~ ~~14.~~ ~~421~~
~~Plato v. Hallberg~~ ~~1000000~~ ~~1000000~~ ~~1000000~~ ~~1000000~~
10. ~~De~~ ~~1000000~~ ~~1000000~~ ~~1000000~~ ~~1000000~~ ~~1000000~~ ~~1000000~~
4. ~~De~~ ~~1000000~~ ~~1000000~~ ~~1000000~~ ~~1000000~~ ~~1000000~~ ~~1000000~~

2. S. Stanevičius ir J. Plioterio įregistruvimai Karaliaučiaus universiteto bibliotekos skaitytojų žurnale (ketvirtoji ir penktoji eilutės iš viršaus)

buvo speciali mokslinė išvyka į vieną lituanistikos centrą. Suprantama, kad ne tik J. Plioteris, bet ir S. Stanevičius Karaliaučiuje bendravo su Rėza. Visi jie turėjo keistis informacija, nuomonėmis, pasidalinti sumanymais. Rėza savo bibliotekoje buvo surinkęs daug vertingų lietuviškų rankraščių, pavyzdžiui, K. Donelaičio rankraščius, ir su jais, tikriausiai, supažindino S. Stanevičių ir J. Plioterį.

Šiuo laikotarpiu Rėzai gausėjo pareigų, kurios jį, kaip teologą, vis labiau varžė, stiprino jo ryšius su klerikalinių sluoksnių viršūnėmis. Dėl to idėjinės jo pažiūros turėjo šiek tiek degraduoti, nebeužteko laiko ir jėgų lituanistinei veiklai. Jis 1828 m. tapo pirmuoju teologijos fakulteto profesoriumi — senjoru¹³², o 1829 m. — Prūsijos provincijos konsistorijos tarėju ir garbės nariu¹³³. Rėza 1830 m. universitete ir Karaliaučiaus mokslinėje draugijoje skaitė pranešimus apie Augsburgio konfesiją.¹³⁴ Jis buvo Prūsijos biblijos platinimo draugijos narys, o nuo 1832 m. priklausė Leipcigo istorinei teologinei draugijai.¹³⁵ K. Forštrotteris nurodo, kad Rėza įėjo ir į provincinės mokyklų kolegijos sudėtį.¹³⁶ Rėzos sąlytį su valdančiais sluoksniais rodo ir tas faktas, kad jis 1840 m. buvo apdovanotas valstybiniu ordinu. 1814 m. ir 1818 m. jam buvo paskirti medaliai.¹³⁷

¹³² NEKR, p. 124; ŠUB, p. 253.

¹³³ F. W. Schubert. Nachrichten von der Universität Königsberg vom 1. October 1829 bis 30. Juni 1830.— PPB, IV, 1830, p. 301—305; NEKR, p. 125; ŠUB, p. 253.

¹³⁴ F. W. Schubert, min. str., p. 301—305; Nachrichten über die Königliche deutsche Gesellschaft zu Königsberg im Jahre 1830.— PPB, V, 1831, p. 141.

¹³⁵ PPB, VII, 1832, p. 235; NEKR, p. 125.

¹³⁶ K. Forstreuter. Die Herkunft von Johannes Rhesa und Martin Ludwig (Jedimin) Rhesa, p. 28; plg. dar PPB, VII, 1832, p. 83.

¹³⁷ Akademisches Erinnerungsbuch, p. 70; NEKR, p. 125; „Königsberger Intelligenzblatt“, 1840, Nr. 206; taip pat nežinomo dailininko tapyti Rėzos portretai (vienas jų saugomas Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institute, kitas — Lietuvos TSR Literatūros muziejuje Kaune).

Konsistorijos pavedimu¹³⁸ Rėza 1834 m. išleido biografinio pobūdžio leidinius „Trumpos žinios apie visus nuo 1775 m. į evangelikų bažnyčias Rytų Prūsijoje paskirtus dvasininkus“ ir „Trumpos žinios apie visus nuo reformacijos pradžios į evangelikų bažnyčias Vakarų Prūsijoje paskirtus dvasininkus“, prie kurių dar priklausė „Rėzos presbiterologijos pataisos ir papildymai“ (1837?).

Pirmasis šių leidinių turi tam tikros reikšmės lietuvių literatūros istoriografijai. Jis yra tęsinys panašaus pobūdžio D. Arnolto darbo (1777), kuriame buvo pateiktos trumpos biografinės, beveik išimtinai tarnybinės žinios apie visus dvasininkus, dirbusius Rytų Prūsijos evangelikų bažnyčiose nuo reformacijos pradžios iki 1775 m. Ir D. Arnolto, ir Rėzos „Trumpos žinios“ parodo bažnyčių tinklą Rytų Prūsijoje, apimančią vokiškai, lietuviškai, lenkiškai ir kitomis kalbomis kalbančius gyventojus. Kadangi didelė dalis ano meto lietuvių raštijos ir filologijos darbuotojų buvo pastoriai, šie leidiniai padeda papildyti jų biografijas. Be kita ko, Rėza savaime rinkinyje pateikė kai kurių duomenų apie K. Donelaičio, G. Ostermejerio, Ch. Hasenšteino lituanistinę veiklą.

Paskutiniuoju gyvenimo laikotarpiu pas Rėzą toliau kaupėsi lietuvių liaudies dainų nauji užrašymai, dabar jau daugiausia kartu su melodijomis.¹³⁹ Pažymėtina, kad, matyt, tuo laikotarpiu jam buvo atsiųstas rinkinėlis „Dešimtis dainų žemaičių“— nuorašai tekstų, paskelbtų Vilniaus universiteto studento E. Stanevičiaus 1819—1821 m. laikraštyje „Tygodnik Wileński“.¹⁴⁰ Atsirado ir

¹³⁸ L. R h e s a. Mittheilungen zur evangelischen Presbyterologie. — PPB, IX, 1833, p. 697.

¹³⁹ Ši medžiaga paskelbta leidinyje: L. R é z a. Lietuvių liaudies dainos, II.

¹⁴⁰ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 4, l. 1—5.

naujų to darbo talkininkų. Jam buvo siunčiami taip pat seni lietuviški rankraščiai. Vienas jų buvo anoniminis priešodžių ir mįslių rinkinys, sudarytas bene XVII a. pabaigoje ir naudotas J. Brodovskio savo žodynui.¹⁴¹ L. Rėzos archyve buvo saugomi ir K. Donelaičio rankraščiai.¹⁴² Tačiau nieko naujo iš lituanistikos srities Rėza spaudai nebeparengė.

Atrodo, kad šiuo laikotarpiu jis daugiausia dėmesio skyrė lietuvių leksikografijos ir apskritai kalbos mokslo klausimams, su kuriais nuolat susidurdavo lietuvių kalbos seminare. Jam, be abejo, buvo žinomi P. Boleno, V. Humbolto, J. Grimo, R. Rasko, F. Bopo, A. Poto kalbiniai veikalai, kurie nulėmė lyginamojo metodo įsigalėjimą kalbotyroje. Jau 1810 m. Rėza skaitė vieną pirmųjų šios krypties darbų — F. Šlegelio veikalą „Apie indų išmintį ir kalbą“ („Von der Weisheit und Sprache der Inder“, 1808).¹⁴³

Rėza buvo sutelkęs gausią lietuvišką leksikografijos medžiagą. Jo archyve yra išlikę J. Brodovskio žodyno vokiškoji—lietuviškoji dalis¹⁴⁴, spėjamas F. Pretorijaus vokiečių-lietuvių kalbų žodynas, parašytas apie 1675 m., spėjamas D. Kleino vokiečių—lietuvių kalbų žodyno nuorašas¹⁴⁵ ir anoniminis, atrodo, XIX a. pradžios lietuvių-vokiečių kalbų žodynas.¹⁴⁶ Kaip nurodo F. Neselmannas, ten buvo ir J. Brodovskio žodyno lietuviškoji—vo-

¹⁴¹ J. Lebedys. Pirmieji smulkiosios lietuvių tautosakos rinkiniai.—Kn.: Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a. V., 1956, p. 16, 24—25.

¹⁴² F. Nesselmann. Vorrede.—Kn.: Christian Donalitus. Litauische Dichtungen. Königsberg, 1869, p. III.

¹⁴³ LTSR VRB RS, f. 103, apl. 19.

¹⁴⁴ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 15.

¹⁴⁵ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 13—14; LTSR MA CB RS, f. 137, LR 10; J. Lebedys, min. veik., p. 508—512.

¹⁴⁶ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 11. Šis žodynas sudarytas pagal K. Milkaus 1800 m. išėjusį lietuvių—vokiečių ir vokiečių—lietuvių kalbų žodyną (J. Lebedys, min. veik., p. 48), bet, sprendžiant iš rašysenos, jį sudarė ne Rėza.

L

haer! ⁶
 haer! Plaukai.
 haer! mit der Brüsten der Pfaffen Narcei.
 haer! mit der Fingern der Pfaffen Afftates
 Putsch! hant garcinote Plaukai Gader.
 Haist! mit der Haer Laffu sein.
 Gemanide bei der Haer zu straub
 zinsend.
 die Haer stundau zu Eingri. Gaffzau
 de flouye Plaukai Gekind.
 Gmanide. Lath in der haeray linyad.
 Gmanid in der haer garaffu.
 Lath der haer, faunm pflor an. Plauka
 Gaffzau.
 Gmanid Du hatu Gagirrij flou.
 Gmanid Aufs bey Plaukai.

3. L. Rėzos rašyto vokiečių—lietuvių kalbų žodyno fragmentas

kiškoji dalis.¹⁴⁷ Prie šių rankraščių priskaičiavus Rėzos turėtus spausdintuosius žodynus, jų tarpe ir K. Širvydo žodyną, galima tarti, kad jis buvo sukaupęs kone visus pagrindinius lietuvių leksikografijos darbus. Kartu su jais minėtina ir Klaipėdos burmistro V. Berbomo atsiųstoji medžiaga, kurioje yra pluoštas lietuvių žvejų profesinės terminijos su paaiškinamaisiais brėžiniais.¹⁴⁸

Sukaupęs tiek medžiagos, Rėza planavo pats rašyti žodyną. F. Neselmano duomenimis, jis buvo atlikęs net kai kuriuos paruošiamuosius darbus, pavyzdžiui, padaręs išrašus iš K. Širvydo ir K. Milkaus žodynų.¹⁴⁹ Yra išlikę jo (sprendžiant iš rašysenos) vokiečių-lietuvių kalbų žodyno apmatai (raidės B, D, G, I, J).¹⁵⁰ Iš Rėzos įvairiomis progomis pareikštų minčių galima spėti, kad savo žodynui jis būtų panaudojęs ne tik turimų rankraštnių ir spausdintų žodynų medžiagą, bet ir K. Doneičio bei lietuvių liaudies poezijos leksiką. Tačiau savo leksikografinių sumanymų įgyvendinti jis nebeįstengė.

Rėzos amžininkai yra pateikę svarbių žinių apie Rėzos pasiekimus lietuvių kalbos moksle. Pirmasis Rėzos biografas F. Šubertas, turėdamas galvoje jo darbą lietuviškajame seminare, vadina Rėzą „akademinių lietuvių kalbos studijų pagrindėju“ Karaliaučiaus universitete.¹⁵¹ Lietuvių kalbos seminaras Rėzos pastangų dėka tapo gana plačiai žinomu lituanistikos centru. Vilniaus universiteto vadovybė į savo akademinės programos lietuvių kalbos neįvesdavo. Rusų kalbininkas slavistas P. Preisas, norėdamas studijuoti lietuvių kalbą, atvyko

¹⁴⁷ F. Nesselmann. An die Liebhaber der litauischen Sprache.— NPPB, I, 1846, p. 154—155.

¹⁴⁸ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 5, l. 31—45.

¹⁴⁹ F. Nesselmann. Wörterbuch der litauischen Sprache. Königsberg, 1851, p. VI—VII.

¹⁵⁰ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 12, l. 1—151.

¹⁵¹ ŠUB, p. 245.

į Karaliaučių, kadangi, kaip rašoma jo mokslinės kelionės plane, „tenyškščiame universitete yra lietuvių kalbos katedra“. Šiam P. Preiso planui pritarė įžymus rusų lingvistas A. Vostokovas. P. Preisas 1839 m. gruodžio 19 d. M. Kutorgai iš Karaliaučiaus rašė: „Kitoms kalboms studijuoti medžiagos užtenka visur; lietuvių kalbai — niekur, išskyrus Karaliaučių.“¹⁵² P. Preisas, kuriam Rėza padėjo, apibūdino ją, kaip „neabejotinai žymiausią lietuvių kalbos specialistą Europoje“. Mokydamasis lietuvių kalbos, P. Preisas pirmiausia skaitė K. Donelaičio „Metus“, po to — lietuvių liaudies dainas. Tuo pačiu P. Preisas naudojęsis „pamokomais pokalbiais su Rėza“ ir ta medžiaga, kurią Rėza turėjo.¹⁵³ P. Preiso žodžiai liudija, kad Rėza iki gyvenimo galo rimtai domėjosi lietuvių kalba.

Rėza buvo pirmasis F. Kuršaičio mokytojas. F. Kuršaitis 1836 m. įstojo į Karaliaučiaus universitetą, kur jį globoti ėmėsi Rėza.¹⁵⁴ Matyt, Rėza bus paskatinęs F. Kuršaitį atsidėti lietuvių kalbos studijoms. F. Kuršaitis buvo gambiausias studentas lietuvių kalbos seminare, todėl Rėza jį rekomendavo P. Preisui mokytoju. Tad neatsitiktinai po Rėzos mirties lietuvių kalbos seminarui vadovavo F. Kuršaitis¹⁵⁵, kuris 1843 m. išleido savo veikalo „Žinios apie lietuvių kalbą“ („Beiträge zur Kunde der litauischen Sprache“) pirmąją dalį. F. Kuršaitis teigiamai atestuoja savo mokytoją Rėzą.

¹⁵² В. Л а м а н с к и й. Письма П. И. Прейса к М. С. Куторге, И. И. Срезневскому, П. О. Шафарику, Куршату и др. (1836—1846). — «Живая старина», вып. II, № 12, СПб., 1890, p. 124, 128.

¹⁵³ Донесение г. Прейса г. министру народного просвещения из Кёнигсберга от 1 марта (17 февраля) 1840 г. — «Журнал министерства народного просвещения», ч. XXVI, отдел. IV, СПб., 1840, p. 17—18.

¹⁵⁴ П р а б о ч і ų А н ū к а с. [А. В р у о ж і с]. Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai, p. 62.

¹⁵⁵ Т. р., p. 62.

Apie 1834—1835 m. Rėzos sveikata smarkiai pašlįjo.¹⁵⁶ Sunku jam buvo pakelti ligą, nes gyveno nevedęs, tebendraudamas tik su keliais jaunystės draugais. Jis ėmė vis mažiau domėtis naująja literatūra. Nors pirko knygas, bet nebemargino jų pastabomis. Rėza, anksčiau aktyviai dalyvavęs Karaliaučiaus mokslinės draugijos posėdžiuose, skaitęs daug pranešimų, „ypač apie tai, kas siejosi su Lietuvos istorija, lietuvių poezija ir literatūra“¹⁵⁷, paskutiniaisiais penkeriais savo gyvenimo metais joje retai besilankydavo. Geso jo aktyvumas ir universiteto senato posėdžiuose. P. Preisas 1839 m. pabaigoje minėtame laiške M. Kutorgai rašė:

Profesorius Rėza (Rhesa) toks keistuolis, kokio dar nematė pasaulis. Tai nuo kojų iki galvos apsimuturiavęs hipochondrikas, tai žmogus baikštus, išsiblaškęs, užmirštąs savo paties prieš valandėlę pasakytus žodžius. Kadangi jis kalba iš reto ir tyliai, jį sutrikdo kiekvienas mano greičiau ir garsiau tartas žodis. Jis ima trypčioti, krusčioti rankas, judėti. Suprantama, ir aš sumyštu. Prabūti su juo valandą man yra kankynė. Naudojuosi tik jo biblioteka, kurioje labai daug lietuvių kalbai vertingų rankraščių. Mokausi pas vieną lietuvių kilmės studentą, kurį man rekomendavo Rėza. Aš labai patenkintas jo pamokomis.¹⁵⁸

Rėza mirė 1840 m. rugpiūčio 30 d.¹⁵⁹ Testamente, kuris buvo juridiškai patvirtintas 1840 m. rugpiūčio 27 d.¹⁶⁰, paskyręs po 200 talerių savo dviem broliams ir seserėčiai, gyvenusiems Karklėje, netoli Rusnės, bei 700 talerių jį slaugiusiai šeimininkei, visas santaupas (22 000 talerių) Rėza užrašė studentų bendrabučiui su

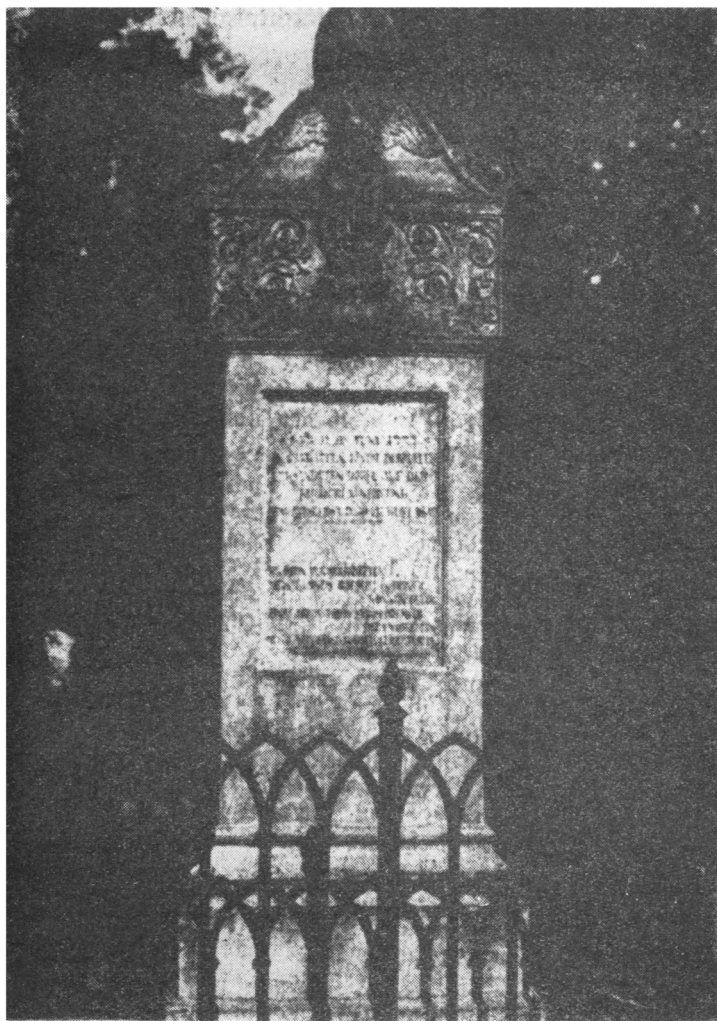
¹⁵⁶ NEKR, p. 125; ŠUB, p. 253.

¹⁵⁷ ŠUB, p. 253.

¹⁵⁸ Minimas studentas buvo F. Kuršaitis (В. Ламанский. Письма П. И. Преяса, p. 127).

¹⁵⁹ NEKR, p. 125; „Königsberger Intelligenzblatt“, 1840, Nr. 204, 206, 223.

¹⁶⁰ ŠUB, p. 254.

4. Paminklas ant L. Rėzos kapo Karaliaučiaus Katedros kapinėse.
Nuotrauka iš 1931 m. spaudos

išlaikymu statyti¹⁶¹; jis pareiškė norą, kad būtų palaidotas Karaliaučiaus senamiesčio kapinėse, o ant jo kapo pastatytas paminklas.¹⁶²

Rėzos bičiuliai, suprasdami, kad darbas lietuvių kultūros dirvoje jam buvo širdies dalykas, paminklo pietiniame šone iškalė šiuos įrašus: „Tai esti Wissas Szwentas Rasztas“ ir „Dainos, Donalitius' Jahreszeiten, Prutena.“¹⁶³

¹⁶¹ Kai palikimo suma 1853 m. pasiekė 30 000 talerių, buvo pradėtas statyti studentų bendrabutis, kurio atidarymas įvyko 1855 m.; bendrabutis gavo „Rhesianum'o“ vardą, jį atidarė ir prižiūrėjo F. Šubertas (ŠUB, p. 245, 253).

¹⁶² VVU MB RS, f. 1—G19.

Yra žinomos smulkesnės Rėzos testamento patvirtinimo aplinkybės. Vilniaus Valst. V. Kapsuko un-to Moksl. b-kos Rankr. skyriuje saugomi suplėšyto Rėzos testamento juodraščio likučiai ir prie jų pridėtas paaiškinamasis raštas (abiejų dokumentų signatūra G 19). Paaiškinamojo rašto autorius nurodo, kad suplėšytą testamento juodrašį, rašytą Rėzos ranka, jis gavęs iš buvusios Rėzos šeimininkės. Ji papasakojusi, kaip išlikęs šis suplėšytas testamento juodraštis. Kai Rėza palyginęs savo testamento juodrašį su nuorašu, kito asmens parengtu juridinėms įstaigoms, ir nustatęs, kad abu tekstai tapatingi, savo rankrašį jis suplėšęs ir numetęs ant žemės. Tačiau šeimininkė „iš pieteto senajam ponui“ suplėšytuosius popierėlius surinkusi. Sekančią dieną, atvykus teismo komisijai patvirtinti testamento, Rėza jau buvęs be sąmonės ir negalėjęs savo parašu paliudyti, kad testamento tekstas (jo rankraščio nuorašas) iš tikrųjų reiškias jo paskutinę valią. Tada šeimininkė parodžiusi komisijai suplėšytąjį Rėzos rankrašį. Kadangi vienas juristų pažino Rėzos braižą, tai testamento nuorašas ir buvęs patvirtintas.

¹⁶³ L. Goldstein. Unvergängliche Namen und vergängliche Grabkammern.— „Stadtspiegel“, Königsberg, 1931, Nr. 381; L. P a s s a r g e. Aus Baltischen Landen, p. 288.

L. RÉZOS IDĖJINĖS IR ESTETINĖS PAŽIŪROS

1. FEODALIZMO KRITIKA

Prūsija XVIII a. pabaigoje — XIX a. pradžioje buvo feodalinė monarchija. Valstiečiai vilko baudžiamos jungą. Tačiau, vystantis kapitalizmui ir plintant šviečiamojo amžiaus idėjoms, feodalizmo pozicijos ėmė silpnėti. Prancūzų buržuazinė revoliucija Vokietijoje ir Prūsijoje buvo sutikta entuziastingai: „Visa buržuazija ir geriausi dvarininkijos atstovai vienu balsu džiaugsmingai sveikino Nacionalinį susirinkimą ir Prancūzijos liaudį“ (F. Engelsas).¹ Stambieji vokiečių literatūros šulai, kaip Ch. Vilandas, J. Herderis, F. Klopštokas, revoliuciją pagerbė džiaugsmingomis eilėmis. I. Kantas pareiškė, kad revoliucija — tai proto pergale prieš obskurantizmą.² Per kraštą nusirito valstiečių ir miesto varguomenės sąjūdžio bangos. Bet vokiečių buržuazija bijojo radikalesnių veiksmų. Revoliucijai pasiekus kulminacinį tašką jakobinų diktatūros metais, vokiečių liberalai nuo jos nusigręžė.

Kaip teigiama vienuose atsiminimuose³, bastilijos išgriovimas Karaliaučiuje buvęs sutiktas džiaugsmingai, tačiau karaliaus Liudviko XVI nuvertimas jau sukėlęs

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, II, М., 1955, р. 562.

² Новая история, II, М., 1958, р. 124.

³ Ch. F. Reusch. Historische Erinnerungen.— NPPB, VI, 1848, р. 288.

tam tikrų abejonių, o kai karališkoji šeima buvo giljotinuota, „nė vienas vokiečių nepajėgė nuslėpti siaubo dėl tokio pasibaisėtino įvykio“. F. Klopštukas tada grąžino į Paryžių jam duotą Prancūzijos garbės piliečio diplomą su prieraišu, kad nė vienas vokiečių savo karaliaus nežudysiąs.

Kad ir laikėsi vokiečių buržuazija kompromiso, krašte plito antifeodalinės idėjos. Šiuo atžvilgiu įsidėmėtinas Prūsijos karaliaus Fridricho Vilhelmo III įsakas, išleistas 1799 m. sausio 11 d., kuriame paneigiami gandai, kad karalius norįs baudžiauninkus atleisti nuo baudžiavos:

Maloningas karalius neseniai ištyręs yra, jog ne kurie žmonės Prūsų žemėje randasi, kurie išsidrįso, ar, jeib tuomi pinigų laimėtų, ar kitų netikrų priežasčių dėlei, tarp būrų papasakot ir išplatint, būk karalius Rytprusių kampe bei Lietuvoje būrams ir ūkininkams už paskirtus pinigus per metą visą baudžiamą norįs atleisti. Karalius, dėl šitų melų supykęs, jau paliepė anus ledakus žmones, kurie šitokius melus išsimislijo ir tarp kitų išplatino, išieškot, apkalt ir pagal žemės įstatymus koravot.⁴

Prieš feodalų klasės vienvaldystę buvo nukreipti etiniai I. Kanto principai. Neva žmogaus prigimtyje esančiam įgimtajam blogiui („radikalusis blogis“) I. Kantas priešpastatė savąjį „kategorinį imperatyvą“, besąlyginį dorovės įstatymą: elkis taip, kad tavo valios maksimos visada galėtų būti priimamos visuotinių įstatymų pagrindu. I. Kanto etikoje, nors ji savo esme buvo idealistinė ir formali, pasireiškė protestas prieš tironiją, mokymas apie valstybės kilmę visuomeninės sutarties būdu, pasmerkimas luominių užtvarų.⁵ Tiesa, I. Kantas ne-

⁴ Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams. V., 1960, p. 456. (Cituojama dabartine rašyba).

⁵ З. Н. Мелешенко. Из истории идейно-философской борьбы за единство Германии в XVIII и начале XIX вв. Л., 1958, p. 37.

retai iš pažangių idėjų darė prieštaringas išvadas. Skelbdamas kai kurių socialinių laisvių principus, jų nešėju I. Kantas laikė ne liaudį, bet apsišvietusį monarchą. Iš nepasitikėjimo liaudimi kilo ir I. Kanto nusistatymas prieš revoliuciją, kurią jis traktavo kaip prieštaravimo tarp dorovinės pareigos ir asmeninio žmonių egoizmo rezultata. Tačiau I. Kanto reikalavimai paklusti visuotiniams moralės įstatymams griovė aristokratų etines privilegijas, žadino trečiojo luomo politinį aktyvumą.⁶

Rėza, matyt, neblogai orientavosi I. Kanto etinėje sistemoje, nes sugebėjo kitiems aiškinti tokias jo filosofijos sąvokas, kaip „radikalusis blogis“, „kategorinis imperatyvas“.⁷ Jis ypač džiaugėsi susitikęs 1813 m. Marburge vieną I. Kanto šalininką, su kuriuo filosofuodamas praleido visą vakarą.⁸ Apie tam tikrus Rėzos ryšius su I. Kanto gnoseologija ir estetika dar bus kalbama.

Ne mažiau už I. Kanto filosofiją Rėzos idėjinės pažiūros universitete veikė Ch. Krauso dėstomi dalykai. Kaip jau minėta, Ch. Krausas savo paskaitose nagrinėjo valstybės ūkį, finansus, pramonę. Pagrindinis jo mokslo šaltinis buvo stambaus klasikinės buržuazinės politinės ekonomijos atstovo A. Smito veikalas „Liaudies turtinumo esmės ir priežasčių tyrinėjimas“ (1776). Ch. Krausas kėlė aštrius socialinius klausimus. Dvarininkų turtėjimą baudžiauninkų sąskaita jis laikė neteisėtu. Jis kaltino aukštąją visuomenę, kad ji engianti žemuosius sluoksnius, jų sąskaita tunkanti ir prievartos priemonėmis — įstatymais — neleidžianti jiems pakilti. Visko vertės pagrindu Ch. Krausas laikė darbą. Nors Ch. Krausas neperžengė reformistinių vokiečių buržuazijos reikalavimų, vis dėlto jo idėjos tuo metu buvo pažangios.

⁶ Aufklärung. Berlin, 1958, p. 69.

⁷ ŽP, p. 122.

⁸ ŽP, p. 179.

Liaudies nepasitenkinimas socialine padėtimi, universitete sklindančios reformistinės idėjos, šviečiamoji grožinė literatūra jau studijų metais suformavo Rėzos nusistatymą prieš feodalizmą. Eilėraštyje „Epitafija J. Ch. Krausui“ (1807) jis didžiai aukštino Ch. Krausą ir I. Kantą, laikydamas juos kovotojais prieš feodalizmą ir baudžiavą. Be to, dar jis, būdamas studentu, giliai išstudijavo Ž. Ž. Ruso pedagoginį veikalą „Emilis, arba apie auklėjimą“⁹, nukreiptą prieš aristokratišką visuomenę ir kultūrą. Tai irgi paliudija, kad Rėzos visuomeninės pažiūros formavosi antifeodalinė dvasia.

Į XIX a. Prūsija įžengė, aštrėjant klasiniams prieštaravimams, augant antifeodaliniams nuotaikoms. 1802 m. Klaipėdos apylinkių valstiečiai atsisakė eiti baudžiavą.¹⁰ Betgi didžiausią smūgį Prūsijos monarchijai sudavė jos kariniai pralaimėjimai.

Prūsija 1806—1807 m. dalyvavo karinėje koalicijoje prieš Prancūziją. Ekonominis ir politinis Prūsijos atsilikimas lėmė greitą jos pralaimėjimą. Mūšiuose prie Jenos ir Aueršteto prūsų armija patyrė triuškinamus smūgius. Tilžėje 1807 m. buvo pasirašyta taika tarp Prancūzijos ir Rusijos bei Prūsijos. Šia sutartimi Prūsija neteko daug teritorijos, tame tarpe Užnemunės, kurią buvo pasigrobusi po trečiojo Žečpospolitos padalijimo. Prasidėjo prancūzų okupacija.

Tai buvo prieštaringas istorinis laikotarpis. Napoleonas, kontrrevoliucinės buržuazijos statytinis, grobiamaisiais karais sukėlė prieš Prancūziją daugelį Europos tautų.

Didžiosios Prancūzijos revoliucijos karai prasidėjo kaip nacionaliniai ir buvo tokie. Šie karai buvo revoliuciniai: didžiosios revoliuci-

⁹ SUPPL, p. 4.

¹⁰ Prabočių Anūkas. [A. Bruožis]. Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai, p. 44.

jos gynimas prieš kontrrevoliucinių monarchijų koaliciją. O kai Napoleonas sukūrė Prancūzijos imperiją, pavergdamas visą eilę seniai susikūrusių, stambių, gyvybingų, nacionalinių Europos valstybių, tada iš nacionalinių Prancūzijos karų kilo imperialistiniai, sukėlę savo ruožtu nacionalinio išsivadavimo karus prieš Napoleono imperializmą.¹¹

Augo neapykanta Napoleono okupacijai ir plačiuosiuose Prūsijos gyventojų sluoksniuose. Į Napoleoną buvo žiūrima kaip į despotą ir tautų pavergėją. Rėza 1814 m. pradžioje, kai sąjungininkų kariuomenė rengėsi pulti Paryžių, rašė: „Dabar turi įvykti paskutinis lemiamas mūšis, kad Europos tautų šeimai būtų grąžinta laisvė.“¹²

Tačiau Napoleonas labai pasitarnavo vokiečių buržuazijai, „išvalęs vokiečių Augijaus arklides ir įrengęs civilizuotus ryšių kelius“.¹³ Prancūzų okupacijos metais Prūsijoje buvo vykdomos socialinės reformos, turėjusios palengvinti kapitalizmo vystymąsi iki tol smarkiai atsilikusioje feodalinėje monarchijoje.

Po Tilžės taikos „į dienotvarkę iškilo aristokratų kritika; aristokratija tapo atpirkimo ožiu, kalto už viską“.¹⁴ Monarchiją reikėjo skubiai gydyti. Prie vyriausybės vairo 1807 m. atsisėdo artimas buržuazijai baronas H. Šteinas, su kurio vardu susiję daug buržuazinių reformų.

Aštriausias buvo valstiečių paleidimo iš baudžiavos klausimas. Prancūzams užėmus Karaliaučių, valstiečiai ėmė priešintis dvarininkams.¹⁵ Pagaliau 1807 m. Klaipė-

¹¹ V. Leninas. Raštai, XXII, V., 1953, p. 293.

¹² ŽP, p. 232.

¹³ K. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, III. М., 1955, p. 184.

¹⁴ J. Sembritzki. Die preussische Dichtung, p. 278.

¹⁵ R. Armstedt. Geschichte der Stadt Königsberg. Stuttgart, 1899, p. 278.

doje buvo pasirašytas vadinamasis Spalio ediktas, skelbiantis baudžiovos panaikinimą, valstiečius pripažįstąs laisvais žmonėmis:

§. 10. *Vergystė tur būtina pasiliauti.* Nuo tos dienos, kurioje šis paliepimas išduotas yra, jau daugiau nei viens žmogus vergas nebe-pastoj, ar jis iš tokių užgimtų, ar pas tokį nutekėtų ar tokią vestų, arba ar tokią vietą priimti ir tam pasiduoti norėtų. §. 11. Kaip veikiai šitas paliepimas apsakomas yra, taip ir tuojau būtina pasiliaujasi tų padonų ir jų moterų ir kūdikių vergystė, kurie savo būriškus laukus jau ant vaikų vaikų ar ant čyžės ar randos turėję yra. §. 12. Mete viens tūkstantis aštuoni šimtai ir dešimtis (1810) dienoje Mertino pasiliaujasi abelnai kožna viena vergystė dvaruose per visas mūsų žemes. Po Mertino dienos 1810 tiktai valni žmonės yra¹⁶.

Šiuo ediktu buvo deklaruota, kad dvarininkams leidžiama verstis ir miestiečių amatais, o miestiečiams ir valstiečiams — įsigyti junkerių dvarus.¹⁷ Likus nepakeistoms valstiečių prievolėms¹⁸, o taip pat dvarininkų teisminei ir administracinei valdžiai, socialinė padėtis reikalavo tolesnių reformų. Jos buvo padarytos, H. Šteiną pakeitus grafui K. Hardenbergui.

1811 m. buvo išleistas įstatymas, rekomenduojąs dvarininkams sudaryti sutartis su valstiečiais prievolėms ir lažui išpirkti. Išpirkimo sąlygos valstiečiams buvo labai sunkios. Agrarinėmis reformomis siekta išvalyti Prūsijoje kelią kapitalizmui, nepaliečiant junkerių interesų. Miestams savivaldos teises suteikė 1808 m. įstatymas. Dalis miesto reikalų perleista renkamiems organams. Išrinkimo teisė buvo apribota labai aukštu turtiniu cenzu. Kariuomenėje panaikinamos kūno bausmės, visų pirma varymas pro rykščių rikiuotę, nekilmingiesiems buvo

¹⁶ Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams, p. 516—517.

¹⁷ T. p., p. 513—514.

¹⁸ T. p., p. 517.

leista tapti karininkais. Kultūrinių reformų srityje veikė V. Humboltas, su kuriuo, kaip minėta, Rėza palaikė tam tikrus ryšius nuo 1809 metų. V. Humbolto iniciatyva 1810 m. įsteigiamas Berlyno universitetas su palyginti pažangia buržuazine konstitucija. „Apskritai, Šteino ir Hardenbergo buržuazinio pobūdžio reformos nereikė esminio lūžio šalies ekonominiame ir politiniame gyvenime, o tebuvo tik pirmas žingsnis Prūsijos buržuazinio pertvarkymo kelyje.“¹⁹

Rėza ne vienu atveju pasirodė esąs socialinių naujovių šalininkas. Jis pasmerkė feodalizmą eilėraštyje „Epitafija J. Ch. Krausui“, straipsnelyje-pastaboje apie lietuvių liaudies dainas („Prutena“, I, 1809). Anti-feodalinės Rėzos tendencijos akivaizdžios jo „Žiniose ir pastabose“, kur vyrauja feodalizmo ir aristokratijos kritika trečiojo luomo požiūriu.

Rėza kritikavo Elbingo miestą už tai, kad jame viešpatauja „vienintelis luomas“²⁰, t. y. aristokratija. Savo išpūdžius apie Berlyno ir Potsdamo puošnumą jis baigė priekaištu, kad daug kas ten „prievarta ir jėga pasiekta, o ne iš tautos gerovės išplaukia“ (p. 68). Rėza juokėsi iš būdingų feodalizmo menui skulptūrų su perukais ir kasomis (p. 46). Pirmasis išpūdis, kurį jam padarė Lenkija, buvo toks: „Lupikavimas, feodalizmas ir nešvara viešpatauja čia siaubingu pavidalu ir sutrypia kiekvieną kultūros daigą“ (p. 80). Rėza piktinosi, kad Silezijoje vokiečių aristokratai labiau atitolę nuo trečiojo luomo, negu Prūsijoje, viskas čia daroma pagal prancūzišką madą, gėdinamasi vokiškai kalbėti (p. 102). Smerkiamą Rė-

¹⁹ Новая история, II, p. 129.

²⁰ ŽP, p. 14. Toliau šiame poskyryje citatų ir atpasakojamų vietų iš „Žinių ir pastabų“ nuorodos pateikiamos ne išnašose, o tekste, skliausteliuose pažymint puslapį.

zos požiūrį į baudžiavinį žemės ūkį parodo, pavyzdžiui, ir tokia jo pastaba apie Čekiją (p. 106):

Nors čia dar tvirtai tebeviešpatauja feodalizmas, tačiau kaimai nesiskiria nuo dvarininkų rūmų taip kontrastingai, kaip kituose slavų kraštuose — Lenkijoje, Rusijoje²¹, Kursžemėje,— nes žemdirbys, nors ir baudžiauninkas, čia yra daug turtingesnis ir labiau pasiturįs, kaip ten.

Kad Rėza buvo sąmoningas trečiojo luomo ideologijos šalininkas, aiškiai rodo ir Prancūzijos visuomeninio gyvenimo palyginimas su Anglijos visuomeniniu gyvenimu. Šiam palyginimui dienoraštyje skiriama daug vietos. Anglijoje jau buvo įvykusi buržuazinė revoliucija, ir šalyje susiklostęs buržuazijos ir aristokratijos kompromisas darė didelį išpūdį vokiečių biurgeriams. Prancūzijos istorinio kelio jie nepajėgė suprasti.

Kaip anglų gyvenimo gerąją ypatybę, Rėza pabrėžia aktyvų, jo žodžiais tariant, viešosios nuomonės reiškimąsi (p. 265). Esant didelei spaudos laisvei ir tautos teisei pačiai išsirinkti savo atstovus, rašoma dienoraštyje, įsigalėjusi kilni laisvė viešai reikšti savo teigiamą ar neigiamą nuomonę apie karalių, ministrus, generolus; parlamento debatai taip pat vyksta visos tautos akivaizdoje. Karikatūros, tas anglų išradimas plakti savo laiko ydas, atliekamas tokį pat vaidmenį tapyboje, kaip kad satyra literatūroje. Karikatūra Anglijoje esanti tartum tautos tribunolas, prieš kurį privalo stoti kiekvienas žmogus. „Kokia tauta, kuri savo žodį paverčia teisėjo lazda, o savo teptuką — atkeršijimo kardu!“ (p. 266).

Įsidėmėtina Rėzos nuomonė apie Anglijos valdymo formą. Įvairiomis progomis gyręs veiklius monarchus, pavyzdžiui, Stanislovą Leščinskį (p. 206—208), jis ypač susižavi parlamentu: piešia anglų parlamento posėdžio vaizdą, kur vienoje salės pusėje sėdi karaliaus šalinin-

²¹ Atrodo, čia Rėza turi galvoje Žemaitiją.

kai, o kitoje — opozicija. Parlamentą Rėza pavadino „anglų laisvės ir savarankiškumo karūna“ (p. 270).

Kyla klausimas, kaip kvalifikuoti visuomenines Rėzos pažiūras. Pastabos apie parlamentą, tautos atstovavimą, viešosios opinijos kritinį vaidmenį visuomenės gyvenime, juo labiau griežtas baudžiamos ir aristokratijos smerkimas nekelia abejonių dėl Rėzos visuomeninių pažiūrų antifeodalinės krypties. Atmesdamas feodališkus žmonių tarpusavio santykius, Rėza linkęs žavėtis buržuaziniais santykiais. Naujajai santvarkai jis daug ką atleidžia, netgi turto kultą. Pasakodamas apie apsilankymą viename Londono muziejų, kur turėjo užmokėti skėčio saugojimo mokestį, nors buvo atėjęs be skėčio, Rėza sušunka: „Tuo metu aš prisiminiau labai teisingus Šilerio žodžius: — Prie Temzės, pasaulio mugėje, viešpatauja žemės dievas auksas.— Telaimina viešpats anglų pelno godumą! Juk tiek daug gero jie tuo pasiekia!“ (p. 282). Rėzos pažiūrų giminingumą su trečiojo luomo ideologija patvirtina ir nuolatinis jo domėjimasis valstiečių bei miestiečių ekonomine padėtimi, verslais, įvairių šalių pramone, prekyba, civilizacija. Tačiau „Žiniose ir pastabose“ nematyti, kad jis būtų giliau supratęs liaudies gyvenimą, išvalgiau aiškinęs kai kuriuos svarbius socialinius reiškinius.

Rėza nesugebėjo pripažinti liaudžiai savarankiškos klasinės jėgos, žiūrėjo į ją kaip į valdančiųjų sluoksnių globotinę. Jo pažiūroms į trečiąją luomą trūksta socialinės diferenciacijos: miestiečių tarpe jis greit pastebi pirklius, bet labai retai darbininkus. Apskritai, socialinėmis tendencijomis Rėzos karų metų dienoraštis, atrodo, atitinka vokiečių liberaliosios buržuazijos kovos pobūdį, reformistinės bei liberalinės feodalizmo kritikos stilių. Tatai visiškai natūralu ir dėsninga jo pasaulėžiūrai, nes juk tos buržuazijos aplinkoje Rėza gyveno ir

dirbo. Be abejo, ryšiai su buržuaziniais ir liberaliniais sluoksniais atvedė jį ir į masonų eiles.²²

Vis dėlto, pripažindami Rėzos antifeodalinio nusistatymo buržuazinį, liberalinį pobūdį, apibendrinančią išvadą apie jo idėjines pažiūras turime daryti su esminiais papildymais. Dienoraštyje Rėza neperžengia liberalizmo. Tačiau bendrai žvelgiant į jo visą lituanistinę veiklą, negalima nepastebėti ir demokratinų momentų. Rėza kategoriškai smerkė feodalizmą ir baudžiavą, išleido ir išaukštino giliai demokratinius K. Donelaičio kūrinis, koresponduodamas aštriai replikavo prieš tuos, kurie neigė lietuvių liaudies kultūrą. Rėza jautė nuoširdžią simpatiją valstiečiams. Svarbiausiais savo lituanistiniais darbais Rėza įnešė svarų indelį į demokratinės minties vystymąsi lietuvių literatūriniame gyvenime. Be to, Rėzos lituanistinė veikla gali būti įvertinama tik konkrečiame lietuvių literatūrinio gyvenimo fone, remiantis istoriškumo kriterijumi. Pavyzdžiui, antifeodalinės idėjos, per Rėzos leidinius pasiekusios Lietuvą, kur dar išstisus dešimtmečius ne tik faktiškai, bet ir įstatymiškai išsilaikė baudžiava, čia skambėjo labai aktualiai.

Pažangieji ir demokratiniai Rėzos lituanistinės veiklos bruožai plačiau bus nušviesti atitinkamose vietose vėliau. Baigiant apibūdinti jo antifeodalines pozicijas, atkreiptinas dėmesys į vieną svarbią šio klausimo aplinkybę.

Tuo metu, kai buvo išleista K. Donelaičio kūryba ir

²² Apie Rėzos priklausymą Karaliaučiaus masonams tuo tarpu galima tik tiek pasakyti, kad jo pavardė figūruoja 1817 m. išspausdintame šv. Jono ložės narių sąrašė. Jis ėjo „kalbėtojo“ pareigas vadovaujančiojoje, vadinamoje valdininkų, grupėje. (Maurer-Loge zu den Drey Kronen in Königsberg in Preussen. Verzeichniss der Mitglieder der unter dem Schutze der grossen Mutterloge zu den Drey Weltkugeln in Berlin arbeitenden St. Johannis-Loge zu den Drey Kronen. Königsberg, 1817).

liaudies poezijos rinkinys „Dainos“, Prūsijoje buvo jau pasibaigęs pažangesniųjų visuomenės jėgų aktyvėjimo laikotarpis. Rusų kariuomenei 1813 m. įžengus į Rytų Prūsiją, kaimų ir miestų gyventojai ją sutiko kaip išvaduoją. Frontui judant į Vokietijos gilumą, nacionalinis pakilimas apimdavo vis platesnius gyventojų sluoksnius. 1813—1814 m. karas Vokietijai tapo išsivaduojamuoju karu. „Tilžės taika buvo didžiausias Vokietijos pažeminimas ir tuo pačiu metu posūkis į didžiausią nacionalinį pakilimą.“²³ Gyventojai stengėsi padėti sąjungininkų kariuomenei. Patriotinis pakilimas ypač apėmė jaunimą, svajojusį ne tik apie nacionalinę, bet ir apie politinę laisvę. K. Marksas pabrėžė, kad šiame kare vokiečių liaudis „kariavo savarankiškai ir nepriklausomai nuo aukščiausiųjų potvarkių.“²⁴ Tačiau liaudies judėjimas šiame kare buvo susipynęs su reakcinių jėgų kova už feodalinio absoliutizmo išsaugojimą Vokietijoje, už visų pažangesnių socialinių reformų panaikinimą. Dėl ekonominio ir politinio krašto atsilikimo vadovaujanti vaidmenį 1813—1814 m. kare užgrobė reakcinės jėgos. Nugalėjus Napoleoną, visoje Europoje įsiviešpatavo reakcinė Šventoji sąjunga su restauracine programa.

Politis biurgerių silpnumas įgalino Prūsijos karių ir už jo nugaros stovinčius junkerius tuoj po karo pradėti akciją prieš visus reformų šalininkus, kuri netrukus visiškai restauravo absoliutizmą.²⁵ Feodalinio pobūdžio liko luominis gyventojų suskirstymas, luomų privilegijos ir teisės.²⁶ Po Karlovi Varų (Karlsbado) nutari-

²³ V. Leninas. Raštai, XXVII. V., 1954, p. 139.

²⁴ К. Маркс, Ф. Энгельс. Избранные письма М., 1947, p. 252.

²⁵ Новая история, II, p. 297, 301—302.

²⁶ Žr., pvz., A. E. Preuss. Preussische Landes-und Volkskunde. Königsberg, 1835, p. 553—556.

mų įsigalėjo policinė tvarka ir Karaliaučiaus universitete.²⁷ Kuratorius H. Auersvaldas pasitraukė iš savo pareigų. Jo vietą užėmė ypatingasis valdžios įgaliotinis, kuris turėjo „saugoti tvarką, stebėti dėstytojų nuotaiką“ ir suteikti jai „sveiką kryptį“. Naujai paskirtas universiteto teisėjas nebuvo pavaldus universiteto senatui. Primiama į universitetą studentai turėjo prisiekti nedalyvausią jokiose draugijose.

Šiais reakcijos metais išėjo pagrindiniai Rėzos leidiniai. Ir kaip tik būtina pabrėžti, kad svarbiausiųjų Rėzos darbų idėjinis turinys liko svetimas reakcijos metų visuomeninei atmosferai. Reakcijos sąlygomis jis toliau propagavo tas idėjas, kurios buvo pasklidusios Prūsijoje pažangiųjų jėgų aktyvėjimo laikotarpiu. Rėzos antifeodalinis nusistatymas nebuvo trumpalaikės politinės konjunktūros vaisius, bet gilus įsitikinimas.

Tai nulėmė pažangų, novatorišką Rėzos vaidmenį XIX a. pradžios lietuvių literatūriniame gyvenime.

2. RYŠIAI SU ŠVIEČIAMĄJA LITERATŪRA IR ESTETIKA

Apžvelgiant Rėzos estetinių pažiūrų ryšius su šviečiamuoju laikotarpiu, reikia pasakyti, kad jo pasaulėžiūroje ryškesnių šviečiamųjų — materialistinių — bruožų nėra. Materialistinė ir ateistinė mintis Rėzos gyventuoju laikotarpiu Vokietijoje reikėsi nežymiai ir, atrodo, jo nepasiekė. Neigiamą vaidmenį čia, be abejo, suvaidino ir dvasininko luomas, kuriam priklausė Rėza. Tuo atžvilgiu jis atsilieka nuo kai kurių ano meto literatų (D. Poškos, S. Daukanto), nevengusių antiklerikaliųjų tendencijų.

Rėzos idealistinėje pasaulėžiūroje galima atskirti ne tik konfesinius, bet ir filosofinius atspalvius. Pavyzdžiui,

²⁷ H. Prutz. Die Königlische Albertus-Universität, p. 71—99.

eilėraštyje „Elegija Imanueliui Kantui“ (1804) propaguoja I. Kanto filosofinę pažinimo teoriją. I. Kantas, kovodamas su prancūzų XVIII a. materializmu, savo filosofijoje bandė materializmą sutaikinti su idealizmu. Jo manymu, galima pažinti tik reiškinius, bet negalima pažinti „daiktų savyje“. Kaip nurodė V. Leninas, „Kantas pripažįsta „daikto savyje“ buvimą, bet paskelbia jį „nepažiniu“, iš principo skirtingu nuo reiškinio, priklausančiu iš principo kitai sričiai, „anapusiškumo“ (Jenseits) sričiai, neprieinamai žinojimui, bet apreiškiamai tikėjimui“.²⁸ Minėtame eilėraštyje „daiktą savyje“ Rėza vaizduoja kaip neperkopiamą uolą vandenyne. Prie jos prilaukęs, proto laivas sustoja. Nuo čia prasideda tikėjimas, dievas, nemirtingumas.²⁹ Taigi, šiuo primityviu vaizdu poetas išreiškė kantišką požiūrį, kad pažinimas ir religija — sutaikinami dalykai.

Atrodo, kad kai kuriais atvejais Rėza savo „Žiniose ir pastabose“ tarytum sąmoningai pabrėžia idealizmą. Apžiūrėjęs anatominiame kabinete Berlyne eksponatus, vaizduojančius žmogaus organizmo raidą, Rėza iškelia tokį retorinį, prieš materialistinę pasaulėžiūrą nukreiptą klausimą:

Koks stebuklingas pasaulis yra ta mažoji būtybė, vadinama žmogumi! Nuostabos ir dievinimo vertas menas, su kuriuo viskas supinta ir surišta į harmoningą visumą. Bet didžiausias stebuklas yra tai, kas kadaise visas šias dalis jungė ir teikė joms gyvybę. To pamatyti negalime. Kur dingo ateivis, kuris trumpą laiką šioje palapinėje gyvena ir žvalgėsi pro langus, tačiau pasišalino, kai tik vidus ėmė truputį šlapti,— neužmokėjęs nuomos?³⁰

Rėzos tos rūšies replikos „Žiniose ir pastabose“ kartais atrodo turinčios lyg panteistinį atspalvį ir gali būti giminingos įvairioms idealizmo srovėms (iracionalizmui,

²⁸ V. L e n i n a s. Raštai, XIV. V., 1956, p. 89.

²⁹ PRUT, I, p. 110—111.

³⁰ ŽP, p. 51.

misticizmui), plitusioms Vokietijoje XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje. Rėzos pasaulėžiūra atitiko dvasią laikotarpio, kuriame savo sistemas dėstė tokie vokiečių idealistinės filosofijos atstovai, kaip G. Hegelis, J. Fichtė, F. Šelingas, F. Šlejermacheris.

Suprantama, ne visuose Rėzos darbuose vienodai atsispindi jo idealizmas. Pavyzdžiui, jo išleisti „Metai“, „Aisopas, arba pasakos“, „Dainos“ kokių nors išskirtinų filosofinių bruožų, susijusių su jo pasaulėžiūra, galima sakyti, visai neturi.

Šiuo atžvilgiu įsidėmėtina tai, kad estetikos srityje Rėza nesekė I. Kanto filosofija. Jo literatūrinė ir tautosakinė veikla negali būti suprasta I. Kanto estetikos požiūriu.

Kantui menas pagrįstas bešališka kontempliacija; joje nėra pažinimo ir moralinio įvertinimo elementų; estetiškas pasitenkinimas tapatinamas su žaismu; meno kūriniai būdinga tikslingumo forma, neturinti aiškaus tikslo; grožis suteikia pasitenkinimo „be supratimo“, t. y. be savo turinio, kaip gryna forma.³¹

O Rėza mene visada matė visuomeninius ir auklėjamuosius tikslus, grožio pagrindu laikė turinį, bet ne formą: „Grožis <...> pasireiškia ne vien tik mintimis ir ne vien tik forma, o harmoninga abiejų darna; tačiau aš sutinku, kad labiau, negu forma, grožį nulemia turinys.“³² Rėzos literatūrinė ir tautosakinė veikla iškyla kaip kontrastas abstrakčiai I. Kanto estetikai.

Rėzos estetiškas skonis, požiūris į literatūros reiškinius susiformavo — greta lietuvių literatūrinio gyvenimo tradicijų ir naujų reikmių — vokiečių literatūros dirvoje. Vokiečių literatūroje XIX a. pradžioje baigėsi

³¹ В. М. Жирмунский. Жизнь и творчество Гердера. — Кн: Иоган Готфрид Гердер. Избранные сочинения. М.-Л., 1959, р. LV.

³² ЗР, р. 77.

šviečiamasis laikotarpis, įsigalėjo romantizmas. Tokiu būdu, sprendžiant Rėzos estetinių pažiūrų klausimą, svarbu palyginti jo literatūrinę ir tautosakinę veiklą su vokiečių literatūriniu gyvenimu, atkreipti dėmesį į Rėzos nuomonę apie konkrečius to gyvenimo reiškinius.

Vokiečių XVIII a. literatūroje išskiriami trys etapai: šviečiamasis laikotarpis siauresne prasme, „Audra ir veržimasis“ ir klasika. Antifeodaliniai ir humanistiniai siekimai suteikia visai šio šimtmečio literatūrai šviečiamąjį pobūdį. Paskutinis, monumentalus šios literatūros paminklas buvo J. V. Getės „Faustas“.

Šviečiamasis laikotarpis siauresne prasme — tai maždaug XVIII a. vidurys. To meto literatūros raida atspindi augantį vokiečių buržuazijos sąmoningumą. Pagrindiniais uždaviniais tada laikyta nacionalinės literatūros sukūrimą, feodalinio absoliutizmo kritiką, liaudies auklėjimą. Šis laikotarpis taip pat pasižymi realistiniais ieškojimais estetikos moksle, kurio stambiausi atstovai buvo J. Gotšedas, J. Bodmeris, J. Breitingeris, F. Klopštokas, Ch. Vilandas, J. Vinkelmanas, G. Lesingas.

Rėza buvo neblogai susipažinęs su šio laikotarpio literatūra. J. Gotšedą ir su juo polemizavusius J. Bodmerį bei J. Breitingerį jis pavadino pirmaisiais vokiečių Parnaso švarintojais nuo svetimų įtakų.³³ Iš tikrųjų, J. Gotšedas daug nuveikė, ugdydamas vokiečių literatūrinę kalbą, o J. Bodmeris ir J. Breitingeris pirmieji atsigrėžė į liaudies poetines tradicijas, racionalizmo ir klasicizmo gadynėje ryžosi versti į vokiečių kalbą V. Šekspyra, Dž. Miltono „Prarastąjį rojų“, anglų balades, išleido „Nibelungų giesmę“.

Rėza labai vertino F. Klopštoko ir Ch. Vilando kūrybą. Stambiausias F. Klopštoko veikalas „Mesiada“, pa-

³³ M, p. XIX.

rašytas bibline tematika, įvedė į vokiečių poeziją hegza-
metrą.³⁴ Antruoju savo kūrybos laikotarpiu F. Klopštoka-
kas ėmėsi nacionalinės istorijos temų. Tokia jo trilogija
apie Hermaną-Arminijų. Greta antikinės mitologijos
F. Klopštoka pats naudojo ir kitiems poetams rekomen-
davo senąją germanų mitologiją. F. Klopštoko tematinis
novatoriškumas, jo lyrikos jausmingumas, patriotišku-
mas darė žymų poveikį jauniesiems „Audros ir verži-
mosi“ poetams, susibūrusiems Getingene. F. Klopštoka
entuziastingai sutiko prancūzų revoliuciją, sukurdamas
maištingą odę „Jie, o ne mes!“ (1790), tačiau nusigrėžė
nuo revoliucinių įvykių Prancūzijoje, kai buvo giljoti-
nuotas Liudvikas XVI.

Sekdamas F. Klopštoku bei J. Bodmeriu, ir Ch. Vilan-
das iš pradžių kūrė bibliniais motyvais, bet netrukus jis
išleido erotinio pobūdžio „Linksmus pasakojimus“. Nors
moraliniu atžvilgiu griežtas Réza jam už tai priekaišta-
vo³⁵, tačiau Ch. Vilandą laikė klasiku ir „didžiu poe-
tu“.³⁶ Dideli Ch. Vilando nuopelnai vokiečių šviečiamajam
romanui. Jo romanas „Agatono istorija“ buvo lai-
komas reikšmingiausiu ano meto vokiečių prozos pasie-
kimu greta J. V. Getės „Jaunojo Verterio kančių“. Tai
į antikinį rūbą įvilktas auklėjamasis romanas, kurio he-
rojaus socialinių ir moralinių idealų įsikūnijimas — res-
publika. Ch. Vilandas 1773—1810 m. leido populiarių
šviečiamojo pobūdžio laikraštį „Der deutsche Merkur“,
kuriame buvo paskelbta estų liaudies dainų.

³⁴ Šiuo atžvilgiu Réza palygino F. Klopštoką su K. Donelaičiu, pa-
brėždamas nė kiek ne menkesnius mūsų poeto nuopelnus savajai lite-
ratūrai: „Pažymėtina, kad Donelaitis pirmasis pabandė įvesti hegza-
metrą į lietuvių poeziją ir kad, Klopštokui dar nesukūrus savo „Me-
siados“, mūsų lietuvis jau labai sėkmingai rašė šia eilėdara“ (M,
p. XII).

³⁵ LLP, p. 511.

³⁶ ŽP, 20.

Stambi figūra vokiečių estetinės minties raidoje buvo J. Vinkelmanas. Stipriai paveiktas anglų ir prancūzų švietėjų, jis atvertė naują puslapį antikinio meno interpretacijoje. Antikinio meno sužydėjimą J. Vinkelmanas motyvavo demokratine visuomenine santvarka. Pagrindinėmis antikinio meno ypatybėmis jis laikė „taurų paprastumą ir ramų didingumą“. J. Vinkelmano pažiūros į helenistinę klasiką, svarbiausias jo veikalas „Antikinio meno istorija“ turėjo didelės reikšmės J. V. Getės, F. Šilerio ir kitų rašytojų estetinėms pažiūroms. Réza J. Vinkelmaną laikė įžymiu meno istoriku ir tyrinėtoju. Pabrėždamas prancūzų klasikinio mokslo smukimą, kuris įvykęs „dėl revoliucijos ir karinio despotizmo“, Réza rašė:

Brangūs ir puikūs meno kūriniai muziejuje [Luvre] veltui laukia savojo Vinkelmano, kuris juos ištyrinėtų griežta kritiko akimi arba su džiaugsmingu užsidegimu. Per sales plaukia minia, vien tik pramogai keldama dulkes; ir iš dešimties tūkstančių nė vienas nežino, ką reiškia Laokoono grupė³⁷.

Atrodo, Réza buvo skaitęs J. Vinkelmano darbus, kuriuose buvo propaguojama graikų antika, reiškiamą nepykanta žmogaus nuvertinimui vokiečių feodalinėje visuomenėje, reprezentaciniam rūmų menui, mecenatavimui. Su šiomis J. Vinkelmano idėjomis reikia sieti tai, kad Réza žavėjosi antikos plastinio meno kūriniais (jam teko pamatyti ir jų originalų) ir piktinosi feodalizmo galdynės perukuotomis skulptūromis ir prabanga, kuri buvo pelnyta „prievara ir jėga“.

Stambiausias vokiečių šviečiamojo laikotarpio literatūros atstovas buvo G. Lesingas — energingas kovotojas už nacionalinę literatūrą, nepalaužiamas feodalizmo, religinio fanatizmo, „prancūziškojo“ klasicizmo prieš-

³⁷ ŽP, p. 267.

ninkas, demokratinės vokiečių dramaturgijos pradininkas, estetiškos minties novatorius. G. Lesingas pirmasis labai palankiai apibūdino lietuvių liaudies dainas („Laiškai, liečių naujausią literatūrą“, 1759). Susipažinęs su trimis lietuvių liaudies dainomis, paskelbtomis Pil. Ruigio „Lietuvių kalbos tyrinėjime“ (1745), jis pabrėžė jų tikroviškumą, nuoširdumą, apgailestavo, kad Pil. Ruigys neišspausdino jų daugiau. Dviejų dainų („Aš atsisakiau savo močiutei“ ir „Anksti rytą rytužį“) vertimus G. Lesingas paskelbė „Laiškuose“. Toks palankus lietuvių liaudies dainų įvertinimas tada, kai dar, galima sakyti, nebuvo kreipiama rimtesnio dėmesio į liaudies poetinę kūrybą, suvaidino teigiamą vaidmenį tiek lietuvių, tiek kitų tautų folkloristikos istorijoje. Tai buvo vienas pirmųjų pasisakymų prieš neigiamą pažiūrą į liaudies kūrybą. G. Lesingo mintys apie lietuvių liaudies dainas tapo vienu Rėzos tautosakinės veiklos atsparos taškų.

Rėza palankiai pasisakydavo ir apie kitus švietėjiškos krypties literatus, kaip F. Hagedorną, A. Halerį, Ch. Kleistą, Karaliaučiaus prozininką T. Hipelį, o poeto švietėjo Ch. Gelerto pasakėčias vertė į lietuvių kalbą.

Ypač originalus ir reikšmingas vokiečių literatūros reiškinyms buvo jaunų poetų sąjūdis, vadinamas „Audros ir veržimosi“ vardu.

„Audros ir veržimosi“ literatūrinis sąjūdis atspindi besivystančias biurgerių ir inteligentų tarpe suartėjimo su liaudimi tendencijas. „Audrininkus“ veikė ir anglų bei prancūzų literatūrinis gyvenimas. Jų liaudiškumo siekimą atitiko tautosakos išskėlimas Anglijoje preromantiniu laikotarpiu bei rusoizmas. „Audrininkai“ vokiečių literatūrai išskėlė naujus uždavinius. Atsisakydami rūmų, salonų, turtingų biurgerių gyvenimo tematikos, jie ėmėsi vaizduoti reformacijos laikotarpio religines kovas, smerkti socialinę neteisybę, pamilo liaudies

poetinę kūrybą, nacionalinę dailę. „Audra ir veržimasis“ reiškė pažangiųjų šviečiamojo laikotarpio idėjų tęsinį, formuojantis trečiojo luomo ideologijai Vokietijoje. „Audrininkų“ sukurti literatūros kūriniai pasižymi liaudiška tematika ir aštria feodalizmo kritika.

Tačiau „audrininkų“ sąjūdyje buvo ir gilių vidinių prieštaravimų. „Audrininkams“ būdingas tam tikras atitrūkimas nuo tikrovės. „Audros ir veržimosi“ laikotarpiu radosi individualistinis „genijaus“ priešpastatymas visuomenei, reiškėsi jausminių jėgų kultas, iškeltas blavaus mąstymo sąskaita, iracionalizmas, misticizmas. Šiuos elementus vėliau plėtojo vokiečių romantikai. „Audrininkų“ literatūrinis sąjūdis, prasidėjęs kaip demokratinės jaunuomenės bruzdesys prieš feodalizmą Vokietijoje, po prancūzų revoliucijos suskilo ir užgeso. Nepaisant istorinių ribotumų, „Audra ir veržimasis“ socialiniu atžvilgiu yra kulminacinis taškas vokiečių XVIII a. literatūroje.

„Audrininkai“ buvo susitelkę į atskiras gruputes. Pirmąjį jų ratelį 1770 m. subūrė J. Herderis ir jaunasis J. V. Getė Štrasburge. Štrasburgiečiai ypač praturtino vokiečių dramaturgiją, o J. V. Getės romanas „Jaunojo Verterio kančios“ vokiečių prozą iškėlė iki tarptautinio garso. Pietuose, Švabijoje, stambiausi „audrininkų“ atstovai buvo poetas ir žurnalistas Ch. Šubartas bei jaunasis F. Šileris. Pastarojo dramos „Plėšikai“, „Klasta ir meilė“— tai demokratiškiausi ir liepsningiausi ano meto vokiečių literatūros pavyzdžiai. Vokietijos šiaurėje reiškėsi Getingeno lyrikų ratelis. Jam priklausė J. Fosas, L. Heltis, H. Bojė ir kiti poetai. Su jais artimus ryšius palaikė G. Biurgeris, F. Štolbergas, M. Klaudijus, F. Matisonas, J. Zalis-Zevis. „Getingeno giraitės“, kaip juos pavadino F. Klopštokas, lyrikai būdingi nepasitenkinimas tikrove ir sentimentalumas, paprastų žmonių ir

jų moralės poetizavimas. H. Bojė 1770 m. ėmė leisti pirmąjį vokiečių „mūzų almanachą“, kuris greit tapo daugelio „audrininkų“ tribūna.

„Audrininkai“ daug nusipelnė, įvesdami į literatūrą liaudies poetinę kūrybą. Už tai, kad literatūra būtų atnaujinama liaudies kūryba, kovojo J. Herderis ir kiti „audrininkų“ sąjūdžio dalyviai. Liaudies dainų stiliumi eilėraščius kūrė J. V. Getė, G. Biurgeris, Ch. Šubartas, L. Heltis, M. Klaudijus. Liaudies dainas rinko J. V. Getė, J. Fosas, H. Bojė. M. Klaudijus ir kiti poetai vertė anglių balades į vokiečių kalbą. Itin buvo žavimasi tariamomis Osiano giesmėmis. Osianas tuo laiku ypač veikė J. V. Getę, J. Herderį, F. Klopštoką. G. Biurgeris ir L. Heltis laikomi vokiškosios baladės pradininkais.

Ypač svarbios estetiškos minties raidai buvo J. Herderio idėjos. Jos toli prašoko gyvenamąjį laiką ir savo krašto ribas. Greta J. Herderio, kaip tam tikras jo mokytojas, paprastai minimas ir Karaliaučiuje gyvenęs filosofas J. Hamanas, dėl savo mistiškumo ir kovos prieš racionalizmą amžininkų pramintas „šiaurės magu“.

Rėzos literatūrinė ir folkloristinė veikla, jo estetiškos ir antifeodalinės pažiūros kai kuriais atvejais akivaizdžiai susijusios su „Audros ir veržimosi“ laikotarpio literatūros reiškiniais. Rėza įvairiomis progomis minėjo G. Biurgerį, J. Fosą, M. Klaudijų, F. Matisoną, J. Lafaterį, vadinasi, buvo skaitęs jų kūrinius. Taip pat negalima abejoti, kad Rėza nebūtų skaitęs J. V. Getės ir F. Šilerio „audros“ periodo veikalų. J. Herderį jis laikė genialiu, o J. Hamaną viename savo eilėraštyje šlovino kartu su kitomis Prūsijos įžymybėmis, kaip S. Dachas, M. Kopernikas, I. Kantas, J. Herderis, T. Hipelis.³⁸ Pirmieji Rėzos eilėraščiai buvo išspausdinti leidinyje

³⁸ PRUT, II, p. 8.

„Penkiolika vokiškų dainų“ (1799) kartu su „Getingeno giraitės“ ir jai artimų poetų kūriniais. Jo folkloristinės veiklos pradžia taip pat sietina su „Getingeno giraitės“ ir apskritai „audrininkų“ įtaka Karaliaučiaus literatams.

Kaip matysime vėliau, Rėza ne vienu atveju rėmėsi atskirais „audrininkų“ estetikos teiginiais. Tačiau svarbiausia yra tai, kad jis ėmė suvokti tautinę literatūrą naujoviškai, kaip reikalavo J. Herderis. Rėzos požiūrį į tautinę literatūrą galime apibrėžti postulatais: literatūros kūrinys turi atspindėti liaudies, tautos gyvenimą; jo forma turi būti liaudiška, tautosakiška, kalbos dvasios padiktuota. Šie, anuo metu pažangūs, kriterijai iškyla Rėzos straipsniuose apie K. Donelaičio „Metus“ ir lietuvių liaudies dainas.

J. Herderis pradėjo naują etapą estetinės minties raidoje. Jis parengė sąlygas, kurios buvo reikalingos nacionalinių literatūrų liaudiškumui plėtotis ir tautosakos mokslui atsirasti.

Kad būtų galima įteisinti tautines literatūras, reikėjo perversmo estetinėse ir istorinėse XVIII a. pažiūrose. Buvo reikalingas taip pat tautinių menų pripažinimas greta neliečiamojo antiklos estetinio kodekso. Dviejų estetinių kompleksų — antikinio ir tautinio — pirmasis mūšis vokiečių literatūroje įvyko „Audros ir veržimosi“ laikotarpiu. Raktas į literatūrinį universalumą bei istoriškumą ir buvo didžiausias J. Herderio atradimas.

Ypač daug J. Herderis nusipelnė, propaguodamas ir skelbdamas liaudies poetinę kūrybą. Jau savo „Fragmentuose apie naujausiąją literatūrą“ (1767) jis stoji prieš antiklos fetišavimą. Jo manymu, į visą pasaulį žiūrima graiko akimis ir visa, kas negraikiška, laikoma barbariškumu. Bet naujieji atradimai griauną tokį požiūrį. Straipsnyje „Ištraukos iš susirašinėjimo apie Osianą ir senųjų tautų dainas“ (1773) J. Herderis tęsė kovą

už naujas estetiškes koncepcijas, remdamasis Osiano poemomis. Osiano poemos yra talentinga škoto Dž. Makfersono literatūrinė mistifikacija. Dž. Makfersonas savo kūryboje panaudojo tik kai kuriuos tautosakinius herojų vardus bei siužetines smulkmenas ir tą kūrybą paskelbė (1760—1765) kaip škotų tautinę III a. epopėją, neva išlikusią žodinėje liaudies tradicijoje ir jo išverstą į anglų kalbą iš Škotijos kalniečių keltų kalbos. J. Herderis, neabejojęs Osiano poemų autentiškumu, jomis remdamasis, įrodinėjo, kad poezijoje grožio idealas gali būti kitoks, negu senovės graikų. Istorinė visuotinio susižavėjimo Osianu reikšmė labai žymi: liko išaukštintas savitas, antikinio meno epiškumui ir realizmui priešpastomas naujas literatūros stilius, išplaukęs iš anglų preromantizmo ir palikęs pastebimų pėdsakų daugelio tautų literatūrose, ypač romantizmo epochoje. Dar svarbiau buvo tai, kad, prisidengusi Osiano autoritetu, pasukui jį į literatūrinį gyvenimą įsiliejo kitų šiaurinių tautų liaudies poezija. Kokį didelį poveikį darė „šiaurės Homeras“ XVIII a. pabaigos — XIX a. pradžios literatams, rodo nuolat sutinkami daugelio tautų poezijos palyginimai su Osiano giesmėmis, kaip su neabejotinu meniškumo etalonu. Šiuo atžvilgiu ir Réza, kaip matysime toliau, nebuvo išimtis.³⁹

Palygindamas su Osiano giesmėmis vokiečių liaudies dainas, anglų balades, seniausiąją skandinavų poeziją, lietuvių, lapių, indėnų dainas, J. Herderis perkėlė tautosakos analizę į plataus lyginamojo, istorinio tyrinėjimo perspektyvą, tuo pat metu karštai gindamas necivilizuotų tautų poezijos meninę vertę, kviesdamas rinkti visų tautų liaudies kūrybą.

Tautosakos mokslui bei literatūrai labai reikšmingas ir J. Herderio straipsnis „Apie vidurinių amžių anglų ir

³⁹ PRUT, I, p. 166; LLP, p. 519—520; D, p. 332.

vokiečių poezijos panašumą" (1777). Jis taip pat baigiamas raginimais rinkti liaudies, tame tarpe ir lietuvių, dainas.

Kraštotyra, rašė J. Herderis, be galo praplėtusi žmonijos žemėlapi, bet mūsų žinios esančios labai paviršutiniškos. Tuo tarpu geriausias būdas susipažinti su žemesnės civilizacijos tautomis yra jų dainos. Tai — „tautos archyvas, jos mokslo ir religijos lobynas, jos teogonija ir kosmogonija, sentėvių žygiai ir istorijos įvykiai, širdies atspaudas, jos buities paveikslas džiaugsmo ir kančioje, prie jaunavedžių lovos ir kapo <...>. Čia tautos save pavaizduoja pačios, pasirodo, kokios yra. Karingos — dainuoja žygdarbius, švelnios — meilę. Sąmojinga tauta kuriasi mįslių, svajinga — alegorijų, palyginimų, gyvų vaizdų. Karšta tauta težino tik aistrą, o gyvenanti baisyje aplinkoje susikuria tokių pat baisyų dievų. Nedidelis tokių dainų rinkinys iš liaudies lūpų apie būdingiausius jos gyvenimo dalykus originalo kalba, tinkamai suprstas, paaiškintas, su muzikos palyda, kaip visa tai atkurtų sritį, kurią pažinti žmonijos tyrinėtojai labiausiai trokšta, nepaisant visų kelionių aprašymų,— apie tautų mąstyseną ir papročius, jų mokslą ir kalbą, žaidimus ir šokius, muziką ir mitologiją! Apie visa tai mes gautume daug geresnį supratimą, negu iš kelionių aprašintųjų tauškalų arba vietine kalba pateiktos... tėvemūsų!“⁴⁰

J. Herderis šalia liaudies dainų literatūrinės reikšmės pabrėžė etnografinę tautosakos reikšmę. Liaudies poezija, anot J. Herderio, atsako į klausimą, kokia yra tauta. Atsakymo į tą klausimą ieškojo lietuvių liaudies dainose ir Rėza, kuriam istorinės aplinkybės buvo iškėlusios uždavinį, kovojant su feodالية ideologija ir germanizacija, tikromis spalvomis pavaizduoti lietuvių liaudį. Socialinio liaudies gyvenimo atspindžių tautosakoje J. Herderis įsakmiau neakcentavo, bet jų ir neeliminavo.

Savo tautosakinę programą J. Herderis ėmėsi įgyvendinti praktiškai: 1778—1779 m. pasirodė jo garsusis rinkinys „Liaudies dainos“, nuo antrojo leidimo (1807),

⁴⁰ J. G. Herder. Von Ähnlichkeit der mittleren englischen und deutschen Dichtkunst.— Kn.: Meisterwerke deutscher Literaturkritik, I. Berlin, 1956, p. 272.

jau po sudarytojo mirties, pavadintas „Tautų balsai dainose“. Rinkinyje buvo paskelbta vokiečių, anglų, škotų, ispanų, prancūzų, italų, eskimų, lapių, danų, pietinių slavų, Pabaltijo tautų, perueičių liaudies dainų. Spręsdamas apie dainos liaudiškumą iš kalbinės, ritminės, emocinės, tematinės visumos, J. Herderis į rinkinį įdėjo ir ištraukų iš antikinių poetų, Osiano, skandinavų „Edos“, V. Šekspyro, M. Liuterio, S. Dacho, M. Kludijaus, J. V. Getės kūrybos.

Kuri laiką J. Herderiui vieninteliais lietuvių liaudies poezijos pavyzdžiais buvo trys Pil. Ruigio dainos. Bet, rengdamas rinkinį „Tautų balsai dainose“, J. Herderis per J. Hamaną susisiekė su Karaliaučiaus literatu J. Kroicfeldu, kuris, veikiamas Getingeno „audrininkų“, buvo pradėjęs domėtis lietuvių liaudies poezija. J. Kroicfeldas, J. Herderio prašomas, teikė jam lietuvių liaudies dainų (žr. toliau). Tad J. Herderio rinkinyje buvo aštuonių lietuvių liaudies dainų vertimai. Lietuvių liaudies dainas J. Herderis apibūdino citatomis iš Pil. Ruigio, G. Lesingo ir J. Hamano. Visos šios citatos taip pat yra Rėzos „Dainose“.

J. Herderio tautosakinės pažiūros padarė didelę įtaką vokiečių literatams. G. Biurgeris reikalavo, kad vokiečių poezija grįžtų „natūron“ ir įkvėpimo semtųsi liaudies dainoje. Estetiniu postulatu G. Biurgeris 1778 m. paskelbė dėsni: „Visokia dailė gali ir turi būti liaudiška, nes tai yra jos tobulumo laidas.“⁴¹ Po trylikos metų prieš šį G. Biurgerio teiginį, kaip per siaurą, stojo vadinamojo Veimaro klasicizmo atstovas F. Šileris.⁴²

Pagrindinis J. Herderio istorinis veikalas yra „Idėjos

⁴¹ G. A. Bürger. Vorrede zu den Gedichten.— Kn.: Meisterwerke deutscher Literaturkritik, I, p. 349.

⁴² F. Schiller. Über Bürgers Gedichte.— Kn.: Meisterwerke, I, p. 443.

apie žmonijos istorijos filosofiją" (1784—1891). Šis veikalas, nors jame ir nepajėgta duoti materialistinės visuomenės raidos analizės, buvo didelis žingsnis į priekį istorijos filosofijos srityje. Žmonijos vystymosi tikslu J. Herderis laikė humaniškumo idėjos įgyvendinimą. Žmonijos istorija, J. Herderio manymu, yra nuolatinis žengimas pirmyn per eilę pakopų. Su pasipiktinimu jis kalbėjo apie kruviną teutonų ordino agresiją į baltų ir slavų žemes.

J. Herderio estetikos istorinė reikšmė yra ta, kad jis atskleidė naują „laikų ir tautų“ koncepciją. Menui ir poezijai nėra vienodo grožio idealo. Nėra „klasikinių“ tautų, kaip vienintelių kultūros ir meno nešėjų. Tarybinis filologas V. Žirmunskis rašo:

Antikinėms („klasikinėms“) literatūroms Herderis priešpastatė Rytų, viduramžių, „šiaurės“ tautų (keltų, germanų), slavų ir Pabaltijo tautų poeziją, pagaliau už Europos kultūros ribų — pirmųjų „laukinių“ tautų dainas: Amerikos indėnų, Grenlandijos eskimų ir kt. Tuo pačiu menas Herderiui nėra „išlavintųjų“, kitais žodžiais, valdančiųjų ano meto Europos visuomenės klasių privilegija. Aukščiausiais savo pasiekimais tikras nacionalinis menas visada yra liaudiškas, t. y. išreiškiantis visos liaudies mintis ir jausmus. Herderio įvykdytas „liaudies poezijos“ atskleidimas susijęs su jo kritika, nukreipta prieš tuometinės visuomenės racionalistinę civilizaciją ir valdančiųjų klasių meno luominį atsiribojimą. Sekdamas tuo klausimu Ruso, Herderis ieško betarpiško „natūros“ ir tikro „jausmo“ pasireiškimo pirmųjų kultūros likučiuose ir patriarchalinių liaudies masių kūryboje, nepaliestoje ardančio tuometinės civilizacijos poveikio. Tuo jis padarė pradžią įjungti folklorinei ir etnografinėi medžiagai į literatūros istoriją. Naujųjų Herderio idėjų pagrindas yra priešakinio buržuazinio šviečiamojo laikotarpio mąstytojo, stojančio engiamų liaudies masių gynėjo ir ideologo pozicijon, platus „trečialuominis“ demokratizmas.⁴³

XVIII a. pabaigoje vokiečių literatūroje prasidėjo vadinamasis klasikos laikotarpis. Jam būdinga intensy-

⁴³ В. М. Ж и р м у н с к и й. Жизнь и творчество Гердера. — Кн: Иоган Готфрид Гердер, р. VIII.

vus antikinio meno principų propagavimas, klasicizmas, žinomas Veimaro klasicizmo vardu (pagrindiniai jo atstovai J. V. Getė ir F. Šileris gyveno Veimare). J. V. Getės atitolimas nuo „Audros ir veržimosi“ prasidėjo po 1775 m., kai jis atvyko į Veimarą, į Saksonijos-Veimaro hercogo Karlo Augusto dvarą. Šis J. V. Getės žingsnis buvo tartum koks simbolis, išreiškęs vokiečių buržuazijos ir literatūros socialinį kompromisą su feodalizmu. F. Šilerio pasitraukimas iš „Audros ir veržimosi“ atsispindi draminiėje poemoje „Don Karlas“ (1787), kur poetas ėmė ieškoti išauklėto ir „apšviesto“ monarcho.

Veimaro klasicizmas, vyravęs 1790—1805 m., priešinosi aristokratinėi klasicizmo kryptiai, antikos aukštiniam siejo su plačiais visuomeniniais uždaviniais. Išėities tašku veimariečiams tarnavo J. Vinkelmano darbai. Veimaro klasicizmas buvo helenistinio pobūdžio. Antikiniame graikų pasaulyje J. V. Getė ir F. Šileris rado visapusišką individo suklestėjimą ir jo harmoniją su visuomene. Antikinę graikų demokratiją veimariečiai laikė tobula visuomenine santvarka. Tuo pasireiškė jų buržuazinė orientacija, leidžianti traktuoti jų klasicizmą kaip „prancūzų buržuazinės revoliucijos aidą“ vokiečių literatūroje.⁴⁴

Rėzos susižavėjimas stambiausiais to meto vokiečių literatūros šulais buvo, galima sakyti, absoliutus. F. Šilerį jis laikė vienu didžiausių visų laikų menininkų, pajėgusiu greta Homero, Rafaelio, V. Šekspyro tobuliausiai išreikšti „natūrą“⁴⁵, o J. V. Getę, tegul ir su tam tikru diplomatiškumu, yra pavadinęs Vokietijos poetų kuni-
gaikščiu ir jos literatūros hercogu.⁴⁶ Su Veimaro klasicizmu iš dalies sietini Rėzos klasicistiniai eilėraščiai, o

⁴⁴ P. Reimann. Hauptströmungen der deutschen Literatur. 1750—1848. Berlin, 1963, p. 261.

⁴⁵ ŽP, p. 77.

⁴⁶ GETEI, I.

taip pat kai kurie istoriniai, estetiniai samprotavimai „Žiniuose ir pastabose“ bei kitur.

Kaip G. Lesingas su J. Herderiu, taip ir J. V. Getė labai vertino lietuvių liaudies poeziją. Savo mažojoje dramoje „Žvejė“ (1782) į pagrindinės herojės Dortchen lūpas J. V. Getė įdėjo lietuvių liaudies dainą „Aš atsisakiau savo močiutei“, paėmęs ją iš rinkinio „Tautų balsai dainose“. Su lietuvių liaudies dainomis J. V. Getė vėl suartėjo 1820 m., kai gavo iš Rėzos lietuvių liaudies dainų rinkinio rankraštį. Karaliaučiaus universiteto profesorius A. Hagenas, lankęsis pas J. V. Getę 1821 m., pasakoja, kad J. V. Getė su juo ėmęs kalbėti apie lietuvių liaudies dainas.⁴⁷ Dar 1818 m. per J. Pencelį pareikšta teigiama J. V. Getės nuomonė apie Rėzos projektuojamą lietuvių liaudies poezijos rinkinį, o taip pat įžymiojo rašytojo palankumas tautosakai apskritai, be abejo, skatino Rėzą dirbti folkloristinį darbą.

Ta proga reikėtų pasakyti, kad J. V. Getė lietuvių liaudies poezijos neužmiršo ir vėlesniais metais. Jo sekretorius J. Ekermanas rašė, kad 1827 m. vieno pobūvio metu pas J. V. Getę buvo dainuojamos ištraukos iš „Žvejės“. Dortchen daina „Aš atsisakiau savo močiutei“ „sukėlė visuotinę pritarimą: kompozicija atrodė tokia vykusi, kad niekas jos kitaip nė nebūtų galėjęs įsivaizduoti. Pats Getė buvo nepaprastai patenkintas“.⁴⁸ Rėzos „Dainų“ recenziją, rašytą 1828 m., J. V. Getė pradėjo tokiais žodžiais:

Šio rinkinio pasirodymas patenkina dar vieną mano pageidavimą. Jau Herderis labai mėgo latvių [reikia suprasti: latvių ir lietuvių] liaudies dainas; mano mažojoje dramoje „Žvejė“ panaudoti kal kurie jo vertimai [turima galvoje daina „Aš atsisakiau savo močiutei“]. Be

⁴⁷ L. Goldstein. Goethe und Ostpreussen.—„Ostdeutsche Monatshefte“, XI, Berlin, 1931, p. 408.

⁴⁸ J. P. Eckermann. Gespräche mit Goethe. Leid. L. Geiger. Leipzig, b. m., p. 156.

to, pas mane jau daug metų saugomas nemažas tokių kūrinių, gerai išverstų į vokiečių kalbą, rinkinys [lietuvių liaudies dainų rinkinio rankraštis, Rėzos atsiųstas J. V. Getei 1820 m.], kurį, kaip ir kai kuriuos kitus dalykus, tikėdamasis to, kas dabar vyksta, laikiau nelietęs.⁴⁹

Literatūrinė reakcija prieš prancūzų revoliuciją ir šviečiamąją ideologiją pasireiškė kryptimi, kurią jos pagrindėjai pavadino romantine. Tarpsnį tarp klasikos ir romantizmo tartum užpildė F. Helderlinas ir Johanas Paulis Richteris. Tiedu rašytojai stovėjo atokiau nuo pagrindinių literatūros srovių. Savo nesutarimą su gyvenamąja tikrove, aukštų idealų sudužimą F. Helderlinas išreiškė lyrikoje, kuriai naudojo beveik išimtinai antiikinę graikų strofiką. Prozininkas J. P. Richteris buvo labai populiarus savo meto rašytojas. Jis žinomas Žano Polio pseudonimu, pasirinktu Žano Žako Ruso garbei (Johanas Paulis — Žanas Polis). Pradėjęs antifeodaline mis satyromis, Žanas Polis palaipsniui kryo humoro, idilės, sentimentalumo link. Rėza jį laikė įžymiu rašytoju, literatūros klasiku.⁵⁰

Romantizmo kryptis vokiečių literatūroje atsirado jau XVIII a. pabaigoje, kai Jenoje susibūrė literatų raitelis, gavęs vėliau Jenos romantikų, arba ankstyvojo romantizmo, vardą. Jų vadu tapo F. Šlegelis. Savo programą jis išdėstė „Fragmentuose“ (1798). F. Šlegelis šviečiamąjo laikotarpio poezijai priešpastatė „universalią“ poeziją, pavadintą romantine. Jo nuomone, kurią stipriai buvo paveikęs J. Fichtės solipsizmas, romantikas galys reikšti neribotą savo fantaziją, nes jis yra visiškai laisva kūrybinė individualybė. Menas turįs būti neutilitarinis, t. y. niekuo nesuinteresuotas, absoliutus kūrybos išėjties taškas tesąs autoriaus „aš“. F. Šlegelis pareišk-

⁴⁹ J. W. Goethe. Dainos, von Rhesa. 1825.— Kn.: Nachgelassene Werke, VI. Stuttgart-Tübingen, 1833, p. 364.

⁵⁰ ŽP, p. 20.

ke, kad tik romantinė poezija tegalinti būti laisva, nes poeto dvasia nepakelianti jokių varžančių įstatymų. F. Šlegelis stoji prieš šviečiamosios epochos estetiką. Šviečiamajai literatūrai empirinė tikrovė visados buvo menininko mokytoja ir kūrybos šaltinis.

F. Šlegelio teoriją susistemino ir ją platino jo brolis V. Šlegelis. Pagrindiniai Jenos mokyklos atstovai — L. Tikas ir F. Hardenbergas, pasivadinęs Novaliu. Jie abu propagavo viduramžius ir katalikybę, proto bejėgiškumą ir mistinį simbolizmą. Nukrypę į kraštutinį subjektyvizmą, stengėsi „pasakų pasaulį padaryti regimą, o tikrovę paversti pasaka“ (Novalis), sukurti „universalų“ stilių, nepaisantį formos vientisumo, logikos, nuoseklumo. Jenos romantikus griežtai kritikavo J. V. Getė.

Tuo metu, kai Rėza jau kelerius metus rinko lietuvių liaudies poeziją ir ją pradėjo naudoti savo kūryboje, kai susižavėjęs vertė K. Donelaičio „Metus“ ir laukė, kad būtų praplėstos trečiojo luomo teisės bei panaikinta baudžiava, Heidelberge 1805—1808 m. susibūrė nauja vokiečių rašytojų grupė. Tai buvo „jaunieji“, „liaudiškieji“ romantikai: A. Arnimas, K. Brentanas, J. Geresas, jiems idėjiškai artimas H. Kleistas ir kt. Prie heidelbergiečių prisijungė ir broliai J. ir V. Grimai, susižavėję A. Arnimo lozungu rinkti ir studijuoti liaudies poetinę kūrybą.

Heidelbergo mokykla atvirai stoji ginti katalicizmo ir viduramžių, išreiškiančių neva tipišką vokiečių gyvenimo būdą, kurį reikia išsaugoti ir pratęsti. Jie atsi- grėžė į tautosaką, tačiau ją traktavo ne iš demokratinių J. Herderio pozicijų, bet pagal reakcinę teisininko F. Savinji „istorinę mokyklą“, kuri skelbė, kad visa, kas egzistuoja tautos kultūriniame, dvasiniame gyvenime, yra šventa ir neliečiama, nes tai susiformavo per ilgus šimtmečius. K. Marksas ją apibūdino kaip mokyklą, „kuri

šiandieninį niekšiškumą pateisina vakarykščios dienos niekšiškumu, kuri paskelbia maištingu kiekvieną baudžiauninko riksmą prieš bizūną, jeigu tik tasai bizūnas — senas, paveldėtas, istorinis bizūnas".⁵¹ „Istorinės mokyklos“ teorija buvo ginklas prieš prancūzų revoliucijos ir švietėjų skelbiamas reformų idėjas.

Tačiau heidelbergiečiai smarkiai pasidarbavo, skelbdami ir naudodami poezijoje liaudies poetinę kūrybą. Tad jie suvaidino pažangų vaidmenį folkloristikos bei literatūros raidoje. A. Arnimas ir K. Brentanas išleido pirmą didelį vokiečių liaudies poezijos rinkinį „Stebuklingasis berniuko ragas“ (I — 1805; II, III — 1808). Šiuo darbu buvo stengiamasi patriotiniais sumetimais atgavinti senąją vokiečių kultūrą. Medžiagą sudarytojai rinko iš liaudies lūpų, „liaudies knygu“, giesmyių.

Išskirtinę vietą heidelbergiečių tarpe užima brolių Grimų — germanų filologijos pagrindėjų — mokslinė veikla. Jie buvo daug artimesni liberaliajai buržuazijai, negu kiti heidelbergiečiai. Tačiau jų filosofinėse teorijose pasireiškė F. Savinji „istorinės mokyklos“ poveikio, idealizmo. Vienas reikšmingiausių brolių Grimų veikalų yra rinkinys „Vaikų ir šeimos pasakos“ (1812—1814). Jis tolimas konservatyviai heidelbergiečių orientacijai, jame skamba liaudies lūkesčiai, protestas prieš engimą, valdančiųjų luomų privilegijas. Šis rinkinys netgi prieštaravo bendrosioms reakcinio romantizmo tendencijoms.

J. Grimas sėkmingai bendradarbiavo su kitų tautų mokslininkais, pavyzdžiui, su įžymiu serbų tautosakininku V. Karadžičiumi. Jis buvo neblogai informuotas ir apie Rėzos lituanistinę veiklą. Kaip jau minėta, laikraštis „Göttingische gelehrte Anzeigen“ 1819 m. teigiamai įvertino K. Donelaičio kūrybą, o 1822 m. J. Grimas tame

⁵¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, I. М., 1955, р. 416.

laikraštyje labai palankiai rašė apie Rėzos lituanistinius darbus. Vėliau, 1826 m., J. Grimas tame pat laikraštyje gana šiltai recenzavo Rėzos „Dainų“ rinkinį (žr. toliau). Tuo tarpu nėra žinių, kokia buvo Rėzos nuomonė apie brolius Grimus. Gali būti, kad žymiųjų mokslininkų įtaka pasiekė Rėzą ir atsispindi jo filologiniuose bei istoriniuose svarstymuose, išdėstytuose „Dainų“ rinkinyje.

Ėmus kalbėti apie Rėzos estetiškes pažiūras, buvo pabrėžta, kad jų bendrąjį pobūdį padeda išryškinti jo santykis su vokiečių literatūra, kurioje tuo metu palapsniui blėso švietėjiškos tendencijos ir išsigalėjo romantizmas. Kitaip tariant, reikėjo atsakyti į klausimą, katra vokiečių literatūros kryptis — šviečiamoji ar romantišė — padarė didesnės įtakos Rėzos estetinėms pažiūroms. Tam tikslui čia buvo pateikta ano meto vokiečių literatūros raidos apžvalga ir paminėta Rėzos nuomonė apie vokiečių rašytojus. Suprantama, kad ši jo nuomonė bei Rėzos literatūrinuose ir tautosakiniuose darbuose aptinkami literatūriniai šaltiniai sudaro svarbias premisas iškeltai problemai spręsti. Jeigu, kalbant apie vokiečių literatūros šviečiamąjį laikotarpį, buvo galima pasėkti palankią Rėzos nuomonę apie svarbiausius jo atstovus, tai to negalima padaryti, apibūdinant romantizmą. Daug kas rišo Rėzos literatūrinę ir tautosakinę veiklą su švietėjais, „audrininkais“, „klasikais“, dažnai jis minėjo jų vardus ir kūrinis. Ir tiesiog stebėtina, kad jis, galima sakyti, visiškai neliečia romantinės srovės rašytojų. Todėl galima daryti išvadą, kad Rėzai romantizmo epochos atmosfera buvo svetimesnė. Jis, pavyzdžiui, rašo, kad vokiečių literatūros „aukso amžius“ prasidėjo su A. Haleriu ir F. Hagedornu⁵², vadinasi, aukština šviečiamajo laikotarpio literatūrą. Yra netgi žinoma kritiška Rėzos replika apie V. Skoto romanus. Laiške J. V.

⁵² M, p. VII.

Getei (1826), skųsdamasis patirtais sunkumais, ieškant leidėjo „Dainoms“, Rėza rašė: „Kreiptis tuo reikalu į Vokietijos knygų prekybininkus nedrįsau, nes man buvo aišku kaip ant delno, kad kuris nors Valterio Skoto romanai jiems turi sukelti didesnę auksinę žavesį negu barbariškos dainos iš Lietuvos.“⁵³

Kodėl Rėza labiau nesidomėjo vokiečių romantizmu, aktyviai pasireikšusiu XIX a. pradžioje? Kažin ar teisinga būtų manyti, kad jis nespėjo susipažinti su naujaisiais literatūros reiškiniiais. Matyt, lemiamą vaidmenį čia suvaidino ideologiniai veiksniai ir lietuvių literatūrinio gyvenimo poreikių skirtingumas nuo vokiečių romantizmo praktikos ir teorijos. Rėza ėjo su šviečiamąja literatūros tradicija, kadangi ji geriausiai atitiko jo antifeodalinį nusistatymą ir visuomenines pažiūras. Vokiečių literatūroje iškilusi romantizmo banga puolė buržuazines socialines reformas, kurias Rėza priėmė su pasitenkinimu. Buvo ir kitų vokiečių romantizmo tendencijų, kaip katalicizmo propagavimas, orientavimasis į viduramžius, kurioms Rėza dėl daugelio priežasčių negalėjo pritarti.

Antras svarbus veiksnys, formavęs Rėzos estetines pažiūras, buvo lietuvių literatūrinio gyvenimo tradicijos bei poreikiai. Apie Rėzos literatūrinės ir tautosakinės veiklos pobūdį ir ryšius su ankstesniais lietuvių literatūros etapais bus kalbama vėliau. Tačiau viena aišku: lietuvių literatūriniam gyvenimui XVIII a. ir XIX a. pradžioje vyravo šviečiamosios tendencijos. Susidėjęs istorinėms aplinkybėms, lietuvių literatūros centre iškilo problemos, susijusios su liaudimi, valstiečių klase, sunkiu valstiečių gyvenimu feodalizmo sąlygomis, jų kultūros kėlimo uždaviniais. V. Leninas nurodė, kad švietėjams būdingi bruožai yra „karštas priešiškusis baudžiavai ir visiems jos padariniams ekonominėje, sociali-

⁵³ GETEI, II.

nėje ir teisinėje srityse", „liaudies masių, daugiausia valstiečių (kurie švietėjų epochoje dar nebuvo visai išlaisvinti arba tebuvo dar tik išlaisvinami) interesų gynimas, nuoširdus tikėjimas tuo, kad baudžiamos ir jos liekanų panaikinimas atneš visuotinę gerovę, ir nuoširdus noras tam padėti“.⁵⁴ Šie bruožai vyravo tiek A. Strazdo, D. Poškos, S. Stanevičiaus, S. Daukanto, tiek Rėzos ir kai kurių kitų ano meto šviesuolių literatūrinėje ir tautosakinėje veikloje, nulėmė atitinkamas tos veiklos formas.

Turint galvoje šviečiamąją lietuvių literatūrinio gyvenimo dvasias XIX a. pradžioje, antifeodales Rėzos pažiūras, patirtą vokiečių šviečiamojo šimtmečio estetikos poveikį, Rėzos estetinių pažiūrų svorio centro reikia ieškoti šviečiamosios epochos ribose. Bet tuo nenorima pasakyti, kad visi Rėzos literatūrinės ir tautosakinės veiklos momentai išplaukia vien tik iš švietėjų estetikos. Rėzos veikloje pasireiškė ir romantizmo elementų. Tai verčia daryti papildomas išlygas dėl Rėzos estetinių pažiūrų, tačiau negriauna pagrindinės išvados: Rėzos ryšys su vokiečių šviečiamąja literatūra ir estetika yra nepalyginamai stipresnis, negu su romantine.

⁵⁴ V. Leninas. Raštai, II. V., 1950, p. 458.

L. RĖZA — PIRMASIS K. DONELAIČIO KŪRYBOS
LEIDĖJAS, VERTINTOJAS, PROPAGUOTOJAS1. LIETUVIŲ LITERATŪRINIO GYVENIMO POSŪKIS PASAULIETINE
KRYPTIMI

Didžiulis Rėzos nuopelnas lietuvių literatūrai — K. Donelaičio „Metų“ ir pasakėčių išleidimas. Rėza pirmasis paskelbė talentingojo poeto kūrybą ir atskleidė jos tautinę vertę.

K. Donelaičio poeziją XVIII a. pabaigoje Rytų Prūsijoje žinojo nedaugelis. Ją mini literatūros istorikas G. Pisanskis.¹ G. Ostermejeris buvo kreipęsis laišku į K. Donelaitį, kaip į poetą.² J. Holfeldas, darydamasis nuorašus (XVIII a. pab. arba XIX a. pradžioje) iš J. Jordano saugomų K. Donelaičio rankraščių, be abejo, suprato meninę kūrinių reikšmę.

Tik pačioje XVIII a. pabaigoje K. Donelaičio kūryba palyginti nežymiai įtraukiama į viešąjį lietuvių literatūrinį gyvenimą. Tai padaro K. Milkus savo filologiniuose darbuose.

XVIII a. nebuvo tinkamų sąlygų pasirodyti tokio pobūdžio veikalui, kaip „Metai“. Socialinė kritika, su ku-

¹ G. Ch. P i s a n s k i. Entwurf einer preussischen Literaturgeschichte. 1790. Königsberg, 1886, p. 663.

² G. O s t e r m e y e r. Erste litauische Liedergeschichte. Königsberg, 1793, p. 173.

ria K. Donelaitis tartum užbėga už akių keliais dešimtmečiais visai lietuvių literatūrai ir stoja į gretą su pažangiaisiais savo meto kitų tautų rašytojais, meninių vaizdų tikroviškumas buvo per daug novatoriški reiškiniai Rytų Prūsijos provincijoje ir negalėjo prasilausti iš artimiausių poeto bičiulių ratelio į viešumą. Be to, K. Donelaičio gyventu laiku negirdėti balsų, sąmoningai ir plačiai suvokiančių lietuvių grožinės literatūros perspektyvas ir norinčių, kad tokia literatūra atsirastų ir augtų. Šis uždavinys, būdingas šviečiamajam laikotarpiui, dar nebuvo iškilęs lietuvių visuomenei. Tokią lietuvių literatūros būklę nulėmė lėta socialinių santykių raida Rytų Prūsijoje ir lietuvių liaudies ekonominis bei kultūrinis engimas.

Vis dėlto pirmųjų K. Donelaičio ištraukų pasirodymas K. Milkaus darbuose nebuvo atsitiktinis.

Visas Rytų Prūsijos lietuvių literatūrinis gyvenimas XVIII a. pamažu suko pasaulietine kryptimi, jame stiprėjo demokratinės tendencijos. Jau pačioje amžiaus pradžioje kilęs kalbinis ginčas reiškė pasaulietinio pobūdžio poslinkį lietuvių literatūros raidoje.³ Garsiai nuskambėjo iš Gumbinės M. Merlino balsas, reikalaujantis reformuoti lietuvių literatūrinę kalbą tautosakos ir šnekamosios kalbos pagrindu. Kaip M. Merlino teorinių teiginių praktinis patikrinimas 1706 m. Karaliaučiuje išėjo J. Šulco verstos „Ezopo pasakėčios“. Ginčas įgalino naudoti smulkiają tautosaką lietuvių leksikografijoje XVIII a. pirmojoje pusėje (J. Brodovskis, Pil. Ruigys), paruošė dirvą lietuvių liaudies dainų publikavimui (Pil. Ruigys). Reikia manyti, kad tuo metu buvo puoselėjamos ir tam tikros pasaulietinės lietuvių literatūros ugdymo perspek-

³ J. L e b e d y s, min. veik., p. 12—16.

tyvos. Pil. Ruigys vokiškame eilėraštyje, skirtame J. Šulco „Ezopo pasakėčioms“, deklaravo:

Gumbinė jau parodė mums raštu ir darbu,
Kokios naudos sulauksim iš grynos kalbos.
Gumbinė taps tikrai garsiuoju Orleanu,
Mūsų lietuvių Roma, Atėnais, Breslavu.⁴

Labai sunkiomis lietuvių kultūrai feodalinės santvarkos sąlygomis drąsūs užsimojimai liko neįgyvendinti. Per visą šimtmetį nebeišėjo nė viena grožinės literatūros knygelė lietuvių kalba. Nepajėgė prasimušti viešumon A. Šimelpenigio (jaunesniojo) eilėraščių rinkinėlis, K. Donelaičio kūryba, K. Milkaus poema „Pilkainis“.

Lietuvių poetų grožinė kūryba tuo metu liko rankraščiuose, tačiau pasaulietinė mintis progresavo ir pasiekdavo visuomenę mokslo srityje. Tiesa, nebuvo išspausdintas stambiausio XVIII a. lietuvių leksikografo J. Brodovskio „Vokiečių-lietuvių ir lietuvių-vokiečių kalbų žodynas“, nulėmęs lietuvių leksikografijos posūkį iš biblinės kalbos į liaudies šnekamosios kalbos frazeologiją. Liko neišleista G. Ostermejerio lietuvių kalbos gramatikų istorija. Betgi išėjo Pil. Ruigio „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodynas“ (1747) — pirmasis spausdintas žodynas su tautosakine medžiaga.⁵ Nemaža smulkiosios tautosakos įdėjo į savo gramatiką (1791) G. Ostermejeris, tuo atžvilgiu pralenkdamas visas iki tol parašytas lietuvių kalbos gramatikas. G. Ostermejeris ėmė skleisti naują požiūrį į smulkiąją tautosaką — kaip į liaudies dvasinės kultūros veidrodį. Jis siūlė išrinkti iš J. Brodovskio rankraščinio žodyno priežodžius ir juos išleisti su paaiškinimais. Toks rinkinys, G. Ostermejerio manymu, parodytų, kokią sumanią tautą vokie-

⁴ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Feodalizmo epocha. V., 1957, p. 145. (Eilėraščių vertė A. Churginas).

⁵ J. L e b e d y s, min. veik., p. 28.

čių ordinas įstūmė į baisią vergovę.⁶ XVIII a. pabaigoje kilo antras kalbinis ginčas (tarp G. Ostermejerio ir K. Milkaus), tiesiogiai palietęs lietuviškosios poezijos klausimus.

XVIII a. pabaigoje lietuvių literatūriniame gyvenime itin sparčiai ima gausėti pasaulietinių elementų, formotis nauji požiūriai. Visą šimtmetį trukusios varžybos tarp biblinės ir pasaulietinės frazeologijos žodynuose pasibaigė pastarosios pergale. „Taigi kalbiniuose darbuose, ypač leksikografijoje, vykusi dviejų kultūrų kova, pasireiškusį, iš vienos pusės, rėmimusi ir apsiribojimu bibrine leksika ir frazeologija, o iš kitos — gyvosios kalbos ir tautosakos įvedimu, didėjančiu panaudojimu, iškelimu į pirmąjį planą, XVIII a. pabaigoje baigėsi liaudiškos kultūros laimėjimu, nors dar ir ne pilnutiniu. Ta kova buvo ilga, sunki ir sudėtinga. Reikšmingiausią vaidmenį joje yra suvaidinęs J. Brodovskis.“⁷ K. Milkaus „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodyne“ (1800), parašytame Pil. Ruigio žodyno pavyzdžiu, tik žymiai praplėstame, biblinė frazeologija nustumta į antrą vietą. K. Milkus jau gausiai naudojo J. Brodovskio medžiaga, tame tarpe smulkiąja tautosaka.

Kaip tik šis pasaulietinės frazeologijos įsigalėjimas leido K. Milkui žodyne panaudoti ir K. Donelaičio rankraščius: čia randame, kiek pakeistas, paskiras K. Donelaičio eilutes: „Rudenio gėrybės“— 96, 221, 599—600, 773—774, „Žiemos rūpesčiai“— 31 ir kt.

K. Milkus žodyne aiškiai nenurodė, kad jis naudojo si lietuvių poeto K. Donelaičio kūriniais. Tai jis padarė „Lietuvių kalbos gramatikos pradmenų“ priede — „Trumpame lietuvių poezijos vadove“, kur paskelbta 18

⁶ G. Ostermeyer. Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen. Königsberg—Leipzig, 1780, p. XXXVII. Plačiau žr. J. Lebedys, min. veik., p. 29—30.

⁷ J. Lebedys, min. veik., p. 30.

eilučių iš K. Donelaičio „Metų“⁸. Tuo norėta parodyti, kad lietuvių poezijoje vartojama ne tik silabinė-toninė eilėdara, bet ir hegzametas. Čia K. Milkus paskelbė ir pirmąją K. Donelaičio kūrybos charakteristiką: „Tolminkiemio klebonas Donalicijus, laisvo lietuvių valstiečio sūnus, daug nusipelnęs ir labai gabus vyras, lietuviškais hegzametrais aprašė keturis metų laikus, duodamas tauriausios išraiškos pavyzdžių.“⁹

Pasaulietinės minties sklidimas leksikografijoje ir poetikoje atspindi reikšmingus viešojo lietuvių literatūrinio gyvenimo poslinkius. Jau buvo galima panaudoti ir pripažinti pasaulietinę grožinę kūrybą. Šie nauji dainai išryškėjo K. Milkaus literatūrinėje veikloje, kuri daugiausia dar tebėra tradicinė. Jie parodo, kad K. Milkaus filologiniai darbai iš dalies kūrė atmosferą, palankią grožinei literatūrai. Pats K. Milkus parašė pasaulietinę poemą „Pilkainis“, išvertė Ch. Gelerto pasakėčią „Kūlikas“. Nėra žinių, ar jis ketino paskelbti K. Donelaičio kūrybą.

Tą patį galima pasakyti ir apie K. Milkaus tautosakines pažiūras. Gal jam ir nebuvo žinomas J. Herderio rinkinys „Tautų balsai dainose“, susidomėjimas lietuvių liaudies dainomis Karaliaučiuje (J. Kroicfeldas ir kt.), tačiau K. Milkus jau galėjo būti įveikęs racionalistinį Pil. Ruigio prieštarumą, vertinant liaudies poeziją: D. Jenišo prakalba, pridėta prie K. Milkaus žodyno, propagavo ją nebe tiek iš kalbinių, kiek iš „audrininkų“ pozicijų. D. Jenišas savo prakalboje paminėjo, kad G. Lesingas labai vertino lietuvių liaudies poeziją.¹⁰ Reikia

⁸ Ch. G. Mielcke. *Anfangsgründe einer litauischen Sprachlehre*. Königsberg, 1800, p. 193—194. Plačiau žr. L. Gineitis. *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*. V., 1964, p. 108—109.

⁹ Ch. G. Mielcke. *Anfangsgründe*, p. 193.

¹⁰ D. Jenisch. *Vorrede*.—Kn.: Ch. G. Mielcke. *Litauisch-deutsches und deutsch-litauisches Wörterbuch*. Königsberg, 1800, p. 18.

manyti, kad ir K. Milkui buvo žinoma teigiama G. Lesingo nuomonė apie Pil. Ruigio paskelbtas dainas. „Pil-kainyje“ ir „Kūlike“ K. Milkus panaudojo liaudies priedžodžius.

Nepaisant novatoriškumo, K. Milkus nepajėgė įsakmiai iškelti nei lietuvių literatūros, nei folkloristikos ugdymo uždavinių, nors ir paruošė tam palankesnę dirvą. Šiose srityse persilaužimas įvyko XIX a. pradžioje, ir jį įvykdė jau kita žmonių karta. Bet pagrindinis šio persilaužimo atstovas Rytų Prūsijoje pirmuosius savo literatūrinius impulsus patyrė taip pat XVIII a. pabaigoje. Tai buvo studentas Rėza, paskutiniaisiais šimtmečio metais rašinėjęs vokiečių kalba sentimentalias idiles ir su šimtmečiu atsisveikinęs bene pirmuoju savo tautosakiniu eilėraščiu „Nuskendęs žiedas. Lietuvių liaudies daina“ (1800).

Lemiamą lietuvių literatūrinio gyvenimo posūkį pasaulietine kryptimi ir griežtą grožinės kūrybos atsiribojimą nuo religinės raštijos sąlygojo naujieji socialiniai ir estetiniai poslinkiai visuomenėje, susiję su feodalizmo irimu. Nuo XIX a. pradžios lietuvių literatūros raidoje Rytų Prūsijoje daug ryškiau negu iki tol iškilo ir kurį laiką dominavo liaudies kultūros ir teisių klausimai. Šių klausimų sprendimui didelį poveikį darė trečiojo luomo ideologija ir estetika, paskelbusi, kad tautinei kultūrai visų pirma atstovauja pasaulietinė grožinė literatūra ir tautosaka.

Lietuvių literatūrinį gyvenimą labai palankiai veikė naujos estetiškos idėjos. Ypač vaisinga lietuvių literatūrai tapo toji estetinių pažiūrų kryptis, kurios demokratiškiausiu atstovu ir vadu buvo J. Herderis. Ji kovojo už kultūros pripažinimą kiekvienai tautai, kad ir koks būtų jos politinis svoris ir civilizacijos pakopa. Ši

savo visuomeninėmis šaknimis švietėjiška ir demokratiška estetinė kryptis, laikiusi didžiausiomis tautinės kultūros vertybėmis tautosaką, liaudies kalbą ir liaudžiai artimą literatūrą, kritikavusi „rūmų kultūros“ apraiškas — antikinių autorių mėgdžiojimą, tautosakos ignoravimą, saloninę kalbą,— suteikė didžias galimybes lietuvių literatams.

Feodalizmo ideologai ir meno teoretikai buvo įsitikinę, kad liaudis nesugeba kurti kultūrinių, estetinių vertybių. Lietuvių liaudies žodinė kūryba, kalba, moralė buvo paliktos už kultūros sąvokos ribų. (Kaip žinoma, net pirmieji švietėjai-racionalistai dar nepajėgė įvertinti daugelio liaudies kultūros reiškinių). Religinės ideologijos skleidimas liaudyje buvo laikomas jos kultūrinio lygio kėlimu. Tiesa, pažangesni šviesuoliai sugebėjo ir tokiomis sąlygomis išlaikyti artimesnius ryšius su liaudimi, įnešti tam tikrą indėlį į jos kultūros vystymą. Tatai rodo, kad feodalizmo kultūrinė hierarchija nepajėgė visuotinai nuslopinti liaudiškų nuotaikų ir tendencijų. Rytų Prūsijos literatūriniame gyvenime gausėjo reiškinių, nebetelpančių feodalizmo ideologijos ir estetikos rėmuose. Tačiau Lietuvoje XVIII a. feodalizmas tebeviešpatavo savo pirmykščiu pavidalu, užkirsdamas liaudies kultūros vystymo galimybes.

Trečiojo luomo ideologijai ir estetikai nepaliaujamai vystantis, „rūmų kultūros“ kritikai aštrėjant, šviečiamosioms idėjoms ėmus vis aktyviau reikštis lietuvių visuomenėje, pasaulėjo ir literatūrinis gyvenimas. Prasidėjo naujas etapas lietuvių literatūros raidoje. Réza, ateidamas tuo metu į lietuvių literatūrinį gyvenimą kaip sąmoningas baudžiavos priešas ir kultūrinių liaudies teisių gynėjas, tapo vienu šio naujojo etapo pradininkų. Laikotarpio pažangiąsias idėjines ir estetines tenden-

cijas ypač atitiko novatoriška, nė kiek nepasenusi K. Donelaičio kūryba, jos antifeodalinis turinys, liaudiška išraiška. K. Donelaičio kūryba XIX a. pradžioje nebega-lėjo likti nespausdinta.

2. „METŲ“ IR PASAKĖČIŲ PIRMŪJŲ LEIDIMŲ VISUOMENIŠKUMAS

Pirmuosiuose K. Donelaičio kūrybos leidimuose atsi-pindi visas kompleksas lietuvių literatūros raidos klau-simų. Kaip socialinis ir meninis reiškiny K. Donelaičio „Metai“ ir pasakėčios XIX a. pradžioje iškyla iš pačios lietuvių literatūros vyksmo gelmės. Jeigu K. Donelaičio poezija — aukščiausia lietuvių literatūros pakopa feo-dalizmo laikotarpiu — tartum užbėgo į priekį lietuvių literatūros raidai, tai jos išleidimas ir platus įvertinimas XIX a. pradžioje rodo, kokie reikšmingi poslinkiai įvy-ko lietuvių literatūriniame gyvenime.

Antra vertus, pirmojo „Metų“ leidimo trūkumai (visų pirma — gausios kupiūros) atspindi ir lietuvių literatū-ros augimo sunkumus, ribotumus. Tad ir pirmojo „Me-tų“ leidimo redagavimo ydas reikia traktuoti ne kaip Rėzos savavaliavimą, o kaip ano meto visuomeninio gy-venimo sąlygų rezultatą. Tekstologinis pirmojo „Metų“ leidimo palyginimas su A. Šleicherio ir F. Neselmano leidimais dar neatskleidžia „Metų“ pasirodymo lietuvių literatūroje reikšmės. Juo labiau kad Rėzos leidimas, ir sutrumpintas, išsaugojo savo laikotarpiui itin svar-bius socialinius momentus, paaiškinimuose pats leidėjas pasmerkė baudžiovą, nežmonišką ponijos elgesį su vals-tiečiais.

Rėza su pirmosiomis dviem K. Donelaičio poemos giesmėmis susipažino ne vėliau, kaip 1806—1807 me-

tais.¹¹ Tebuvo praėjęs neilgas laiko tarpas nuo pirmojo K. Donelaičio kūrybos eilučių pasirodymo K. Milkaus darbuose, ir štai šiuos nedrąsius žingsnius pakeitė Rėzos pasiryžimas paskelbti poeto kūrinis. Išpūdis, kurį Rėzai padarė „Pavasario linksmybės“ ir „Vasaros darbai“ (šių giesmių rankraščiai pirmiausia pateko į jo rankas), buvo didžiulis:

Mane labai nustebino turinys, ir tuoj pasiryžau pradėti vertimą į vokiečių kalbą, tikėdamasis galėsiąs kuo greičiau atiduoti veikalą spaudai, bet nelaimingasis prancūzų karas [1806—1807], rimtos pamokslininko pareigos ir pradėta tarnyba universitete sutrukdė jau įpusėtą darbą baigti. Nors baronas V. fon Humboltas, lankęsis 1809 m. kaip kulto ir švietimo vadovas Karaliaučiuje ir pamilęs lietuvių kalbą, mane ragino tęsti darbą, tačiau, perėmęs lietuviškosios biblijos revizavimą ir sutrukdytas 1813—1814 metų karo žygių, neturėjau tam laiko. Pagaliau, grįžus iš Prancūzijos, pasisekdavo nuvogti vieną kitą valandą syki pradėtam darbui ir pamažu jį baigti (p. XXI).

K. Donelaičio kūrybą Rėza vertino keleriopu požiūriu. Leisdamas „Metus“ lietuvių ir vokiečių kalbomis, nagrinėdamas jų turinį ir menines ypatybes, pateikdamas gana išsamius paaiškinimus, nušviesdamas poeto gyvenimą, Rėza siekė pristatyti jį platiems literatūros sluoksniams kaip lietuvių tautos ir jos kultūros reprezentantą. Rėza apsiėmė atremti reakcionierių ir germanizatorių nuomonę, kad lietuvių tautoje nesą jokių kultūrinių potencialų, kad „jos kalba neturi nieko savito ir literatūrai reikšmingo“.¹² „Metus“ jis iškėlė ne tik kaip lietuvių literatūros, bet ir kaip visos kultūros pasididžiavimą: „Mano norui šį veikalą, teikiantį garbės lietuvių tautai ir laikytiną išliekančiu tautinės literatūros paminklu, pakelti iš užmaršties ir parodyti taip pat užsienio publikai

¹¹ M, p. XXXI. Toliau šiame skyriuje citatų ir atpasakojamų vietų iš pirmojo „Metų“ leidimo nuorodos pateikiamos ne išnašose, o tekste, skliausteliuose pažymint puslapį.

¹² LLB.

pritaras kiekvienas, kam rūpi mūsų tėvynės garbė ir dvasinė gerovė."¹³ Ypač įsakmiai Rėza akcentavo savo darbo demokratinę ir nacionalinę prasmę, kovingą lietuvių liaudies kultūros gynėjo nusistatymą laiške J. Šefneriui, nusiųstame kartu su tik ką pasirodžiusiais „Metais“: „Užkietėję graikai [siaurų pažiūrų klasicistai] tikriausiai pyks, kad lietuvių valstiečių dainą [„Metus“] laikau klasikiniu veikalu ir kad esu taip giliai nugrimzdęs barbarybėn, jog propaguojau lietuvių kalbą ir literatūrą. Bet, sykį pradėjęs, aš eisiu barbarybės keliu, o kam negalima patarti, tam negalima padėti.“ Tačiau, gerai pažindamas savo aplinką, jis nieko gero iš vietinių biurgerių nelaukė. Toliau jis laiške tęsė: „Aš guodžiuosi dar tuo, kad, gal būt, vienas vienintelis vokietis lietuviškuoju hegzametu džiaugsis — tai ponas fon Humboltas, kuris, ką nors išmokęs, ne taip greit pamiršta.“¹⁴

Rėza, supratęs, kad K. Donelaičio kūryba savo idėjiniu-tematiniu turiniu ir meniniu lygiu gali puikiai atstovauti lietuvių literatūrai užsienyje, pirmajam „Metų“ leidimui suteikė reprezentacinį pobūdį, pats jį siuntinėjo į literatūrinius centrus. Šis sumanymas davė gerų rezultatų: knyga įvairiose šalyse sulaukė palyginti didelio dėmesio. Tai laikytina reikšmingu jaunos lietuvių pasaulietinės literatūros pasiekimu.

Tačiau reikia pabrėžti, jog Rėza vien tuo nesitenkino. Jis norėjo, kad K. Donelaitis susirastų kuo daugiau skaitytojų, tad pirmiausia stengėsi paskleisti poeto kūrybą savo krašte. Jau buvo minėta, kad kreipimesi „Lietuvių literatūros bičiuliams“ (1817) Rėza Lietuvos provincijos šviesesnius žmones kvietė prenumeruoti „Metus“.

¹³ LLB.

¹⁴ Briefe an und von J. G. Scheffner, IV, p. 114—115. Laiško vertimas į lietuvių kalbą paskelbtas leid.: L. Rėza. Lietuvių liaudies dainos, II, p. 355—356.

Labai įsidėmėtinas yra Rėzos noras pamatyti K. Donelaičio „Metus“ ir pasakėčias valstiečių rankose: „Kadangi lietuviškas tekstas bus išspausdintas greta vokiško, tai kūrinys dėl patrauklaus turinio ir suprantamo stiliaus, gal būt, bus pageidaujamas ir lietuvių valstiečių.“¹⁵ K. Donelaitis sukūrė savo hegzametrus liaudžiai. Rėza suvokė liaudiškąjį K. Donelaičio kūrybos adresatą. „Aisopo, arba pasakų“ prakalboje Rėza kreipiasi į valstietį, ragindamas skaityti ne tik K. Donelaičio pasakėčias, bet ir „Metus“: „Krizas Donaleitis, iš lietuviškų gimdytojų < . . . >, ne tik tai šitas pasakas, bet ir dar kitas aukštas giesmes: apie pavasario linksmybes, vasar[is] darbus, rudenio gerybes ir žiemos rūpesčius išmislijo, kurios vertos yra, kad kožnas lietuvininkas, savo tėviškę mylįs, jas skaitytų.“¹⁶ Apie grožinę literatūrą dar niekas nebuvo kalbėjęs su lietuviu valstiečiu šitokiais žodžiais. K. Donelaičio pasakėčias Rėza išleido vien lietuvių kalba liaudžiai skirtame pasakėčių rinkinyje.

Rėzai buvo svetimas klasių kovos supratimas, tačiau luomų sąvokas jis diferencijavo socialiniu atžvilgiu. Turint galvoje, kad Rėza kritikavo feodalizmą, aristokratų vienvaldystę, kad „Metų“ komentaruose konkrečiai pamerkė baudžiavinės sistemos formas Rytų Prūsijoje, kad džiaugsmingai pasitiko K. Donelaičio kūrybą baudžiavos panaikinimo išvakarėse,— negalima abejoti jo simpatijų K. Donelaičiui socialine prigimtimi. Be abejo, Rėza jautė, kad rekomenduodamas poetą liaudžiai, tuo pačiu jai rekomenduoja socialinį užtarėją. K. Donelaitis su užuojauta ir meile vaizdavo niekinamus valstiečius, o engėjus ponus plakė skaudžia satyros rykšte.

Nepervertinant Rėzos idėjinių įsitikinimų, reikia pasakyti, kad pastangomis skleisti K. Donelaičio kūrinius

¹⁵ LLB.

¹⁶ AIS, p. VII.

lietuvių valstiečių tarpe jis pats darėsi artimas poeto demokratiškumui.

K. Donelaičio kūryba padėjo Rėzai ginti ir lietuvių kalbos teises. Lietuvių kalba XIX a. pradžioje buvo atvira ir ujama iš viešojo gyvenimo. Virš lietuvių kultūros Rytų Prūsijoje pakibo brutalus germanizatorių klausimas: ar patartina išstumti lietuvių kalbą ir lietuvius su-lieti su vokiečiais? Rėza kartu su kitais palankiai lietuviams nusiteikusiai žmonėms (pvz., Z. Ostermejeriu) kovojo prieš vokietinimą. Todėl „Metus“ dedikacijoje V. Humboltui jis iškėlė kaip skydą lietuvių liaudies ko-voje prieš germanizaciją (p. IV).

Susiejęs K. Donelaičio kūrybą su aktualiausiais vi-suomeniniais uždaviniais, Rėza negalėjo apeiti ir jos reikšmės lietuvių literatūrai. K. Donelaičio „Metų“ ir pasakėčių išleidimas sudarė prielaidas lietuvių grožinei literatūrai, literatūros istorijai, kritikai augti. Rėza tei-singai apibrėžė K. Donelaičio vietą lietuvių literatūros raidoje:

Visą likusiąją lietuvių literatūrą sudaro daugiausia vertimai, iš-skyrus vieną kitą originalią religinę giesmę ar pasaulietinę dainą, ku-rios tačiau dar nėra tvirta atrama literatūrai. O šis veikalas lietuvių gali būti laikomas sektinu poezijos ir iškalbos pavyzdžiu, tuo labiau kad jis pasižymi originalumu,— jame nieko nėra skolinta iš svetimų literatūrų (p. VI).

Jis kėlė pavyzdžiu lietuvių literatūrai ir kalbos mokslui „Metų“ kalbinę išraišką:

Tai nesenstantis kalbos paminklas, kuriuo, kaip tvirtu pagrindu, gali remtis gramatikai ir leksikografai. Lietuviška jo išraiška yra gry-na, liaudiška ir klasiška <...>. Mūsų poetas, kuris sugeba panaudoti visus lietuvių kalbos resursus, stebina kalbos žinovus išraiškos dailu-mu, jėga ir žodingumu. Šiuo atžvilgiu kūrinys turi klasikinę vertę ir yra tobulas pavyzdys lietuvių tautai (p. VI, XI).

Pratarmėje išryškinama „Metų“ vertė kitų tautų literatūrų fone, tuo pačiu apmetant lietuvių literatūrai drąsias perspektyvas:

Jei ir negalima šio poetinio lietuvių mūzos kūrinio lyginti su Homero, Vergilijaus ir Horacijaus šedevrais, turėjusiais poveikio pasaulio kultūrai, tai jį drąsiai galima priskirti prie neoklasikinės literatūros paminklų — slavų, germanų, keltų tautų originalių kūrinių, turinčių pastovios reikšmės toms tautoms (p. VI).

Tai iš esmės novatoriškas požiūris į lietuvių literatūrą.

K. Donelaičio kūryba buvo pagrindas, kuriuo remdamasis Rėza plėtojo savo literatūrinę veiklą. „Metai“ ir pasakėčios įgalino jį pakelti svarbias lietuvių literatūrinio ir kultūrinio gyvenimo problemas ir jas pažangiai spręsti. Šia prasme būdinga tai, kad Rėza, nors pats buvo dvasininkas, galima pasakyti, apėjo tikybinės ideologijos pėdsakus K. Donelaičio kūryboje ir jais, bendrai imant, nesirėmė.

K. Donelaitį lietuvių literatūroje įtvirtino pirmieji trys „Metų“ leidimai: L. Rėzos (1818), A. Šleicherio (1865) ir F. Neselmano (1869). „Lietuvių kalbotyrai, literatūrai ir nacionalinei kultūrai tie leidimai turėjo labai didelę reikšmę. XIX a. ir XX a. lietuvių visuomenė jais naudojosi kaip pirmaisiais šaltiniais įžymiojo poeto kūrybai pažinti ir gimtajai kalbai studijuoti.“¹⁷ A. Šleicherio ir F. Neselmano leidimai pateikė, galima pasakyti, pilnus ir autentiškus K. Donelaičio kūrinio tekstus ir žymiai pralenkė Rėzos leidimą filologinės analizės lygiu. Tuodu leidimai turėjo ir kitų privalumų. Tačiau Rėzos leidimas yra labai reikšmingas įvykis lietuvių literatūroje ir jo negali užtemdyti net tokie kvalifikuoti K. Donelaičio kūrybos leidimai, kaip A. Šleicherio ir

¹⁷ Lietuvių literatūros istorija, I, p. 256.

F. Neselmano. Kalbotyrininkas A. Šleicheris, paskelbdamas lietuvių poeto raštus, siekė pateikti lingvistams turtingą medžiagą lietuvių kalbos studijoms. Kalbinių interesų turėjo ir F. Neselmas. Šalia to jis domėjosi K. Donelaičio kūryba ir kaip lietuviškosios kultūros Rytų Prūsijoje reliktu. Šiuos abu K. Donelaičio kūrybos leidimus paskatino atsirasti ne betarpiški lietuvių literatūros raidos poreikiai, o filologiniai interesai, gerokai nutolę nuo lietuvių literatūrinio gyvenimo.

Kas kita Rėza. Jis, publikuodamas K. Donelaitį, vadovavosi visiškai kitais tikslais ir sumetimais. Rėzai K. Donelaičio kūryba buvo ginklas kovoje prieš baudžiavą, prieš lietuvių kultūros niekinimą, lektūra liaudžiai sąmoninti ir auklėti. K. Donelaičio „Metus“ jis pristatė kitoms tautoms kaip kūrinį, teisingai vaizduojantį lietuvių tautą, laikė jį lietuvių literatūros tolesnės raidos pagrindu ir sektinu pavyzdžiu. K. Donelaitis buvo tvirta moralinė atrama paties Rėzos lituanistinei veiklai.

3. „METŲ“ TURINIO, ŽANRO, METODO NUŠVIETIMAS

Tai svarbios donelaitikos problemos.

Rėzos mintys apie „Metų“ tematinį turinį ir metodo ypatybes išreikštos knygos pratarmėje ir paaiškinimuose. Jeigu pratarmėje nušviečiami bendrieji „Metų“ turinio ir metodo klausimai, tai paaiškinimuose, remiantis pačiu tekstu, jie sukonkretinami, labiau Rėzai atskleidžiant savąsias koncepcijas. Iš to atsiranda daugiau galimybių daryti platesnes išvadas ir apie paties Rėzos, kaip literatūros kritiko, pozicijas.

Nuo turinio ir žanro traktavimo priklausė Rėzos sprendimas, kaip išdėstyti poemos giesmes, kokį duoti visam kūriniiui vardą. Gausios teksto kupiūros pirmaja-

me „Metų“ leidime taip pat tegali būti suprastos, išsiaiškinus Rėzos požiūrį į poemos turinio visuomeninę prasmę XIX a. pradžios istorinėmis sąlygomis.

Į tematinį K. Donelaičio „Metų“ turinį Rėza daugiausia žiūrėjo pro J. Herderio estetikos prizmę. Tai leido jam gana sėkmingai išryškinti veikalo tematikos buitinius, kultūrinius ir tautinius bruožus. „Lietuvių tautos literatūra,— pradeda Rėza „Metų“ pratarinę,— dar neturi nė vieno tokio nacionalinio kūrinio, kurį galėtume laikyti šios Nemuno pakrančių tautybės *kalbos, papročių, dvasinės kultūros ir buities* išliekančiu nesenstančiu paminklu“ (p. V; pabraukta cituojant). Suprasdamas, kad „Metų“ turinys atitinka lietuvių liaudies interesus, Rėza poemą laikė tokiu liaudišku kūriniu, kad reikšmės atžvilgiu sugretino su tautosaka. „Metai“ esą tautos kalbos, papročių, dvasinės kultūros ir buities paminklas; betgi kone tas pačias funkcijas einanti ir tautosaka: „Nekalbant apie naudą, kurią čia gauna mitologijos, istorijos, kalbotyros ir etnografijos specialistas, liaudies daina mus perkelia į kasdieninę tautos buitį, o tai mums parodo išsivystymo pakopą, kurią toji žmonių giminė yra pasiekusi.“¹⁸ Ta paralelė atsispindi ir „Metų“ pratarinėje: „Taip pat būtų daugeliu atžvilgių naudinga tiek kalbotyrai, tiek istorijai bei geografijai¹⁹, jeigu būtų iškelti aikštėn ir būsimosioms kartoms perduoti ne tik šios tautos rašytiniai dokumentai, bet ir visa kita, ką sukūrė tautos genijus: dainos, priežodžiai, mitai bei padavimai“ (p. V). „Metų“ tematikos ir reikšmės tam tikras sugretinimas su tautosaka paryškina poziciją, iš kurios Rėza priėjo prie K. Donelaičio kūrybos. Jis laikė ją daugiapusių lietuvių liaudies gyvenimo veidrodžiu: „Jau vien peržvelgęs kiekvienos giesmės turinį, skaity-

¹⁸ LLP, p. 508.

¹⁹ Atrodo, šį žodį Rėza pavartojo etnografijos prasme.

tojas pastebės, kad autorius nebuvo užsibrėžęs sau uždavinio išsamiai paskirus metų laikus aprašyti, o tenorėjo pavaizduoti lietuvių valstiečių papročius ir įpročius, gyvenimą ir darbą" (p. X).

Vadinasi, Rėza iškėlė teiginį, kad K. Donelaičio kūryba atveria duris į lietuvių tautos pažinimą. Tai buvo herderiško pobūdžio teiginys, kurio pažangumu netenka abejoti. Jis skatinamai veikė gimstančią pasaulietinę lietuvių literatūrą, propagavo lietuvių šviesuolių tarpe naują estetinį principą — grožinė kūryba turi vaizduoti savo tautos, savo liaudies gyvenimą. Tačiau, reikia pasakyti, apibūdindamas „Metų“ turinį, kritikas nepajėgė kaip reikiant išryškinti socialinių K. Donelaičio tendencijų. Rėza palyginti per glaustai kalbėjo apie socialinius vaizdus ir motyvus, nors ir sugebėjo iškelti, kaip matysime vėliau, itin reikšmingų socialinių minčių ir pabrėžti „Metuose“ vaizduojamo baudžiauninkų gyvenimo sunkumą. Rėza savo pažiūromis į liaudį atsilieka, pavyzdžiui, nuo amžininko D. Poškos, kuris „Mužike Žemaičių ir Lietuvos“ visą dėmesį sukaupe į socialinius klausimus. Rėzos kritinėse pažiūrose, matyt, atsispindi ir nepakankamas herderiškosios estetikos krypties klasinis apibrėžtumas.

„Metų“ turinio vertinimą riboja Rėzos polinkis į idiliškumą, pasireiškęs ir kitais jo literatūrinės bei tautosakinės veiklos atvejais. „Metų“ dedikacijoje Rėza K. Donelaitį pavaizdavo kaip senos „leitonų“ giminės dainių, kuris, vainikuotas žalių rūtų vainiku, gieda Romintės pakrantėje patriarchalinių papročių nekaltybę, namų dorybę, palaimingus metų džiaugsmus, pasitūtodamas kaimietišku vamzdeliu (p. III). Šis Rėzos polinkis veikė „Metų“ turinio traktavimą, suteikdamas jam netikrų spalvų. Tai lengva pastebėti ypač toje vietoje, kur kalbama apie kūrinio tikslus. Rėza rašo, jog poetas

mokė valstietį, „kaip reikėtų dirbti žemę, sodinti sodą“, ragino „saugotis, kad svetimieji neįtrauktų jo į pasileidimą, girtuokliavimą, kortas ir kitas ydas, kad tuo būdu jis uždarai ir romiai galėtų savo trobelėje patenkintas gyventi. Tokį tikslą turėdamas prieš akis, poetas ir davė liaudišką idilę, arba kaimišką kūrinį apie artojo darbą ir šeiminkavimą“ (p. X). Idiliškumu dvelkia ir paties K. Donelaičio apibūdinimas „Metų“ pratarmėje:

Visame veikale, be to, vyrauja atitinkanti lietuvių charakteri romi, kūdikiška dvasia, tauri mąstysena, kuri bodisi bet kokia priespauda ir nedorybe, tyra tėvynės meilė ir neveidmaininga dievo baimė, taip kad mes poetą dėl šitų dorybių, dėl jo sielos paprastumo bei tiesumo ir nekaltumo tiesiog pamilstame (p. XI).

Su K. Donelaičio „Metų“ turinio supratimu organiškai susijęs ir žanrinių ypatybių bei kūrybinio metodo traktavimas.

Žanro atžvilgiu Rėza svyravo. Kuo laikyti „Metus“: idile ar epu? Kūrinys priklauso, rašė Rėza, „tai poezijos rūšiai, kurios negalima pavadinti nei idile, nei epu“ (p. VI). Rėza teisingai apčiuopė K. Donelaičio „Metų“ ryšį su idilėmis. Mūsų nuomone, jį parodo tokios kūrinio ypatybės, kaip kaimo tematika eilėmis; paskirų kūrinio dalių pavadinimai pagal metų laikus; dialogų vyravimas kompozicijoje; gamtos vaizdai, akcentuojant pasikeitimus kiekvienu metų laiku; kaimo gyvenimo, kaip natūralesnio, priešpastatymas miesto gyvenimui; didelis dvasinis pasitenkinimas ir pasididžiavimas valstiečio darbu, buitimi, charakteriu. Be to, galimas daiktas, kad K. Donelaitis iš pradžių neturėjo tikslo aprašyti visus keturis metų laikus ir kūrinys tik palaipsniui išaugo iki pilno kalendorinio ciklo. Iš kitos pusės, laikyti „Metus“ idile neleidžia vaizduojamos medžiagos gausumas, autoriaus visuomeninių interesų platumas, manierų ir sentimentų nebuvimas, idilėms neįprastas tikroviš-

kumas, pasakojamoji intonacija, nors „Metams“, kaip epui, trūksta įvykių sąsajos, veiksmo tėkmės. Tad Rėzos sprendimą („nei idilė, nei epas“) reikia laikyti gana giliu ir teisingai keliančiu „Metų“ žanrinių ypatybių problemą.

„Metų“ žanrą kritikas bandė šitaip apibūdinti: „Greičiau tai bus vidurys tarp aprašomosios ir pamokomosios epinio pobūdžio poezijos; ją galėtume vadinti didaktiniu epu“ (p. VI). Vadinasi, Rėza krypo epo link.

Ką jis turėjo galvoje, paminėdamas „aprašomąją poeziją“? Tai negalėjo būti statiškoji „tapyba“, kurią kritikavo G. Lesingas „Laokoone“, nes kitose pratarmės vietose Rėza pabrėžė K. Donelaičio dinamiškumą. Kadangi aprašomąją poeziją Rėza priešpastatė pamokomajai, tai reikia manyti, kad pirmuoju terminu jis norėjo atkreipti dėmesį į objektyviają „Metų“ turinio pusę, tą gyvenimišką tikrovę, kurios vaizdų kupinas kūrinys ir iš kurios išaugo K. Donelaičio didaktika, t. y. subjektyvioji „Metų“ turinio pusė. Tokiu būdu Rėza tartum pakėlė kitą labai svarbią K. Donelaičio „Metų“ žanro problemą: kaip kūrinyje santykiauja objektyviosios tikrovės vaizdai ir autoriaus didaktiniai pamokymai. Rėza, pats linkęs į dorovinius pamokymus, negalėjo apeiti autoriaus didaktikos ir visą kūrinį pasiūlė vadinti didaktiniu epu. Bet, matyt, jis abejojo tokio apibrėžimo teisingumu ir pirmojo leidimo tituliniam puslapyje „Metus“ pavadino „kaimo epu“.

Įvairiai svyravęs, Rėza vis dėlto nusprendė „Metus“ laikyti ne idilėmis, bet epu. Tai vedė prie konkrečių praktinių pasekmių. Epiškumui pabrėžti buvo reikalinga keturias atskiras dalis sujungti į vieną kūrinį. Rėza padarė gana drąsų ir vykusį sprendimą: jis visoms kūrinio dalims davė bendrą pavadinimą „Metai“ („Das Jahr“), o jų išdėstymą pradėjo „Pavasario linksmybė-

mis", nors rankraštinėje medžiagoje (J. Holfeldo nuorašuose) pirmąja dalimi ėjo „Rudenio gėrybės“. Iš K. Donelaičio autografų tebuvo likę „Pavasario linksmybės“ ir „Vasaros darbai“.

Pabrėžiant „Metų“ dalių paskirumą, atrodo, dirbtinai suskaldomas poeto aprėptas liaudies gyvenimo vaizdas. Žiūrėdamas į „Metus“ kaip į vienalytį kūrinį, pradėdamas valstiečių gyvenimo vaizdus „Pavasario linksmybėmis“, Rėza paryškino veikalo monumentalumą. Lietuvių valstiečių gyvenimas, darbas, bėdos, reti džiaugsmai yra K. Donelaičio veikalo objektas, kurį jam pavyko pavaizduoti ilgamečių pastangų dėka. Kūrinio skaidymas sudedamosiomis dalimis prieštarautų toms pastangomis. Paskirų „Metų“ dalių apibūdinimai: linksmybės — darbai — gėrybės — rūpesčiai taip pat tartum veda sintezės kryptimi. Toks Rėzos redagavimas vėliau kurį laiką buvo kritikuojamas. K. Donelaičio kūrybos tyrinėtojai F. Neselmas, L. Pasargė, F. Tecneris į „Metus“ žiūrėjo kaip į keturias idiles. Tik A. Šleicheris, leisdamas K. Donelaičio raštus (1865), priėmė Rėzos pateiktą „Metų“ dalių išdėstymo tvarką, o F. Neselmano (1869) ir L. Pasargės (1894) leidimuose sekama J. Holfeldo nuorašais.²⁰ Ypač griežtai pirmąjį „Metų“ leidimą kritikavo F. Neselmas: Rėzos pateiktą dalių išdėstymą, jų sujungimą viena antrašte vadino tiesiog savavaliavimu.²¹ J. Holfeldo nuorašuose esanti dalių tvarka, F. Neselmano nuomone, atitinkanti jų parašymo chronologiją. Tam pritarė ir F. Tecneris.²²

²⁰ Plačiau apie „Metų“ žanro traktavimą ir iš to išplaukiantį keturių dalių išdėstymą žr. L. Gineitis. Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 295—305.

²¹ G. H. F. Nesselmann. Vorrede.— Kn.: Christian Donalitus. Litauische Dichtungen, p. IV.

²² F. Tetzner. Zum zweihundertjährigen Geburtstag des ostpreussischen Dichters Christian Donalitus, p. 267.

Vėlesnieji lietuvių literatūros tyrinėtojai „Metus“ laikė taip pat idilėmis.²³

Tarybiniame literatūros moksle, plačiau ir giliau nagrinėjant „Metų“ žanrines ypatybes, pabrėžiamas kūrinio vientisumas, žanrui ir kompozicijai apibūdinti atsisakyta idilių termino. „Metai“ vadinami poema. Padarytos išvados, kad atskiros poemos dalys buvo kurtos ilgą laiką, jas visas kartu rašant, taisant, papildinėjant.²⁴ Tokiu būdu Rėzos tendencija pabrėžti „Metų“ vientisumą laikytina sėkminga pradžia, sprendžiant kūrinio žanro bei kompozicijos problemas.

Rėza „Metų“ pratarinėje tiesiogiai palietė ir K. Donelaičio kūrybinio metodo klausimą. Jis „Metus“ atribojo nuo klasicistinės literatūros, remdamasis poemos liaudišku savitumu. Ketindamas „Metus“ vadinti didaktiniu epu, jis tuoj pat įspėjo: „Tačiau šį kūrinį reikia laikyti perdėm liaudišku, nes jo personažai priklauso tik žemesniajam kaimo gyventojų sluoksniui. Poetas buvė tik valstiečių trobelėse ir retai tepaliečia kontrasto dėlei aukštesniųjų luomų papročius“ (p. VI—VII). Rėza teisingai išskėlė „Metų“ realizmo problemą, nors realizmo sąvokos dar nevartojo:

Todėl klaidingu požiūriu būtų vertinamas mūsų rašytojas, jeigu norėtume jo kūrinį dėl antraštės panašumo lyginti su žinomaisiais Tomsono „Metų laikais“ arba dėl tolimo turinio panašumo su Vergilijaus „Georgikomis“. Taip pat negalima tarti esant kokio nors panašumo su vokiškais originaliais veikalais, kaip Foso „Liuize“ arba Getės „Hermanu“. Minėtieji veikalai sukurti turint prieš akis visai kitą, būtent graikų literatūros, mastą ir skirti visai kitokiam skaitytojų ratui, būtent mokytiems ir nusimanantiems mene žmonėms. O mūsų lietuvis yra pats sau originalas, neturėjęs prieš akis jokio graikiško ar

²³ M. B[iržišk]a. Duonelaitis, Kristijonas.— Kn.: Lietuviškoji enciklopedija, VII. K., 1939, skiltis 207.

²⁴ Lietuvių literatūros istorija, I, p. 254; L. Gineitis, min. veik., p. 204.

romėniško pavyzdžio. Vokišku pavyzdžiu jis tuo mažiau galėjo remtis, kadangi jo rašymo laikotarpiu vokiečių literatūra dar nebuvo pasiekusi savo aukso amžiaus ir, išskyrus Halerį bei Hagedorną, nebuvo iškilęs dar nė vienas klasikinis autorius (p. VII).

Atkreiptinas dėmesys į tą citatos vietą, kur Rėza kalba apie skaitytojų ratą. Iš tikrųjų, K. Donelaitis kūrė liaudžiai, ir tai labiausiai nulėmė jo meninį metodą. Iškeldamas kaip tik šią K. Donelaičio poezijos ypatybę, Rėza pasirodė kaip subtilus kritikas, einąs prie autoriaus be išankstinės doktrinos.

Tokiu būdu Rėza apskritai teisingai apmetė K. Donelaičio kūrybos genezės problemas: jis pastebėjo „Metų“ žanro („idilė“, „didaktinis epas“, „kaimo epas“) ryšį su klasicistine ir antikine literatūra, tačiau konstatavo K. Donelaičio kūrybinio metodo originalumą (liaudiškumas) ir skirtumą nuo anos literatūros. Metodo atžvilgiu Rėza nerado XVIII a. autoriaus, kurį būtų buvę galima sugretinti su K. Donelaičiu.

Pirmasis „Metų“ leidimas duoda medžiagos plačiau pažvelgti į Rėzos literatūrinės, kritinės pozicijas ir jų ryšį su ano meto idėjinėmis bei estetinėmis kryptimis. Šia prasme išryškinant Rėzos vietą XIX a. pradžios lietuvių literatūrinėje kritikoje, visų pirma reikia pasiremti jo mintimis apie „Metų“ turinį, formą (eilėdarą), metodą.

Ta aplinkybė, kad kritikas, apibūdindamas poemos turinį, sekė herderiškoms koncepcijomis, atskiria jį nuo klasicistinės estetikos. Pratarmėje paskelbti principai, kreipę lietuvių literatūrą į liaudišką tematiką (buitis, kultūra, papročiai), plaukia nebe iš klasicizmo. Kalbėdamas apie K. Donelaičio kūrinių formą (eilėdarą), kritikas hegzametrą, nors pats jį išgyrė, laikė vieninteliu „svetimu varžtu, kurį poetas uždėjo savo kūriniui“ (p. XII). Vėliau Rėza lietuvių poezijai siūlė liaudies dainų

eilėdarą.²⁵ Šie principai ano meto lietuvių literatūriniam gyvenime skambėjo labai naujai, aktualiai, skatino lietuvių literatūrą suartėti su liaudies gyvenimu. Taigi Réza — pirmasis žymus lietuvių literatūros kritikas,— propaguodamas grožinės kūrybos liaudiškumą, neabejotinai išreiškė poklasicistinio laikotarpio estetinius reikalavimus.

Tiesa, „Metų“ pratarinėje jis naudojosi kai kuriais klasicistinio pobūdžio kriterijais. Kalbėdamas apie kūrinio santykį su kitų tautų literatūromis, apie jo žanrą, autoriaus kūrybinį metodą, jis išimtinai operavo antikinės bei klasicistinės literatūros pavyzdžiais. Tam tikru klasicizmo pasireiškimu galima laikyti tai, kad K. Donelaičio eilėdarą jis, veikiamas antikinės eilėdaros, nagrinėjo ne kaip kirčiuotų ir nekirčiuotų, bet kaip ilgųjų ir trumpųjų skiemenų kaitą (p. XII—XIV). Tačiau klasicizmo estetika jam nebeturėjo kanono galios. Réza nepriekaištavo K. Donelaičiui, kad jo kūryba neatitinka antikinių ir klasicistinių pavyzdžių. Kritikas pasisakė už visiškai savitą liaudišką literatūrą.

Esama nuomonių, kad Réza į „Metų“ turinį žiūrėjo romantiko akimis. „L. Réza bandė, nors ir labai glaustai, aptarti „Metų“ visuomeninę reikšmę, atskleisti kūrinio idėjinę prasmę, tačiau jis tai darė iš vėlyvojo romantizmo pozicijų, kuriam itin būdingas nacionalinių bruožų bei savitumo išskėlimas.“²⁶ Pritariant A. Sprindžio nuomonei, kad tautiniu atžvilgiu Réza „Metus“ nagrinėjo plačiau, negu socialiniu, vis dėlto norėtusi manyti, kad Rėzos pateiktas K. Donelaičio vertinimas neišėjo už šviečiamojo laikotarpio estetikos ribų.

²⁵ D, p. 349.

²⁶ A. Sprindis. Lietuvių literatūrinė kritika. 1861—1905. V., 1957, p. 32.

Sakykime, kad „Metų“ pratarinėje, domėdamasis visų pirma veikalo tautiniu savitumu, Rėza atsidūrė ties romantizmo slenksčiu. Bet, kaip rodo „Metų“ paaiškinimai, jis jo neperžengė. Paaiškinimai atskleidžia socialinį Rėzos požiūrį, kuris visai jo kritinei „Metų“ koncepcijai suteikia švietėjišką atspalvį. Tai pastebima, Rėzai komentuojant K. Donelaičio pavaizduotus visuomeninius reiškinius bei personažus ir kai kuriais kitais atvejais.

Rėza stengėsi paaiškinti skaitytojui, nepažįstančiam lietuvių liaudies buities, poemos etnografinę turinį, plačiai komentuodamas daug sąvokų ir terminų, pateikdamas žinių apie valstiečių žemės darbus, ūkio įrenginių paskirtį, baldus, namų apyvokos daiktus, nešioseną, kulinariją, apie dainas, šokius ir muzikos instrumentus, pasakodamas apie papročius, prietarus ir tikėjimus, aiškindamas gyvulių vardus, mėnesių, javų, daržovių, piktžolių pavadinimus, žemės ploto terminus, iškeldamas kai kurias patriarchalinės šeimos ir kaimo bendruomeninio gyvenimo ypatybes. Tiek patys „Metai“, tiek Rėzos komentarai jiems užima reikšmingą vietą lietuvių etnografijos istorijoje.²⁷ Etnografiniu atžvilgiu Rėza ėjo tuo keliu, kuris artimas švietėjiško pobūdžio susidomėjimui liaudies gyvenimu ir kultūra. Paaiškinimams naudojo kitų autorių darbus ir savo žinias.

Pirmojo „Metų“ leidimo paaiškinimuose, kaip ir kituose darbuose, Rėza pasmerkė baudžiovą. Komentuodamas Pričkaus mirties epizodą, jis rašė:

Kam šių kankynių baudžiovoje pavaizdavimas pasirodytų perdėtas, nežino, kad domeno valdininkas tada buvo visiems valstiečiams savo apylinkėje taip pat aukščiausias policinis asmuo, kuris bausmes uždėdavo savo nuožiūra. Nė vienu metų laiku valstietis nebuvo laisvas nuo baudžiovos darbų <...>. Kokia didelė priespauda ši tarnyba

²⁷ V. Milius. Etnografinių tyrinėjimų apžvalga.— Kn.: Lietuvių etnografijos bruožai. V., 1964, p. 20.

buvo vargšei tautai, matyti net jos dainose. Viena lietuviška daina prasideda būtent šitaip:

Kas nor' vargužį vargti
Ir ašarėlių braukti,
Tekėk už nabagėlių
Baudžiauninko sūneli! (p. 161).

Apibendrintai Rėza smerkė baudžiąvą ir kitose „Metų“ paaiškinimų vietose:

Lietuvoje karališkųjų dvarų nuomotojas, kuris vadinosi Amstrath, Amtmann, Oberamtman, Kammerrath ir kitaip, galėjo kadais, kadangi valstiečiai jam buvo duoti kaip šeimyna lauko darbams, gyventi su jais, su savo tarnais, patriarchališkai. Jis buvo tartum tėvas vidur savo namiškių. Jie klausė jo ir linkėjo jam gero, jei kalbėjo su jais jų kalba ir meiliai elgėsi <...>. Tačiau kiti tironišku elgesiu ir lietuvių kalbos niekinimu yra palikę pasibaisėjimo paminklą vėlesnių kartų širdyse. Jų santykiai su kaimu būdavo tokie blogi, kad reikėdavo su dragūnais jėga priversti valstiečius eiti baudžiąvą <...>. Lietuvis vadina lažą įsidėmetinu žodžiu — baudžiąva (kankinimas, bausmė); nes veiksmazodis „bausti“, iš kurio kilęs anas daiktavardis, reiškia: plakti, kankinti. Iš čia žodžių žaismas „baudžiąva baudžia“. Taip atkeršija tautos kalba neteisingumui net pačiu pavadinimu <...>. Todėl teisėtai pasinaudoja lietuvis posakiu: „į kankynę eiti“ vietoj „į lažą traukti“ (p. 142—143).

Nors Rėza pripažino neva galimą draugišką dvarininko sugyvenimą su baudžiauninkais, tačiau jis šiomis pastabomis netgi šiek tiek paryškino kūrinyje vaizduojamus klasinius prieštaravimus.

K. Donelaičio kūrybą galima geriau suprasti iš to, kaip nušviestas Rytų Prūsijos lietuvių gyvenamų sričių kolonizavimas. Rėza paaiškinimuose kalbėjo apie kolonizacijos pagrindinę priežastį — marą (p. 140—141), kolonistų ir vietinių gyventojų susimaišymą „antroje kar-toje“, kolonistų geografinį išsidėstymą, lietuvių kalbos ribas jo gyventu laiku (p. 145). Jis taip pat pateikė žinių apie tai, kokių tautybių buvo kolonistai, iš kurių vietų jie atkeliavo, pažymėjo, kad lietuviškose srityse

daugiausia apsigyveno zalcburgiečių, nurodė šaltinius, kur galima rasti smulkesnių žinių tais klausimais (p. 159).

Reikia pastebėti, kad Rėza nesustoja prie vietinius gyventojus diskriminuojančių, grobuoniškų kolonizacijos tikslų. Tam tikras nepasitenkinimas kolonizacija, atrodo, atsispindi tik jo komentaruose apie įvairius dorovinio pobūdžio reiškinius (girtuokliavimą, netekėjusias motinas, „kareiviškas“ dainuškas, bažnyčios nelankymą, lošimą kortomis). Nors apie šiuos dalykus kalbant neišvengta moralizavimo, bet kai kuriais atvejais teisingai nurodytos visuomeninės ydos, kurias skleidęs „vokiškasis auklėjimas“.

Rėza buvo karštas lietuvių liaudies švietimo šalininkas. K. Donelaičio eilutė „Tėvai mūsų seni, pirm to neturėdami šiulių“ („Rudeno gėrybės“, eil. 791) duoda jam progos papilti ditirambų Fridrichui Vilhelmui I, kuris, esą, daugiausia nusipelnęs Rytų Prūsijos lietuviškųjų sričių švietimui. Rėza karalių vaizduoja kaip energingą švietėją. Jis, sutriuškinęs vietinės valdžios pasipriešinimą, negailėdamas nei energijos, nei lėšų, daugiau kaip per 20 metų įsteigęs krašte 1700 mokyklų. „Kad šiandien beveik kiekvienas lietuvis moka rašyti, skaičiuoti ir skaityti, yra anų karaliaus Fridricho Vilhelmo I ryžtingų priemonių labdaringasis vaisius“ (p. 156). Tačiau iš tikrųjų lietuvių liaudies švietimas buvo daug blogesnėje padėtyje, negu čia Rėza nurodė.

Domėjimasis visuomeninio pobūdžio reiškiniais, pastebimas Rėzos paaiškinimuose „Metams“, neleidžia abejoti, kad jis meno kūrinį laikė objektyvios tikrovės, jos socialinių reiškinių atspindžiu. Estetiniu požiūriu ypač įsidėmėtinas Rėzos teiginys, kad K. Donelaičio charakteriai tapyti iš aplinkos prototipų. Kalbėdamas apie poeto santykį su klasicistine literatūra, Rėza pra-

tarmėje konstatavo, kad „mūsų lietuvis“ buvo „pats sau originalas“ ir nesekė nei antikiniais, nei klasicistiniais pavyzdžiais. Paaikškinimuose jis dar giliau atskleidžia K. Donelaičio kūrybinį metodą. Toks gyvenimiškas literatūrinių personažų nagrinėjimas tolimas romantizmui ir dar labiau pabrėžia Rėzos polinkį nukreipti skaitytojo žvilgsnį į realią tikrovę. Be to, apibūdinamas prototipus, Rėza neslėpė savo pasitenkinimo donelaitiška feodalinės ponijos kritika. Minėdamas „Pavasario linksmybėse“ Kasparo tarną Milkų, kuris „būrus prastus per kiaulių jovalą laiko“, nors pernai dar pats pas Bleberį piemenavo, Rėza pastebėjo: „Išdidusis tarnas, kuriam čia kliūva, atrodo tarnaujās žemesniuoju valstiečių prižiūrėtoju, kadangi jis pasirodo su kardu prieš šalies. Jo elgesys tuo labiau smerktinas, kad visai neseniai jis pats vaikščiojo vyžotas, o dabar prieš kitus taip aukštai kelia galvą“ (p. 138). Kitoje vietoje apibendrinama ponijos hedonistiška buitį, kurią poetas aštriai pajuokė: „Kaip „rupuizės“ čia suprantami vėžliai, kurie Anglijoje valgomi kaip skanumynai. Turtingi Lietuvos valdininkai ir domenų nuomotojai atsisiųsdindavo iš užsienio su didelėmis išlaidomis ne tik brangiausių vynų, bet taip pat skanumynų ir dažnai gyvendavo Lukulo gyvenimą“ (p. 154). Sceną, kurioje poetas vaizduoja „Rudens gėrybėse“, kaip „Dočys su šešiais kūlikais, kuldami žirnius“, išgąsdino būrų vestuvių dalyvių, Rėza palydėjo šitokia pastaba: „Čia barama nedorybė, atrodo, taikoma vienam įvykiui paties autoriaus gyvenamoje vietoje, kaip *apskritai keturiose glemėse pavaizduoti asmenys, kiek žinoma, yra individuali iš poeto aplinkos*“ (p. 155; pabraukta cituojant). Ir tartum kritinio realisto plunksna užrašytos Rėzos mintys apie šykščiojo pono paveikslą „Žiemos rūpesčiuose“. Jas

Rėza išreiškė prie eilutės „Už išlaikymą skarbų tėvė-
mūs pasiskaito“, kuria baigiamas piešti pono charakte-
ris prieš Pričkaus užplakimo sceną: „Ankstesnėse ir
toliau sekančiose eilutėse vaizduojamas charakteris, tu-
rintis kai kurių ypatingų ir labiausiai įsidėmėtinų bruo-
žų, yra nupieštas pagal originalą, kuriuo tada iš tikrųjų
buvo vienas gyvenęs asmuo. *Taip pat kiti šio kūrinio
veikiantys asmenys atrodo esą charakterių paveikslai iš
autorius aplinkos*“ (p. 161; pabraukta cituojant). Rėza,
laikydamas, kad K. Donelaičio hiperbolizuotai ir šaržuo-
tai nupieštas šykštuolio pono paveikslas, o taip pat kiti
paveikslai yra socialinės tikrovės reiškiniai, itin pa-
žangiai aiškina meno ir tikrovės santykį.

Pagaliau dar viena detalė, bylojanti apie švietėjiškus
Rėzos polinkius, atsispindinčius „Metų“ paaiškinimuose.
Komentuodamas „Metus“, jis turėjo paliesti lietuvių
liaudies poeziją, kadangi tautosaka ne kartą prasikiša
kūrinio vaizduose. Rėza nurodė, kad lietuvių tautosaka-
koje yra darbo dainų, iškėlė keletą darbo dainų rūšių:
piovėjų, linų mynimo ir verpimo, pašukų, žūklovimo
dainos, pažymėjo, kad esama ir kitų kolektyvinio užsi-
ėmimo dainų (p. 147, 153). Šių savo teiginių apie darbo
dainas Rėza vėliau neplėtojo.

Tad Rėza „Metų“ tematinį turinį formulavo, galima
pasakyti, herderiškai: kūrinys parodąs lietuvių tautos
„papročius, dvasinę kultūrą ir buitį“, „gyvenimą ir dar-
bą“. Tuo būdu kritikas nutolsta nuo klasicizmo. Tačiau
jo požiūrio į „Metus“ negalima laikyti romantiniu. Kaip
liudija paaiškinimuose pateikiama lietuvių liaudies so-
cialinio gyvenimo, materialinės kultūros, liaudies dai-
nų konkreti analizė, literatūros ir tikrovės santykio nu-
švietimas, jis liko ištikimas šviečiamojam laikotarpiu es-
tetikai. Savo pažiūromis į K. Donelaitį Rėza ne vienu
atveju teigiamai veikė realistinės minties brendimą

lietuvių literatūriniame gyvenime XIX a. pradžioje, nors ir neiškėlė socialinių klausimų į literatūrinių uždavinių avansceną.

4. „METŲ“ REDAGAVIMAS

Rėza, leisdamas „Metus“, norėjo parodyti lietuvių tautos atstovą — baudžiauninką kitoje šviesoje, negu iki tol apie jį buvo teigiama: dorą, sąžiningą, darbštų. Kaip ir anksčiau, taip ir XIX a. pradžioje, lietuvių liaudies autoriteto ir žmogiškojo orumo gynimas buvo aktualus lietuvių literatūrai. Šiuos visuomeninius uždavinius padėjo spręsti naujoji estetika, kuri skelbė tautosaką ir liaudišką literatūrą esant tautos portretu. Herderiškai apibūdinamas „Metų“ tematinį turinį, Rėza kaip tik išryškino pagrindinę savo idėją: K. Donelaičio kūrinys parodo lietuvių liaudį tokią, kokia ji yra, apgina ją nuo prasimanytų kaltinimų barbariškumu. Šie uždaviniai buvo iškilę ir kitiems ano meto literatams. Juos reikia išvelgti K. Milkaus „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodyno“ prakalbose, kurias parašė I. Kantas, D. Jenišas, C. Heilsbergas. Latvių švietėjas G. Merkelis veikale „Latviai“ („Die Letten vorzüglich in Livland am Ende des philosophischen Jahrhunderts“, 1797) ryžtingai atmetė feodalinės ponijos šmeižtus, kad latvių liaudyje išplitusios kone visos šio pasaulio ydos, kad ji dar nepribrendusi būti paleista iš baudžiovos.

Tokiu tautiniu požiūriu vadovavosi ir Rėza. Bet šis požiūris yra per siauras K. Donelaičio kūrybai suprasti, kertasi su „Metų“ objektyviais vaizdais. K. Donelaitis, būdamas ištikimas tikrovei, parodė ir tokius lietuvių liaudies gyvenimo reiškinius, kuriuos buvo galima traktuoti kaip lietuvių liaudies „barbariškumą“. Tokias poemos vietas Rėza kupiūravo. Be to, Rėzos kupiūros yra organiškai susijusios ir su jo polinkiu į idiliškumą.

Reikia atmesti ikitarybiniame lietuvių literatūros moksle vyravusią nuomonę, kad Rėza iš „Metų“ braukė posakius, „kurie užgauna ponus“, kur „autorius įkerta ponams“.²⁸ Faktai rodo, kad jis daugiausia šalino tas vietas, kur vaizduojamas lietuvių „neviežlybumas“, bet paliko, galima sakyti, nelietęs visą ponijos kritiką.

Iš viso K. Donelaičio „Metai“ turi 2968 eilutes. Rėza išbraukė 468, t. y. beveik 16 procentų, minties atžvilgiu redagavo 10 eilučių ir pridėjo 12 eilučių (10 eil. iš „Fragmento“ ir 2 eilutes savo paties). Vienur kitur Rėza sukeitė eilutėje žodžių tvarką ar pridėjo pėdą, kur autoriaus eilutė buvo penkiapėdė. Daugiausia kupiūrų padaryta „Rudenio gėrybėse“.

„Pavasario linksmybėse“ Rėza perredagavo epizodą apie Milkų, Kasparo tarną (PL, 256—291. Parankumo dėlei ir toliau „Metų“ dalių pavadinimai bus žymimi jų pirmosiomis raidėmis, nurodant eilučių eilės numerius). K. Donelaitis ne tik pasmerkia Milkaus ponišką pasiūtimą, bet ir suniekina šį dvartarnį, papasakodamas, koks žioplas buvo šis „ponatis“, kai dar gyveno tarp baudžiauninkų. Rėza iš šio personažo priešistorijo pašalino visa tai, kaip jis buvo auklėjamas: kaip jį — dar vaiką — mušė šulcas, tėvas ir motina, kaip Bleberis jam „nušukavo utėles“, kiek vargo turėjo su juo, kol tas išdrįso „daglą puskuilį su penketa kiaulių pro vartus išguit“. Rėza išbraukė ir tas originalo eilutes, kur „snarglius“ Milkus siunčiamas mokytis „suteptus sopagus nušluostyt“ savo ponui, su lazda „skalbiančiam“ jo nugarą. Be abejo, Rėza, darydamas šias kupiūras, manė, kad šis epizodas meta šešėlį ant lietuvių liaudies dvasinių savybių.

„Vasaros darbuose“ Rėza smarkiai trumpino Krizo

²⁸ M. Biržiška. Duonelaičio gyvenimas ir raštai. V., 1918, p. 24; K. Donelaitis. Metai. K., 1940, p. 180.

skundą dėl samdytos šeimynos. Rėza paliko tik tą vietą, kur Krizas priekaištuoja, kad šeimyniškiečiai — dideli brangininkai, rengiasi „kaip ponaičiai“, esą labai valgūs. Jis pašalino Krizo kaltinimus, kad samdyti darbininkai per daug išrankūs valgyje (VD, 356—365), kad tušti pasipūtėliai, tinginiai, klastininkai, mušeikos (389—433). Ko siekė Rėza tomis kupiūromis, nesunku suprasti. Jo pažiūros į samdomąjį darbą matyti „Žiniose ir pastabose“. Jis rašo, kad Londone vokiečiai dėl jų darbštumo labai vertinami. Vokietis darbininkas trigubai daugiau uždirbęs, negu anglas. Kas šį tą sugeba, turįs keliauti į Londoną. Bet kas jaučiasi esąs miklus „pailaiduose menuose“ ir geras monų specialistas, tas tegu eina Paryžiuon, kur sužaliuosias.²⁹ Šitaip biurgeriškai galvodamas apie samdomąjį darbą, Rėza, matyt, bijojo, kad skaitytojas nepatikėtų Krizo žodžiais ir nelaikytų lietuvių blogais darbininkais.

„Vasaros darbuose“ išbraukta pastraipa, kur Kasparo tarnas gano savo pono kiaules Plaučiūno rugiuose (473—482).

„Rudenio gėrybėse“ Rėza iškupiūravo šias vietas: valstiečių keikimąsi prie vestuvių stalo (RG, 118); vestuvinių „svodbišką bliovimą“, nuo kurio „arkliai blogi šokinėdami žvengė“ (120—121); kvieslio žiaurų elgesį su savo kumele ir autoriaus pasipiktinimą kviesliu (122—130); epizodėlį, kur įsigėrę svečiai vestuvėse „neturėdami peilių ir su rankomis apgniauzę lašinius ėdė“, manydami, kad jiems pas Krizą nereikia mandagiai elgtis (163—175); prisigėrusio Dočio nuvirtimą po suolu ir išnešimą pusgyvio neštuvais (193—196); slapūnišką moterų girtavimą vestuvėse (198—209); Enskio pasakojimą, kaip jis sumaniai vagia mišką ir kaip moko tai daryti savo berną Obrį (549—590); poeto hiperbolę,

²⁹ ŽP, p. 265.

kaip nuo Dočio kūlimo griūva trobesiai, miškai ir kalnai, o „viežlybi kaimynai“, „butą palikę“, „ubagais eina“ (665—670; 673—680); Dočio, jo žmonos ir vaikų girtavimą smuklėje (686—694); krikštynas pas Plaučiūną, kur prisigėrę svečiai susimuša, ypač apkuldami Dočį (695—746); Dočio gydymą ir įdūkimą (747—772); girtų valstiečių muštynes šventomis dienomis (804—808); girtų tėvų muštynes smuklėje, matant vaikams (812—817); būrų niurnėjimą prieš duoklę „šulmistrams“, prieš „šiuiles“ (818—830); kai kurias paskiras drastiškesnes eilutes.

„Žiemos rūpesčiuose“ sutrumpinimų daryta mažiau: išbraukta eilutė, kur pasakyta, kad Pričkaus būdas buvo žiūrėti „žnairoms“ (ŽR, 118), ir pasikartojančios kalbos apie valstiečių vagiliavimą miške (134—181), apie baudžiauninkų tarpusavio vagiliavimą (195—200). Kaip kitose „Metų“ dalyse, taip ir „Žiemos rūpesčiuose“ išbraukta viena kita ekspresyvi eilutė, kuri galėjo atrodyti perdaug grubi.

Minėtieji atvejai — o jie sudaro didžiąją kupiūravių dalį — liudija, kad Rėza visų pirma šalino iš „Metų“ tas vietas, kuriose ryškėja būrų ydos. Tiesa, Rėza neturėjo tikslo nutylėti visas be išimties lietuvių valstiečių ydas. Daugiausia jo išbraukta tai, apie ką „Metuose“ kalbama po kelis kartus. Bendro pobūdžio trumpos K. Donelaičio pastabos apie baudžiauninkų ydas tekste paliko, buvo pašalinti tik patys aštriausi, išplėsti ir detalizuoti epizodai. Tačiau yra keletas kupiūrų, kurios, paviršutiniškai žiūrint, tartum prieštarauja aptartajai Rėzos redagavimo tendencijai.

Kyla klausimas, kaip vertinti tai, kad Rėza kupiūravo vieną kitą būrų mušimo atvejį. Išbraukdamas vietas, kur būrai tarpusavyje pešasi, jis išbraukė ir tai, kad šulcas Pričkus su vakmištru mušė Slunkių (PL, 460—

464), kad amtmonas mušė Krizą (VD, 375), Pričkaus žodžius „O mažu jie [ponai] dar man čia būtų mušę per ausį“ (RG, 291). Ar tai reiškia, kad Rėza norėjo užtušuoti ponų nežmoniškumą? Turint galvoje griežtus Rėzos pasisakymus prieš baudžiąvą ir kitas kupiūras, atrodo, jog veikiau jis čia vadovavosi ta prielaida, kad šias vietas dalis skaitytojų būtų supratę kaip lietuvių grubumo ir vergiško rambumo iliustracijas. Šiaip bendrus paminėjimus, kad ponai muša būrus, Rėza paliko. Neišbraukta, ir net komentuojama, Pričkaus užplakimo scena. Bet užtat, greičiausiai, dėl minėtos prielaidos, pašalintas visas fragmentas, kaip Pričkus dėl viešo mušimo tapo baudžiauninkų pajuokos objektu, ir Pričkaus samprotavimai:

Kad mane pons kampe tamsiam ir visą nupeštų,
Ale po tam šviesoj kožnam vėl visą pagirtų,
Tai ben dūšiai taip skaudu nei sunku nebūtų.

(RG, 489—500)

Platėliau paaiškinti reikėtų ir tai, kodėl išbrauktas iš „Vasaros darbų“ epizodas apie keikūnus, tame tarpe apie besikeikiantį vakmistrą. Ar tai rodo, kad Rėza norėjo nuslėpti nuo skaitytojo K. Donelaičio išjuoktą ponijos nekultūringumą? Mūsų nuomone, vakmistro keikimas iškupiūruotas kitais sumetimais. Mat, šis epizodas (VD, 96—135) yra įkomponuotas į kontekstą tartum atskira pasakėčia. Jis turi savo vaizdinę dalį ir moralą. Vaizdinėje dalyje parodytas vakmistro keikimasis:

Taip besipasakojant, štai vakmistras pasirodė
Ir besispardydams taip baisiai keikti pagavo,
Kad sviets visas su visais daiktais padrebėjo.
„Kad perkūns, kad velnias!“ ir t. t.

(VD, 96—113)

Morale Selmas labiausiai piktinasi tuo, kad ne tik ponai, bet ir būrai „su velniais kasdien savo darbą nu-

tveria kožną". Rėza, nenorėdamas, kad apie lietuvius bėtų kalbama kaip apie keikėnus (tai jam buvo opu ir kaip dvasininkui), nespausdino visos Selmo kalbos, tai yra viso moralo. Tokiu bėdu vaizdinė epizodo dalis (vakmistro keikimasis) liko be ryėio su kitu kontekstu ir dėl to turėjo bėti išbraukta.

Rėza nekupiėravo tų epizodų, kur K. Donelaitis kritikavo poniją. Prieėingu atveju jis bėtų šalinėęs poemos vietas, tiesiogiai nukreiptas prieš ponus, kaip kad amts-rotos siautėjimo scenas (ŽR, 417—467), vieno pono apsiri-
jimą (PL, 210—244), Pričkaus pasakojimą apie ponų puotą (RG, 267—324) ir kt. Šių ir kitų scenų bei detalių palikimas pirmajame „Metų“ leidime (pvz., biblinės Ie-
vos pareigos savo pirmagimiui, PL, 382—385) taip pat neleidžia daryti išvados, kad Rėzos trumpinimai bėtų daug priklausę nuo vadinamojo gero skonio reikalavi-
mų. Rėza nepažeidė poemoje pabrėžto kontrasto tarp liaudies ir viešpataujančių sluoksnių. Paminėtasis lite-
ratūros istorikų teiginys, kad Rėza, kupiėruodamas teks-
tą, stengėsi įtikti ponijai, neturi pagrindo.

Iėskirtinas iš Rėzos redakcinių taisymų yra K. Done-
laičio replikos apie lietuvių liaudies dainas „neutraliza-
vimas“. Įkaušę būrai,— rašė poetas,—

Poterių, kaip krikėčionims reik, skaityt užsimirėšo
Ir kaip kiaulės almono (tik gėda sakyti)
Kiauliėskas dainas dainuot ir žviegt užsimanė.

(RG, 185—187)

Rėzai, jautriai nusiteikusiam lietuvių liaudies poezi-
jos atžvilgiu, šios eilutės, be abejo, skambėjo kaip es-
mingas prieėtaravimas kovoje už lietuvių tautosakos
pripažinimą. Šią K. Donelaičio repliką jis pritaikė savo
pažiėroms ir taip perredagavo:

Poterių, kaip krikščionims reik, skaityt užsimiršo,
Svietiškas dainas dainuot dabar užsimanė (p. 74).³⁰

Dvi eilutes Rėza „Metams“ prikūrė. Viena jų (p. 88) — nereikšminga, išprausta „Rudenio gėrybėse“ tarp eil. 542 ir 543. Kita — verta pacituoti:

„O ir jūs, paukšteliai su saldžiais alasėliais!
„Ar kas dar daugiau pas mus savo vasarą šventėt,
„Jūs neprivalėt rūpintis, pas mus atsilankę,
„Kaip maitinsitės ar kur šėtras savo sutversit,
„Ir nei art, nei sėt, nei ką suvalyt neprivalėt:
Nei kitiems darbus atlikt į baudžiovą rengtis
(p. 130; čia ir žemiau pabraukta cituojant).

(ŽR, 637—641)

„Metų“ pirmajame leidime yra ir paskirų eilučių, pareduotų minties atžvilgiu. Tie redagavimai rodo didaktines, moralistines Rėzos tendencijas, pavyzdžiui:

Don.: Tuo pavitot visus *brangvyno* atnešė plėčką (RG, 113) —

Rėza: Štai pavitot visus *midaus* tuo atnešė plėčką (p. 72);

Don.: Kad ir juos *tuojau iš mažo siurbt* pamokintų [tėvai vaikus] (RG, 811) —

Rėza: Kad ir juos *šventas dienas atšvęst* pamokintų [supraskite: blogai elgtis šventomis dienomis, vokiškai entheiligen] (p. 94);

Don.: „Rods“, tarė Pričkus, *su tabaku būrus pavitodams* (ŽR, 117) —

Rėza: <...> *tarp būrų sėdėdamas šnekant* (p. 108).

Siaurais didaktiniais, pastoriškais sumetimais Rėza į „Rudenio gėrybes“ įterpė 10 eilučių apie „viežlybą krikščionių“ Selmą (tarp. eil. 855 ir 856) iš „Fragmento“.

³⁰ Į vokiečių kalbą išversta: „<...> vergassen Christlich das Vater unser, am End' als ziemet, zu beten; Fingen an weltliche Lieder (wohl ist es Schande) zu singen“.

Rėza ypač pabrėžė „Metų“ kalbinės išraiškos reikšmę lietuvių literatūrai ir literatūrinei kalbai. Tuo atžvilgiu jis stengėsi dar labiau poemą patobulinti. Jis pašalino keletą K. Donelaičio vartotų germanizmų. „Donalicijaus kūrinyje,— pastebėjo L. Rėza, — deja, yra germanizmų, kadangi jis rašė krašte, kur lietuviškasis dialektas smarkiai paveiktas vokiškų posakių“ (p. 140). Tuo tikslu Rėza pakeitė šiuos originalo žodžius: špielmonai — žaidėjai (RG, 245), naras — durnas (261), jėgėrės — medėjai (ŽR, 101), lioduotą — užkrautą (310), šilings — juodikis (425), liktis — žvakes (429), nars — durn's (435), šilingo — du grašiu (454), vandruot — ke liaut (518).

Redaguodamas „Metus“, Rėza kaitaliojo veikėjų vardus, iš vieno veikėjo padarė kelis. Tų pakeitimų priežastys neaiškios.³¹ Dėl veikėjų skaičiaus padidinimo atrupėjo kai kurių personažų charakteristikos. Sugalvodamas naujus vardus ir pavardes, Rėza tartum stengėsi pirmenybę atiduoti lietuviškesniems. Pavyzdžiui, Pričkų jis vadino Selmu. Kai kuriais atvejais, taikydamasis prie autoriaus polinkio, Rėza vardų pagalba charakterizavo veikėjus (Didgalas, Dievomilas, Duras, Kalbamilas, Kri zo dukters vestuvių muzikantai Balsatis, Dainalis, Strunalis). Gali būti, jog vardų keitimui turėjo reikšmės ir tai, kad K. Donelaitis kartais, atrodo, vienu vardu vadina kelis asmenis.

Rėzos, kaip „Metų“ redaktoriaus, vertinimas priklauso nuo mūsų požiūrio į jo padarytas kupiūras. O šis požiūris gali būti dvejopas: istorinis ir tekstologinis. Žvelgiant į K. Donelaičio „Metų“ pirmojo leidimo redakto-

³¹ Plg. A. Šešelgis. Donelaičio raštų redagavimo ir leidimo praktika. — Kn.: Kristijonas Donelaitis („Literatūra ir kalba“, VII), p. 306—307. Šiame straipsnyje plačiau aptartas tekstologiniu požiūriu visas Rėzos atliktas „Metų“ redagavimo darbas.

riaus darbą istoriškai, tai yra susiejant „Metų“ redagavimą su XIX a. pradžios lietuvių literatūrinio gyvenimo sąlygomis ir poreikiais, svarbiausia yra tai, kad „Metų“ redagavimas aiškiai parodo Rėzą stovėjus liaudies pusėje, nors jis kūrinį šiek tiek suidilino ir sudidaktino. Aptariant „Metų“ pirmąją leidimą tekstologiniu atžvilgiu, reikia sutikti su K. Donelaičio poemos integralumo pozicija. Ši pozicija neleidžia nematyti Rėzos kupiūrų idėjinio ir estetinio ribotumo. Rėza dar nepajėgė ir nedrįso lietuvininko būro, kokį nupiešė K. Donelaitis, paskelbti lietuvių tautos reprezentantu. Jis pasirinko pasyvesnį kelią: kupiūravo tas poemos vietas, kurios neatitiko jo suvokiamo ir propaguojamo lietuvių liaudies gyvenimo vaizdo. Įsitikinimai neleido Rėzai atskleisti visos „Metų“ socialinės ir estetiškos jėgos, kuri išreikšta ne tik baudžiauninkų ir ponų klasiniais konfliktais bei kontrastais, bet taip pat ir pačių būrų tipais bei santykiais. Dėl Rėzos kupiūrų nukentėjo „Metų“ tikroviškumas, susiaurėjo idėjinis-tematinis poemos turinys, liko pažeista jo kompozicija, ekspresyvumas, personažų charakteristikos.

5. K. DONELAIČIO POETINIO MEISTRISKUMO IR ASMENS IŠAUKŠTINIMAS

Rėza labai žavėjosi „Metų“ meistriškumu. Rašydamas apie didžiulį K. Donelaičio talentą, jis nepadarė poetui nė vieno priekaišto. Poemos meninį tobulumą, jos minčių, etinių idealų ir jausmų kilnumą Rėza kėlė pavyzdžiu lietuvių literatūrai.

Giliai jausdamas poetines „Metų“ ypatybes, Rėza kalbėjo apie gausių K. Donelaičio palyginimų natūralumą, aprašymų gyvumą, pasakojimo vaizdingumą, pamo-

kymų trumpumą ir taiklumą. Jis pabrėžė poeto meninės prigimties savitumą ir dydį: „Juo labiau mūsų poetu reikia stebėtis, kad jis, neturėdamas jokio pavyzdžio, vien savo talento jėga tegalėjo iškilti, ir pats turėjo prasiškinti sau kelią“ (p. VI).

Rėzos susižavėjimas K. Donelaičiu buvo toks didelis, kad jis nė neužsiminė apie kompozicinius „Metų“ trūkumus. Poemos kompoziciją jis laikė nepriekaištinga. „Kiekviena giesmė,— sakė Rėza,— paprastai prasideda vaizdavimu to metų laiko, kuriam ji skiriama“, paskui „poetas pereina prie kiekvieno metų laiko darbų jų eilės tvarka, bara už pasitaikantį apsileidimą ir giria už rūpestingą darbų atlikimą. Gamtos vaizdai ir įterpti pamokymai vykusiai supinti vieni su kitais tarp aprašomų darbų. Giesmė paprastai užbaigiama kreipimusi į vyrus ir moteris, kad jie liktų ištikimi tėvų dorybėms ir tinkamai pasiruoštų ateinančiam metų laikui“ (p. X—XI).

Čia, gal būt, Rėza kiek perdėjo kaimo darbų vaidmenį „Metų“ kompozicijoje. Valstietiškų darbų kompozicinė funkcija daugiau prasikiša tik „Pavasario linksmybėse“ ir „Vasaros darbuose“. Kitose dviejose poemos dalyse konkretūs darbai tesudaro pačius bendriausius medžiagos išdėstymo rėmus, o pasakojimo epizodai daugiau sukasi apie valstiečių buitį ir reikalus, ne apie jų darbus. Bet vis tiek ši Rėzos mintis apie „Metų“ kompoziciją labai reikšminga ir pačiam kūriniui, ir Rėzos požiūriui į ją suprasti. Rėza teisingai pastebėjo, kad poemos siužetas remiasi ne įvykiais, ne charakterių santykiais, o realia kasdienybe, kuri kartojasi kasmet, kaip kasmet kartojasi darbai dvare ir ūkyje.

Rėza dar nurodė, kad kūrinyje vyraujanti dialoginė forma, ir ją labai teigiamai įvertino: „Visi aprašymai,

pamokymai ir pasakojimai įdėti į besikalbančių personažų, kurie yra išimtinai valstiečiai, lūpas. Ši pokalbio forma suteikia pasakojimui gyvumo ir dinamikos“ (p. XI).

Tad Rėza iškėlė svarbias „Metų“ kompozicines ypatybes — valstiečių darbus, kaip fabulos jungtį bei variklį, ir dialogą, kaip turinio reiškimo formą. Kokių nors kitų platesnių išvadų ar palyginimų dėl „Metų“ kompozicijos Rėza nepadarė.

Rėzos neliko nepastebėtas ir didelis K. Donelaičio kūrybos emocionalumas. Poeto žodis — plastiškas, ir monotoninis hegzametas nesuvaržo jausmų įvairovės. Rėza tai pajautė. Jis pabrėžė, kad K. Donelaičio kūryba yra vidinio įkvėpimo vaisius:

Jo kalba išsilieja galingu srautu, kurio nesulaiko jokia šiurkšti elizija, joks nelankstus žodis, ir nusineša su savimi skaitytoją, nepaisydama jo valios. Kas užgimė širdies gilumoje, lengvai ir maloniai sklinda iš burnos (p. XI). Žodžiu, visas veikalas iš karto sukurtas tomis įkvėpimo akimirkomis, kai poetas genijaus sparnais pakyla į tiesos ir grožio karalystę (p. VI).

Tačiau krinta į akis šių Rėzos minčių neapibrėžtumai. Galima spėti, kad, šitaip įsivaizduodamas kūrybinį įkvėpimą, Rėza iš dalies atskleidžia savo estetinių pažiūrų ryšį su „Audros ir veržimosi“ iracionalizmu.

Rėza kartais imdavo filosofuoti apie neapčiuopiamus poeto ir „natūros“ ryšius, apgaubdamas juos paslaptine, pavyzdžiui:

Du [Rafaelio] paveikslai [Luvre] padarė man amžinai neišdildomą įspūdį ir atrodė priklausą aukštesniam pasauliui, būtent „Apreiškinimas“ ir „Šv. Cecilija“. Toks genijus, kaip Rafaelis, vieną kartą tegyveno žemėje ir niekad daugiau nebesirodys. Čia stoviu, apimtas nuostabos, ir nežinau, kas man yra,— ir nepajėgiu nukreipti akių nuo šių didingų formų <...>. Bet iš kur tas begalinis žavumas? Joks Plato-

nas, Hemsterhoizas³² ir Kantas nepajėgė atskleisti amžinojo grožio, kuris suvokiamas ne tik protu, bet ir jausmais, esmės.³³

Panašiai Rėza samprotauja ir kitu atveju:

Geriau [negu filologai, tyrinėją formaliąsias literatūros puses] interpretavo natūrą Homeras ir Šekspyras, Rafaelis ir Šileris: jų balsai gaudė kartu su natūros stygomis, jie patys susiliejo su pasauliu; be mato, skriestuvo ir svambalo jie buvo nešami grožio dvasios ir surado teisingus akordus bei linijas. Man tas yra geriausias interpretatorius, kuris mintimis ir jausmais sutampa su autoriumi ir pats sukuria „Iliadą“ tą akimirką, kai ją skaito. Kas gaišta, skaičiuodamas skiemenis, tam atsitinka kaip Medėjos tėvui, kuris, pakol suskaičiavo sukapoto sūnaus sąnarius, nebespėjo pavyti Jazono laivo.³⁴

K. Donelaičio emocingumą Rėza ir apibūdino kaip tokį nepaaiškinamą, neapibrėžtą, tartum „aukštesnį“ kūrėjo dvasios pasireiškimą, suteikdamas jam kiek mistinį, intuityvinių atspalvį.

Rėza pabrėžė „Metų“ išraiškos energingumą ir tuo jis primena J. Herderį, kuris reikalavo poetiniame kūrinyje jausminio prisotinimo, dinamikos, „jėgos“, „energijos“. „Kritiniuose miškuose“ (1769), analizuodamas G. Lesingo „Laokooną“, J. Herderis buvo išskyręs dvi meno rūšis: vieni menai, kaip tapyba, sukuria objektus, kiti, kaip poezija, veikia „į sielą“ savo „energija“.³⁵

Čia pat būtina pastebėti, kad Rėzos iracionalumo reikšmės jo praktinei literatūrinei ir tautosakinei veiklai nereikia perdėti, iracionalumas nėra organiškai su ja susijęs. Praktiškai, susidūręs su konkrečiais klausi-

³² F. Hemsterhoizas (F. Hemsterhuis, 1721—1790) — neoplatoninės krypties filosofas; rėmėsi Sokratu, Platonu, Dž. Loku, E. Šeftsberiu, bandė sutaikinti racionalizmą ir sensualizmą. J. Herderis jį laikė vienu didžiausių mąstytojų po Platono. Jo filosofinės pažiūros turėjo tam tikros įtakos J. V. Getei. F. Hemsterhoizas korespondavo su J. Hamanu.

³³ ŽP, p. 244—245.

³⁴ ŽP, p. 77—78.

³⁵ И. Г. Гердер. Избранные сочинения, p. 160.

mais, Rėza kaip tik daug artimesnis „mato, skriestuvo ir svambalo“ šalininkams.

Rėza yra pirmasis K. Donelaičio biografas. Duomenis apie poeto gyvenimą jis, atrodo, bus rinkęs daugiausia per laiškus. Tuo tikslu jis rašė J. Jordanui į Valtarkiemį, J. Vachui į Klešovą ir iš jų gavo svarbių žinių apie K. Donelaitį. J. Vacho laiškas Rėzai atėjo pavėluotai, kai „Metai“ jau buvo išspausdinti. Nepaisant kai kurių netikslumų (pvz., poeto mokslo ir pirmieji tarnybos metai), pašalintų tik XIX a. pabaigoje, Rėza padėjo pagrindus K. Donelaičio biografijai atkurti. Rėzos duomenimis apie įžymų lietuvių poetą, neįnešdami savarankiškų nagrinėjimų, rėmėsi A. Šleicheris ir F. Neselmannas. Šiandieniniams K. Donelaičio biografams kai kurie Rėzos teiginiai yra vieninteliai.

Rėza nesitenkino nušviesti K. Donelaičio gyvenimą vien datomis ir oficialių pareigų nurodymu. Jis stengėsi atskleisti ir būdingiausius poeto asmens bruožus: artimumą liaudžiai, draugiškumą, jautrumą, darbštumą, meninę prigimtį, domėjimąsi ne tik grožine kūryba, bet ir sodininkyste, mechanika, optika. Rėza pažymėjo, kad K. Donelaitis buvo talentingas muzikas, kad pats pasidarė fortepioną ir du rojalius, kad „su šiais užsiėmimais jis susiejo meilę muzikai ir didelius sugebėjimus groti“ (p. IX). K. Donelaitis turėjo kompozitoriaus gabumų, kai kuriems savo tekstams buvo sukūręs muziką. Apsilankius pas poetą bičiuliams, būdavo skambinami svečių ir šeimnininko kūriniai. Rėza rašė, kad K. Donelaitis mirė, mylimas valstiečių ir gailimas draugų, kad poeto vardas bus atmenamas su padėka, kol būsianti gyva lietuvių tauta. Rėza poeto gyvenimui, talentui, charakteriui reiškė nuoširdžią meilę ir pagarbą.

Rėza ypač pabrėžė K. Donelaičio artimumą liaudžiai, jo liaudišką kilmę. Jis atmetė oficialią lotynizuotą

poeto pavardės formą (Donalitius) ir pavadino jį *Donaleičiu*.³⁶ Iš tikrųjų Donelaičių giminės pavardė negalėjo būti lotyniška, ir Rėza teisingai pasielgė, nustumdamas lotynišką poeto pavardės formą į antrąją vietą. Nuo bendrųjų „Metų“ turinio koncepcijų iki smulkių detalių Rėza suvokė K. Donelaitį kaip tautinį lietuvių rašytoją ir kaip tokį pristatė jį skaitytojams.

6. „METŲ“ VERTIMAS Į VOKIEČIŲ KALBĄ

Rėza pirmasis ėmėsi versti stambų lietuvišką grožinį kūrinį į kitą kalbą. Suprantama, tai reikia laikyti sunkiu uždaviniu. Bet, antra vertus, buvo ir palankių šiam darbui sąlygų bei aplinkybių. Kalbines problemas buvo kėlę ne vienas lietuvių raštijos ir filologijos atstovas, paliesdami svarbias lietuvių kalbos ypatybes; tai padėjo Rėzai orientuotis lietuviškoje medžiagoje. Lietuvių filologijoje jau buvo įsitvirtinusi pažiūra, kad kalbos viena nuo kitos skiriasi ne tik leksika ir gramatinėmis ypatybėmis, bet ir „dvasia“. Poetas, rašė K. Milkus, „niekad nepriėjo pažodžiui versti vokiečių arba kitų kalbų dailių pasakymų, jei tai prieštarautų lietuvių kalbos dvasiai, o tokie atvejai, kad abi kalbos atitiktų, yra reti, nes ypač lietuvių ir vokiečių kalbos nedaug teturi panašumo“.³⁷ Abi šios kalbos, K. Milkaus manymu, pagimdytos visiškai skirtingo stebėjimo ir suvokimo.³⁸

³⁶ Neaišku, kodėl Rėza nepasinaudojo bendraisiais Karaliaučiaus universiteto studentų sąrašais, kur K. Donelaitis buvo įrašytas Donaleičio pavarde (F. Tetzner. Christian Donalitius.— AM, XXXIV, 1897, p. 280; G. Erler, min. veik., p. 368), ir oficialiais teologijos fakulteto studentų sąrašais, kur jis įregistruotas Donelaičio pavarde (LTSR VRB RS, f. 103, apl. 21). Be to, šie sąrašai jam būtų leidę išvengti klaidos, nurodant K. Donelaičio studijavimo laiką: ne 1732—1737 m., bet 1736—1740 m.

³⁷ Ch. G. Mielcke. Anfangsgründe einer litauischen Sprachlehre, p. 193.

³⁸ Ch. G. Mielcke. Mišknųgos. Karaliaučius, 1800, p. V.

Be to, Rėza buvo sukaupęs palyginti nemažą vertėjo darbo patyrimą. Per tą laiką, kai vertė K. Donelaičio poemą (nuo 1806—1807 m. iki 1818 m.), jam teko susidurti su vertimo klausimais, redaguojant naująjį biblijos leidimą. Todėl jis galėjo padaryti svarbių teorinių apibendrinimų apie vertimo meną, pagrindinius vertimo principus. Pavyzdžiui, J. Bretkūno vertimų tyrinėjimas jam parodė, kad geras vertimas gali tiksliai perduoti originalą, tačiau kartu atskleidžia ir kitos kalbos savitumus. Rėza, kaip poetas, neblogai valdė įvairias eiliavimo formas, tame tarpe ir hegzametą. Jis jau buvo vertęs vieną kitą lietuvių liaudies dainą į vokiečių kalbą.

Daug naujo apie vertimo meną buvo pasakęs J. Herderis. Jis reikalavo, kad vertimas perduotų ne tik turinio prasmę, bet sukeltų ir tokį pat estetinį bei emocinį poveikį skaitytojui, kaip originalas. Tai pasiekama atkuriant originalo menines, ritmines, melodines ypatybes. Tiesa, svarbiausias savo išvadas J. Herderis rėmė liaudies dainų medžiaga, bet jos buvo reikšmingos apskritai poezijos vertimo teorijai. Pats J. Herderis buvo subtilus įvairių tautų liaudies poezijos vertėjas. Rinkinio „Tautų balsai dainose“ antrosios dalies pratarmėje (1779) jis siūlė, kad tuo atveju, jei negalima dainos perduoti taip, kaip ji dainuojama savo kalba, reikią į dainą įsijausti ir atkurti ją taip, kaip ji skambanti mūsų sieloje.³⁹ Išversti vien tik prasmę, tai nieko daugiau nereiškią, kaip, užuot užrašius melodiją, sumesti gaidas puslapyje pabirai.⁴⁰

Kai kurie Rėzos teoriniai principai rodo pastangas pažiūrėti į K. Donelaičio „Metų“ vertimą naujaip, išskverbti į kūrinio vidų. Visų pirma jis buvo pasiryžęs

³⁹ J. G. Herder. Stimmen der Völker in Liedern. Vorrede zum 2. Teil.—Kn.: Meisterwerke, p. 292.

⁴⁰ J. G. Herder. Über Ossian und die Lieder alter Völker.—Kn.: Meisterwerke, p. 225—226.

perteikti vokiečių kalba originalo niuansus ir „nenu-trinti lietuviškųjų spalvų“ (p. XVII). Todėl jis atmetė, kaip nepakankamą, vien tik prasmės vertimą, o taip pat ir pernelyg laisvą vertimą, pagal principą: so sagt' ich ohnegefähr, wenn ich der Autor wär' — maždaug taip pasakyčiau, jeigu pats būčiau autorius (p. XV).

Rėza pabrėžia būsiąs ištikimas šiems originalo niuansams ir šioms „lietuviškosioms spalvoms“: hegzamet-ro ritmui; autoriaus vaizdų, palyginimų, savitų posakių lietuviškumui ir originalumui; vaizdingosioms ir prasminėms aliteracijoms (p. XVII—XVIII).

Jis siekė, kad kiekviena originalo eilutė, dažniausiai apimanti užbaigtą minties atkarpą, atitiktų tas pačias funkcijas ir vertime. Tuo būdu sintaksinį ritmą, atskiriantį eilutę nuo eilutės ir suteikiantį hegzametru natūralią ir laisvą tėkmę, Rėza laikė būdinga K. Donelaičio eilėdaros ypatybe, būtinai perduotina verčiant. Tačiau visur tai padaryti esą neįmanoma, kadangi yra daug „kontrastų“ tarp abiejų „idiomų“. Šiuos kontrastus Rėza, nesileisdamas į sudėtingą filosofiją, išvelgė konkrečiose gramatinėse abiejų kalbų skirtybėse. Lietuvių kalbą jis laikė daug glaustesne negu vokiečių. Be to, ypač gausūs spondėjai suteikia lietuviškajai išraiškai glaustumo. Pagrįstai būkštaudamas dėl savo vertimo kokybės, jis dalį kaltės suvertė vokiečių kalbai, pacitavęs „aną distichoną“, kurį J. V. Getė taikė sau pačiam.⁴¹ (p. XV). Laiške J. Šefneriui Rėza rašė: „Pasižadant tylėti, turiu jums vienam prisipažinti: keturios giesmės kainavo daugiau triūso, negu išversti Vergilijaus „Georgikas“, kadangi nebuvo jokių paruošiamųjų

⁴¹ Deutsch ach, schreib' ich! Warum verderb' ich unglücklicher Dichter In dem schlechtesten Stof, leider, nun Leben und Kunst? — Ak, rašau vokiečių kalbal Kodėl gi aš, nelaimingas poetas, naudodamas pačią blogiausią medžiagą, deja, gadinu gyvenimą ir meną? (Tai citata iš J. V. Getės „Epigramų“— Nr. 29).

darbų, kur teksto glaustumas būtų kovojęs prieš vokišką platumą ir valkumą.⁴²

Kaip Rėza susidorojo su K. Donelaičio „Metų“ vertimo uždaviniais? Sąmoningos jo pastangos atkurti veikalą „lietuviškąsias spalvas“, „tapybą“, „gamtos garsus“, „hegzometro ritmą“ davė gerų rezultatų. Suprantama, pirmasis „Metų“ vertimas į kitą kalbą turi ir trūkumų.

Rėza apskritai teisingai sprendė K. Donelaičio stiliaus perdavimo problemą. Tuo atžvilgiu didelį vaidmenį suvaidino ta aplinkybė, kad vertėjas pritarė veikalui idėjiniam turiniui. Reikia atsiminti, kad toks stilius, kaip K. Donelaičio, buvo išskirtinis reiškinys ano meto literatūrose. Tada gyvavo klasicizmas, sentimentalizmas, romantizmas ir tik švietėjiškos pakraipos rašytojų knygos buvo sukurtos realistinio pobūdžio stiliumi. Rėzos atlikto vertimo stiliui nei klasicizmas, nei sentimentalizmas, nei romantizmas nepadarė žymesnio poveikio. Tai reikia laikyti dideliu vertėjo pasiekimu, ypač jeigu palygintume „Metų“ vertimą su jo paties eilėmis, kuriose to meto literatūrinės srovės paliko ryškiausių pėdsakų. Rėza sugebėjo būti ištikimas originalui ir atsižadėti savojo stiliaus manierų. Teisingas teorinis požiūris į K. Donelaičio išraiškos savitumą davė gražių praktinių vaisių.

Pripažįstant tai, kad Rėza atkūrė K. Donelaičio stiliaus bendrąjį toną, reikia atkreipti dėmesį ir į kai kuriuos vertimo nukrypimus nuo originalo.

Vienur kitur Rėza sušvelnino autoriaus išraišką, vengdamas tiesiogiai versti tokius žodžius, kaip vėmti, spiaudyti ir dar drastiškesnius, juos vertė švelniau, negu reikia. Panašiai elgėsi ir kitais atvejais, pavyzdžiui:

⁴² Briefe an und von J. G. Scheffner, IV, p. 115. Atrodo, čia Rėza truputį pašiepia Karaliaučiaus literatą K. Boką, kuris daug metų vertė į vokiečių kalbą Vergilijaus „Georgikas“ (Briefe an und von J. G. Scheffner, V, Königsberg, 1938, p. 216).

„vaikai <...> niekus be razumo plūsta“ (PL, 309—311) — erzählen <...> nichtssagende, kindische Märlein (p. 17); „su glūpais vaikais“ (VD, 460) — an den schuldlosen Kindern (p. 53); „valgius į gomurį kiša“ (RG, 303) — führt <...> die Speise zum Munde (p. 79).

Tose poemos vietose, kur neigiamai paliečiama lietuvių liaudis, Rėza vertime sąmoningai pakreipė tekstą. Tikslas čia tas pats, kaip ir darant kupiūras: „lietuvininkai prisirėkia“ (VD, 508) — froh aufjauchzet der Litthauer Jugend (p. 55). Šią vietą F. Neselmanas išvertė taip: „Litauer sich ihre Kehlen zerschreien“⁴³, o L. Passargė: „fürchterlich laut die Litauer brüllen“.⁴⁴

Išsaugojęs vertime K. Donelaičio stilių nuo literatūrinių manierų, Rėza vis dėlto kai kur pasinaudojo gatavais literatūriniais štampais, pavyzdžiui:

O išaušus jau, kad mes iš patalo kopiam,
Kartais [lakštingala] budina mus ir mūsų linksmina širdis.

(PL, 85—86)

Selbst wenn *der Morgen sich röthet*, und wir von dem Lager uns
heben,
Muntert ihr Lied uns auf, *süsse Wonn' in die Herzen ergiessend*
(p. 7).

Vei kaip jos [saulės] skaistums, kürendams žiburį karštą <...>.
(VD, 52)

Heisser *entflammet die Fackel in ihrer strahlenden Hand* nun
(p. 37).

Ak, kaip veikiai žmogiškos nudyla dienelės!
(ŽR, 595)

Ach wie bald *verblüh'n sie, die blühenden menschlichen Tage*
(p. 129).

⁴³ Ch. Donalitus. Litauische Dichtungen. Hrsg. v. G. H. F. Nesselmann, p. 179.

⁴⁴ Ch. Donalitus. Litauische Dichtungen. Übers. u. erläut. v. L. Passarge. Halle, 1894, p. 316.

Norėdamas vertime perteikti ne vien originalo prasmę, bet ir meninius niuansus, Rėza daugeliu atvejų buvo priverstas telktis į pagalbą savo poetinius sugebėjimus. Jis buvo kitokio braižo ir talento poetas, tačiau neretai sugebėjo įsijausti į verčiamą K. Donelaičio kūrinį, perteikti poeto mintis, vaizdus, posakius visiškai priimtinais atitikmenimis. Čia vertėtų atkreipti dėmesį į tokias Rėzos priemones, kaip donelaitiškos išraiškos būdų pamėgdžiojimas, ponų kritikos ir valstiečių vargų paryškimas:

O rytoj reikės pamaži dalgius pasiprovyt.
Ar negirdit, kaip šienaut jau putpela šaukia.

(VD, 308—309)

Morgen ertönt die Sens', ihr schärfet sie probend zum Heuschlag!
Höret der Wachtel Ruf: *Mäht Gras! mäht Gras!* schon ertönen

(p. 47).

Sau tikrai sušilt karštoką viralą srebiam.

(ŽR, 63)

Dass uns ein heisses Gericht, geschlürft *erwärme von Innen*

(p. 105).

Galima manyti, kad pirmuoju atveju Rėzos vertimas nusižiūrėtas į poeto pamėgtą lakštingalos balso pamėgdžiojimą, antruoju — į nuotaikingą ir originalų posakį „iš vidaus pasilinksmint“.

Rėza kupiūromis ir vertimu stengėsi švelnesnėmis spalvomis, negu autorius, perteikti bendrą lietuvių liaudies vaizdą. Šią jo tendenciją papildė tai, kad jis vienur kitur ypač pabrėžė sunkią baudžiauninko dalią ir panieką engėjams ponams. Kartais vertime, atkuriant valstiečių sunkaus gyvenimo scenas, jaučiamas Rėzos pasitenkinimas ponų kritika:

Ir kaip bėdžius toks, kasdien kantriai pasilenkęs,
Po baisioms vargų naštomų vos gal atsidvėsti < . . >.

(VD, 189—190)

<...> wie *unter das Joch* tagtäglich *geschmieget*, der Arme
Kaum zu athmen vermag, *vor dem schrecklich bedrückenden Elend*
(p. 41—43).

„O kas bus iš mūsų, kad, neturėdami žirnių,
„Žiemą su vaikais užsigeisim šiupinio valgyt?
(VD, 555—556)

Aber wie wird's im Winter? wenn *hungernde* Kinder mit uns sich
Sehnen nach Erbsengericht' und wir haben kein einziges Erbslein?
(p. 57).

„Mans gaidau, nemislyk, kad tik mūsų ponaičiai
„Ant česnių su jumprovoms durnai šokinėja.
(VD, 484—485)

Denke nicht lieber Freund, dass allein die vornehmen Junker
Ausgelassen umher *mit den Dirnen* sich dreh'n bey den Festen
(p. 53).

F. Neselmanas pastaruoju atveju verčia: „mit den Jung-
freun“, o L. Pasargė: „mit den Fräuleins“.

Nelengva buvo išversti K. Donelaičio aliteracijas.
Rėza stengėsi perduoti kiek galima daugiau autoriaus
garsinių-vaizdinių sankaupų.

Poetui,— pastebėjo jis,— tikrai sėkmingai sekasi pamėgdžioti
gamtos garsus, kaip, sakysime, lakštingalos giesmę, kurti tapybiškus
epitetus, kaip *vyžotl* vyrai, *krunėdami* diegai, *sukrošusios* bobos, są-
mojingai žaisti žodžiais, kaip *baudžlava baudžia*, *rudenio rudo*, sugal-
voti charakterizuojančias pavardes. Visuose šiuose subtiliuose kalbos
niuansuose slypi originalumas, kurio iš tikrųjų neįmanoma pamėg-
džioti (p. XII).

Vis dėlto Rėza neblogai išvertė daugelį K. Donelaičio
aliteracijų:

Per kiemus pamaži važinėdams, kirkina ratą (PL, 440) — Langsam
karrt er von Dorf zu Dorf, hinwärlend die Räder (p. 21); Ratas ant
ašies braškėdams sukasi sunkiai (RG, 16) — Knarrend ertönet das Rad,
was schwer sich dreht um die Achse (p. 67); Ir biaurius purvus kaip
tešlą mindami minko (RG, 21) — Treten und knäten wie Teig, den

Blott, zusammen, den garst'gen (p. 67); Ir kinkyt, paplakt, nuvažiuot išbudini Jurgi! (PL, 108) — [anhebt] Jurgutt! spann' an! fahr' zur Platz, Platz dal su rufen.⁴⁵ Kai kuriais atvejais aliteracinį skambumą Rėza gana vykusiai perdavė, nutoldamas nuo prasminio tikslumo, pavyzdžiui: Vargt ir verkt — Weinen und Winseln (p. 17); dėl rudens rudo — zum Herbste, dem herben (p. 29).

Vienas didžiausių Rėzos vertimo trūkumų yra prasminiai apsirikimai ir netikslumai, kurių galima pririnkti apie porą dešimčių. Prasmės klaidos ir netikslumai vertime atsirado dėl to, kad Rėza blogiau mokėjo lietuviškai, negu K. Donelaitis. Apskritai, šiuo atžvilgiu sunku ką nors pastatyti greta K. Donelaičio visoje Rytų Prūsijos lietuvių literatūroje. Rėza, jau vaikystėje atitrūkęs nuo šnekamosios liaudies kalbos, savąjį lietuvių kalbos mokėjimą grindė ano meto lietuviškąja lektūra, gramatikomis, žodynais. Jis nebesugebėjo subtiliau pagauti dinaminių šnekamosios kalbos atspalvių. Kaip rodo Rėzos rašyti lietuviški tekstai, jo kalba turi būdingų savo laikotarpiui germanizmų, joje pasitaiko netaisyklingai kirčiuojamų žodžių. Palyginti su XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios lietuvių literatūrinės kalbos būkle, K. Donelaičio kalbinė išraiška iškilo kaip nauja kokybė. Vis dėlto Rėza nepabūgo sunkumų, dirbo ilgai ir, nepaisant apsirikimų, pasiekė nemažų rezultatų.

Gal būt, didžiausių vertėjo pastangų pareikalavo gausingų K. Donelaičio tropų ir vaizdingųjų veiksmažodžių, atspindinčių liaudies kalbos vaizdingumą, emociingumą, sinonimiką, perteikimas. Rėza vertime drąsiai sekė paskui autorių, nors matyti, kad čia labiau, negu kitais atvejais, jis jautė „paruošiamųjų darbų“ stoką. Galima pririnkti pluoštą K. Donelaičio tropų ir

⁴⁵ Paaikškinimuose Rėza pastebi: „Ši eilutė yra beveik neišverčiama į vokiečių kalbą, kadangi lietuviški žodžiai: «Jurgut, Jurgut, kinkyk, kinkyk, paplak, paplak!» ir t. t. mėgdžioja tikrą lakštingalos balsą“ (p. 136).

vaizdingųjų veiksmažodžių, kurių Rėzai nepavyko kaip reikiant išversti. Pastebėtina, kad ne visada geriau sekėsi ir vėlesniems „Metų“ vertėjams į vokiečių kalbą. Pavyzdžiui:

„Žąsins <...> *besikloniodams* vaikus krūvon varinėja" (PL, 540—541) — Rėza: *verneigend den Hals* (p. 27); Neselmas: *tief senkend den Kopf*; Pasargė: *ausstreckend den Hals*.

„*nusvilęs* ponpalaikis" (VD, 278) — Rėza: *versengt am Ofen* (p. 47); Neselmas: *den Steiss sich versenkt*; Pasargė: *den Steiss sich versenkt am Ofen*.

„*stulpai* saulelės ant debesių prasiplatin" (VD, 545) — Rėza: *die Strahlen der Sonne* (p. 55); Neselmas ir Pasargė: *die Strahlen*.

„Jaučiai su arkliais ir karvės pašaro *stena*" (ŽR, 521) — Rėza: *verlangen nach Futter* (p. 125); Neselmas: *verlangen schon stöhnend ihr Futter*; Pasargė: *verlangen nach Futter*.

„visokių rinčvynių svetimų *prisikošęs*" (Pl, 212) — Rėza: *an vielerley Wein unmässig, berauschet des Auslands* (p. 13); Neselmas: *an Weinen <...> betrunken*; Pasargė: *Gänzlich betrunken*.

Apibendrinant Rėzos vertimo darbą, reikia pripažinti, kad jam pavyko perduoti bendruosius poemos stiliaus bruožus, žymią dalį tropų, vaizdingųjų veiksmažodžių, aliteracijų, eilėdaros ritmą. L. Pasargė — trečiasis „Metų“ vertėjas į vokiečių kalbą,— pažymėdamas Rėzos vertimo trūkumus, vis dėlto laikė jį poetiškesniu už F. Neselmano⁴⁶, kuris, kaip pats prisipažino, siekė daugiau kalbinių, negu literatūrinių tikslų.⁴⁷ Betgi Rėza neišvengė vienur kitur svetimos originalui gaidos, literatūrinių šampų, keleto akivaizdžių prasmės klaidų. Tais atvejais, kur Rėza laisviau nukrypo nuo originalo teksto, vertimas išėjo prastesnis. Vertime pasireiškė Rėzos idėjinės simpatijos ir antipatijos.

⁴⁶ L. Passarge. *Donalitiuss' Leben und Dichtungen*. — Kn.: *Christian Donalitiuss' litauische Dichtungen*, p. 3—4.

⁴⁷ G. H. F. Nesselmann. *Vorrede*. — Kn.: *Christian Donalitiuss. Litauische Dichtungen*, p. XIII.

Jis švelnino kai kuriuos autoriaus pasakymus, piešiančius lietuvių liaudį, bet užtat pabrėžė didelį baudžiauninkų vargą. Atrodo, kad vertėjui kėlė pasitenkinimą donelaitiškoji engėjų kritika. Tokie epizodai bene geriausiai bus pavykę išversti. Gamtos vaizdų Rėza nepajėgė atkurti taip kondensuotai ir paprastai, kaip originale. Pateikiame porą Rėzos vertimo fragmentų:

„Juk permier mes, bėdžiai, ant laukų prisivargom
Über die Maassen zu haben wir uns zerquält auf dem Felde:
„Ir greitai, kaip būrams reik, į baudžiaivą bėgom
Schnell, wie es Bauern ziemt, hinzogen wir all' in das Schaarwerk:
„Mėšlą vežt, užkrėst, užart, grūdelius barstyti,
Dünger zu fahren, zu streu'n, einzupflügen, zu säen die Körnlein,
„Šieną kirst, sugrėbt ir po kraiku pakavoti
Heu abzumähen, zu harken und unter die Sparren zu bringen;
„Ir visas gėrybes į skūnes suvalyti.
Kurz die gesegneten Gaben allsamt in die Scheuren zu sammeln.
„Ak, kas tai darbai, kuriuos atlikt triūsinėjom!
Was für Plage war *das*, was für ermüdende Arbeit!
„Lytus mums daugysk taip dirbant nugarą prausė
Uns Arbeitenden wusch mit Erguss der Regen den Rücken;
„Ir tūls tvankas įzarstyts daug kepino kiaušė.
Manche glühende Hitz' auch stach uns brennend die Scheitel.
„Mes besidovydami daugysk kruopas nedarytas
Unabgemachte Grütz' oft war uns Arbeitgequälten
„Ir plutas menkas, blogai kramtydami, valgėm.
Einzigste Nahrung nur nebst trockenem Kirsten des Brodtes.
„Tankiai mes tvanke, prastai maišydami skinkį
Schlechtes Tafelbier diente zum Trank uns, gemenget mit Wasser,
„Ir vandens malkus iš klano semdami, gėrėm.
Oft nur Wasser allein geschöpft vom Teich, in der Tagsgluth.
„Prakaito taip daug nuo veido mums nulašėjo,
Tropfen des Schweisses entquollen so viele dem glühenden Antlitz,
„Kad per nosį teškančios vis ritosi srovės.
Dass über Stirn' und Wang' hernieder sie rollten in Strömen.
„Ak, mes bėdžiai, ak, visur didžiai prisivargom!
Uns armseligen ach! überall übergross war die Plage! (p. 80—83).

(RG, 356—370)

Tik dyvai žiūrēt, kaipo barzdoti pušynai
 Wunder ist's anzuschau'n, wie die bärtigen Fichtenwälder
 Su savo kuodais garbanotais visur pasirodo
 Mit gekräuseltem Haar da steh'n, uns weisend die Scheitel,
 Ir nei puderuoti ponaičiai stov įsiriėmę;
 Wie die gepuderten Herren, die Händ' in die Seiten gestützt!
 Bet kiti nuogi žagarai, tarp jų pasilenkę,
 Über die niedern Gesträuch, die kahlen, gebückt zwischen ihnen
 Būriškai po stogais jų stovėdami dreba
 Stehen sie bäurisch, ihr Obdach suchend mit Zittern, und neigen
 Ir raudodami kloniojas, kad švilpina vėjai.
 Klagend ihr schwaches Haupt, wenn pfeifend der Wind durch den
 Forst saust (p. 104—105).
 (ŽR, 40—50)

Kai kuriose pirmosiose K. Donelaičio „Metų“ recenzijose vertėjui buvo padarytas vienas kitas priekaištas. J. Pencelis prikišo Rėzai, kad vokiškasis hegzametas nėra sklandus, kad vertimo konstrukcijoje pasitaiko lituanizmų.⁴⁸ Vertimo „šiurkštumą“ pažymėjo Veimaro⁴⁹ ir Leipcigo spauda.⁵⁰ Tačiau S. Lindė Rėzos vertimą laikė neblogu. Vėliau pernelyg aštriai Rėzos vertimą kritikavo F. Neselmanas.⁵¹ Turint galvoje tai, kad Rėzai teko sunkus pirmojo vertėjo vaidmuo, reikia pripažinti jo atliktą darbą visai patenkinamu.

7. K. DONELAIČIO PASAKĖČIŲ IŠLEIDIMAS. „AISOPAS, ARBA PASAKOS“

Karaliaučiuje 1824 m. išėjo Rėzos parengta knygelė „Aisópas arba Pásakos isz Grykonù kalbôs pergulditos per D. L. J. Rhesa. Su Pridėjimù kellù naujų Pásakù“. Knygelė, kaip pamokomieji skaitymai, buvo skir-

⁴⁸ „Jenaische allgemeine Literaturzeitung“, 1818, Nr. 152.

⁴⁹ „Literarisches Wochenblatt“, 1818, II, Nr. 50.

⁵⁰ „Leipziger Literaturzeitung“, 1820, Nr. 251.

⁵¹ G. H. F. N e s s e l m a n n. Vorrede.—Kn.: Christian Donalitius. Litauische Dichtungen, p. V.

ta liaudžiai. Lietuvių literatūros istorijoje ji žinoma visų pirma dėl to, kad joje pirmą kartą buvo paskelbtos K. Donelaičio pasakėčios. Atiduodamas leidinėlių į valstiečių rankas, Rėza, kaip minėta, ragino juos skaityti ir K. Donelaičio „Metus“.

„Aisopas, arba pasakos“ — tai pasaulietinių grožinių skaitinių rinkinys, skirtas liaudžiai, paruoštas lietuvių kalba, su lietuviškai parašyta įžanga. Rytų Prūsijoje XIX a. pradžioje išėdavo liaudžiai skirtų lietuviškų knygelių. Jos dažniausiai tarnavo religinei ideologijai skleisti. Prūsijos karų prieš Napoleoną laikotarpiu pasirodė Ch. Hasenšteino „Nusidavimai švento kariavimo, per kurį Prūsai ir kiti krikščionys nuo baisingiausio smarkavimo išvalnyti, su kelioms giesmėms, nusitikėjimą pribudinančioms, lietuvininkams ant gero surašyti“ (1814). Šioje knygelėje buvo keletas eilėraščių lietuvių kalba, drąsinančių kovoti už „dievą, karalių ir tėvynę“. Rėzos „Aisopui, arba pasakoms“ būdingi kitokie, pažangesni visuomeniniai tikslai — liaudies literatūrinis švietimas, K. Donelaičio kūrybos populiarinimas.

Šiame leidinyje paskelbta 102 Ezopo ir 7 kitų autorių, daugiausia bene vokiečių švietėjo Ch. Gelerto, pasakėčios. Knygelės pabaigoje atspausdintos šešios „Donelaičio pasakos“, išlikusios J. Holfeldo nuorašais: „Lapės ir gandro česnis“, „Rudikis jomarkininks“, „Šuo Didgalvis“, „Pasaka apie šūdvalalį“, „Vilks provininks“, „Aužuols gyrypelnys.“

K. Donelaičio pasakėčias Rėza šiek tiek pagedavo. Nesiimdamas jokių kupiūrų, jis bandė keliose vietose palyginti hegzametą, pašalino keletą germanizmų: bekėrės būda — pyragninko stalas, naras — durnokas, galgės — pakorė („Rudikis jomarkininks“); jėgėrė — medėjas („Vilks provininks“). Vieną kitą žodį Rėza blo-

gai perskaitė iš nuorašo, pavyzdžiui: skaudulį spaudžia — spaudulis spaudžia.

K. Donelaičio pasakėčių idėjinio bei tematinio turinio ir meninių ypatybių Rėza plačiau nenagrinėjo. Apie jas jis įžvalgiai buvo užsiminęs „Metuose“: lietuvių poeto pasakėčių negalima laikyti nei Ezopo, nei Ž. Lafonteno pamėgdžiojimu, jos esančios „saviti kūriniai“, pasižymį „kai kuriais svarbiais palyginimais“; nors kaip pasakėčios jos kiek ir per ilgos, bet nepaprastai originalios, sklandžios (p. XVIII—XIX). „Dainose“ Rėza dar yra pastebėjęs, kad K. Donelaičio pasakėčios datuotinos XVIII a. viduriu.⁵²

Reikėtų manyti, kad „Aisopo, arba pasakų“ parengimas tiesiog yra susijęs su K. Donelaičio pasakėčiomis. Neišspausdinęs kartu su „Metais“, Rėza turėjo vėliau pasirūpinti jų paskelbimu. Tokiu būdu, greičiausiai, ir gimė sumanymas išleisti visą pasakėčių knygutę liaudžiai. Pasirinkdamas versti Ezopą, Rėza buvo veikiamas didaktiškosios tradicijos, mados, bet, tur būt, čia pasireiškė ir vertėjo palankumas „žemajam“, tautosakiškajam antikinės literatūros žanrui — pasakėčiai. Ezopo biografijoje Rėza pabrėžė didžiojo pasakėtininko „vergino“ padėtį ir jo tėvų „vargdienišką“ kilmę.⁵³ Tai dar kartą liudija jo simpatijas liaudžiai. Be to, Ezopo pasakėčia yra labai buitiška, aiški, saikinga moralais, lengvai suprantama ir patraukli paprastiems žmonėms.

Ch. Gelertas, kaip pasakėtininkas, Rytų Prūsijoje buvo populiarus. Jau A. Šimelpenigis (jaunesnysis) jį vertė į lietuvių kalbą (žinomas jo eiliuotas vertimas „Musės ir uodo smertis“).⁵⁴ Ch. Gelerto „Kūliką“ K. Milkus išvertė ir įdėjo į savo „Lietuvių kalbos gramatikos prad-

⁵² D, p. 349.

⁵³ AIS, p. V.

⁵⁴ Rėza tą vertimą buvo priskyres K. Milkui (M, p. 141).

menis". Tad Rėza, pasirinkdamas Ch. Gelerto pasakė-
čias, pasekė didaktiškąja savo pirmtakų tradicija.⁵⁵
Ch. Gelerto pasakėčias jis išvertė proza.

Taikydamasis prie mažamokslio skaitytojo, Rėza bandė jį supažindinti su pasakėčios žanru, paskirtimi. Tačiau jis tai darė elementariai, siaurai: „Senosa gady-
nosa kone visi išminties ir teisybės mokytojai savo pa-
mokslus per pasakas arba prilyginimus žmonėms pra-
nešdavo < . . . >. Per tokius prilyginimus išminties ir tei-
sybės mokslai nei regimai po akių statomi — jeib aiš-
kiaus juos gali išmanyti ir savo širdyje palaikyti.“⁵⁶ Kiek
platėlesnis savo darbo reikšmės suvokimas, susirūpini-
mas lietuvių liaudies kultūros kėlimu atsispindi Rėzos
žodžiuose apie tai, kad Ezopo pasakėčios jau išverstos
kone į visas kalbas (lenkų, rusų, vengrų, vokiečių ir kt.)
ir tik „lietuvininkai vieni šito pamokslų skarbo iki šiai
dienai stokojo.“⁵⁷ Vis dėlto, sugretinus Rėzos „Aisopą,
arba pasakas“ su S. Daukanto tais pat 1824 m. pareng-
tu⁵⁸ „Pasakų Phedro“ rankraščiu⁵⁹, galima matyti, kad
S. Daukantas su tokios pat klasikinės pasakėčios pagal-
ba sprendė žymiai didesnius visuomeninius ir literatūri-
nius uždavinius. S. Daukantas savo vertimu netgi norėjo
paskatinti skaitytojus rinkti lietuvių liaudies pasakoji-
mus.

Rėzos išverstų Ezopo pasakėčių tarpe randame popu-
liarius, plačiai žinomus pasakojimus: 4. Laukininks ir jo
sūnūs (apie tėvo sūnams paliktą „turtą“ vynuogyno dir-
voje), 8. Gaidys ir žemčiūgas, 11. Lapė ir vynuogos,

⁵⁵ P.vz., Ch. Gelerto „Der Tanzbär“, „Die Geschichte von dem Hu-
te“, Rėzos — „Lokys“, „Atskrebinė kepurė“.

⁵⁶ AIS, p. III—IV.

⁵⁷ AIS, p. VI.

⁵⁸ K. Gr i g a s. Simonas Daukantas — lietuvių tautosakos rinkė-
jas ir leidėjas. V., 1958. p. 87 (disertacijos rankraštis; VVU MB RS,
f. 76 — Ds 190).

⁵⁹ VVU MB RS, f. 1 — E 73.

13. Piemuo melagis, 17. Ožys ir lapė (kaip ožys su lapė įkrito į šulinį ir kaip lapė iš jo išlipo), 18. Varlė ir jautis, 30. Sandora tarp brolių (apie neperlaužiamą šluotą), 77. Pelė laukinė ir miestinė, 82. Asilas, liūto skūra apsilvilkęs, ir daugelį kitų. Kelių pasakėčių fabulos apytikriai yra tokios pat, kaip ir K. Donelaičio: 20. Vilks ir avinėlis — K. Donelaičio „Vilks provininks“, 49. Gluosnis ir nendrė — „Aužuols gyrpelnys“, 53. Lapė ir gandrąs — „Lapės ir gandro česnis“, 85. Elnis ir avis — „Šuo Didgalvis“. Septynios Rėzos rinkinio pasakėčios (Nr. 7, 8, 20, 68, 74, 77, 84) atitinka fabulas, buvusias J. Šulco paruoštame ezopinių pasakėčių rinkinyje. Tačiau Rėza vertė iš kitų variantų, negu J. Šulcas, ir, atrodo, pastarojo tekstais iš viso nesinaudojo.

Kalbos požiūriu Rėzos vertimai atlikti rūpestingai.⁶⁰ Tiesa, jam nepavyko išvengti kai kurių gramatinių netaisyklingumų: neiginio vartojimas su veiksmažodžiais (neiginys kartais atsiduria už keleto žodžių nuo veiksmažodžio), daiktavardžių, veiksmažodžių ir būdvardžių kamiengaliai, savybinių įvardžių vartojimas, retkarčiais padalyvis sumaišomas su pusdalyviu, esama knyginių archaizmų ir kt. Tačiau bendrai paėmus, vertimai atlikti neblogai, sintaksė, skyryba aiški, kartais pagaunama liaudies šnekamosios kalbos intonacija. Pasakėčios turėjo būti lengvai paskaitomos ir valstiečiams gerai suprantamos. Rėza pasakėčiose vengė germanizmų. To negalima pasakyti apie slavizmus. Rėza apie juos turėjo kitą nuomonę: esą, didelė slaviškų žodžių dalis lietuvių kalboje yra gavusi pilietybės teises.⁶¹ Pasakėčių vertimas, be abejo, pareikalavo gramatikų ir žodynų pagalbos. Ne vienu atveju Rėza bus vykusiai jais pasinaudojęs. Jis

⁶⁰ Plg. L. Valkūnas. Ezopo pasakėčios.— Kn.: Ezopas. Pasakėčios. V., 1965, p. 158—160.

⁶¹ D, p. 328.

vartojo sąvokas „prakalba“ (įžanginis žodis), „pasaka“ (pasakėčia), „laiškas“ (puslapis), „likimas“, „prigimtis“, „protas“, „išmintis“, „priežodis“ ir kt.

Rėzos, kaip vertėjo, sugebėjimus gali pailustruoti vienas iš geresnių vertimų: 102. *Putpella ir jos Vaikai*. Putpella savo lizdą tarp jawū be turrinti angsti iszlėke, jeib sawo waikams walgius jėszkótu. Kaip ant wakaro sugryžo, waikai jei raudódami tare: ak moczutte, mes didzjoj' bėdoj' esme: nės gaspadorus szú laukú szendien praėjo ir sawam sunui sake: czėsas yra ruggius pjauti. Eik į kaimynus ir pakwėsk jús, kad rytoj' į pjutį ateitu. Putpella atsake: Jey taipo yra, tay mes dar czėso turrim, nės kaimynai ne taip greiti į darbą ateis. Sékanczę dieną Putpella wėl iszlėke, sawo jauniems walgius jėszkóti. Jei ant wakaro pargryžus, waikai wėl raudódami tare: Ak moczutte, mes didésnej' prigadoj' esme. Nės gaspadorus szendien su sawo sunum' praeidams, ir ruggius apzwalgydams tare: Mano kaimynai szendien ne atójo; bet jau didis czėsas yra ,ruggius pjauti. Tújaus nueik pas mano gentis, ir pakwėsk jús, kad rytoj' į rugpjutį ateitu. Cze Putpella atsake: Jey taipo yra, tad dar czėso turrim; nės gentys ne taip greiti į darbą ateis. Tay sénoji trėczą dieną iszlėke, waikams walgius jėszkóti. Kaip ant wakaro sugryžusi buwo, jaunieji didey raudódami tare: ak moczutte, mes didausoje bėdoje esme. Nės gaspadorus szendien praeidams sawam sunui tare: mano gentys mannę szę dieną prastojo, taygi pasigatáwikis, muddu pacziu tą darbą atliksiwa. Rytoj' pirm saulės tekėjimo kelusu tus ruggius per dieną nupjausiwa. Tay Putpella atsake: dabar czėsas palėkti. Pasigatáwikit, mieli waikai, kad rytoj' ant gaidziú szallin trauktumbim <...>.⁶²

Rėza nevengė originalų kolorito. Jis paliko vardus: sala Rodus, kalnas Ararat, miestas Megara, dievaitis Merkurijošius, girios dievaitis Satyras, tačiau juos vartojo su aiškinamosiomis apozicijomis, kaip buvo reikalavęs M. Merlinas savo „Pagrindiniame lietuvių kalbos principė“ („Principium primarium in lingua lithuanica“, 1706). Kai kur šis tas pritaikyta lietuvių skaitytojui. Pasakėčiose, pavyzdžiui, sutinkamas dievaitis Perkūnas.

Rinkinio pabaigoje įdėtas vokiečių kalba skelbimas, kokias lietuviškas knygas galima gauti A. Hartungo

⁶² AIS, p. 51—52.

spaustuvėje Karaliaučiuje. (Joje buvo išspausdintas ir „Aisopas, arba pasakos“). Šį skelbimą, matyt, pateikė pats spaustuvininkas. Pažymėtina, kad jame nėra K. Donelaičio „Metų“, išspausdintų taip pat A. Hartungo spaustuvėje. Tai būtų vienas argumentų išvadai, kad „Metai“ išėjo nedideliu tiražu ir greit buvo išplatinti.

Netenka abejoti, kad „Aisopas, arba pasakos“ atliko teigiamą šviečiamąjį vaidmenį lietuvių liaudyje, kuri iki tol pažinojo, galima sakyti, vien religinio turinio raštus. Be to, iš šio pasakėčių rinkinio turėjo būti mokomasi lietuvių kalbos Karaliaučiaus universitete. Rinkinį buvo įsigijęs A. Šleicheris.⁶³ Apie 1898 m. buvo rengiamas peržiūrėtas „Aisopo, arba pasakų“ leidimas.⁶⁴ Rėzos vertimus naudojo A. Kuršaitis „Lietuviškųjų skaitinių“ I dalyje.⁶⁵ Turėjo „Aisopą, arba pasakas“ savo bibliotekoje S. Daukantas⁶⁶, keletą Rėzos atliktų Ezopo pasakėčių vertimų įsidėjo į savo parengtą chrestomatiją A. Milukas.⁶⁷ Rėzos pratarmė rinkiniui ir visos 102 Ezopo pasakėčios buvo perspausdintos 1914 m.⁶⁸

„Aisopo, arba pasakų“ rinkiniu Rėza pasireiškė kaip liaudies švietėjas, didaktikas, tačiau K. Donelaičio pasakėčios suteikia knygelei ir gilesnę socialinę prasmę. Tuo pačiu, pasirodžius „Aisopui, arba pasakoms“, buvo baigtas, nors ir su trūkumais, pagrindinių K. Donelaičio kūrinių publikavimas, atlikęs žymų vaidmenį lietuvių literatūriniame gyvenime.

⁶⁴ Ch. Jurkschat. Aufrurf zur Subscription.— MLLG, IV, 1899.

⁶⁴ Ch. Jurkschat. Aufruf zur Subscription.— MLLG, IV, 1899. [Skelbimas].

⁶⁵ A. Kuršchat. Litauisches Lesebuch, I. Tilsit, 1911, p. 9—14.

⁶⁶ J. Lebedys. Simano Daukanto biblioteka.— Kn.: Lietuvių literatūros instituto darbai, I. K., 1947, p. 62.

⁶⁷ Lietuviška chrestomatija. Parengė A. Milukas. Shenandoah, Pa., 1901.

⁶⁸ Žr. leid.: Aisopo pasakos. Pagal J. Jacobs'o ir V. S. Jones'o redakcijų surinko ir lietuvių kalbon išvertė K. Vairas [Račkauskas]. New York, N. Y., 1914.

8. PIRMŪJŲ K. DONELAIČIO KŪRYBOS LEIDIMŲ PAPLITIMAS

Iki „Anykščių šilelio“ pasirodymo (1860—1861) Rėzos išleistieji „Metai“ buvo vienintelis stambus spausdintas lietuvių pasaulietinės literatūros kūrinys. Lėtai tesivystant kritikai, istoriografijai ir pačiai grožinei literatūrai, pirmasis K. Donelaičio kūrybos leidimas negalėjo duoti tų rezultatų, kuriuos jis būtų davęs palankesnis istorinėmis aplinkybėmis. Vis tik lietuvių visuomenėje tiek K. Donelaičio „Metai“, tiek ir jo pasakėčios sulaukė atgarsio, buvo skaitomi ir panaudojami literatūriniam bei kultūriniam darbe.

Lietuvoje bene pirmasis apie K. Donelaičio kūrybą atsiliepė A. Mickevičius (1823), nors lietuvių šviesuomenei nesunkiai buvo prieinama ir S. Lindės parašytoji „Metų“ recenzija. Tiesa, kiek ankstėliau (1822) K. Donelaičio pavyzdžiu buvo rėmėsis S. Daukantas, norėdamas pabrėžti lietuvių kalbos gražumą ir taisyklingumą. „Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių“ jis rašė: „Gražumas ir dailumas kalbos Letuwiu Żamaitiu roda aiszkiej iog ana <...> tejp iszdailinta ira buwusi kyta karta, iog szenden dar kas tur prota ir auksa pľunksna Omera ar Wirgili, tas sakau kou noredamas tou gaľ gudrej gudresnej raszyti toj kaľboj. Tou teysiby pagirtas d a y n i s D o n e ł a i t i s d a r o d i s a w a g a r b i n g o D a y n i e m e t u ł a y k a.“⁶⁹ Tačiau S. Daukanto žodžiai tuomet liko rankraščiu. A. Mickevičius, atrodo, buvo skaitęs K. Donelaičio „Metus“. Tai liudija jo pastaba „Poezijos“ II tomyje, prie poemos „Gražina“ eilutės „A chocioż Niemec, głos ludzki rozumiaľ“.⁷⁰ Poetas, norėdamas parodyti lie-

⁶⁹ S. D a u k a n t a s. Darbay senuju Lituwiu yr Żemaycziu. 1822. K., 1929, p. 20.

⁷⁰ A. M i c k i e w i c z. Poezye, II. Wilno, 1823, p. 13 („Nors kvailas buvo vokietis visai, bet kalbą tą suprato ir jisai“; vert. Just. Marcinkevičius).

gdzie drapieżni Niemcy sobie panować nie będą, ale
t) im. O czem świadczą Bielski i Strykowski. Dotąd
w głębokiej Litwie pod panowaniem pruskim, nazwał
wiciński Niemcem, jest to zdziżyć go najśromotniej.

4. A zżecioł Niemiec głoś ludaki rozumiał.

Nie tylko o charakterze, ale i o rozumie Niemców
ażo maia wyobrażenie Prusacy i Litwini; przysłowiem
jest o nich; głupi jak Niemiec. *Obocz Kotzebue Tom I.
t. 72.* Und weil die Deutschen selten der fremden
Sprachen Feinheiten mächtig wurden, so sagten die
Preussen auch wohl von einem einfältigen Menschen:
er ist so dumm wie ein Deutscher. *Ob. też Lunde pod
wyrazem Niemiec i Rhosa das Jahr in vier Gesängen
aus dem Lithauischen des Christian Donalaitis ins
Deutsche übertragen. (a).*

(a) Rhosa podobno teraz profesorem w Królewcu,
miłośnik starożytności litewskich, ogłasza zbiórki
ich literatury. Przed kilku laty wydał poemą
Litwina Donalajtyssa o czterech porach roku he-
xametrem napisano; z przydanem tłumaczenia
niemieckiego i uczonych objaśnień. Wspomniane
poemą co do rzetelności i piękności wystawienia godne
pochwały, i stąd jeszcze mieć powinno dla nas
szczególny interes, iż jest wiernym obrazem oby-
czajów ludu litewskiego. Dzięki szanownemu mę-
żowi, który lubo cudzoziemiec zawždyżda rodaków
mało dbających o historiją swojej oyczyzny.

5. A. Mickevičiaus pasisakymas apie K. Donelaitį ir L. Rėzą rinkinio „Poezyje“ antroje dalyje (Vilnius, 1823)

tuvių liaudies požiūrį į vokiečius, nukreipė skaitytoją į keletą šaltinių, tame tarpe ir į Rėzos išleistus „Metus“, šiltai apibūdindamas kūrinį: „Prieš keletą metų [Rėza] išleido lietuvio Donelaičio hegzametru parašytą poemą apie keturis metų laikus, pridėdamas vokišką vertimą ir mokslinius paaikškinimus. Toji poema savo turiniu ir dailia išraiška nusipelno pagyrimo, o mums dar ir tuo įdomi, kad teisingai pavaizduoja lietuvių liaudies papročius.“⁷¹

Netrukus K. Donelaičio „Metai“ tapo žinomi kitiems lietuvių literatams. Kaj. Nezabitauskis šį „eiloms arba viršais“ parašytą kūrinį paminėjo savo bibliografijoje, pridėtoje prie jo elementoriaus „Naujas mokslas skaitymo“ (1824). Bibliografija buvo išversta į lenkų kalbą ir tais pačiais metais paskelbta laikraštyje „Dziennik Wileński“ (t. I—II). Tai, kas buvo suregistruota Kaj. Nezabitauskio bibliografijoje, turėjo būti žinoma ir D. Poška, nes jiedu buvo bičiuliai.

Lietuvių literatų žinias apie K. Donelaitį papildė P. Kepeno studija „Apie lietuvių tautų kilmę, kalbą ir literatūrą“ (1827). Lietuvių literatūros klausimais informaciją P. Kepenui teikė D. Poška.⁷² Apibūdindamas Rytų Prūsijos literatūrinį gyvenimą, P. Kepenas rašė: „Pirmuoju tarp pasaulietinių poetų turime pripažinti Donekaitį <...>, kurio eiles „Metai, arba keturi metų laikai“ kartu su vokišku vertimu ne per seniai išleido profesorius Rėza.“⁷³ P. Kepenas pacitavo ištrauką iš pratarinės, kad kūrinio negalima pavadinti nei idile, nei epu ir kad jame vaizduojami žemieji kaimo gyventojų sluoks-

⁷¹ T. p., p. 76. Taip pat žr. V. Mykolaitis-Putinas, Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra. V., 1955, p. 29—30.

⁷² П. К. Кеппен. О происхождении, языке и литературе литовских народов, p. 105—106.

⁷³ T. p., p. 91—92.

niai.⁷⁴ Pažymėtina, jog P. Kepenas nurodė „Metų“ vertimą į latvių kalbą. Pateikdamas žinių apie latvių literatūrą K. Elferfeldą, išleidusį 1804 m. hegzametru parašytą idilišką poemą „Bertulis ir Maja“, studijos autorius pridūrė: „Lietuvių literatūros mėgėjams nėra nežinoma, kad ir Prūsijos lietuvių kalba keturi metų laikai Done-laičio apdainuoti hegzametru. Tuo pat metru šį kūrinį į latvių kalbą vertė velionis pastorius Vatsonas.“⁷⁵ 1828 m. L. Rogalskis šią P. Kepeno studiją išvertė į lenkų kalbą ir paskelbė laikraštyje „Dziennik Wileński“ (Historia i literatūra, V). Visos joje pateiktos žinios jau galėjo pasiekti kiekvieną lietuvių inteligentą.

Tuo metu S. Stanevičiaus dėka Rėzos išleistoji K. Donelaičio kūryba organiškiau įsiliejo į bendrą lietuvių literatūrinį gyvenimą. S. Stanevičius „Trumpo pamokymo kalbos lietuviškos arba žemaitiškos“ pratarmėje, rašytoje 1827 m., iškėlė didžiulę kalbinę K. Donelaičio „Metų“ vertę. Nurodydamas geriausias lietuviškas knygas, iš kurių reikia mokytis kalbos, S. Stanevičius rašė: „Antrą vietą duodame [po M. Daukšos ir K. Širvydo] raštams lietuvininkų Prūsų, tarp kurių pasirodo mokslingas vyras dr. L. G. R e z a. Knygos, per jį išduotos ir vertos, idant nuo visų lietuvininkų skaitomos ir mylimos būtų, yra „Visas šventas raštas“ ir „Keturios dalys metų“ D o n a l e i č i o.“⁷⁶ 1829 m. Vilniuje išėjo antrasis K. Donelaičio pasakėčių leidimas — „Šešios pasakos Simono Stanevyčios žemaičio ir antros šešios Križo Donelaičio lietuvininko prūso“. Leidėjas (jo asmuo iki šiol dar neišaiškintas) pratarmėje kaip eiliavimo pavyzdį įdėjo 14 eilučių iš „Rudienio gėrybių“, perpasakėjo Ezopo ir

⁷⁴ T. p., p. 92.

⁷⁵ T. p., p. 68—69.

⁷⁶ S. Stanevicze. Skaytisentyms.—Kn.: Trumpas pamokymas kalbos lituwyszkos arba zemaytyszkos. Wyjlniuje, 1829, p. IV.

K. Donelaičio biografijas iš „Aisopo, arba pasakų“ prakalbos, pakartodamas Rėzos mintį, jog keturios „Metų“ dalys „vertos yra, kad kožnas lietuvininkas ar žemaitis, savo tėviškę mylįs, jas skaitytų“.⁷⁷ Ten pat pagarbiai kalbama ir apie Rėzą:

Garbingas ir didžiai mokytas vyras dr. L. G. Rėza išdavė tas jo aukštas giesmes su vokišku išguldymu Karaliaučiuje metuose 1818 po antrašo: Das Jahr in vier Gesängen <...>. Šičia tas patsai Rėza ilgą ir labai mokytą pratarimą yra vokiškai rašęs, kur plačiai apie Dona'aičio gyvatą ir darbus kaipo didį ir mažne pirmą dainuotoją Lietų žemės pasakoja: iš čia dar dasižinojome, kad Donalaitis ir gromatas tuo pačiu būdu, eilomis, rašė, bet tos nebspaustos rankos raštuose guli <...>. Jau minavotas garbingas vyras Rėza metuose 1824 išdavė vėl knygelę po antrašo: „Aisopas, arba pasakos“ <...>, kur gale pridėjo Donalaičio pasakas, kurias mes šičia taipogi išduodame, nieko neatmainydami ir rašymo būdą lietuvininkų Prūsų, pagal vokiškos ir grykoniškos kalbos ištaisytą, užlaikydami. Jis taipogi ir šičia prie tos savo knygelės labai gražią prakalbą, bet lietuviškai rašė: o turime pripažinti, kad mūsų pratarime dabarčiu gyvais jo žodžiais daug vietose pasakojome.⁷⁸

Taigi ne tik K. Donelaičio kūrinų, bet ir paties Rėzos įtaka lietuvių literatūros raidai tuo laiku jau buvo itin vaisinga.

Lietuvoje K. Donelaitis nebuvo užmirštas ir vėliau. Karštai propagavo „Metus“ savo veikale „Lietuva“ (1846) L. Jucevičius:

Trumpai apsistosiu ties kai kuriais poetais, kurių kanklės skamba garsiausiai. Jų visų priešakyje yra prūsas Donelaitis (miręs 1780 metais), tikrai didis tautinis poetas. Jo poema „Keturi metų laikai“ yra kuo teisingiausias kaimo žmonių papročių, gyvenimo būdo ir triūso paveikslas. Jame it veidrodyje matome tautos charakterį, jos moralinį ir fizinį išsivystymą. Tai gimtinės laukų ir pievų, gimtinės upelių poezija. Kai skaitai Donelaičio „Keturis metų laikus“, tai at-

⁷⁷ J. J. W. Lituwys. Prakałba.—Kn.: Szeszes pasakas Symona Stanewiczės žemaycze. yr antras szeszes Kryżża Donałayczia lituwynynka prusa. Wylniuje, 1829, p. V.

⁷⁸ T. p., p. V—VIII.

rodo, lyg visiškai nukiltum į dorų mūsų kaimiečių tarpą. Tai yra tikra, originali prastųjų žmonių poezija! Visi asmens joje yra vals-tiečių luomo. Poetas su jais gyvena, bendrauja, kartu su jais dirba, kartu ilsisi, puotauja ir niekad neišeina už artojo pirkelės ribų. Ir tiktai piešdamas kaimo gyvenimo laimingumą⁷⁹, jis tarpais, vien k o n t r a s t o dėlei, paliečia aukštesniojo luomo papročius.⁸⁰

Pirmąjį K. Donelaičio „Metų“ leidimą turėjo savo bibliotekoje S. Daukantas.⁸¹ Gana plačiai šiuo leidimu naudojosi, pateikdamas ir nemažų citatų, J. Čiulda neiš-leistoje lietuvių kalbos gramatikoje, parašytoje lenkų kalba 1854 m.⁸²

Nauji ketinimai literatūriniame ir kultūriniame dar-be pasinaudoti K. Donelaičio kūryba išryškėjo apie 1860 m.

Yra išlikęs rankraštinis J. Juškos įvairių išrašų rin-kinys⁸³, kuriame greta S. Daukanto, S. Stanevičiaus, M. Valančiaus ir kitų tekstų yra nemaži fragmentai iš visų keturių K. Donelaičio „Metų“ dalių. Prie šių frag-mentų pridėtas įvadinis J. Juškos straipsnis apie K. Do-nelaitį, parašytas, remiantis „didžio žinovo ir mylėtojo lietuviškos kalbos“ Rėzos mintimis ir duomenimis, iš-dėstytais „Metų“ pratarmėje bei paaikškinimuose. Šis rin-kinys, tur būt, sudarė medžiagą lietuviškų skaitinių kny-gai, kurios rankraštį J. Juška 1864 m. rodė Vilniaus mokslo apygardos kuratoriui J. Kornilovui.⁸⁴ Ši skaiti-nių knyga nebuvo išleista.

⁷⁹ Romantiškai nusiteikęs L. Jucevičius šiuokart tartum neapčiuo-pia socialinio „Metų“ turinio.

⁸⁰ L. A. Jucevičius. Raštai. V., 1959, p. 65—66.

⁸¹ J. Lebedys. Simano Daukanto biblioteka, p. 62.

⁸² Plačiau žr. V. Žukas. Keletas K. Donelaitį liečiančių rank-raščių. — Kn.: Kristijonas Donelaitis. („Literatūra ir kalba“, VII), p. 320—322.

⁸³ Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros in-to Rankraš-tynas, Nr. 2193.

⁸⁴ B. Tolutienė. Antanas Juška leksikografas. — Kn.: „Litera-tūra ir kalba“, V, V., 1961, p. 127.

Tokio pat likimo sulaukė ir M. Akelaičio proza atliktas „Metų“ vertimas į lenkų kalbą, nors jam spausdinti jau buvo gautas ir cenzūros sutikimas (1861). M. Akelaitis buvo sumanęs drauge su vertimu išspausdinti ir lietuviškąjį poemos tekstą.⁸⁵ Gali būti, kad šiam M. Akelaičio darbui pritarė ir S. Daukantas, kadangi jiedu 1858—1859 m. kartu gyveno Jaunsvirlaukoje (Latvija), kartu keliavo po Žemaitiją. Išrašus iš Rėzos komentarų „Metams“ darėsi apie 1857—1863 m. A. Kosaževskis.⁸⁶

Iš Rėzos išleistųjų „Metų“ buvo mokomasi lietuvių kalbos. Jais naudojosi F. Kuršaitis lietuvių kalbos seminare Karaliaučiuje.⁸⁷ Ir vėliau, kai jau buvo išėję A. Šleicherio ir F. Neselmano parengti „Metų“ leidimai, kai kurie Marijampolės gimnazijos mokiniai su „Metais“ susipažino iš Rėzos leidimo.⁸⁸

Tad Rėzos dėka K. Donelaičio kūriniai XIX a. pradžioje ir viduryje Lietuvoje buvo skaitomi, buvo supраста didžiulė literatūrinė, kalbinė, etnografinė jų reikšmė, jų vieta lietuvių literatūros raidoje. Be to, reikia pažymėti, kad turimi negausūs duomenys neatspindi to idėjinio poveikio, kurį, be abejo, turėjo daryti kai kuriems ano meto lietuvių literatams antibaudžiaviniai K. Donelaičio poezijos motyvai, apibūdinti ir paties poemos leidėjo Rėzos.

K. Donelaičio „Metų“ ir pasakėčių pasirodymas buvo didelės reikšmės įvykis lietuvių literatūriniame gyve-

⁸⁵ Plačiau apie M. Akelaičio atliktą K. Donelaičio „Metų“ vertimą ir pastangas jį išspausdinti žr. V. Žukas s. Keletas K. Donelaitį liečiančių rankraščių, p. 322—327.

⁸⁶ Tautosaka iš Kossarzewskio „Lituanikos“.— Kn.: „Tautosakos darbai“, III, K., 1937, p. 132—133.

⁸⁷ A. K u r s c h a t. [Pastaba prie E. Volterio str. „Litauische Dichter und Volksbildner“].— MLLG, V, 1900, p. 306.

⁸⁸ Lietuvos Mylėtojas. [J. Šliupas]. Lietuviskiejie Rasztai ir Rasztininkai. Tilžė, 1890, p. 175.

nime XIX a. pradžioje. Su K. Donelaičio kūryba lietuvių literatūroje iškilo į viešumą iki tol neregėtu mastu socialiniai klausimai, tautinės literatūros ugdymo uždaviniai, atsivėrė jos vystymosi perspektyvos, užsimezgė tarptautiniai ryšiai, ėmė rasti kvalifikuota literatūros kritika, buvo susirūpinta liaudies skaitytojo literatūriniu švietimu ir auklėjimu. Šių pasiekimų akivaizdoje išryškėja itin pažangus Rėzos, kaip donelaitianos pradininko, vaidmuo.

L. RĖZOS INDELIS Į LIETUVIŲ RAŠTIJOS ISTORIOGRAFIJĄ IR LITERATŪRINĖS KALBOS UGDYMĄ

Rėzos lituanistinė veikla ėjo dviem barais. Vienas jų — literatūrinė tautosakinė veikla — buvo giliai novatoriškas, augte suaugęs su XIX a. pradžios pažangiaisiais idėjiniais estetiniais poslinkiais Rytų Prūsijos lietuvių visuomeniniame gyvenime. Kitas — religinė veikla. Šioji buvo, galima sakyti, tradicinė, daugiausia konservatyvi, tartum pratęsianti XVIII a. tendencijas į XIX a. pradžią. Rėza žavėjosi poezija ir literatūra, K. Donelaičiu ir lietuvių liaudies dainomis, domėjosi istorija, mėgo filosofiją. Tačiau, būdamas dvasininkas, jis turėjo tarnauti ir savo luomo interesams. Luomas, teologijos fakulteto aplinka veikė Rėzos pažiūras, gimdė idėjinius prieštaravimus.

Iš religinio pobūdžio Rėzos literatūrinių darbų visų pirma paminėtini šie: lietuviškosios biblijos trečiasis leidimas (1816) ir su juo susijusios „Lietuviškosios biblijos istorija“ (1816) bei „Filologinės-kritinės pastabos apie naujajame lietuviškosios biblijos leidime padarytus lietuviškojo teksto pakeitimus“ (1816); ketvirtasis lietuviškosios biblijos leidimas (1824) ir „Filologinių-kritinių pastabų apie lietuviškąją bibliją“ antroji dalis (1824).

Religinio pobūdžio Rėzos darbai, suprantama, savo reikšme negali prilygti pirmajam „Metų“ leidimui, „Dainoms“, „Aisopui, arba pasakoms“. Tačiau, kalbant apie Rėzos veiklą religinės raštijos srityje, negalima jo suta-

patinti su tais sluoksniais, kuriems terūpėjo skleisti tikybinę ideologiją lietuvių liaudyje. Ir religinio pobūdžio darbuose Rėza stengėsi ginti Lietuvių kultūros reikalus. Tai gana ryškiai atsispindi „Lietuviškosios biblijos istorijoje“ ir „Filologinėse-kritinėse pastabose“, kur kai kurie opūs ano meto lietuvių kultūrinio bei literatūrinio gyvenimo klausimai ne vienu atveju sprendžiami pažangiai. Todėl čia ir bus siekiama apžvelgti „Lietuviškosios biblijos istorijos“ bei „Filologinių-kritinių pastabų“ pažangesnius elementus bei bruožus.

Rėzos veikla lietuvių religinės raštijos srityje prasižėdė buržuazinių reformų laikotarpiu — po Prūsijos karinio pralaimėjimo prieš Napoleoną (1806—1807). Be abejo, Rėza, būdamas dvasininkas, lietuviškosios biblijos išleidimą laikė savo svarbiu uždaviniu.

Naujajam biblijos leidimui parengti Karaliaučiuje 1809 m., matyt, Rėzos iniciatyva, imtasi steigti lietuviškosios biblijos platinimo draugiją.¹ Tuo laiku Rėza prašė V. Humboltą, „kuris labai domėjosi lietuvių kalba“, išrūpinti valstybinių lėšų lietuviškosios biblijos leidimui. Bet skubus V. Humbolto iškėlimas iš Karaliaučiaus kiek uždelsęs draugijos subūrimą. Draugija įsisteigė 1810 m. Lėšos biblijai išleisti buvo renkamos iš prenumeratorių ir labdarių savame krašte. Tam tikrą sumą šiam reikalui atsiuntė Britanijos biblijos draugija, platinusi bibliją įvairiomis kalbomis visame pasaulyje.

Pirmiausia buvo kreiptasi į Lietuvos provincijos centrinę valdžią Gumbinėje, kad ji Karaliaučiaus iniciatoriams rekomenduotų pastorius, gerai mokančius lietuvių kalbą. Tokiu būdu draugijos sudėtis tapo dvilypė. Vieną grupę, be Rėzos, sudarė oficialūs asmenys, kaip

¹ Žinios apie lietuviškosios biblijos platinimo draugijos veiklą 1806—1816 m. ir trečiąją biblijos leidimą pateiktos to leidimo pratar-mėje, rašytoje Rėzos, ir „Lietuviškos biblijos istorijoje“, p. 50—60.

Karaliaučiaus konsistorijos vyriausiasis tarėjas ir direktorius L. Borovskis², bažnytiniai pareigūnai S. Valdas, A. Verneris. Kitai grupei priklausė žmonės, kurie, pasidalinę darbą, rengė lietuviškąjį tekstą: Nybūdžių klebonas Ch. Cipelis, Gerviškėnų (nuo 1811 m. Nemersdorfo) klebonas H. Hiubšas ir Valtarkiemio klebonas, superintendentas J. Jordanas, buvusysis K. Donelaičio bičiulis, jo rankraščių saugotojas. Ch. Cipelis ir H. Hiubšas mirė, nebaigus darbo. Prie draugijos kiek vėliau, tur būt, nuo 1811 m., prisijungė Karaliaučiaus įgulos pamokslininkas, Ch. Cipelio sūnus S. Cipelis.³ Bibliją ruošiant, dar talkininkavo konsistorijos tarėjas iš Gumbinės K. Keberis ir G. Ostermejerio sūnus, Plyviškių klebonas Z. Ostermejeris, davęs Rėzai naudotis savo tėvo pastabomis apie lietuviškąją bibliją.⁴ Paskutinis viso teksto revizorius ir redaktorius buvo Rėza.

Jau pradėtą biblijos spausdinimą nutraukė 1812 m. karo įvykiai. Grįždamas po karo į Karaliaučių, Rėza, kaip minėta, parsivežė biblijos leidimo reikalams 200 svarų sterlingų, kuriuos suteikė Britanijos biblijos draugija. Trečiasis biblijos leidimas buvo baigtas spausdinti 1816 m. Senasis testamentas išėjo 3000 egz. tiražu, Naujasis — 6000 egz. tiražu.⁵

Pirmieji du lietuviškosios biblijos leidimai (1735, 1755) buvo versti iš vokiškosios M. Liuterio versijos, kuri Prūsijoje laikyta oficialia. Tačiau, vystantis orientalistikai, paaiškėjo, kad M. Liuterio versija neatitinka seniausiųjų biblijos teksto variantų. G. Ostermejeris, kalbėdamas apie lietuvišką Naująjį testamentą, išėjusį

² TŽ, p. 2.

³ Tais metais S. Cipelis atvyko iš Kaukėnų į Karaliaučių (TŽ, p. 9).

⁴ Atrodo, šis rankraštis yra išlikęs (LTSR MA CB RS, f. 15, MLF—299).

⁵ FKP, II, Pratarmė.

1727 m.⁶, o paskui jam pritaręs Rėza⁷ reikalavo versti bibliją iš seniausių šaltinių (kaip kad darė J. Bretkūnas), nesitenkinti vien M. Liuteriu. Todėl Rėza trečiąją lietuviškosios biblijos leidimą redagavo pagal seniausius hebrajiškus, gairiškų variantus.

Prie biblijos pridėta A. Frankės prakalba, „kaipo šventą raštą sau ant tikro pasigerinimo skaityti turim“, liudija apie Rėzos ir jo pagalbininkų pietistines tendencijas. Naujasis biblijos leidimas planuota platinti ne tik Rytų Prūsijoje, bet ir už jos ribų. Dalį egzempliorių draugija išdalijo neturtingiesiems veltui.

Ketvirtasis biblijos leidimas pasirodė 1824 m. Jis buvo pradėtas rengti 1819 m.⁸ Rėzai talkininkavo Piktupėnų klebonas Ch. Hasenšteinas, Ragainės pastorius K. Malkvicas ir Ch. Hasenšteino sūnus, Tilžės pastorius F. Hasenšteinas.⁹ Šiuo kartu biblija išėjo didesniu tiražu: Senojo testamento — 5000 egz., Naujojo — 10.000 egzempliorių.¹⁰

Lietuviškosios biblijos draugija, nors ir ribojosi siauru konfesiniu vaidmeniu, tačiau, kaip tam tikras sam būris, pagyvino ano meto lietuvių literatūrinį gyvenimą Rytų Prūsijoje. Tuo laiku, kai susikūrė draugija, Rėza jau buvo išleidęs „Prutenos“ I dalį, surinkęs pluoštą lietuvių liaudies dainų, pradėjęs versti į vokiečių kalbą K. Donelaičio „Metus“. Atrodo, kad jis ir pačioje draugijoje puoselėjo pasaulietinę mintį ir platesnę požiūrį į lietuvių kultūrą. Taip manyti leidžia ta aplinkybė, kad draugijos narių tarpe buvo keletas Rėzos folkloristinės veiklos pagalbininkų: J. Jordanas, S. Cipelis, Z. Ostermejeris, K. Keberis, Ch. Hasenšteinas. Matyt, Rėza, pasi-

⁶ G. Ostermeyer. Erste litauische Liedergeschichte, p. 263.

⁷ LBI, p. 33—34.

⁸ FKP, II, Pratarmė.

⁹ Biblia. Tilžė, 1824, p. VIII.

¹⁰ FKP, II, Pratarmė.

naudodamas lietuvių kalbą mokačią žmonių sambūriū, skleidė jame savo tautosakines pažiūras ir telkėsi padėjėjų. Gali būti, kad draugijos narių tarpusavio ryšiai, susirašinėjimas iš dalies palengvino Rėzai rinkti lietuvių liaudies dainas.

1. „LIETUVIŠKOSIOS BIBLIJOS ISTORIJA“

Ši Rėzos studija skirta biblijos vertimams į lietuvių kalbą apžvelgti. Medžiaga tokio pobūdžio darbui susikaupė, redaguojant trečiąją biblijos leidimą. Kad būtų lengviau rengti spaudai tekstą, Rėza turėjo peržiūrėti ankstesnius lietuviškus biblijos vertimus ir juos liečiančius raštus.¹¹ Jis nurodė: „Naudojantis žiniomis, kurias teikė visi tie šaltiniai, iš dalies taip pat pastabomis parašėse, parašais, pratarmėmis bei kitais straipsniais, ir gimė šie istorinio pobūdžio metmenys“ (p. V). Įvairių duomenų Rėza dar pasisėmė iš jo tyrinėjamą laikotarpį liečiančių knygų ir straipsnių rinkinių (p. V—VI).¹² Susipažįstant su archyvine medžiaga, Rėzai padėjo kolegų profesorai J. Fateris ir D. Šiucas, sunkiai begaunamų knygų atsiuntė „kilnūs draugai“, gyveną provincijoje (p. VI).

Studijoje pirmiausia nurodomos kunigaikščio Albrechto priemonės, skirtos parengti Karaliaučiaus universitete pirmiesiems lietuvių tautybės pastoriams, pateikta glaustų faktografinių žinių apie lietuvių knyginės kalbos „tėvų ir kūrėjų“ S. Rapolionio, M. Mažvydo,

¹¹ LBI, p. V. Toliau šiame poskyryje citatų ir atpasakojamų vietų iš „Lietuviškosios biblijos istorijos“ nuorodos pateikiamos ne išnašose, o tekste, skliausteliuose pažymint puslapį.

¹² Rėza naudojosi Ch. Hartknocho, D. Arnolto, T. Lepnerio, G. Ostermejerio, F. Pastenacio, G. Pisanskio, A. Vengerskio, K. Tečo, E. Tilio, A. Henigo, L. Gervaiso darbais, straipsnių rinkiniais „Acta borussica“ (1730—1732), „Das gelahrte Preussen“ (1722—1725).

B. Vilento, A. Jomanto darbus. Toliau teigiamai įvertintas „mūsų tautos Liuterio“ J. Bretkūno atliktas biblijos vertimas į lietuvių kalbą, aprašyti jo rankraščiai, saugojami Karaliaučiaus Karališkojoje bibliotekoje; minimi S. Vaišnoras, L. Zengštokas, nušviesta J. Rėzos veikla, pagiriamos jo pastangos, leidžiant psalmyną, remtis J. Bretkūno vertimu; užsimenant S. Chilinskį, sprendžiamas klausimas, iš kokio šaltinio jis vertęs bibliją. Rėza neteisingai spėjo, kad S. Chilinskis vertimui bus naudojęsis vadinamąja vulgata.¹³

Apibūdindamas 1701 m. pasirodžiusį Naująjį testamentą, Rėza konstatavo, kad vertėjų sumanymas pritaikyti jį ir Lietuvos, ir Rytų Prūsijos skaitytojams buvo nesėkmingas, todėl leidinys Rytų Prūsijoje nepaplito. Autorius apgailestavo, kad vertėjai nepasinaudojo J. Bretkūno rankraščiais nė kaip pagalbine priemone, tačiau pažymėjo, kad 1701 m. Naujasis testamentas turi teigiamą privalumą: jis verstas ne iš vulgatos ar M. Liuterio, o iš graikų kalbos, taigi iš vieno pagrindinių tekstų.

Toliau apžvelgiama grupė tikybinių leidinių, susijusių su karališkojo vyriausiojo pamokslininko ir generalinio superintendente (vėliau Prūsijos arkivyskupo) J. Kvantos veikla. Tai — iš M. Liuterio verstas Naujasis testamentas (1727) ir pirmieji du lietuviškosios biblijos leidimai (1735, 1755).

Lietuviškų religinių raštų gausėjimą XVIII a., tuo pačiu ir biblijos pasirodymą lietuvių kalba, Rėza siejo su

¹³ Dėl S. Chilinskio vertimo šaltinio diskutuojama iki šių dienų. Suprantama, Rėza, teskaitęs keletą S. Chilinskio versto Senojo testamento ištraukų ir doksologiją (p. 23—24, 51—52), tuo klausimu negalėjo padaryti argumentuotų išvadų. Dabar manoma, kad S. Chilinskis Senąjį testamentą vertė iš olandiško šaltinio (I. Z a w a d z k a, S. F. K o l b u s z e w s k i. Podstawa przekładu „Biblii“ Chylińskiego.— „Sprawozdanie Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk“, Nr. 3. Poznań, 1959, p. 158—159).

pietizmo pradininkų F. Špenerio ir A. Frankės „dvasia“, pasiekusia Prūsijos monarchiją (p. 31). Jo nuomone, lietuvių liaudies švietimui ir moraliniam auklėjimui ypač nusipelnė Fridrichas Vilhelmas I ir J. Kvantas (p. 32). Mat, prie Karaliaučiaus universiteto buvo įsteigtas lietuvių kalbos seminaras pastoriams Rytų Prūsijos lietuviškoms parapijoms parengti, Tilžės provincinėje mokykloje paskirtas lietuvių kalbos mokytojas. Taip pat lietuviškoji biblija, kurios parengimui vadovavo J. Kvantas, buvo leidžiama karaliaus nurodymu. Rėza nepajėgė suprasti, kad valdantieji sluoksniai, skleisdami tikybinę literatūrą, siekė siaurų klasinių tikslų, o ne pakelti lietuvių liaudies kultūrą.

Kaip tam tikras protestas prieš nesirūpinimą lietuvių liaudies kultūra skamba Rėzos priekaištas, kad lietuviškoji biblija pasirodė tik 1735 m., nors J. Bretkūnas ją buvo išvertęs jau XVI a. Dėl tokio suvėlinimo Rėza kaltino vietinę valdžią, kuri netęsusi kunigaikščio Albrechto šviečiamųjų priemonių (p. 36).

Apie Naujojo testamento (1727) ir pirmųjų biblijos leidimų vertėjų darbą Rėza buvo labai geros nuomonės. Jis pabrėžė, kad tiesiog sunku tikėtis aiškesnio, sklandesnio ir skambesnio biblijos vertimo, nors taip pat pažymėjo, jog, dirbant daugeliui asmenų, ne visos vietos vienodai gerai liko išverstos (p. 40, 42). Tačiau visiems šių leidinių vertėjams jis darė bendrą priekaištą, kad jie darbo pagrindu neėmę J. Bretkūno rankraščių (p. 39).

Studija baigiama žiniomis apie lietuviškosios biblijos platinimo draugiją ir trečiąją biblijos leidimą.

Rėzos studija nėra pirmasis tokio pobūdžio darbas lietuvių raštijos istoriografijoje. Jau anksčiau G. Ostermejeris buvo išleidęs „Lietuviškųjų giesmynų istoriją“ (1793). Abu šie darbai rodo, kad lietuvių raštijos istoriografija XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje augo, kad

ji perėjo nuo informacinio pobūdžio įžangų ir pratarmių prie kritinių studijų. Tai atspindi lietuvių raštijos mokslo formavimąsi. Toks raštijos faktų nagrinėjimas, susumavimas, apibendrinimas, kaip tai pateikta G. Ostermejerio ir Rėzos studijose, byloja apie pažangiųjų lietuvių literatūros atstovų pastangas platesniu mastu svarstyti lietuvių kultūrinio gyvenimo problemas ir perspektyvas.

G. Ostermejeris savo „Lietuviškųjų giesmynų istorijoje“ chronologine tvarka buvo apžvelgęs atskirus giesmynus, paliesdamas įvairias jų pasirodymo aplinkybes, žinias apie parengėjus. Jis plačiai nagrinėjo giesmių kalbinę išraišką, rūpinosi lietuvių literatūrine kalba, jos norminimu ir gryninimu, skatino poetus ir vertėjus tobulinti eiliavimą. Nors „Lietuviškųjų giesmynų istorijos“ pasirodymą nulėmė paties autoriaus pasiryžimas tarti paskutinį žodį ilgai trukusioje filologinėje polemikoje su K. Milkumi, bet kartu šiuo darbu siekta užpildyti lietuvių raštijos tyrinėjimo spragą, pakelti lietuvių raštijos, o tuo pačiu ir lietuvių tautos prestižą.¹⁴ G. Ostermejeris į lietuvių tautą žiūrėjo kaip į lygiateisį Prūsijos monarchijos narį, kaltino bažnytinę vyresnybę ir pastorius abejingumu lietuvių religiniams raštams. Veikiamas šviečiamojo amžiaus idėjų, jis propagavo kultūrą, pabrėžė mintį, kad švietimas turi būti prieinamas visiems žmonėms. „Lietuvis,— rašė G. Ostermejeris,— turi kūrybiškumo, kaip bet kas kitas, kad ir labiausiai apsišvietusios nacijos žmogus. Tačiau iki šiol liaudžiai trūko švietimo.“¹⁵

Šiais atžvilgiais G. Ostermejerio studija tiesiogiai veikė Rėzos „Lietuviškosios biblijos istoriją“, kurioje toliau buvo svarstomi lietuvių religinės raštijos reikalai.

¹⁴ V. V a n a g a s, min. str., p. 408 ir kt.

¹⁵ G. O s t e r m e j e r. Erste litauische Liedergeschichte, p. 79; V. V a n a g a s, min. str., p. 412.

Suprantama, nagrinėjamų objektų artimumas nepadarė abiejų veikalų analogiškais. Juos skiria pakitėjusios istorinės sąlygos, nevienodos rašymo aplinkybės. Rėzos darbe nėra poleminių įkarščių, būdingo „Lietuviškųjų giesmynų istorijai“, jame daug mažiau ir konkrečios kalbinės tekstų analizės. Rėza vertimo klausimus kėlė daugiau teoriniu požiūriu. Bet G. Ostermejerį ir Rėzą, kaip lietuvių religinės raštijos istoriografus, sieja tas pats draugiškas jausmas lietuvių liaudžiai, noras ugdyti jos kultūrą, literatūrą, literatūrinę kalbą.

Kiek plačiau apžvelgtinos kai kurios visuomeninės ir filologinės „Lietuviškosios biblijos istorijos“ tendencijos.

Veikalo paantraštėje nurodoma, kad darbas parašytas „šiaurės tautų religijos istorijos klausimu“. Rėza buvo įsitikinęs, kad lietuviškųjų biblijos vertimų apžvalga padės nušviesti tiek visuotinę krikščionybės istoriją, tiek ir lietuvių tautos istoriją. Apie Vulfilą, Mesropą ir Kirilą jis kalbėjo kaip apie įžymius savo tautų kultūros veikėjus (p. 3).¹⁶ Reikšmingais kultūriniais įvykiais Rėza laikė ir tuoj po M. Liuterio atliktus biblijos vertimus į švedų, danų, suomių kalbas (p. 4). Autoriaus supratimu, krikščionybė, tikybinių raštų plitimas nulemia kultūros vyksmą ir tautos kelią į visuotinį humanizmą (p. IV). Ta prasme „Lietuviškosios biblijos istorija“, pateikdama žinių apie dvasinę lietuvių kultūrą, papildanti ir Lietuvos istorikų M. Strijkovskio, A. Kojalavičiaus, A. Gvagnio, A. Šlecerio veikalus, o taip pat paties Rėzos akade-

¹⁶ Vulfila (apie 311 — apie 383) — rytinių gotų politikos ir bažnyčios veikėjas; sudaręs abėcėlę, išvertė į gotų kalbą didžiąją dalį biblijos. Mesropas (361—440) — armėnų abėcėlės kūrėjas, biblijos vertėjas į armėnų kalbą. Konstantinas-Kirilus (827—869) — slavų abėcėlės sudarytojas, tikybinės literatūros slavų tarpe skleidėjas.

minį rašinį „Apie pirmuosius krikščionybės žingsnius lietuvių tarpe“ (p. IV—V).

Pripažįstant pirmųjų tautinėmis kalbomis parašytų religinių raštų vertę ir Rėzos studijos tam tikrą indėlį į Lietuvos historiografiją, reikia atmesti perdėtą krikščionybės liaupsinimą „Lietuviškosios biblijos istorijos“ pradžioje.

Rėza lietuvių tautos kultūros istoriją dalijo į du griežtai priešpastatomus laikotarpius: į pagoniškuosius laikus, tūkstantmečių ažuolų ir žalių pievų gadynę, ir į krikščioniškuosius laikus, tariamai atnešusius lietuvių tautai kultūrą ir civilizaciją, „moralinį ir pilietinį atgimimą“ (p. 2). Nors ir nereikšdamas antipatijos pagonybei, jis iškreiptai apibūdino kryžiuočių ordino ekspansiją XIII a. į prūsų kraštą, kone visiškai nutylėdamas agresyvų jos pobūdį. Šiuo atžvilgiu Rėza pernelyg nuolaidžiavo tikybininkams, nepaisydamas nei istorinės tiesos, nei naujųjų kultūros vertinimo idėjų. Jeigu Rėzos literatūrinėse ir tautosakinėse pažiūrose aiškiai jaučiamas švietėjiškasis tautinės kultūros traktavimas, iškeliant joje liaudies vaidmenį, tai šį kartą jis dogmatiškai perkėlė lietuvių tautinės kultūros svorio centrą ne į liaudį, o į bažnyčią. O juk Rėzos aukštinamas J. Herderis kaip tik skelbė, kad kolonizatoriai ir misionieriai sutrypia tautines kultūras, pavergia tautas, kad kryžiuočių ordinas išžudė ir sunaikino prūsus.

Kryžiuočių ordino agresijos, bemaž kaip draugiškos kultūrinės misijos, apibūdinimas nėra pastovi Rėzos nuomonė apie šį sunkų Pabaltijo tautų istorijos periodą. Kitais atvejais, pavyzdžiui, lyrikoje, Rėza sugebėjo teutonų agresiją pasmerkti. Tačiau, bendrai imant, jo pažiūra į vokiškųjų agresorių santykius su prūsų ir lietuvių tautomis bei į lietuvių liaudies padėtį Prūsijos monarchijoje buvo prieštaringa, svyruojanti.

Rėzos studijoje nemaža vietos užima lietuvių literatūrinės kalbos klausimai. Netenka abejoti, kad šiuo atžvilgiu darbas teigiamai prisidėjo prie kritinės minties lietuvių filologijoje augimo.

„Lietuviškosios biblijos istorijoje“, pasirėmus pavyzdžiais, apibūdinama paskirų leidinių kalbinė išraiška, padaryti lietuvių literatūrinės kalbos (prozos) vystymosi XVI—XVIII a. apmatai. Argumentuotai iškeltas J. Bretkūnas, trumpai įvertinti B. Vilentas, S. Vaišnoras, J. Rėza, S. Chilinskis, 1701 m. ir 1727 m. Naujojo testamento, 1735 m. ir 1755 m. biblijos leidimai, smerkiami tokie žalingi lietuviškųjų raštų kalbai reiškiniai, kaip jos užtersimas germanizmais (Rytų Prūsijoje) ir polonizmais (Lietuvoje). Rėza pažymėjo žodynų ir gramatikų reikšmę lietuvių literatūrinės kalbos sunorminimui, kuris, jo nuomone, įvyko XVIII a. viduryje. Be abejo, čia Rėza turėjo galvoje Pil. ir Pov. Ruigių kalbinius darbus. Lietuvių literatūrinėje kalboje Rėza išskyrė du „dialektus“: slaviską-lietuvišką, arba žemaitišką-lietuvišką (Lietuvoje), ir gotišką-lietuvišką (Rytų Prūsijoje) (p. 26—27). Kadangi dialekte, „kuris vartojamas apie Kėdainius, Kauną ir Vilnių“, esą daug polonizmų, tai „grynąja“, „tikrąja“ lietuvių kalba Rėza buvo linkęs laikyti Rytų Prūsijoje leidžiamų knygų kalbą. Šis pernelyg schematiškas skirtumas neatitinka dabartinių mokslo reikalavimų, bet iš dalies atspindi lietuvių literatūrinės kalbos padėtį XVIII a. ir XIX a. pradžioje.

Rėza pirmasis plačiai iškėlė J. Bretkūno nuopelnus lietuvių literatūrinei kalbai. Redaguodamas trečiojo biblijos leidimo tekstą, Rėza jį lygino su J. Bretkūno rankraščiais: „Vertingas J a n a u s B r e t k ū s rankraštis <...> taisytinose vietose buvo pasitelkiamas į pagalbą ir tokiu būdu padėjo sėkmingai praturtinti lietuvių kalbą. Bretkės vertimas bent labai palengvino <...> pa-

keisti gausius germanizmus, kurių vietoje mūsų kalba turi pakankamai savų posakių, tikrai lietuviškais žodžiais" (p. 56). Réza nuolat prikišo biblijos vertėjams, kad jie, išskyrus J. Rézą, nesinaudojo jau gatavu J. Bretkūno tekstu, kurį būtų užtekę suredaguoti, pašalinant iš jo archaizmus (p. 39). J. Bretkūno vertimą Réza laikė „daugeliu atvejų“ pranašesniu už 1735 m. biblijos vertimą (p. 10), kurį, kaip minėta, jis taip pat gyrė.

Teigiamai vertindamas J. Bretkūno vertimą, Réza apibendrina ir suformulavo J. Bretkūno „pagirtinas ypatybes ir privalumus“, kurie teisingai apibūdina patį J. Bretkūną ir deklaruoja pažangius uždavinius, principus lietuvių literatūrinei kalbai. Réza išskėlė tris J. Bretkūno vertimo ir stiliaus sektinas ypatybes (p. 10—13): 1. *Pavyzdinga ištikimybė ir atitikimas orientalistiniam originalui*. J. Bretkūnas rūpestingai ir sąžiningai perdavė kiekvieną vaizdą, kiekvieną orientalinį posakį, nenutrindamas originalo spalvų. Tačiau jis netapo vergišku originalo sekėju. Nepažeisdamas ištikimybės originalui, vertėjas leido pasireikšti lietuvių kalbos dvasiai. 2. *Lietuviškosios išraiškos grynumas*. J. Bretkūnas pagirtinas už tai, kad išvengė germanizmų, kurie nuo XVIII a. įsiveržę į „mūsų kalbą“ ir kurių gausu spausdintame biblijos tekste. Negalima paneigti, kad, kolonistams atvykus į Lietuvos provinciją, kalba neteko ankstesniojo grynumo, ypač Įsruties, Gumbinės ir Tilžės apylinkėse, kur kolonistų įsikūrė daugiausia. Čia liaudis buvo germanizuota ne tik statysenoje, nešiosenoje, gyvensenoje, bet ir kalboje atsirado žymi dalis vokiškų žodžių, žodžių formų, frazeologizmų. Kitoje Lietuvos provincijos dalyje, kur kolonizacijos nebuvo arba ji liko nežymi, būtent srityse išilgai Kuršių marių pagal Giliją, Rusnę, Miniją iki Žemaičių sienos, lietuvių kalba yra daug grynesnė ir mažiau užteršta. Todėl ten daugelio germaniz-

mų ir vokiškų pasakymų liaudis nesupranta. 3. *Glaustumas ir aiškumas* taip pat sektinos J. Bretkūno vertimo ypatybės. Niekur jis nesigriebė aprašymo — įprastinės vertėjų priemonės, jeigu jie neranda atitikmens. Jis dirbo tol, kol iš pačios kalbos atsargų sukūrė žodį, išreiškiantį originalą. Todėl iš J. Bretkūno rankraščių gali būti žymiai papildytas lietuviškas žodynas.

Šios mintys apie J. Bretkūno vertimų kalbinę išraišką ir bendruosius bruožus yra išvalgios ir teisingos. Vėliau daugelis lietuvių kalbininkų naudojosi J. Bretkūno raštais.

Rėza atkakliai kovojo prieš germanizmų skverbimąsi į lietuviškųjų raštų kalbą. Kiekviename lietuviškame tekste, patekusiame ant jo stalo, buvo mažinamas germanizmų skaičius. Germanizmus jis smerkė ne tik kalbėdamas apie J. Bretkūną, bet ir kitose „Lietuviškosios biblijos istorijos“ vietose. Rėza kritikavo savo bendrapavardį J. Rėzą, kad jo kalboje yra daug germanizmų, kurie galėjo būti suprantami lietuviškojoje Karaliaučiaus parapijoje, bet nežinomi „anapus Nemuno“ (p. 21). Už germanizmus leksikoje ir germanizuotus pasakymus gavo priekaištų ir 1735 m. biblijos vertėjai, kuriuos kaip tik tuo atžvilgiu neigiamai paveikusi vokiškojo originalo (M. Liuterio) sugestija (p. 42).

Plačiau Rėzos nusistatymas prieš germanizmų sklidimą lietuviškuosiuose raštuose bus paliestas apžvelgiant „Filologines-kritines pastabas“, kur yra nemaža tos rūšies redagavimo pavyzdžių.

Rėza kritikavo S. Vaišnorą už nesaikingą helenizmų bei lotynizmų vartojimą (p. 16). Tokį priekaištą jis padarė ir J. Bretkūnui (p. 12).

„Lietuviškosios biblijos istorijoje“ šalia filologinių klausimų pasigirsta energingas Rėzos protestas prieš lietuvių liaudies vokietinimą. Kaip minėta, 1809 m. Rėza

stojo ginti lietuviškojo seminaro, kurį ketino uždaryti Karaliaučiaus universiteto kuratorius. Tada Rėza stipriais argumentais apie seminaro naudą lietuvių kultūrai pasiekė pergalę prieš kuratorių, ir karaliaus valdžia seminarą paliko veikti. Šio Rėzos susidūrimo su germanizatoriais atgarsiai, be abejo, ypač ryškūs vienoje „Lietuviškosios biblijos istorijos“ išnašoje, kur išdėstyta jo pažangi lietuvių kultūros būklės Rytų Prūsijoje pagerinimo programa.

Reikia norėti,— rašė Rėza,— kad mūsų giliai gerbiama krašto valdžia, kuri tiek daug nusipelnė švietimui nelaimingiausiu Prūsijos valstybei laikotarpiu¹⁷, taip pat kilniai susirūpintų didžiausia lietuvių tautos brangenybe, jos kalba, mokyklose Lietuvoje! Tautos aukštesnis lavinimas ir dvasinis kilninimas gali būti įgyvendinti tik gimtąja kalba, nes ji yra tartum vartai, pro kuriuos visos didžios ir vaisingos idėjos pasiekia tautos sielą. Tvirtinimas, kurį mes skaitėme viešojoje spaudoje (*Jenaische Literaturzeitung*, *Intelligenzblätter*, Nr. 59, 1814 m. lapkričio mėnuo), kad patartina ir esąs laikas išstumti lietuvių kalbą, rodo menką žmogaus psichologijos pažinimą. Tai reikštų uždaryti duris visoms vertingoms žinioms ir užmušti tautos charakterį, jeigu jos nesulaužomą nuosavybę (kurią jai davė dievas), jos kalbą, būtų norima išplėsti. Ar iš tikrųjų būtų įmanoma išnaikinti kokiomis nors priemonėmis kalbą, kurią šiandien vartoja milijonas žmonių? Juk Napoleono tironija to nepajėgė padaryti vokiečių tautai. Ir kaip būtų buvę skaudu kilniesiems vokiečiams, jei būtų reikėję brangųjį savo tėvų palikimą, savo tvirtą ir didvyrišką kalbą, pakeisti lepia ir puošėviška prancūzų kalba. Pati mintis yra tokia žema ir taip neverta humaniškai išauklėto žmogaus, kad visiškai nenusipelno tolesnio atremimo. Jei kalbėsime apie lietuvių kalbos seminarą Karaliaučiuje, tai jis yra įstaiga, iš kurios išėjo tokie puikūs vyrai, kaip *Donalicijus*, *Ruigys*, *Milkus* ir kt., kurie buvo savo tautos pažiba, ir todėl kaip taurus protėvių palikimas nusipelno būti išsaugotas savo paskirčiai. Tačiau jis privalo būti tolesnio lavinimosi vieta tokiems asmenims, kurie jau turi tvirtus lietuvių kalbos pagrindus, o ne užsiiminėti laiko gaišinimu, mokantis pirmųjų gramatikos elementų (kaip prisieina daryti dabar, trūkstant parengtų klausytojų). Betgi niekada nebus patei-

¹⁷ T. y. 1807—1812 m., kai Prancūzija okupavo Prūsiją; tada čia vykdomos reformos palietė ir švietimą.

sintas pirminis lietuvių kalbos seminaro Karaliaučiuje tikslas, jeigu lietuvių kalba nebus Lietuvoje — Tilžėje, Gumbinėje, Įsrutyje ir kitose vietose — įvesta į gimnazijas ir mokyklas kaip dėstomas dalykas greta kitų mokslų ir ypač jeigu nebus atsižvelgta į lietuvių kalbos mokėjimą per universitetinius ir tarnybinius egzaminus. Šis klausimas yra pirmajai svarbos. Juk gali ir turi taip atsitikti, kad nebebus kalbą mokančių asmenų mokykloms ir bažnyčioms, ir kraštas dėl mokytojų stokos paskęs buvusioje barbarybėje. Iš svetimtaučių, kurie nemylė liaudies kalbos ir nuo kurių nusigrėžia tautos širdis, maža ko tegalima tikėtis dvasiniam liaudies auklėjimui. Krašto istorija rodo, kad visa, kas iki šiol padaryta tikram lietuvių dvasiniam lavinimui ir jų literatūrai, yra nuveikta to krašto žmonių — *Mažvydo, Vileto, Bretkės, Donelaičio, Milkaus* ir kitų. Todėl kiekvienas kilnus žmogus privalo norėti, kad nemirtingųjų globėjų institucijos (Fridrichas Vilhelmas I įsteigė lietuvių mokytojų vietą Tilžėje) ir geradarė palikimas (nemokamas trimetis maitinimas buvo suteiktas lietuvių kalbos seminaro klausytojams 1735 m.) vėl būtų, kur galima, atkurti lietuvių kalbos studijavimo naudai. Patys lietuvių pastoriai ir dvasininkai pasielgtų naudingai, jeigu savo sūnų ir giminaičių, neturinčių jokio supratimo apie lietuvių kalbą, nebesiūstų, kaip kad daro dabar, į universitetą, manydami, kad seminaro vadovai, lyg burtininkai mostelėjus, gali padaryti tvirtais kalbos specialistais asmenis, kurie dar nesugeba nė paskaityti. Albrechto ir Fridricho Vilhelmo — garbingųjų kunigaikščių, kurie linkėjo mūsų tautai gera, — šešėlių aki-vaizdoje liudiju, kad vien tyra meilė tėvynės kilnimui sukėlė šiuos norus mano sieloje (p. 37—39).

Šioje Rėzos programoje, nepaisant jos ribotumų (tariamai nusipelnusių lietuvių tautai monarchų aukštini-
mas, pabrėžtas lojalumas valdžiai ir kt.), yra reikšmin-
gų, racionalių minčių: griežtai pasmerkta germanizacija,
drąsiai reikalaujant pagerinti sužlugdytą lietuvių švie-
timą, įvesti lietuvių kalbos mokymą į gimnazijas ir pa-
kelti jo lygį universitete. Tai esmingai papildo „Lietu-
viškosios biblijos istorijos“ idėjinį turinį ir parodo, kaip
sąmoningai ir plačiai Rėza dirbo lituanistinį darbą. Šie
Rėzos žodžiai aiškiai demaskuoja Prūsijos valdančiųjų
sluoksnių priešišumą lietuvių liaudžiai ir kultūrai, pa-
rodo griežtą visuomeninį to meto kontrastą tarp Prūsi-

jos valdžios politikos ir tų lietuvių kultūros bei literatūros raidos tendencijų, kurioms atstovavo Rėza. Reakcingieji valdantieji sluoksniai į Rėzos iškeltą lietuvių švietimo reformą nereagavo.¹⁸

Rytų Prūsijos lietuvių kultūrinio gyvenimo sąlygomis Rėzos reikalavimus reikia laikyti radikaliais. Jiems nepritarė netgi kai kurie lietuvių atžvilgiu gana palankiai nusiteikę Rytų Prūsijos šviesuomenės atstovai. Tai pasakytina, pavyzdžiui, apie valtarkiemiečio J. Jordano žentą Nybūdžių kleboną A. Krauzę. Savo knygoje „Lietuva ir jos gyventojai“ (1834) A. Krauzė teigiamai rašė apie lietuvių liaudį, jos dvasinę kultūrą, netgi pripažino, kad ateityje, galimas daiktas, lietuvių tauta įgis valstybingumą. Tačiau Rėzos priešinimąsi vokietinimui A. Krauzė įvertino kaip rutinieriškumą, neatitinkantį Prūsijos valstybinių interesų.¹⁹

„Lietuviškosios biblijos istorijoje“ atgaivinamos pažangios tradicijos, išryškėjusios lietuvių literatūriniame gyvenime ankstesniuojų laikotarpiu. Susirūpinimą lietuviškųjų raštų kalbine išraiška, vertimų į lietuvių kalbą principais, kaip pažangią tradiciją, Rėza paveldėjo iš D. Kleino, M. Merlino, J. Šulco, Pil. Ruigio, G. Ostermerio, K. Milkaus. Šie ir kiti lietuvių literatūrinio gyve-

¹⁸ Pažymėtina, kad kitų tautų vokietinimo klausimas buvo opus ne tik Rytų Prūsijoje, ir Rėzos „Lietuviškos biblijos istorijoje“ pareikštas lietuvių vokietinimo pasmerkimas nuskambėjo gana plačiai. Jis buvo žinomas K. Watsonui, kuris priešinosi latvių vokietinimui. Tuo tikslu K. Watsonas pranešime, darytame Kuršzėmės literatūros ir meno draugijos posėdyje 1818 m. pabaigoje, citavo V. De Vetės parašytą Rėzos „Lietuviškosios biblijos istorijos“ ir „Filologinių-kritinių pastabų“ recenziją („Jenaische allgemeine Literaturzeitung“, 1818, Nr. 58), kurioje nepritariama lietuvių vokietinimui (K. Watson. Über den lettischen Völkerstamm, was für Völker zu demselben gehörten, und welche Länder dieselben bewohnten. Gelesen in der Sitzung vom 4-ten December 1818.—„Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst“, II, Mitau, 1822, p. 267).

¹⁹ A. Krause. Litauen und dessen Bewohner, p. 107, 143.

nimo atstovai literatūrinės kalbos pagrindu laikė liaudies šnekamąją kalbą, vartoseną, išskirtinai pabrėždami kalbinę tautosakos reikšmę. Leksiką, gramatiką, rašybą normindami, jie leido žodynus ir gramatikas, kovojo su dideliu lietuviškųjų raštų kalbos priešu — germanizmais. Visus šiuos principus Rėza buvo įsisavinęs, jiems pritarė, todėl jie daugiau ar mažiau atsispindi ir „Lietuviškosios biblijos istorijoje“. Ypač teigiamai filologiniu atžvilgiu Rėzą veikė G. Ostermejerio „Lietuviškųjų giesmynų istorija“ ir G. Ostermejerio bei K. Milkaus gramatikų priedai — lietuvių poetikos taisyklių pradmenys. Ta prasme „Lietuviškosios biblijos istorijos“ filologinė pusė yra organiškai suaugusi su ankstesniuoju lietuvių literatūros laikotarpiu. Tokie literatūrinės kalbos ugdymo principai buvo aktualūs, pažangūs ir XIX a. pradžioje.

Šalia to „Lietuviškosios biblijos istorijoje“ keliamas svarbus naujas uždavinys lietuvių filologijai. Rėza atkreipė dėmesį į J. Bretkūno raštų, kaip labai vertingų ir autoritetingų šaltinių, reikšmę naujųjų laikų literatūrinei kalbai praturtinti, ypač žodynui papildyti. Tiesa, Rytų Prūsijoje ir anksčiau būdavo nurodomi pavyzdžiai senieji autoriai. G. Ostermejeris „Lietuviškųjų giesmynų istorijoje“ itin teigiamai vertino M. Mažvydo, J. Bretkūno, D. Kleino darbų kalbą.²⁰ Taip pat „Naujojoje lietuvių kalbos gramatikoje“ jis teigė: „Palyginkime tikrai senuosius raštus su mūsų šiandieniniais, pamatysime, kad anų išraiška daug grynesnė negu naujųjų. Taip yra dėl to, jog mūsų tėvai į kalbos taisykles kreipė daugiau dėmesio, negu mes.“²¹ Tačiau Rėza daug įsakmiau pabrėžė J. Bretkūno nuopelnus, į jo palikimą žiūrėdamas kaip į svarbų lietuvių kalbos paminklą.

²⁰ Plačiau žr. V. Vanagas, *min. str.*, p. 418—420.

²¹ G. Ostermeyer, *Neue litauische Grammatik*, p. XXI.

Rėzos atsigrėžimas į XVI a., ieškant jame naujų versmių literatūrinei kalbai ugdyti, sutampa su tokio pat pobūdžio reiškiniu Lietuvoje. Čia XIX a. pradžioje, sparčiai kylant lietuvių literatūriniam gyvenimui, atkreipiamas dėmesys, siekiant tų pačių tikslų, į M. Daukšą, K. Širvydą. „Lietuviškosios biblijos istorija“ palyginti gerai buvo žinoma Lietuvoje, ir J. Bretkūno kalbinių nuopelnų iškėlimas atitiko tokią pat čionykštę pažiūrą į M. Daukšą, K. Širvydą ir į kai kuriuos kitus senuosius raštus. Todėl reikia manyti, kad šiuo atžvilgiu Rėza naudingai pasitarnavo čionykščiams literatams.

Taip pat naujas ir aktualus Lietuvai buvo Rėzos reikalavimas įteisinti lietuvių kalbą švietimo sistemoje. Rytų Prūsijoje dar veikė lietuvių kalbos seminaras Karaliaučiaus universitete, o tuo tarpu Lietuvoje gimtoji kalba iš bet kokios aukštesnės mokyklos jau liko išstumta. Pažangiuosius lietuvių literatūros atstovus tai vertė susirūpinti. Vilniaus universiteto adjunktas ir bibliotekininko G. Grodeko padėjėjas K. Kontrimas 1822 m. įteikė kuratoriui memorialą įsteigti šioje aukštojoje mokykloje lietuvių kalbos katedrą.²² Memoriale nurodyta, kad lietuvių kalbos mokoma Karaliaučiaus universitete. K. Kontrimui turėjo būti žinoma „Lietuviškosios biblijos istorija“, esanti Vilniaus universiteto bibliotekoje. Rėzos protestas prieš lietuvių kalbos ignoravimą Rytų Prūsijoje negalėjo likti K. Kontrimo nepastebėtas.

Vadinasi, Rėza skatino ugdyti lietuvių literatūrinę kalbą, reikalavo pagerinti švietimą, prieštaravo pastangoms vokietinti Rytų Prūsijos lietuvius. Šiomis mintimis, o taip pat bibliografiniais ir kitais faktiniais duomenimis „Lietuviškosios biblijos istorija“ prisidėjo prie ano meto lietuvių visuomeninio bei literatūrinio gyvenimo pažan-

²² S. P i g ó n. Z dawnego Wilna. Wilno, 1929, p. 23 t. t.

gos, nors autorių ir ribojo nagrinėjamas religinis objektas, taikstymasis su valdančiais sluoksniais.

„Lietuviškosios biblijos istoriją“, esančią Vilniaus universiteto bibliotekoje, 1824 m. pradžioje skaitė Kaj. Nezabitauskis.²³ Manoma, kad jis šia knyga naudojosi, sudarydamas lietuvišką bibliografiją.²⁴ P. Kepenui „Lietuviškosios biblijos istorija“ taip pat buvo vienas svarbiausių šaltinių rašant studiją „Apie lietuvių tautų kilmę, kalbą ir literatūrą“. Remdamasis Rėza, jis informavo skaitytojus apie dvi lietuviškų raštų kalbos šakas (slaviškąją-lietuviškąją ir gotiškąją-lietuviškąją), apie lietuvių kalbos užteršimą germanizmais dėl kolonizacijos, atpasakojo Rėzos reikalavimą sutvarkyti lietuvių kalbos mokymą Karaliaučiaus universitete ir didesnėse mokyklose.²⁵ P. Kepeno studija netrukus buvo išversta į lenkų ir vokiečių kalbas²⁶, vadinasi, Rėzos pažangesnės mintys pasklido gana plačiai.

2. „FILOLOGINĖS-KRITINĖS PASTABOS“

„Filologinės-kritinės pastabos“ (I d.—1816, II d.—1824), skirtos „pastoriams, precentoriams, aukštesniųjų mokyklų mokytojams“, yra Rėzos argumentuotas pasiaiškinimas dėl pakeitimų, kurie buvo įnešti į jo redaguotų biblijos leidimų tekstus.²⁷ Galimas daiktas, kad

²³ VVU MB RS, f. 2 — KC 491, p. 85.

²⁴ V. Ž u k a s. K. Nezabitauskis — lietuvių bibliografijos pradininkas.— Vilniaus valst. V. Kapsuko v. un-to mokslo darbai, XVIII (istorijos-filologijos mokslų serija, IV), V., 1958, p. 187.

²⁵ П. К е п п е н. О происхождении, языке и литературе литовских народов, p. 31—32, 79—80, 87.

²⁶ Tai minėtasis L. Rogalskio vertimas: „Dziennik Wileński“ (Historia i literatura), V, 1828, ir P. Šreterio vertimas, paskelbtas Latvių literatūros draugijos leidinyje „Magazin, herausgegeben von der Lettisch-literarischen Gesellschaft“, I, Mitau, 1829.

²⁷ LBI, p. VI—VIII; FKP, II, Pratarmė. Toliau šiame poskyryje citatų ir atpasakojamų vietų iš „Filologinių-kritinių pastabų“ nuorodos pateikiamos ne išnašose, o tekste, skliausteliuose pažymint veikalą dalį ir puslapį.

Rėza buvo įsidėmėjęs karčią G. Ostermejerio pamoką, kai jo parengtas giesmynas dėl redagavimo naujovių gausumo sukėlė daugelio pastorių priešišką reakciją. Rėza buvo pasiryžęs motyvuoti kiekvieną svarbesnį redagavimą, kiekvieną pirmųjų biblijos leidimų teksto pakeitimą, kadangi priešingu atveju nusimaną teologijoje žmonės teisėtai būtų galėję paklausti: „Kas tau liepė čia taip daryti?“²⁸

Teksto pakeitimai yra dviejų rūšių: kalbinis redagavimas ir ankstesnės prasmės, turinio revidavimas. Prieš apžvelgiant „Filologinėse-kritinėse pastabose“ suregistruotus kalbinius pakeitimus, išryškinančius Rėzos poziciją lietuvių literatūrinės kalbos raidoje, papildančius tuo atžvilgiu „Lietuviškosios biblijos istoriją“, reikia tarti keletą žodžių apie jo atlikto biblijos teksto revidavimo pobūdį.

Vokietijoje šviečiamasis laikotarpis nepajėgė subrandinti ateistinės minties. Tačiau ir ten įvyko šviečiamojo pobūdžio poslinkių religinėje ideologijoje. Vienas tokių reiškinių buvo vadinamoji neologija, kurios atstovai biblijos tekstą stengėsi aiškinti istoriškai ir filologiškai. Neologai pripažino „apreiškimą“, bet tuo pat metu norėjo suteikti visai biblijai racionalų traktavimą.²⁹ „Pirmoji priemonė čia buvo kalbos mokslų pažanga, įgalinusi tyrinėti ir lyginti biblijos tekstus filologiniu požiūriu, pasekti rankraščių variantus ir vertimus, pažinti įvairias orientales tikybas. Nuo kalbos dalykų buvo pereita prie istorinės, geografinės, gamtos mokslų, astronominės, medicininės, teisinės medžiagos, kuria remiantis buvo interpretuojamas biblijos tekstas.“³⁰ Neologijos istorinė reikšmė prieštaringa. Ji buvo palanki reli-

²⁸ LBI, p. VII.

²⁹ Aufklärung, p. 44—45.

³⁰ T. p., p. 49.

ginei ideologijai, nes protą pajungė tikybai. Iš kitos pusių, neologijoje slypėjo pavojus tikybininkams: sukauptus mokslinę medžiagą apie bibliją, terekėjo tik nuimti nuo jos „apreiškimo“, „šventumo“ nimbą, ir ji tuoj pat galėjo tapti nieku daugiau, kaip tik įžymiu orientalistikos kūriniu. Garsiausi vokiečių neologai buvo J. Ernestis, J. Michaelis, J. Zemleris.

Pirmieji lietuviškieji biblijos vertimai naujųjų tyrinėjimų šviesoje pasirodė esą daugelyje vietų klaidingi, koreguotini (II, Pratarė). Rėza šio darbo ėmėsi su dideliu įkarščiu. Reviduodamas jis naudojosi daugiau kaip 150 autorių ir veikalų, pradedant seniausiais ir baigiant naujausiais. Savo filologiniams išvedžiojimams Rėza gausiai citavo tekstus hebrajų, arabų, sirų, graikų, lotynų kalbomis, rėmėsi istorijos, archeologijos, etnografijos, geografijos, žemdirbystės, botanikos, muzikos, poezijos veikalais, naudojosi senovės tikybų tyrinėjimais, kelionių aprašymais, žemėlapiais. Žymią vietą Rėzos komentaruose užima keli J. Michaelio darbai, remiamasi taip pat J. Ernestiu. Šen ten galima užtikti įsidėmėtinų vardų. Tai — vokiečių šviečiamojo laikotarpio filosofas, G. Lesingo draugas M. Mendelsonas (Rėza naudojosi M. Mendelsono vertimu iš biblijos), įžymus XVIII a. keliautojas ir gamtininkas J. Forsteris, botanikas K. Linejus, persų XIV a. lyrikas, tadžikų literatūros klasikas Hafizas, Vergilijus, Plinijus Vyresnysis, Platonas ir kt.

Gausioje pagalbinių šaltinių medžiagoje išsiskiria detalė, reikšminga Rėzos estetinėms pažiūroms atsekti. Pasirodo, jis naudojosi J. Herderio veikalu „Apie hebrajų poezijos dvasią“ (1782—1783, dvi dalys) ir garsiuoju F. Volfo „Įvadu į Homerą“ („Prolegomena ad Homerum“, 1795). J. Herderio idėjų poveikis atsispindi tose Rėzos pastabose, kur jis prasitaria kai kurias biblijos

vietas laiką senąja žydų liaudies kūryba (I, p. 2, 18—19 ir kt.). F. Volfas pirmasis griežtai moksliniu pagrindu iškėlė „Homero klausimą“. Jis mėgino argumentuotai pagrįsti J. Herderio ir kitų mąstytojų pareikštą nuomonę, kad Homeras buvęs liaudies poetas, improvizatorius, kurio dainos paskui buvo užrašytos iš vėlesnių dainių lūpų.³¹ Rėza, atrodo, buvo priėmus šią J. Herderio ir F. Volfo koncepciją. Pastebėjęs, kad istoriografo sąvoka turinti būti verčiama į lietuvių kalbą „nusidawimū raszytojis“, jis priduria: „Kol dar nebuvo rašto, paprastai dainiai perduodavo su dideliu tikslumu tautos žygius ateities kartoms. Plg.: Volfas, „Prolegomena į Homerą“, p. 109 tt.“ (II, p. 32). Tokios Rėzos mintys dar kartą patvirtina, kad jo literatūrinės ir tautosakinės pažiūros stipriai buvo veikiamos herderiškosios estetinės krypties.

Kritiniuose revidavimuose vyrauja sausas medžiagos dėstymas, paslepiąs nuo skaitytojo patį autorių. Mat, Rėza mėgo filologinę analizę,— ji kartais atskleisdavo tikroviškų anų laikų gyvenimo detalių. Pavyzdžiui, ankstesnių vertėjų vienoje biblijos vietoje buvo paminėti „lawónai“ pirklio turtų sąrašė. Rėza šį žodį taip revidavo: „Tačiau kaip tarp tų išgirtųjų prabangos dalykų atsiranda ir lavonai, negalima įsivaizduoti. Tuo tarpu neteisingai išversta, nes „somata“ (kūnai) čia turi būti suprantami kaip vergai; iš tikrųjų jie buvo anais laikais prekybos ir prabangos dalykas. Žodžius „soma“ arba „corpus“ vartoja vergo prasme tiek graikų, tiek lotynų prozaikai“ (I, p. 77).

Vis dėlto retkarčiais pro foliantų šūsnį pasirodo ir gyvas žmogus. Taisydamas prasmės atžvilgiu frazę, kurioje aprašoma, kaip dievo išrinktasis karalius Dovydas

³¹ I. M. T r o n s k i s. Antikinės literatūros istorija. V., 1951, p. 42.

nugalėtus savo priešininkus ne tik kirviais kapojo, piūk-lais piaustė, plytinėse degino, bet ir žudė kūlimo maši-nomis, Rėza pastebėjo: „Atrodo, kad belaisvių mėtymas po kuliamosiomis tada buvo įprastas karuose ir naudo-jamas priešų taip pat prieš izraelitus. Kas mano, kad tai per žiauru, teneužmiršta, jog ne mažiau baisingos yra krikščioniškosios inkvizitorių tortūros arba šiandieninės patrankos“ (II, p. 32). Reviduodamas moterų nešioseną ir papuošalus atspindinčias teksto vietas, kurios „lei-džia mesti gilų žvilgsnį į anų laikų hebrajų namų gy-venimą ir prabangą“, Rėza turėjo pakeisti ankstesniųjų vertėjų „sznurelus“ į „jôstas“. Ta proga jis pareiškė to-kią nuomonę: „Rytai taip vaikėsi prabangos, kad persų moterys, kaip sako Platonas „Alkibiade“, dažnai išei-vo-davo visos provincijos pajamas vienut vienutelei juostai“ (II, p. 67).

Kai kuriose „Filologinių-kritinių pastabų“ vietose, apsistojęs prie buities, etnografijos detalių, Rėza su pa-sitenkinimu atsideda orientalistikai. Šie aiškinimai iš-oriniu atžvilgiu šiek tiek panašūs į jo paaiškinimus prie K. Donelaičio „Metų“ ir „Dainų“.

Rėzos požiūris į lietuvių literatūrinę kalbą „Filolo-gines-kritines pastabas“ susieja vidiniu ryšiu su lietu-vių literatūriniu gyvenimu. Čia jis teoriškai papildė ir gausiais pavyzdžiais iliustruoja tuos pačius lietuvių li-teratūrinės kalbos ugdymo principus, kuriuos kėlė „Lie-tuviškosios biblijos istorijoje“, būtent,— išraiškos gry-numas, atsisakant barbarizmų, taisyklingumas, aišku-mas, vaizdingumas. Lietuviškajam tekstui redaguoti Rė-za visų pirma naudojosi J. Bretkūno biblijos vertimo rankraščiu (Rėza jį mėgo vadinti „Codex Bretkianus“), paskui M. Mažvydo katekizmu ir prūsiškuoju 1561 m. katekizmu (bene tik po vieną kartą mini), Naujaisiais testamentais, išleistais 1701 m. Karaliaučiuje ir 1816 m.

Vilniuje, latvišku Naujuoju testamentu, išleistu 1816 m. Jelgavoje (Mintaujoje). Vienoje redakcinėje pastaboje paminėti K. Donelaičio „Metai“ (II, p. 74). Be abejo, Rėza turėjo po ranka ir K. Milkaus žodyną, G. Ostermejerio bei K. Milkaus gramatikas.

Redaguodami ir reviduodami tekstą, Rėza ir jo pagalbininkai dirbo kruopščiai. Jie pašalino labai daug prasmės, kalbos, korektūros klaidų, kartu suprasdami, kad daug kas dar liko taisytina.³² Kai kur sakiniai taip pasikeitė, jog nebegalima buvo jų ir atpažinti. Pavyzdžiui, sakinys „Dukteres waikszczódamos walda karalystę“ virto sakiniu „Jo szakos gražey issiskēczia (arba issiplatina) per murą“ (II, p. 5—7).

Ryškiausias kalbinio redagavimo ypatybės buvo germanizmų ir kitų svetimybų šalinimas bei sąmoningos pastangos remtis šnekamosios kalbos vartoseną. Štai keletas kalbinio taisymo pavyzdžių, paimtų kartu su Rėzos paaškinimais:

szléktók — papjáuk. „Pavartotas germanizmas. Lietuvių kalba yra tokia turtinga kasdienio gyvenimo žodžių ir tokia lanksti net aukštesniems, moksliniams pasakymams, kad jai nėra reikalo ieškoti žodžių svetimose kalbose, ji gali pati savaime neribotai turtėti“ (I, p. 4).

skribele — raszytojís. „Kur lietuvių kalboje yra savas ir suprantamas žodis techniniam terminui, būtų netikslu jo ieškoti svetimose kalbose“ (I, p. 20—21).

krygininkus — karáuninkus. „Mūsų Bretkė turi grynai lietuvišką žodį“ (I, p. 45—46).

ant waktós budami — ant sargós pastatyti. „Vokiškas pasakymas, kurį supranta tik puslietuviai prie vokiečių pasienio, keistinas tikrai lietuvišku posakiu“ (I, p. 51).

gilloj’ — pridéra arba garbinnamas, laikomas. „Žodis „gilloti“ vargu būtų suprantamas Lietuvos gilumoje, o ypač Žemaitijoje ar prie Latvijos sienos. Ir kam vartoti vokišką žodį, jeigu mes galime pasakyti daugiau, negu vienu būdu, lietuviškai“ (I, p. 57).

koruna — wainikkas. „Žodis „koruna“ yra svetimės kilmės, dar

³² LBI, p. 58.

reiškia „vėliava“. Kodėl atsisakyti mūsų savito ir tauraus žodžio „wainikkas“? (I, p. 69).

szwēsti nū darbū — ilsēti nū sawo darbū. „Pasakymas neatitinka lietuvių kalbos dvasios, o greičiau nusižiūrėtas į vokiečių: von der Arbeit feiern“ (II, p. 8).

szlaktójama — papjájama. „Kadangi šis pasakymas yra germanizmas, suprantamas tik tose vietose, kur vokiečiai sumišę su lietuviais, todėl jis pakeistas lietuvišku žodžiu, vartojamu kalbant apie gyvulių piovimą. „Codex Bredekianus“ čia turi žodį „pamuszama“, kuris tačiau pasakomas tik kalbant apie didelius gyvulius, bet ne apie mažus, pvz., avis“ (II, p. 12).

Tie žurint buwo [nei anglų žėrinčios] — *Tie matomi buwo* arba trumpiau: *Tie rodosi.* „Ši negramatiška konstrukcija padaryta pagal vokišką pavyzdį“ (II, p. 77).

prokurotu [vienask. įnag.] — *kalbėtojis.* Tas žodis „atrodo buvęs senojoje lietuvių kalboje, nes jis pavartotas Bretekės 1580 metų biblijos vertimo paraštėje ir žemaitiškame 1701 metų naujajame testamente, kur betgi parentezėje pridėtas „kalbėtojis“. Šiaip ar taip, tai yra ateivis iš lotynų kalbos, išibrovęs, matyt, per lenkų kalbą“ (II, p. 96).

Germanizmų ir kitokių svetimybų šalinimas atspindi ir tais atvejais, kur Rėza keitė tekstą prasminiais, revidavimo sumetimais. Čia jis vėl dažnai remiasi J. Bretkūnu.

Sąmoningus Rėzos bandymus remtis šnekamąja kalba galima pailiustruoti šiais pavyzdžiais:

„Lietuviai, ypač žvejai prie Kuršių marių ir nerijoje, tik didelį vandenyną vadina „jures“, tačiau bet kokius mažesnius vandenis, kurie neturi nieko bendro su vandenynu,— „mares“. Kiek kartų man pasitaikė su jais kalbėtis, Baltiją jie vadino „jures“, bet niekad taip nepasakė apie marias. Naujajame testamente vertėjai dažnai vadina sausumos vandenis žodžiu „Ezėras“, bet labiau tiktų pagal liaudies vartoseną „mares“ (I, p. 12—13).

„Lietuvių kalba nesakoma apie moteris „kad vyrą ne wėstum-bita“. Tokiu atveju sakoma „už vyro tekkėti“ (I, p. 16).

„Posakis „irkis į gillumą“ <...> žvejų kalbai neįprastas. Žvejai prie marių ir Baltijos jūros tokiu atveju mieliau sako: „auksztyn

bėgti ant marų". Taigi, ir Bretkės rankraštyje pasakyta „irkis auksztinu". Bet Kėdainių leidimas³³ turi „irkisi gilyln" (I, p. 58).

„Skaičiavimo būdas: „pus trėczą deszimtą" <...> ne visur vartojamas ir suprantamas, todėl geriau pasakyti „dwideszimt ir penkis". Taip yra ir Bretkės rankraštyje, kaip mes dar ir šiandien kalbame" (I, p. 59).

Szwieżas karalus — naujas arba kittas karalus (II, p. 8).

„Žodis „gūlis" vartojamas tik kalbant apie laukinių žvėrių migį. Kalbant apie žmones, sakoma „lowa". Codex Bred. turi: „Ir kas jōs patalą pakruttns". Labiau tinka kalbos vartosenai" (II, p. 12).

Ta diena kad prapultu! „Čia ir sekančiose šešiose eilutėse vartojamas pasakymo būdas: „kad prapultu, kad tamsu butu" ir kt., šiaip nėra įprastas sakinio pradžioje; bet aš nenorėjau konstrukcijos keisti, kadangi kasdieniniame gyvenime paprastai keikiama kaip tik taip: „kad tu prapultumbei etc." (II, p. 51).

Sūstas gražey buwo iszgrystas — sūstas minksztay buwo paklōtas (II, p. 62).

„Vietoje „weislė" <...>, kaip anksčiau buvo pavartota kalbant apie žvėris (rūšis, padermė), geriau tinka „gimmine", kai turimi galvoje žmonės" (II, p. 90):

„Kadangi „nesiprausęs" <...> čia taikoma ne burnos, bet rankų nusiplovimui <...>, todėl geriau pagal kalbos vartoseną „nesimazgojęs" (II, p. 90).

Rėza ir jo pagalbininkai taisė vertimą, atliktą daugiausiai XVIII a. pradžioje. Naujųjų vertėjų grupė turėjo, remdamasi lietuvių filologijos pasiekimais XVIII a. (Pil. ir Pov. Ruigiai, J. Brodovskis, G. Ostermejeris, K. Milkus), pagerinti biblijos leidimų kalbą. Iš dalies jai tai pavyko padaryti: lietuvių literatūrinė kalba naujuosiuose biblijos leidimuose tapo grynesnė, aiškesnė, taisyklingesnė.

Kalbant apie Rėzą, kaip šio darbo vadovą, redaktorių, negalima nepastebėti jam būdingo prieštaravimo: jo teorija yra vertingesnė negu praktika. Įgyvendinti praktikoje tokius pažangius principus, kaip kalbos gry-

³³ Taip buvo vadinamas 1701 m. Karaliaučiuje išėjęs Naujasis testamentas, labiau pritaikytas Lietuvos skaitytojui ir Rytų Prūsijoje nepaplitęs (LBI, p. 27).

numas, gyvumas, taisyklingumas ir kita, jam vis dėlto trūko kvalifikaciją. Čia, matyt, turėjo įtakos tai, kad Rėza buvo nutolęs nuo liaudies šnekamosios kalbos. Rėzos suredaguotame tekste ne visai taisyklingai vartojami skaitvardžiai, sudėtiniai veiksmažodžio laikai. Naujadarai neretai primena kitų kalbų polinkius, neatitinka lietuvių kalbos žodžių darybos dėsnių: prieveiksmis „wienszirdzey“ (II, p. 100); daiktavardis „kittai-p-wertimmo“ (I, p. 75); veiksmažodis „draugmokinna“ (I, p. 66). Kovodamas prieš svetimybes, Rėza buvo nenuoseklus: būdamas kartais net perdaug griežtas germanizams (germanizmais laikė žodžius „sumišimas“ „apleisti“, „nūnai“), retai teuzkliūdavo už slavizmų. Matyt, iš slavistikos jam trūko žinių. Rėza germanizmus neretai pakeitė slavizmais: diszeres — remėsninkai (I, p. 53), kamarninkams — uredninkams (II, p. 27). Germanizams pakeisti, žodynui turtinti Rėza biblijos vertimuose per retai naudojo liaudies šnekamosios kalbos išteklius, J. Bretkūno leksiką. Naujajame tekste jis paliko nemaža archaizmų, išsilaikiusių literatūrinėje kalboje: „manępi“, „butumbit“, „jamui“.

Lietuvoje buvo žinoma ne tik „Lietuviškosios biblijos istorija“, bet ir „Filologinės-kritinės pastabos“. Abi šio darbo dalis nurodė P. Kepenas savo studijoje „Apie lietuvių tautų kilmę, kalbą ir literatūrą“ (p. 86), jas turėjo S. Daukantas.³⁴ Nesvyruodamas „mokslingo vyro“ Rėzos išleistų knygų kalbinę vertę pripažino ir S. Stanevičius.³⁵

Rėzos nuopelnus lietuvių literatūrinei kalbai reikia matuoti ne tiek jo praktiniais sugebėjimais, kiek pa-

³⁴ Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros in-to bibliotekoje yra „Filologinių-kritinių pastabų“ I dalies egzempliorius (šifras: 468^a I) su S. Daukanto autografu.

³⁵ S. St a n e w i c z e. Skaytisentyms, p. IV—V.

reikštomis tendencijomis, pažangių principų kėlimu. Sekdamas XVIII a. tradicijomis, filologinius interesus jis bent iš dalies pajėgė atskirti nuo grynai konfesinių biblijos leidimo tikslų ir paskelbti visuomenei „Lietuviškosios biblijos istorijoje“ bei „Filologinėse-kritinėse pastabose“. Rėzos pastangos pagerinti spausdinto žodžio kokybę, ypač teorinio pobūdžio reikalavimai, atitiko aktualiuosius to meto lietuvių literatūrinio gyvenimo uždavinius.

L. RÉZOS POETINĖ KŪRYBA

Pradėjęs rašyti eilėraščius XVIII a. pabaigoje (kai kurie jų datuoti 1797 m.), Réza poezijoje reiškėsi visą pirmąjį XIX a. ketvirtį. Paskutiniu ju gyvenimo penkiolikmečiu jis, atrodo, nebesukūrė nė vieno posmo. Rézos eilėraščių yra išspausdinta periodikoje ir išleista atskirais leidiniais.

Pirmieji žinomi Rézos lyrikos kūriniai yra šeši jo eilėraščiai, įdėti į keletą poetų rinkinį „Penkiolika vokiškų dainų“ (1799). Pirmasis Rézos lyrikos rinkinys „Prutena“ pasirodė 1809 m. Jame yra 61 eilėraštis. 1811 m. du kartus buvo išleistas didelės apimties klasicistinis Rézos eilėraštis „Luiza ir Prozerpina eliziume. Mirusiųjų pasikalbėjimas. Skirta Prūsijos karalienei“.¹ Šis proginis eilėraštis, sukurtas 1810 m., vėliau buvo perspausdintas „Prutenos“ II dalyje. Leidinyje „Herta“ (1811) paskelbta stambios apimties klasicistinė Rézos idilė „Laivinkų šventė“, skirta paminėti 300 metų sukakčiai nuo jūros prasiveržimo ties Pilau.² Šis eilėraštis taip pat pateko į „Prutenos“ II dalį.

1813 m. pasirodė leidinėlis „Rytprūsių nacionalinio kavalerijos pulko karo dainos, išvykstant iš Karaliaučiaus“. Tai buvo bendras Rézos ir V. Jenseno darbas: vienas parašė tekstus, kitas — melodijas. Čia paskelbti

¹ K. Goedeke. Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung, p. 905.

² T. p., p. 906.

du eilėraščiai. Viename jų — „Pasiaukojimas“ — apdai-
nuojamas spartiečių žygdarbis Termopilų tarpeklyje.
Neseniai rastas nežinomas proginis Rėzos eilėraštis „Ry-
to himnas“. Jis kartu su dviem kitų autorių kūriniais bu-
vo atliktas pagal V. Jenseno sukurtą muziką Prūsijos
karaliaus Fridricho Vilhelmo III dukters ir Rusijos caro
Nikolajaus I vestuvių išvakarėse Karaliaučiuje 1817 m.
ir 1838 m. įteiktas su melodija pačiai carienei, kai ji vėl
apsilankė šiame mieste.³ Karaliaučiuje 1818 m. išėjo di-
delis Horacijaus poezijos vokiškų vertimų rinkinys. Ja-
me įdėti keturi Rėzos vertimai iš „Odžių“ pirmosios kny-
gos: „Kai Vergilijus plaukė į Graikiją“ (I, 3), „Merku-
rijui“ (I, 10), „Tindarui“ (I, 17), „Mecenatui“ (I, 20).⁴

„Prutenos“ II dalis, kurioje yra 41 eilėraštis, pasirodė
1825 m.

Laikraštis „Das Tilsener gemeinsamnützige Wochen-
blatt für die Provinz Litauen“, ėjęs nuo 1816 m., įsidėjo
1824 m. Rėzos eilėraščių iš „Prutenos“ I d. „Audra 1801
metų lapkričio 3 dieną“⁵, o sekanciais metais — iš „Pru-
tenos“ II d. eilėraščius „Pajūrio sargas“, „Sugrįžimas“.⁶

Šie bibliografiniai duomenys nėra pilni. Žinoma dar,
kad Rėzos eilėraščiai pirmajame XIX a. dešimtmetyje
buvo spausdinami periodiniuose leidiniuose „Der Zu-
schauer“, „Der Freimütige“⁷, gal būt, „Vesta“.⁸ Vieną
Rėzos eilėraščio publikaciją nurodo S. Stanevičiaus ir
K. Donelaičio pasakėčių leidėjas savo pratarmėje: „Ir
jis [Rėza] tuo pačiu būdu [hegzametru, kaip ir K. Done-

³ V. Vilnonytė. Rastas nežinomas L. Rėzos eilėraštis.— „Bibliotekų darbas“, 1961, Nr. 2, p. 30.

⁴ K. G o e d e k e, min. veik., p. 907.

⁵ T. p., p. 907.

⁶ „Gemeinnütziges Wochenblatt für die Provinz Litauen, insbe-
sondere für die Stadt Tilse und deren Umgegend“ [antra anrašė:
„Das Tilsener gemeinsamnützige Wochenblatt für die Provinz Litau-
en“]], Tilse, 1826, Nr. 21, p. 249; Nr. 23, p. 271.

⁷ SUPPL, p. 6.

⁸ NEKR, p. 126.

laitis] rašo eiles, kaip pažįstamos jo yra eilės ant pakajaus Tilžėj 1806 m. Veizėk knygą „Monumentum pacis“.⁹ Rėza minimas Karaliaučiuje išėjusio almanacho „Preussische Blumenlese auf das Jahr 1811“ bendradarbių tarpe.¹⁰ L. Bačko užsimena, kad Rėza buvo parašęs lietuvišką eilėraštį Paryžiaus taikos proga, nugalėjus Napoleoną, bet apie tą eilėraštį taip pat nėra konkretesnių žinių.¹¹ Rėzos pavardė sutinkama laikraščio „Königsberger Wochenblatt“, ėjusio nuo 1824 m., bendradarbių tarpe.¹²

Rėzos lyrika sukurta vokiečių kalba. Jos idėjinis-tematinis turinys kai kuriais atvejais neturi nieko bendra su lietuvių literatūra. Bet iš kitos pusės, Rėzos eilėraščiai negali būti apeinami lietuvių literatūros istorijoje. Juose skamba ir tokių motyvų, išryškėja ir tokių tendencijų, kurios jau tiesiogiai susijusios su lietuvių visuomeniniu bei literatūriniu gyvenimu. Be to, Rėzos poetinė kūryba padeda atskleisti jo paties idėjines, estetines pažiūras.

Rėza kūrė ir lietuvių kalba, bet nedaug. Tai paaikškinama keliomis priežastimis. Viena, anuo metu Rytų Prūsijoje nebuvo palankesnių galimybių lietuviškai pasaulietinei poezijai publikuoti, nepasirodydavo netgi kalendorių lietuvių kalba. Turėjo reikšmės ir tai, kad Rėza savo lituanistinės veiklos pradžioje, matyt, per silpnai mokėjo lietuvių kalbą. Be to, veikė vokiška Karaliaučiaus aplinka. Yra žinomas tik vienas Rėzos lietuviškas eilėraštis — proginis hegzametas „Šimtus jau metus saulelė tekėjo ir leidos“. Tiesa, Rėzos eilėmis

⁹ J. J. W. Lit u w y s. Prakalba, p. VII.

¹⁰ K. G o e d e k e, min. veik., p. 905.

¹¹ L. B a c z k o. Versuch einer Geschichte der Dichtkunst in Preussen.— „Beiträge zur Kunde Preussens“, VI, Königsberg, 1823, p. 76.

¹² K. G o e d e k e, min. veik., p. 857.

galėtų būti laikomi kai kurie tekstai ir posmai, kuriuos jis paskelbė kaip lietuvių liaudies kūrybą „Dainų“ rinkinyje arba kurie liko nespausdinti tarp tautosakinių rankraščių (žr. toliau). Rėza domėjosi ir karinių-patriotinių vokiškų dainų vertimais į lietuvių kalbą. Tos dainos buvo ypač populiarios, Vokietijai kariaujant prieš Prancūziją 1813—1814 m. Rėzos rankraštiniam palikime yra trys tokių dainų vertimai į lietuvių kalbą, rašyti Rėzos ranka.¹³ Tačiau neatrodo, kad pats Rėza buvo šių dainų vertėjas, kaip linko manyti Vacl. ir M. Biržiškos.¹⁴ Rėzos užrašyti vertimai yra tie patys, kurie paskelbti Ch. Hasenšteino knygoje „Nusidavimai švento kariavimo“.¹⁵ Būtų patikimiausia juos priskirti Ch. Hasenšteinui, nors pastarasis savo kai kuriuos vertimus paruošė, gal būt, naudodamasis ankstesniais kitų vertėjų, pavyzdžiui, K. Viticho, rankraščiais.¹⁶

Rėzos poetinėje kūryboje atsispindi pagrindinės ano laikotarpio literatūrinės srovės: klasicizmas, sentimentalizmas. Jos rodo, kad Rėzos lyriką smarkiai veikė vokiečių poezija. Kai kurie jo eilėraščiai lietuviškų padavimų (tikriau pasakius, pseudopadavimų) ir Lietuvos istorijos motyvais sukurti, galima sakyti, romantine maniera.

Palyginus Rėzos poeziją su tomis idėjinėmis ir meninėmis tendencijomis, kurias jis išreiškė „Metų“ leidimu ir „Dainų“ rinkiniu, matyti nemažas skirtumas. „Metuose“ ir „Dainose“ Rėza daug artimesnis realiajam gyvenimui, buičiai, socialinei tikrovei, negu savo lyrikoje. Jo lyriką nuo gyvenimo tikrovės gerokai skiria sąly-

¹³ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 4, l. 25—28.

¹⁴ L. Rėza. Dainos, II. K., 1937, p. 106—107.

¹⁵ [Ch. D. Hasenstein]. Nusidawimai szwento Karawimo. Gumbinėj, 1814, p. 71—76.

¹⁶ Plg. rankraštį LTSR MA CB RS, f. 137, LR 4, l. 12—13, priskirtiną K. Vitichui, ir spausdintą lapelį ten pat f. 137, LR 4, l. 30, priskirtiną Ch. Hasenšteinui.

ginumas, literatūriškumas. Visuomeninio gyvenimo atspindžiai, nuoširdūs jausmai, asmeniniai pergyvenimai jo poezijoje švysteli tik retkarčiais.

Pagrindinės Rėzos lyrikos ypatybės labiausiai ryškios „Prutenos“ I dalyje. Todėl jai nagrinėti čia ir skiriama daugiausia vietos. „Prutenos“ II dalis idėjinio meniniu atžvilgiu silpnesnė; ji apibūdinama tik bendrais bruožais.

1. IDILIŠKIEJI „PIEMENŲ“ PAVEIKSLAI

Dar būdamas studentas, Rėza skaitė antikinius autorius ir ypač mėgo žymiausią aleksandrinės krypties poetą Teokritą. Teokritas laikomas idilės pradininku ir dideliu bukolikų meistru. „Visos tos naujovės, kurias atsinešė su savimi helenistinė literatūra — sentimentalus gamtos suvokimas, meilės ilgesio poezija, potraukis prie to, kas intymu, maža ir kasdieniška, domėjimasis buities detalėmis ir nežymiais žmonėmis,— visa tai Teokrito asmenyje gavo poetinį išreiškėją.“¹⁷ Reikia manyti, kad jauną Rėzą, veikiamą antikinių kalbų studijų bei J. V. Getės ir F. Šilerio naujai propaguojamo klasicizmo, „Audros ir veržimosi“ poetų sentimentalizmo, ir bus patraukusios šios Teokrito poezijos ypatybės. Suprantama, tai nereiškia, kad Rėzos poetinės kūrybos ištakų turime ieškoti helenistinėje literatūroje. Teokritas XVIII a. pabaigoje buvo vienas mėgstamiausių antikinių autorių.

Savo kūrybinį kelią Rėza ir pradėjo idiline bei sentimentaline lyrika. Tai patvirtina jo eilėraščių, paskelbtų rinkinyje „Penkiolika vokiškų dainų“, pavadinimai ir pirmosios eilutės.¹⁸ Eilėraščiai „Merginos pasveikini-

¹⁷ I. M. Tronskis. Antikinės literatūros istorija, p. 191.

¹⁸ Žr. J. Sembritzki. Die ostpreussische Dichtung, p. 431.

mas ateinančiam pavasariui", „Mylintis jaunuolis", „Laukų gėlelei" buvo, reikia manyti, idiliško pobūdžio. Pastarasis kūrinėlis, kaip rodo sutampančios pirmosios eilutės, bus patekęs į „Pruteną".¹⁹ Čia jis vadinasi „Elma žibutei". Savo sentimentaliniais ir pamokomaisiais motyvais jis būdingas visai Rėzos idilinei lyrikai. Eilėraštyje „Kapinės", be abejo, vyrauja liūdna nuotaika.

Šie pirmieji Rėzos eilėraščiai rinkinyje „Penkiolika vokiškų dainų" buvo paskelbti kartu su „Getingeno giraitės" poetų J. Foso, F. Matisono, J. Zalio-Zevio kūryba.²⁰ Rinkinys yra būdingas šios grupės poetų kūrybai ir tuo, kad jame išspausdintiems eilėraščiams buvo parašytos gaidos. „Giraitės" poetai mėgo kurti dainingus eilėraščius, o daugelis kompozitorių jų tekstams rašė melodijas.²¹

Idiliškumas bei sentimentalumas — ryškūs „Prutenos" I d. bruožai. Paskutinis rinkinio eilėraštis „Mano lyra", kuriuo tartum užsklendžiama knyga, deklaruoja idilišką programą:

Semas Hirtin im Thal sang froher Unschuld Lied,
Da vergass ich das Gold Albions und den Kranz,
Den der Sieger Marengo's
Sich von Libanons Palmen brach.
Andre reizet der Kelch, welcher die Sorgen scheucht,
Andre Waffenetön', andre der Weisheit Ruhm;
Wen die Wiesen erzogen,
Singt die Heimflur und Schäferin.
Philomelens Gesang liebet der Schatten Hain
Und dich, schattiger Hain, liebet der klare Bach,

¹⁹ PRUT, I, p. 43—44. Toliau šiame skyriuje nuorodos į „Pruteną" pateikiamos ne išnašose, o tekste, skliausteliuose pažymint „Prutenos" dalį ir puslapį.

²⁰ J. Sembritzki. Die ostpreussische Dichtung, p. 431.

²¹ Sturm und Drang. Berlin, 1958, p. 245.

Aber süsser denn beide
Liebet Elma mein Saitenspiel!
(I, p. 160).²²

Idiliniuose Rėzos eilėraščiuose poetizuojami pramanyti piemenų ir žvejų paveikslai. Tokių eilėraščių temai ir formai būdingi žaismingumas ir lengvumas, kartais primeną rokoko poezijos stilių. Autorius siekia meilumo, gracijos, eiliuoja dainingai ir muzikaliai. Pavyzdžiui, eilėraštis „Noras (Elmai)“ pretenduoja į sąmojį, pokštą. Poetas geidžia būti gėlele, kurią skina piemenaitė Elma, upeliu, į kurį ji brenda savo mažomis kojytėmis, ir pan. Peizažas tuose eilėraščiuose dekoratyvinis: vasara, vėsi giraitė, ūksmingas šaltinis, gėlėtos pievos, trobelė. Idiliniai Rėzos eilėraščiai yra tokie tolimi nuo gyvenimo, kad juose beprasmiška būtų ieškoti tikrovės vaizdų ir detalių. Tai — pirmieji jaunuolio kūrybiniai bandymai, dirbtiniai, abstraktūs, sukurti nusižiūrėjus į vokiečių XVIII a. poetų pastoralinius eilėraščius. Ką turi bendro su lietuvių liaudies gyvenimu arba konkrečiai su kaimo moters padėtimi tų eilėraščių herojė — piemenaitė Elma? Rėza ją vaizduoja daugelyje savo idilinių eilėraščių: „Lautenvaldo nimfai“, „Elma žibutei“, „Noras (Elmai)“, „Elmos darželiui“, „Elmos daina gegužiui“, „Mano lyra“, „Elmidė iš Medenavos“; kartais Elma va-

²² Sembos piemenaitė linksmi dainavo lankoje skaisčią dainą,

Tada aš užmiršau Albiono auksą ir vainiką,

Kurį laimėjusis Marengo mūšį

Nupynė iš Libano palmių šakų.

Vieni žavisi taure, kuri nuveja rūpesčius,

Kiti — ginklų skambėjimu, kiti — išminties šlove;

Kas lankose užaugo,

Dainuoja apie tėviškės gamtą ir piemenaitę.

Filomelės dainą myli vėsi giraitė,

O tave, vėsi giraitė, myli tyras šaltinis,

Bet saldžiau negu jus

Myli Elma mano lyrą!

Šis ir kiti Rėzos poezijos pavyzdžiai, kur nenurodytas vertėjas, pateikiami pažodiniiais vertimais.

Albionas — Anglija; laimėjusis Marengo mūšį — Napoleonas.

dinama Elva, Myline. Skaitytojas apie ją sužino tik tiek, kad Elma yra švelni, kukli gražuolė, mėgstanti gamtą, gėles, dainas, gyvenanti piemenų ir žvejų aplinkoje, mylinti tokį pat Selmį. Pelnyti jos meilę — didžiausias poeto troškimas.

Vis dėlto šie idiliniai eilėraščiai nėra absoliučiai indiferentiški savo meto visuomenės idėjiniam gyvenimui. Kai kurie jų, kur mažiau žaismo, o daugiau minties, rodo, kad Rėzos idiliškumas turi tam tikrą idėjinę ir moralinę prasmę. Jų estetinis bei idėjinis pagrindas — nusigrėžimas nuo miesto ir didžiūnų į kaimo, valstiečių pusę. Rėza nori pasakyti, kad kaimo žmogus yra laimingesnis ir dorovingesnis už aukštuomenės žmogų. Visa tai jo idiliniams eilėraščiams suteikia rusoizmo ir sentimentalizmo atspalvį. Nors Elma tėra tik sąlyginė figūra, bet ji, kaip ir autorius, aukština draugystę, kuklumą, nuoširdžią meilę — dorybes, kurias pamynė po kojų aristokratija ir kurias tarėsi atnešęs į gyvenimą trečiasis luomas. Eilėraštyje „Lautenvaldo nimfai“ Elma dainuoja nimfai apie laimę „ganyklos slėnyje“, „toli nuo aukso ir marmuro salių“ siekti „gėrio ir grožio“ (I, p. 9). Arba eilėraštyje „Elmidė iš Medenavos“ poetas tvirtina:

So selig ist kein Fürst, kein Held
Bei Ehre, Gold und Pracht,
Als wem die Hirtin an dem Belt,
Im Reiz der Unschuld lacht.

(I, p. 113).²³

Kaip matyti iš antifeodalinių Rėzos minčių pastabėje-straipsnelyje apie lietuvių liaudies dainas, paskelb-

²³ Taip laimingas nėra joks kunigaikštis, joks didvyris
Su savo garbe, auksu ir prabanga,
Kaip tas, kuriam juokiasi su skaisčiu žavumu
Piemenaitė prie Belto.
Beltas — Baltijos jūra.

tame „Prutenos“ I d., ir eilėraštyje „Epitafija J. Ch. Krausui“ (žr. toliau), jis tuo metu jau suvokė konkrečią liaudies būklę žymiai giliau. Bet Elmos ciklas to neatspindi. Jame visą tapomąją drobę užima šabloniniai, madingi, „literatūriniai“ personažai, įvaizdžiai.

2. ANTIKIZUOTI EILĖRAŠČIAI. BAUDŽIAVA — „PANDOROS BLOGYBĖ“

Elmos ciklo eilėraščiuose susilieję klasicizmas ir sentimentalizmas. Beveik visi jie parašyti silabine-tonine eilėdara. Tačiau „Prutenos“ I d. yra pluoštas eilėraščių, sukurtų sekant antikine eilėdara. Čia taip pat vyrauja klasicistinei literatūrai būdinga tematika ir žanrai, maža originalumo. Šiais eilėraščiais Rėza apdainavo žmogaus pastangų dėka sutvarkytą gamtą („Filosofų alėja prie Karaliaučiaus“), gamtos stichiją („Audra 1801 m. lapkričio 3 d.“), pavasario sutikimą („Pavasario rytas“), atsisveikinimus su mirusiais profesoriais („Elegija Imanueliui Kantui“, „Prie Hasės kapo“, „Epitafija J. Ch. Krausui“). Antikinės eilėdaros Rėza griebdavosi ir kitomis klasicistinei poezijai būdingomis progomis. Kone vien iš klasicistinių įvaizdžių nupintas bičiuliškas, su humoro gaida parašytas eilėraštis „Vilhelmui Jense-nui“, taip pat eilėraštis „Sielvartaujančiai draugei“, skirtas tartum įrašyti į albumą. Naudojama eilėdara — hegzametras, distichas, safinė, asklepiadinė, alkajinė strofa — rodo antikinių originalų, o taip pat J. V. Getės, F. Šilerio, F. Klopštoko, J. Foso, gal būt, F. Helderlino poveikį Rėzos eilėraščių formai.

Antikinę eilėdarą Rėza naudojo kartais ir kitokio pobūdžio eilėraščiuose. Eilėraštis „Elmos darželiui“, nors jis priskirtinas idiliniam Elmos ciklui, sukurtas vienuolikaskiemenėmis safinėmis eilutėmis; sentimentalinis ei-

lėraštis „Nuskendęs kaimas“ parašytas hegzametru; romantinio pobūdžio „Baltijos saktė“ vėl eilijuojama vienuolikaskiemenėmis safinėmis eilutėmis.

Antikizuotų eilėraščių tarpe tematiniu ir stilistiniu atžvilgiu išskirtinas eilėraštis „Mirusiųjų ugnis“. Jame vaizduojami senoviniai papročiai: vėlinių naktį kapinėse užkuriami laužai ir aukojamas maistas mirusiems. Taigi, Rėza pasirodo besidomįs baltų tautų pagoniškais papročiais ir tikėjimais. Mitologinę medžiagą jis ėmė, be abejo, iš savo meto ir ankstesnių istoriografinių šaltinių. Kaip žinoma, XVIII a. istoriografijoje, vyraujant klasicistinėms tendencijoms, kartais baltų mitologijos reiškiniai būdavo daugiau ar mažiau antikizuojami. Savo lituanistinės veiklos pradžioje iš dalies taip elgėsi ir Rėza. Kalbamuoju atveju pagoniškų tikėjimų temai jis pasirinko būdingiausią klasicistinį žanrą — taisyklingą idilę. Klasicistiniai kanonai reikalavo, kad idilei būdingas ramus piemenų dialogas vyktų upės ar šaltinio pakrantėje, kad tapomas paveikslas būtų platus. Eilėraštyje „Mirusiųjų ugnis“, parašytame hegzametru, senas piemuo ir berniukas vėlinių naktį kaip tik ir žiūri nuo ežero kranto į saloje liepsnojančius laužus, kalbėdamiesi apie apeigas (I, p. 93).

Idiliškas liaudies vaizdavimas „Prutenos“ I d., tam tikras jos antikizavimas sietinas tiek su idėjiniais, tiek su estetiniais veiksniais. Pastaruoju atveju jis išplaukė iš klasicistinių koncepcijų, antikinių Rėzos studijų. Kurį laiką Rėza ieškojo paralelių tarp lietuvių liaudies ir senovės graikų. Aiškindamas „Prutenos“ I d. lietuvių liaudies dainos sąvoką, jis pareiškė mintį, kad lietuvių liaudies poezija neva perkelianti skaitytoją į idilišką Arkadijos piemenų pasaulį. Toks požiūris, matyt, ir paskatino Rėzą pasirinkti pagoniškų papročių temai idilės formą.

Vienintelis Rėzos eilėraštis, kuriame ryškiau atsi-
spindi pažangi pozicija socialiniu klausimu — baudžia-
vos ir feodalizmo klausimu,— yra „Epitafija J. Ch. Krau-
sui“. Čia pasmerkiama feodalinė priespauda ir reiškia-
mas susižavėjimas liberalinėmis programomis. Tiesa, ei-
lėraštis sukurtas 1807 m., kai baudžiovos panaikinimas
buvo pradėtas vykdyti oficialiai, bet jis dar kartą tie-
siogiai rodo, kad šiuo socialinių poslinkių momentu Rė-
za šliejosi prie antibaudžiavinio visuomenės sparno.

Antifeodalinė mintis šiame eilėraštyje išreikšta stili-
zuotai, bet ji tiek anuo metu, tiek šiandien suvokiama
pakankamai aiškiai. Rėza paskiria Ch. Krausui, kuris
savo paskaitose smarkiai kritikavo feodalizmą ir bau-
džiovą, šitokius distichus:

Rastloser Müh' erlag die Hüll' und dem Übel Pandoras,
Dem herkulischen Geist ziemte herkulische Kraft.
Preussens anderer Kant — genannt dem verwaiseten Volke —
War er; was jener erspäht, übt er in Werk und in Wort.
Gleich dem Weisen Athens und Sions schrieb er die Wahrheit
Nicht auf's vergängliche Blatt, nein, in der Bleibenden Herz.

(I, p. 151).²⁴

„Nepaliaujamu vargu“ ir „Pandoros blogybe“ Rėza
pavadino baudžiovą ir prisipažino, kad jo širdyje
Ch. Krauso idėjos tebėra gyvos. Reikšminga šiame eilė-
raštyje ir tai, kad su konkrečiomis ekonominėmis
Ch. Krauso pažiūromis sugretinama I. Kanto filosofija.
Vadinasi, visuomeninius, politinius I. Kanto teiginius
Rėza laikė priešingais feodalinei santvarkai. To nėra
eilėraštyje „Elegija Imanueliui Kantui“, kuriame visų
pirma pabrėžtas I. Kanto idealizmas.

²⁴ Nepaliaujamam vargui ir Pandoros blogybei nuplėsta kaukė,
Herkulišką dvasią atitiko herkuliška jėga.
Prūsijos antruoju Kantu pavadintas našlaitei tautai
Jis buvo; ką anas išvelgia, tą jis išugdo darbu ir žodžiu.
Tartum Atėnų ir Siono išminčius užrašė jis tiesą
Ne trumpalaikiame lakšte, ne, — pasiliekančiųjų širdyje.

3. SENTIMENTALISTINĖ GYVENIMO KRITIKA

Daugelyje literatūrų XVIII a. pabaigoje — XIX a. pradžioje pasireiškė sentimentalizmo kryptis. Sentimentalizmui būdingų bruožų apstu ir Rėzos poezijoje. Matyt, jis mėgo sentimentalinius rašytojus. Savo „Žiniose ir pastabose“ (p. 194) jis sykių pacitavo T. Grejų — žinomą anglų poetą sentimentalistą, priklausiusį vadinamosios „kapinių“ poezijos atstovams.

Jau idiliniame Elmos cikle iškilo tam tikras rusoistinis sentimentalinis poeto požiūris į kaimo gyvenimą ir jo priešpastatymas „aukso ir marmuro salėms“. Tačiau Rėza kūrė ir ryškių sentimentalinių eilėraščių, kuriuose nematyti bukolinių piemenaičių ir žvejų, kurie sukasi apie kitokių idėjų ašį. Sentimentaliniuose eilėraščiuose Rėza neplėtojo kaimo temos, nėjo arčiau gyvenimo, bet šlovino „aną pasaulį“. Jeigu galima pasakyti, kad Elmos cikle miesto blogiui priešpastatomas kaimo gėris, tai sentimentaliniuose eilėraščiuose gyvenimo blogiui priešpastatoma pomirtinė palaima.

Sentimentalizmas socialiniu atžvilgiu yra sudėtinga literatūrinė kryptis. Jis atsirado Anglijoje XVIII a. antrojoje pusėje, kilo iš smulkiosios buržuazijos nepasitenkinimo kapitalistinės santvarkos blogybėmis. Pasmerkdami feodalizmą, sentimentalistai negalėjo sutikti ir su buržuazijos išgalėjimu. Buržuazijos siekimas tariamai protingai sutvarkyti visuomenės gyvenimą pasirodė tepajėgiąs pakeisti vieną blogybę kita, todėl rašytojai sentimentalistai nusivylė proto visagalybe, ėmė ieškoti išėities jausmo kulte bei iracionalizme. Sentimentalistinė visuomenės kritika buvo vienapusiška (perdėtai jausminga) ir neturėjo perspektyvos. Sentimentalistai ieškojo išėities patriarchaliniame kaime, gamtos prieglobstyje, religijoje, paprastų žmonių santarvėje, meilėje,

draugystėje. Turtingųjų klasių sugedimas ir išsigalėjimas stūmė juos į pesimizmą.

Rėzos sentimentaliniuose eilėraščiuose, tur būt, dar ir dėl to, kad jis buvo dvasininkas, vyrauja religinė nuotaika. Kapinių, mirties poetizavimas, paskleistas sentimentalistinėje anglų poetų E. Jungo, T. Grejaus kūryboje, rado gerą dirvą religingoje smulkiojoje vokiečių buržuazijoje. Rėzos eilėraščiuose „Karvitos [Karvaičių] kapai“, „Mergaitė ir gėlė“, „Euzebijos atminimui skirta“, „Šventvakaris. Baltijos jūrai“, „Kapinės“, „Simonui Dachui“ graudžiais tonais apdainuojama mirties visagalybė ir amžinoji palaima, kuri visų laukianti „anapus“. Būdingas sentimentalinei lyrikai savo tematika (tėviškės kapai), kontrastais (žydėjęs gyvenimas ir plika smėlio kalva), liūdna nuotaika yra eilėraštis „Karvitos kapai“:

Wo sind die Lieder, die hier klangen?

Wo ist des Dörfchens Reigentanz?

Wo sind die Hirten, die hier sangen?

Wo ist die Braut im Rosenkranz?

Ach tief im Hause eng und kühl —

Verstumte Lust und Saitenspiel.

— — — — —

Wohl ihnen! vor dem Sturm der Wogen

Nahm sie ein stiller Hafen ein.

— — — — —

Hier steh' ich auf dem öden Hügel

Und wein' auf meiner Väter Sand,

Wann kommt der Stunde Rosenflügel

Und trägt mich über Meer und Land.

Zu jener Ufer ew'gem Grün,

Wo Lenz und Jugend nie verblüh'n!

(I, p. 88).²⁵

²⁵ Kur tos dainos, kurios čia skambėjo?
Kur kaimo šokėjų rateliai?
Kur piemenys, kurie čia dainavo?
Kur nuotaka su rožių vainiku?

Mirtis, religija iškyla Rėzos sentimentaliniuose eilė-
raščiuose kaip išsivadavimas iš sunkaus gyvenimo ne-
laisvės. Tai ypač išryškėja eilėraštyje „Gyvenimo dai-
na“:

Seit des Schicksals ernste Schwestern weben,
Fliesst ihr Faden nicht aus Seid und Gold,
Hell und dunkel mischen sie das Leben
Und ihr Spindel ist bald abgerollt.
Von des Zufall's Wogenspiel verschlagen,
Finden sich verwandte Seelen nicht —
Und die Thränen der Vereinten klagen
Dass der Trennung Loos ihr Bündniss bricht.

Mancher Kelch des Lebens, herb und bitter!
Muss hienieden kühn getrunken seyn.
Nur nach ausgetobtem Ungewitter,
Lacht des schönern Lenzes Sonnenschein!

(I, p. 106—107).²⁶

Ak, giliai ankštoje ir šaltoje buveinėje —
Sustingo džiaugsmas ir lyros garsai.

Gera jiems! Nuo bangų šėlimo
Surado ramų uostą.

Čia stoviu aš ant plikos kalvos
Ir verkiu ant savo tėvų smėlynų,
Kada atskries valanda rožių sparnais
Ir nuneš mane viršum jūrų ir žemynų
Į anuos amžinai žalius krantus,
Kur niekad nenužydi pavasaris ir jaunystė!
²⁶ Ne šilku, ne auksu buitį margą
Mums likimo seserys ataus;
Su džiaugsmais supins jos juodą vargą,
Kol išbaigs ir verpstę pagaliaus.
Išblaškys ir artimiausius žmones
Šėlstanti gyvenimo audra;
Vien girdėti audros ir dejonės,
Kad tarp mūsų ko nors jau nebėra.

Gyvasties kartybių aitrią taurę
Tu lig dugno drąsiai gerk kasdien.
Iškentėjus vėtrų dalią niaurią,
Nusijuoks pavasaris vis vien!

(Vertė V. Bložė)

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad „Draugiškosios giraitės lopšinėje“ skamba rusoistinis sentimentalinis motyvas apie gamtą — gyvenimo išvarginto žmogaus guodėją. Šioje „lopšinėje“ giraitė, šaukdamasi pas save, žada meiliai užliūliuoti keleivį, iškankintą „gyvenimo vargų ir bėdų“, apsaugoti kilnią mergaitę nuo „apgaulės ir piktų liežuvių meilikavimo“, apginti vaiko nekaltybę nuo suvedžiojimo ir blogio. Poetas tartum bando sukelti skaitytojui netgi tam tikrų socialinių aspiracijų:

Komm her auch du mit Fesselklang
Gedrückter, niedrer Sklave,
Dich störet keines Drängers Zwang
Hier aus dem süßen Schlafe.
Vor des Tirannen Wuth und Schrei'n
Wieg ich dich ein!

(I, p. 72).²⁷

Eilėraščio pabaigoje giraitė kviečiasi visus, kurie „pailso nuo gyvenimo“. Čia jie surasią ramybę. Atrodo, kad poetui jau bus pavykę atsikratyti mirties šlovinimo, tačiau taip nėra. Paaiškėja, kad draugiškosios giraitės įvaizdis tėra tik sinonimas tai pačiai mirčiai pavadinti. Šią alegoriją į ano meto vokiečių poeziją įvedė „audrininkas“, „Getingeno giraitės“ narys M. Klaudijus.²⁸

Vienas geriausiųjų Rėzos eilėraščių yra „Nuskendęs kaimas“. Jame išreikštas poeto skausmas, gamtos stichijai palaidojus po smėliu jo gimtuosius Karvaičius. Prieš poeto akis atsiskleidžia jo paties gyvenimo dalis — ankstyvoji vaikystė. Tapomi vaizdai ir buities scenos čia tam tikru laipsniu atgimsta iš gyvų poeto atsimini-

²⁷ Eikš čia ir tu su grandinių žvangėjimu,
Prispaustas, pažemintas verge,
Tavęs nepakels jokio engėjo prievarta
Čia iš saldaus miego.

Nuo tirono pykčio ir riksmų
Aš tave užliūliuosiu!

²⁸ Sturm und Drang, p. 337.

mų ir yra mažiau sąlyginiai, negu daugelyje kitų lyri-
nių jo kūryboje. Ypač nuoširdi eilėraščių pabaiga. Joje
iškylęs gimtojo krašto meilės jausmas ilgus metus ne-
užgeso Rėzos širdyje:

Doch du trauriger Ort hier, immer werd'ich dich lieben,
Jeglichen Baum, der schwand, in meiner Seele noch tragen
Denn hier war's, hier ging auch ich als schuldloser Knabe,
Zwischen Garten und Teich, an Hand von Vater und Mutter <...>.
(I, p.48).²⁹

Savo sentimentalistiniuose eilėraščiuose Rėza nepa-
siekė to, ką davė žymesnieji sentimentalizmo atstovai:
socialinės kritikos, demokratiškumo, tikro, nuoširdaus
jausmo, gilesnių gamtos pergyvenimų. Vis dėlto tam tik-
rą poetinę vertę išlaikė jo eilėraščiai „Nuskendęs kai-
mas“, „Gyvenimo daina“, išsiskiriant nuoširdumu. Eilėraš-
tyje „Šventvakaris. Baltijos jūrai“ tapybiškai ir muzi-
kaliai sukurta plati gėstančios dienos ir nutylančių
kaimo darbų panorama (I, p. 142).

Pačia bendriausia prasme sentimentalizmo bei ruso-
izmo idėjos atspindi Rėzos nepasitenkinimą valdančiųjų
klasių kultūra. Jos padėjo jam nukreipti žvilgsnį į liau-
dies gyvenimą, į tautosaką.

4. BALADĖS

Rėzos lyrika — daugiaspalvė. Klasicistinių, idilinių,
sentimentalistinių kūrybinių tarpe išsiskiria baladės po-
būdžio eilėraščiai.

Baladės populiarėjimas XVIII a. pabaigoje susijęs su
lyrikos posūkiu į tautosaką. Baladei būdinga dramatinė

²⁹ Bet, liūdnoji vieta, visad tave aš mylėsiu,
Medį kiekvieną pradingusį savo krūtinėj nešiosiul
Nes čia pats gyvenau: tarp sodų žaliųjų ir kūdrų
Tėvas ir mama už rankų mane čia vedžiojo <...>.
(Vertė V. Bložė)

įtampa, joje dažnai išnyksta ribos, skiriančios tikrovę nuo fantastikos. Dėl ryšio su tautosaka, emociingumo ir nevaržomos fantastikos baladės žanrą ypač mėgo romantikai.

Rėzos baladės parašytos baltų istorinės praeities ir padavimų temomis. Jose pasireiškė tautiniai autoriaus siekimai. Tai liudija, kad Rėza kai kuriomis savo lituanistinės veiklos tendencijomis prisišliejo prie romantizmo. Tik čia reikėtų pabrėžti tą aplinkybę, kad šios rūšies Rėzos eilėraščių negalima atsieti ir nuo ankstesnių vokiečių literatūros tradicijų. Juk baladės žanrą išpopuliarino „audrininkai“, o taip pat J. V. Gėtė ir F. Šileris. Pažymėtina, kad Rėzos laikais Karaliaučiaus teatro scenoje dažnai būdavo deklamuojamos baladės. Ypač didelį pasisekimą turėdavo buvusios G. Biurgerio žmonos E. Biurger deklamavimas.³⁰ Be to, baltų senove buvo susidomėta palyginti anksti, XVIII a. pirmojoje pusėje, dėl Prūsijos valstybės istorinės raidos savitumo. Vėliau pasirodė stambūs istoriografiniai darbai: A. Šlecerio ir L. Gebhardžio „Lietuvos, Kuršzėmės ir Livonijos istorija“ (1785), L. Bačko „Prūsijos istorija“ (1792—1800), A. Kocebu „Senoji Prūsijos istorija“ (1808). Baladės istoriniais motyvais, legendos būdavo spausdinamos XVIII a. pabaigoje Karaliaučiuje leidžiamuose leidiniuose, kaip „Preussisches Archiv“ (1790—1798) ir kt.³¹ Prisiminus istorinę tematiką Rytų Prūsijos vokiečių literatūroje, reikia paminėti didaktinio, sentimentalistinio rašytojo L. Bačko romaną „Vytautas“ (I leid. 1796, II leid. 1804).

Analogiškas susidomėjimas krašto praeitimi iš dalies pastebimas ir Latvijoje. Antai švietėjui G. Merkeliui

³⁰ A. H a g e n. Geschichte des Theaters in Preussen, p. 341—342.

³¹ J. S e m b r i t z k i. Die ostpreussische Dichtung, p. 364, 418, 420.

latvių pagoniškoji senovė ir vokiečių ekspansija į latvių žemes buvo aktualus dalykas, kuriam jis paskyrė savo istorinę apžvalgą „Vidžemės senovė“ (1798—1799) ir romantišką saktę „Vanemas Imanta“ (1802).

Baladės pobūdžio eilėraštyje „Liepa prie Reselio“ Rėzai pavyko nupiešti idėjiniu atžvilgiu prasmingą sceną. Autorius idiliškomis spalvomis vaizduoja, kaip senovėje, kol dar kryžiuočiai nebuvo įsiveržę prie Baltijos „nusiaubti gaisrais“ ramių gyventojų, taiki tauta garbino savo pagoniškuosius dievus. Per liepų žydėjimą švenčiama deivės Laimos šventė. Žmonės dainomis, smilkymais, aukomis meldžia deivę palaiminti kaimenes, pasėlius. Staiga iš miško tankumyno išgriūva „laukinis būrys“ riterių ir puola žudyti apeigininkus (I, p. 17). Tačiau ši tikrovei artima scena neišvystyta tolesnėje siužeto eigoje, kadangi baladė skirta tikybinei legendai: dievo motinos, sutramdžiusios žudikus, pasirodymui.

Baladėje „Ona ir Vytautas“ vaizduojamas Vytauto pabėgimas 1382 m. iš Krėvos pilies, kur jį buvo įkalinęs Jogaila. Kaip teigiama metraštyje „Lietuviškos giminės pradžia“, Vytautas iš Krėvos pilies pabėgo, persirengęs jo žmonai Onai patarnaujančios moters drabužiais. Rėza naudojami kitokia versija: Ona, įsiprašiusi aplankyti savo vyrą, prikalba jį bėgti, persirengus jos drabužiais, o pati pasilieka kalėjime. Po trijų dienų Vytautas grįžta su kariais ir paskutinę akimirką išvaduoja vedamą mirtį savo žmoną.

Jogaila baladėje pavaizduotas kaip žiaurus ir klasingas žmogus. Visos poeto simpatijos atiduodamos Vytautui ir Onai, kuriuos myli liaudis. Išvydę Oną bausmės aikštėje, žmonės verkė iš skausmo. Onos paveikslas iškyla kaip ištikimybės, meilės, pasiaukojimo, kilnumo pavyzdys. Autorius, tartum liaudies dainius, pasiryžęs garsinti kilnių didvyrių žygius:

Edler Seelen Lob verkünden,
 Ist des Sängers hohe Lust,
 Wann die Marmorsäulen schwinden,
 Hebt sein Lob noch Herz und Brust.
 Anna, Zier der edlen Frauen,
 Hat dich noch kein Lied genannt?
 Lässt kein Erz dein Bildniss schauen?
 Bleibt dein treues Herz verkannt?
 (I, p. 142).³²

Baladės siužetas glaustas, dinamiškas, pagrindinių veikėjų (Ona, Jogaila) bruožai ryškūs, dramatinė įtampa motyvuota, piešiamos scenos vaizdingos, dialogas natūralus, sparčiai stumiantis į priekį siužetą, kompozicija sklandi. Dėl idėjos taurumo, meninės išraiškos organiškumo ši romantiška baladė laikytina vienu geresnių Rėzos lyrinių kūrinų. Nors tematiniu atžvilgiu baladė susijusi su ano meto istoriografijoje ryškėjančiu Vytauto aukštiniu, tačiau nacionalistinės tendencijos jai svetimos.

Savo turiniu labai baladiška „Baltijos sakmė“. Joje pasakojama apie pagonišką prūsų senovę, apie beato-dairišką meilės jausmą. Vingalo duktė Zema tampa romuvos vaidilute. Tai sukėlė nesutramdomą kunigaikščio Skomanto įniršį, nes jis slapta mylėjo gražuolę. Nepaisydamas krivio priesakų, Skomantas ryžtasi jėga pagrobti mylimąją nuo aukuro ir ją vesti. Jis su kariais puola romuvą. Kai pagaliau Skomantas įsiveržė šventovėn ir ištiesė ranką į vaidilutę, sugriaudėjo dangus,

³² Liaudžiai skelbt herojų šlovę
 Dainiaus amžina svaja:
 Nors laikai pilis išgriovė —
 Jie gyvena širdyje.
 Ar tave kas apdainavo,
 Ona, didvyre drąsi?
 Ar išliko bruožai tavo?
 Ar tautoj gyva esi?
 (Vertė V. Bložė)

plykstelėjo žaibai, visus palaidodami šventyklos griuvėsiuose.

Ši legenda visiškai tiko baladei. Tačiau šį kartą Rėza nuėjo kitu temos realizavimo keliu. Jeigu baladę „Ona ir Vytautas“ galima suvokti kaip romantišką kūrinį, tai „Baltijos sakmė“ kelia dvejopą išpūdį. Romantinė medžiaga čia apvilкта klasicistiniu rūbu. Eilėraštis parašytas vienuolikaskiemėmis safinėmis eilutėmis, iškilminga, lėta intonacija. Pasakojimas čia perdėm epinis, netgi kulminacinio siužeto momentas (Skomanto išiveržimas į romuvą ir šventyklos griuvimas) niekuo neišsiskiria iš sąmoningai autoriaus pabrėžiamo lėto, ramaus pasakojimo ritmo, primenančio senių piemenų kalbos manierą Rėzos klasicistinėse idilėse. Kadangi pirmąją legendos eilutę kreipiamasi į Elmidę (I, p. 147), tai šį eilėrašį galima išivaizduoti kaip seno piemens pasakojimą apie tolimąją gimtojo krašto praeitį jaunajai Elmidei ir formos atžvilgiu jį laikyti idile. Jau minėjome, kad ir idilėje „Mirusiųjų ugnis“ pagoniškieji papročiai antikizuoti. Kai kurios detalės „Baltijos sakmėje“ taip pat imtos iš klasicistinio arsenalo: Zema tampa vaidilute orakulo sprendimu. Vadinas, vėl galima kalbėti apie atvejį, kur Rėza antikizavo piešiamus baltų gyvenimo vaizdus.

Eilėrašį „Liepa prie Reselio“, kur pasmerkiamas kryžiuočių ordinas, tenka gretinti su baladės pobūdžio kūriniais „Ona ir Vytautas“ ir „Baltijos sakmė“. Piešdamas teutonų agresiją juodomis spalvomis, Rėza poetizuoja ir idealizuoja pagoniškąją baltų gadynę ir kai kuriuos Lietuvos istorijos įvykius. Iškyla ryškus kontrastas, atskleidžiąs Rėzos tautinių siekimų prasmę.

Baladėje „Dainuojanti jūros mergelė“ vaizduojama undinė, savo vilionėmis gundanti jaunuolį — Nidos žvejį. Tai — tautosakinis motyvas. Šis motyvas žinomas

daugelyje literatūrų, todėl neatsargu būtų teigti, kad ji Rėza tiesiogiai ėmė iš lietuvių tautosakos. Neduoda aiškaus atsakymo į šį klausimą ir tam tikras Rėzos baladės panašumas į padavimą apie Jūratę ir Kastytį, kuris per Maironį plačiai pasklido iš L. Jucevičiaus („Lietuva“, „Žemaičių žemės prisiminimai“).³³

5. SANTYKIS SU LIETUVIŲ LIAUDIES POEZIJA

Ketvirtadalis „Prutenos“ I dalies eilėraščių Rėzos vadinami lietuvių liaudies dainomis. Rėza tuomet dar menkai tepažino lietuvių liaudies poeziją ir ją dažniausiai traktavo įvairių literatūrinių įtakų poveikyje pagal svetimus modelius, nepajėgdamas atskleisti jos turinio ir meninės išraiškos savitumų. Į jo rankas tada tebuvo patekę dar nedaug lietuvių liaudies dainų. Rėzos susižavėjimas dainomis tada dar buvo daugiau apriorinis, o ne pagrįstas lietuvių tautosakos pažinimu.

„Getingeno giraitės“ literatai leido poezijos rinkinius-žurnalus, vadinamus „mūzų almanachais“. Jų pavyzdžiu tokio pobūdžio leidinių pasirodė XVIII a. pabaigoje ir Karaliaučiuje. Vienas almanachų uždavinių buvo propaguoti liaudies poeziją kaip kūrybą. Ši „mūzų almanachų“ tendencija suvaidino nemažą vaidmenį, pasirodant pirmiesiems lietuvių liaudies dainų apibūdinimams ir publikacijoms XVIII a. pabaigos spaudoje (J. Kroicfeldas, F. Bokas, L. Bačko, L. Gervaisas, K. Nankė). Be to, ši tendencija, kaip būdingas laikotarpio bruožas, atsispindi D. Jenišo ir C. Heilsbergo rašytose pralkbose K. Milkaus žodynui. Į šios srities darbą, pasitelkdamas vietines tradicijas, netruko įsijungti ir Rėza.

Liaudies kūrybos pripažinimui didelę reikšmę turėjo įvairūs literatūriniai ir idėjiniai veiksniai. Anglijo-

³³ Plg. M. Lukšienė. Liudvikas Adomas Jucevičius. — Kn.: L. A. Jucevičius. Raštai. V., 1959, p. 40.

je XVIII a. pabaigoje iškilo srovių, artimų sentimentalizmui. Toks buvo preromantizmas. „Preromantinėje XVIII a. pabaigos literatūroje pažangiausia buvo tai, kad ji skatino atsigręžti į liaudies kūrybą.“³⁴ „Audros ir veržimosi“ literatūra buvo veikiamą žymiausių anglų preromantizmo leidinių: T. Persio „Senovinės anglų poezijos paminklų“ (istorinės, herojinės ir meilės baladės) bei Dž. Makfersono „Osiano poemų“. J. V. Getės romano „Jaunojo Verterio kančios“ pagrindiniai veikėjai Lota ir Verteris Osianu žavėjosi labiau negu Homeru. J. Herderis savo straipsniuose apie liaudies kūrybą karštai propagavo Osianą. Dž. Makfersono literatūrinė veikla buvo „kulminacinis taškas anglų preromantizmo istorijoje ir sudarė epochą pasaulinėje literatūroje, davusi joje tam tikrą kryptį, žinomą osianizmo vardu. Osianizmas suvaidino didelį vaidmenį ir liaudies kūrybos tyrinėjimo istorijoje“.³⁵

Tam tikras osianizmo akompaniamentas lydi visą Rėzos folkloristinę veiklą. Osianizmas veikė ir jo lyriką. „Prutenos“ I dalyje, komentuodamas savo eilėrašį „Elva ir Selmis. Lietuvių liaudies daina“, Rėza rašė: „Vienišas Elvos skundas Baltijos pakrantėje sukelia mumyse tokią pat nuoširdžią užuojautą, kaip vargšės Malvinos rauda dėl žuvusio Oskaro prie žydrosios Lutos“ (I, p. 166). Čia Rėza emociniu bei meniniu atžvilgiu tapatino savo eilėrašį su Osiano giesmės „Kroma“ viena siužetine šaka. Rėza turėjo progų susipažinti su Osiano giesmėmis dar tebebūdamas mokyklos suole. Pavyzdžiui, jau L. Bačko almanachinio pobūdžio leidinyje „Preussisches Magazin“ 1783 m. buvo keletas ištraukų iš Osiano.³⁶

³⁴ С. Д. Артамонов, З. Г. Гражданская. История зарубежной литературы 18 века. М., 1956, 129.

³⁵ М. К. Азадовский. История русской фольклористики, I. М., 1958, p. 115.

³⁶ J. Sembritzki. Die ostpreussische Dichtung, p. 292.

Lietuvių liaudies dainų cikle „Prutenos“ I dalyje vyrauja mergelės piemenaitės ir bernelio žvejo meilės motyvai. Šie personažai, kuriuos Rėza pristato kaip lietuvių liaudies atstovus, idealizuojami. Visi jie — Elma, Myla, Elva, Eni, Mylinė, Selmis — dar tebenešioja idiliškąjį sentimentalinį rūbą. Jų standartiniai vardai atitinka ir tas standartines priemones, kuriomis Rėza suteikia jiems nacionalinį koloritą: poetas griebiasi pagoniškosios mitologijos. Šios grupės eilėraščiuose dažnai kalbama apie deivę Laimą, kartas nuo karto pasirodo ir kiti dievai: Smertis, Perkūnas, Lyguo, Zema, taip pat jūrų mergelė, bangų mergelė, dievybės Saulė ir Mėnuo. Rėza pamini Nemuną, Romintę, jūrą.³⁷

Cikle vystomi ir dramatiški motyvai. Juose vėl aki-vaizdžios svetimos literatūrinės įtakos.

Tačiau būtų neteisinga visą šį ciklą vertinti kaip neatitinkantį lietuvių liaudies poezijos. Jame yra dainų vertimų, o kai kuriuose eilėraščiuose jaučiamos lietuvių liaudies dainų intonacijos.

Minimą ciklą sudaro 13 eilėraščių, prie kurių dera prijungti ir eilėraščių „Šokis apie liepą. Varmės daina“. Ciklą galima suskirstyti į tris grupes: 1. lietuvių liaudies dainų pseudoimitacijos, kuriose, tur būt, nepasinaudota nė vienu konkrečiu tautosakiniu motyvu; tos dainos priklauso Rėzos individualiai kūrybai; 2. eilėraščiai, kur Rėza naudojami įvairiais autentiškais tautosakos motyvais, bet nesijaučia jų varžomas; tai — laisvi sekimai, išplėtojimai; 3. eilėraščiai, kuriuos reikia laikyti vertimais.

³⁷ Baltų mitologijos motyvus ir įvaizdžius Rėza naudojo savo lyrikoje gana dažnai. Tokie įvaizdžiai greta antikinių sutinkami ir idiliškame Elmos cikle, ir kai kuriose baladėse. Taigi, mitologijos detalių poetui tarnavo piešiamų paveikslų lietuviškam, baltiškam charakteriui ir koloritui išryškinti. Šios literatūrinės priemonės Rėza nepajėgė atsisakyti ir folkloristiniame darbe: yra pagrindo manyti, kad jis savavališkai įvedė mitologinių įvaizdžių į „Dainų“ rinkinį (žr. toliau).

Iš pseudoimitacijų išsiskiria dvi baladės: „Elvā ir Selmis“ bei „Sigalas ir Ina“. Nors jas Rēza paskelbė kaip lietuvių liaudies dainas, bet iš tikrųjų jos parašytos, sekant žinomąja „Audros ir veržimosi“ poeto G. Biurgerio balade „Lenorė“. Ji buvo pasirodžiusi 1773 m. pabaigoje Getingeno almanache „Musenalmanach auf das Jahr 1774“ ir iš karto tapo labai populiari.³⁸ Ypač ja sekama baladėje „Sigalas ir Ina“. Kad Rėzai „Lenorė“ buvo gerai žinoma, matyti iš pastabos dienoraštyje. Būdamas 1813 m. Marburge, jis klausėsi minėtosios E. Biurger deklamacijų ir pažymėjo, kad „eilėraštis „Lenorė“ jai pavyko itin gerai“.³⁹

Akivaizdi paralelė tarp abiejų baladžių fabulų. Lenorės mylimasis Vilhelmas išvyko su karaliaus Fridricho kariuomene į Prahos mūšį, o Inos mylimasis Sigalas patraukė su Jogailos kariuomene į Žalgirio mūšį (I, p. 78). Analogiški kiti vaizdai: ir Lenorė, ir Ina klausinėja grįžtančių iš mūšio kareivių, kur mylimasis. Pasiimti mirtin savo mylimosios Sigalas, kaip ir Vilhelmas, atjoja su žirgu. Abiejų baladžių panašumą jau nurodė A. Hagenas.⁴⁰

Suprantama, abiejų baladžių fabulų panašumas neiškia jų turinio tapatybės. G. Biurgeris savo baladėje metė iššūkį religijai. Dėl to kai kuriose šalyse almanachas su „Lenore“ buvo konfiskuotas.⁴¹ „Lenorėje“ taip pat nuvainikuojama „karalių karo“ šlovė. G. Biurgerio baladė — tai kūrinys apie meilę ir ištikimybę, kupinas jausmų jėgos, fantastikos šiurpumo, humaniško

³⁸ G. A. Bürger. Werke und Briefe. Auswahl. Leipzig, 1958, p. 44.

³⁹ ŽP, p. 177.

⁴⁰ A. Hagen. Vier Dainos, übersetzt von Rhesa.— NPPB, II, 1846, p. 324. A. Hagenas dar samprotavo, kad „Lenorė“ galėjo pasklisti Lietuvoje ir Rėza koku nors būdu tokį šaltinį aptiko. Tačiau lietuvių tautosakos užrašymai šio spėjimo nepatvirtina.

⁴¹ Sturm und Drang, p. 310.

maištingumo. Rėzos baladėje kur kas mažesni idėjiniai mastai. Inos paveikslas, kaip ir visi lietuvaičių paveiks-lai Rėzos lyrikoje, švelnus, jos skausmas sentimentalus. Rėzos baladėje nėra šiurpiosios G. Biurgerio fantas-tikos. Vis dėlto šis eilėraštis išsiskiria reikšmingais tau-tiniais akcentais iš viso Rėzos lietuvių liaudies dainų ciklo. Šiuo kartu Rėza nebeapasitenkino lietuviškojo ir prūsiškojo mitologinio kolorito detalėmis (Laima, auku-ro akmuo). Savo patriotizmui išreikšti jis pasirinko aišk-kią situaciją — Žalgirio mūšį, o Sigalas pavaizduotas kaip narsus lietuvių karys, nukovęs „priešų pirmąjį karžygį“. Tuo būdu poeto mėgstama meilės ir ištikimybės tema suliejama su akivaizdžiais patriotiniais sieki-mais. Dėl savo antiteutoniško skambėjimo ir menišku-mo ši romantiška baladė statytina greta geresniųjų Rė-zos eilėraščių.

Idilišku, sentimentaliniu stiliumi sukurtos kitos lietuvių liaudies dainų pseudoimitacijos. Jos tolimos tik-rosioms liaudies dainoms. „Mylinės daina“ tartum pa-imta iš Elmos ciklo. Joje filosofuojama apie palaimą gy-venti Romintės slėnyje su mylimąja piemenaitė „Myli-ne iš Gumbinės“, be rūpesčių ir skausmų. Eilėraštyje „Tolimojo jūreivio daina“ taip pat idiliškai ir sentimen-taliai poetizuojama jūrininko meilė „piemenaitėi nuo Nemuno“, jo svajonė vėl su ja susitikti.

Šioms lietuvių liaudies „dainoms“ artima pseudoimi-tacija „Šokis apie liepą. Varmės daina“. Autorius leng-vu šokio ritmu eiluoja apie senųjų prūsų dorovingu-mą. Vaikai, jaunuoliai ir tėvai pagoniškos šventės metu šoka ratelius apie liepą. Pažymėtina — apie tai bus kal-bama toliau,— kad čia Rėza į pagalbą vaizduotei pasi-telkia kai kurias žinias apie baltų mitologiją iš latvių švietėjo G. Stenderio (Senojo Stenderio): apie mėnulio

neištikimybę saulei, apie „lyguo“ šventę (I, p. 173—174). Visa tai skamba pastorališkai, naiviai.

Eilėraščiuose, parašytuose sekant ir plėtojant autentiškus lietuvių liaudies poezijos motyvus, greta įprastinės idiliškai, sentimentaliai traktuojamos meilės temos („Nuskendęs žiedas“, „Klevas“) iškyla ir artimesni liaudies dainoms nuotakos atsisveikinimo su gimtaisiais namais („Myla“, „Nuotakos atsisveikinimas“) bei mergautinių godų („Merginos rauda dėl rūtų darželio“) motyvai. Kaip ir pseudoimitacijose, čia naudojama mitologinė atributika, siekiama siužetiškumo.

Eilėraštis „Nuskendęs žiedas“, pažymėtas 1800 m. data, yra bene pirmasis Rėzos bandymas panaudoti savo lyrikoje lietuvių liaudies kūrybą. Selmiui nuskendo jūroje piemenaitės Elmos dovanotas sužadėtuvių žiedas. Abu sužadėtiniai dėl to rauda ir niekur neberanda ramybės. Selmis meldžia jūrų mergelę, kuri teikia iš gelmių taurųjų gintarą, kad ji surastų žiedą. Šis eilėraštis tebėra idiliškas (piemenų ir žvejų aplinka), sentimentalus (ašaros, raudos), „sulietuvinimas“ čia toks pat šabloniškas kaip ir pseudoimitacijose (mitologinis įvaizdis: bangų mergelė). Tačiau šiame eilėraštyje suskamba autentiškas lietuvių liaudies poezijai motyvas apie nuskendusį žiedą.⁴²

Labiau priartėjama prie liaudies dainų stiliaus laisvame sekime „Nuotakos atsisveikinimas“. Eilėraštyje nėra literatūrinio siužeto, jis panašus į monologą, kuriame ištekanti Eni atsisveikina su darželiu, vainiku, kasomis, židiniu, žaidimais ir šokiais, tėvais. Čia pasirodo ir jaunikio pulkas su dainomis. Vis dėlto ir šiame eilėraštyje kai kurios detalės dar svetimos tikrajai tauto-

⁴² Čia tuo tarpu nesprenžžiama, kokiais autentiškais lietuvių liaudies dainų užrašymais galėjo pasinaudoti Rėza pirmiesiems savo tautosakiniams sekimams ir vertimams. Apie tai kalbama toliau.

sakai. Bet situacijos ir intonacijos prasme tai vienas geresnių Rėzos tautosakinių sekimų.

Sekimų ir išplėtojų tarpe išsiskiria kai kuriomis savo ypatybėmis „Merginos rauda dėl rūtų darželio“ ir „Žiemos daina“.

„Merginos rauda dėl rūtų darželio“ yra vienintelis atvejis Rėzos sekimuose, kai greta statiškų mitologinių įvaizdžių sutinkama ir kažkas panašaus į senos istorinės praeities atgarsius. Autentiška lietuvių vestuvinėse dainose alegorinė rauda dėl sunaikinto rūtų darželio išplėtojama: parodomi sunaikinimo kaltininkai — „karo vyrai“, atėję „iš jūros“ „su kalaviju rankoje“ (I, p. 91).

Reikia manyti, kad šis išplėtojimas yra poeto vaizduotės vaisius. Nežinia, ar čia Rėza darė aliuzijas dėl kryžiuočių įsiveržimo į Pabaltijį, ar turėjo galvoje dar ankstesnius laikus, kai šį kraštą pasiekdavo normanai. Atvejis nenusipelnytų ypatingo dėmesio, jeigu viskas tuo ir pasibaigtų. Juk „Prutenos“ I dalies lietuvių liaudies dainų cikle autentiški ir išgalvoti motyvai pateikiami liaudies dainų vardu, bet, sudarant „Dainų“ rinkinį, visa, kas šiame cikle neautentiška, Rėzos buvo atidėta į šalį. Tačiau išimtis padaryta kaip tik šiam — vieninteliui — eilėraščiui. Jis pateko į „Dainų“ rinkinį kaip tikras lietuvių liaudies poezijos pavyzdys („Iškada daržely“) ir sukėlė vėlesniais laikais abejonių dėl autentiškumo. Tuo klausimu ir dabar nėra aiškios nuomonės. Vis dėlto atrodo, kad pusė dainos „Iškada daržely“⁴³ sukurta, remiantis šiuo neautentišku išplėtojimu, esančiu „Prutenos“ I dalyje (žr. toliau).

„Žiemos daina“ pažymėtina dėl to, kad jai išeties tašku panaudotas latvių tautosakoje gerai žinomas motyvas: saulė vėlai pateka, kadangi už kalno šildo našlai-

⁴³ Pavadinimai tų tekstų, kurie paskelbti „Dainų“ rinkinyje, išretinti.

tėlius. Savo laisvame sekime Rėza nė nesistengė laikytis liaudies dainų stiliaus, bet sukūrė sentimentalinio pobūdžio eilėrašį su tam tikra didaktine, moralizuojančia išvada:

Unsre Locken müssen bleichen
Unsre Jugend fleucht dahin,
Deiner Huld und Schöne gleichen
Müsse unser Herz und Sinn!

(I, p. 104).⁴⁴

Kaip ir pats Rėza vėliau nurodė⁴⁵, du eilėrašciai „Prutenos“ I dalyje yra autentiški lietuvių liaudies dainų vertimai. Tai „Mergina prie šaltinio“ ir „Verpėjai“. Pirmoji beveik visiškai atitinka lietuvišką originalą „Dainose“ — „V a i n i k ė l i s“. Vertime gal tik idiliškumu dvelkia viena kita detalė. „Verpėjai“ yra silabine-tonine eilėdara atliktas Pil. Ruigio skelbtosios dainos „Aš turėjau žirguželį“ vertimas, tik kiek sutrumpintas. Keisdamas liaudiškąją eilėdarą silabine-tonine, Rėza tekstą šiek tiek perredagavo, tačiau šiaip niekur daug nuo originalo nenutolo. Ruigiškasis originalas yra „Dainose“ — „N e m o k a n t i p l o n a i v e r p t i“.

Labiau primena vertimą, negu sekimą (kaip tvirtino Rėza⁴⁶), eilėraštis „Rauda dėl brolio“. Jis atitinka „Dainų“ „S e s y č i ū r a u d o j i m ą“, tik yra trumpesnis. Lyriškumu, turinio liaudiškumu, siužeto aiškumu tai bene pats gražiausias eilėraštis visame lietuvių liaudies dainų cikle, neiškreiptai perteikiąs lietuvių liaudies poezijos savitumą.⁴⁷

⁴⁴ Mūsų garbanoms lemta pabalti,
Mūsų jaunystė prabėga,
Kaip tavo [, saule,] malonė ir grožis
Tebus mūsų širdis ir mintis!

⁴⁵ D., p. 352.

⁴⁶ D., p. 352.

⁴⁷ Parašius šią monografiją, susipažinta su studija: A. Domeikaitė. Die litauischen Volkslieder in der deutschen Literatur. Wa-

Tokiu būdu, peržvelgus visą Rėzos lietuvių liaudies dainų ciklą „Prutenos“ I knygoje, krinta į akis tai, kad jame vyrauja dalis tų pačių idėjinių ypatybių, kurios pastebimos kituose rinkinio eilėraščiuose. Cikle ryškūs idiliškumas ir baladiškumas.

Menkai tuo metu tepažindamas lietuvių liaudies poeziją, remdamasis daugiau bendrais atsiliepimais apie ją ir abstrakčia simpatija tautosakai, negu pačiais tekstais. Rėza didžiojoje ciklo dalyje nesugebėjo pagauti liaudiškos gaidos. Cikle žymiausią vietą užima ne autentiškų tautosakinių, bet literatūrinių įtakų poveikyje paties autoriaus sukurtos tariamos lietuvių liaudies dainos.

Idiliškame Elmos cikle gausu antikinės mitologijos detalių, o tautosakiniuose eilėraščiuose vyrauja baltų mitologijos įvaizdžiai. Baltų mitologija čia tarnauja nacionaliniam koloritui parodyti. Vadinas, pradėjęs domėtis lietuvių liaudies dainomis, Rėza buvo įsitikinęs, kad mitologija esanti būdinga lietuvių liaudies poezijos ypatybė. Tai būtina įsidėmėti, nes, kaip minėta, su mitologijos klausimu teks susidurti, kalbant apie Rėzos „Dainų“ rinkinio autentiškumą. Pažymėtina, kad tautosakiniame cikle Rėza panaudojo latvišką medžiagą (eilėraščiai „Šokis apie liepą. Varmės daina“ ir „Žiemos daina“). Tad sekančiame darbo skyriuje dar iškils klausimas, ar nepateko latviškų elementų į „Dainų“ rinkinį.

Ir tik nedidelėje lietuvių liaudies dainų ciklo dalyje, visų pirma vertimuose, o taip pat viename kitame eilėraštyje, posme, Rėzai pavyko išvengti pašalinių lite-

rupönen, 1928, kurioje, aptariant „Prutenos“ santykį su lietuvių liaudies poezija, prieita panašių išvadų, kaip ir šiame darbe. Studijos autorė „Prutenos“ I dalies eilėraščius „Mergina prie šaltinio“, „Verpėjai“, „Rauda dėl brolio“ laiko lietuvių liaudies dainų vertimais; „Nuskendęs žiedas“, „Myla“, „Nuotakos atsisveikinimas“, „Merginos rauda dėl rūtų darželio“ laikomi laisvais sekimais, o „Elva ir Selmis“, „Sigalas ir Ina“, „Mylinės daina“, „Tolimojo jūreivio daina“ — paties Rėzos kūriniais (p. 28—34).

ratūrinių įtakų poveikio. Tokiu būdu „Prutenos“ I dalyje yra, nors nedaug, tikros liaudies poezijos. Ši tendencija vėliau Rėzą nuvedė į vaisingą folkloristinę veiklą.

6. KRYŽIUOČIŲ AGRESIJOS PASMERKIMAS

Iš Rėzos eilėraščių išsiskiria „Balgos griuvėsiai“ — stambokos apimties lyrinis kūrinys. Jo tonas rimtas, nuoširdus, jausmingas, kupinas patoso. Tai lyg koks apmąstymas apie žmogų, savo šalį, žmoniją. Iš „Balgos griuvėsių“ galima arčiau pažinti ir patį autorių, ypač jo tautinį jausmą, moralines, filosofines pažiūras.

Kai žvaigždėtas vidurnaktis apdengia žiląsias Balgos kalvas ir pilies griuvėsius nušviečia tik blyški mėnulio šviesa, poetas žvaigždynų akivaizdoje susimąsto apie praeinamumą ir amžinybę: kas amžina ir kas laikina? Laikina, pasirodo, „kunigaikščių karūnos“ ir „nugalėtojų laurų vainikai“. Tada iškyla grobikus apkaltinanti kryžiuočių ir prūsų kovų tema:

Die in Gräbern hier versunken liegen
Sah'n einst dieses Schlosses Herrlichkeit.
Ritter kamen hier, von ferner Zügen,
Her mit Ross und Schild zum blut'gen Streit.
Viele sanken von dem tapfern Speere
Frommer Völker, kämpfend für den Heerd,
Viele fanden flüchtend zu dem Meere,
Schnellen Tod von Divans Heldenschwert.

Enkel Herrmanns, bei dem heil'gen Kreuze,
Das euch Lieb' und fromme Duldung lehrt,
Sagt, was that ein Volk von keinem Reize
Nach Eroberung und Gold bethört,
Euch zu leid, in stillen Eichenlauben
Seinen Göttern nur und sich bekannt,
Dass ihr Flur und Heiligthum zu rauben,
Hieher zogt mit mordgestählter Hand?

Doch ihr schweigt. An jenem grossen Tage,
Der die Thaten aller Völker wägt,
Sei auf des Erbarmers Richterwaage
Eure schwere blut'ge Schuld gelegt!
Nur verhüllt das Antlitz vor den Schaaren,
Die verklagend von dem Richter stehn,
Dass ihr gleich des Attila Barbaren,
Sie erwürget auf den eignen Höh'n.

Droben ist das ernste Loos geschrieben:
„Unrecht fällt auf des Tirannen Haupt <...>.“

(I, p. 37—38).⁴⁸

Tautiniai siekimai ir kryžiuočių pasmerkimas skamba ir kai kuriuose kituose Rėzos eilėraščiuose. Bet nė viename jų visa tai nebuvo išreikšta su tokiau autoriaus pozicijos ryškumu, apmąstymu, kaip „Balgos griuvėsiuose“. Poetas šaukia grobikus į „dievo teisimą“. „Her-

⁴⁸ Tie, kurie giliai kapuose čia guli,
Kadaise matė šios pilies didybę.
Traukė čia riteriai iš tolimų žygių
Su žirgais ir skydais į kruviną kovą.
Daugelis krito nuo drąsiųjų iečių
Taikių tautų, kovojančių už židinį.
Daugelis atrado, bėgdami prie jūros,
Greitą mirtį nuo didvyriško Divonies kalavijo.
Hermano ainiai, prieš šventąjį kryžių,
Kuris jus moko meilės ir šventos kantrybės,
Pasakykite, ką jums blogo padarė tauta, nuo troškimo
Plėšti ir pralobti neapkvaitusi,
Tyliose ažuolų lapinėse
Tepažįstanti save ir savo dievus,
Kad jos laukų ir šventenybių išplėsti
Čia atėjote su plienine žmogžudžio ranka?

Bet jūs tylite. Tą didžiąją dieną,
Kuri visų tautų darbus pasvers,
Tebūnie ant teisėjo svarstyklių
Uždėta jūsų sunkioji kruvina kaltė!
Tik slėpkite veidą prieš tuos,
Kurie skūsdami stovi prieš teisėją,
Kad jūs, kaip Atilos barbarai,
Juos pasmaugėte jų pačių kalvose.

Aukštai užrašyta rimtoji lemtis:
„Neteisybė krinta ant tirono galvos <...>.“

mano ainių" veržimasis į rytus teisingai pavaizduotas kaip ekspansija.

Bet tuo pačiu aštri nacionalinė problema šiame eilėraštyje sprendžiama tik moraliniu požiūriu: vokiečių grobikų ekspansija toliau traktuojama kaip abstraktus blogis, kuriam poetas priešpastato tokį pat abstraktų „tylios dorybės“ principą:

Mit des Zeitsturms eilgewohntem Flügel
Schwinden Zep tern, Hoheit, Gold und Glanz.
Auf der Ewigkeiten Sonnenhügel
Blühet nur der stillen Tugend Kranz!

(I, p. 39).⁴⁹

Tai paskutinės eilėraščio eilutės. Vis dėlto „Balgos griuvėsiai“ — ryškiausias grobikų, „Hermano ainių“, pasmerkimas visoje Rėzos lyrikoje.

7. „PRUTENOS“ II DALIS

„Prutenos“ II dalyje, į kurią sudėti eilėraščiai, parašyti po 1809 m., išlieka kai kurios I dalies tendencijos, bet esama ir tam tikrų pakitimų. Šis rinkinys yra labiau nutolęs nuo lietuvių literatūrinio gyvenimo, jame atviriau pasireiškia idėjiniai Rėzos prieštaravimai.

Dabar rečiau benuskamba lietuviškieji ir prūsiškieji motyvai, vyravę „Prutenos“ I dalyje. Čia nebėra, išskyrus vieną kitą eilėraščių (pvz., „Selmaras ir Selma“, „Keliavimas į salą“), idiliško Elmos ciklo tautos, kurio rusištinės gaidos kėlė tam tikrų pažangesnių asociacijų. Rinkinyje ne tik mažiau antikinės mitologijos įvaizdžių, bet, galima sakyti, beveik nebenaudojami ir baltų mitologijos motyvai, dėl to gerokai nublankęs, kad ir dirbti-

⁴⁹ Praeina šėldami amžiai,
Žūva skeptrai, didybė, auksas ir garbė.
Ant amžinatvės saulėtos kalvos
Žydi vien tylios dorybės vainikas!

nis, tautinis koloritas. Žymiai pagausėja oficialiųjų karinių patriotinių eilėraščių, kurių I dalyje tėra du — „Elegija nugalėtiesiems prie Aueršteto 1806 m.“ ir „Mūšis prie Eilau. 1807 m. vasario mėn. 8 dieną“.

„Prutenos“ II dalyje daugiau baladinio pobūdžio eilėraščių. Bet juose dabar išivyrėja religiniai motyvai. Jei pirmojoje rinkinio dalyje Rėza, vaizduodamas kryžiuočių ir prūsų kovas, poetizavo gimtojo krašto gynėjus ir netgi rūsčiai pasmerkė vokiečių grobikų ekspansiją, tai antrojoje kartais poetizuojami ir „dievo žodžio“ skleidėjai, „kankiniai“, atkeliavę iš kitur į prūsų žemę ir čia žuvę („Daina apie keturis brolius“). Šie motyvai įneša gilių prieštaravimų į Rėzos poezijos idėjinį turinį.

Tačiau „Prutenos“ II dalyje neišnyksta ir tautiniai poeto siekimai. Romantiškose baladėse „Kęstutis ir Mylinė“, „Nemirseta“ toliau tęsiamos patriotinės baltų praeities poetizavimo tendencijos, aptinkamos „Prutenos“ I dalyje („Ona ir Vytautas“, „Sigalas ir Ina“, „Baltijos sakmė“). Baladėje „Kęstutis ir Mylinė“ pasakojama, kaip Mylinė išvaduoja iš kryžiuočių nelaisvės Kęstutį, vystoma ta pati meilės, ištikimybės ir pasiaukojimo idėja, kuriai buvo skirta baladė „Ona ir Vytautas“. Toji idėja šiuo atveju skamba kiek aktualiau, kadangi herojų priešai — kryžiuočiai. Romantinio pobūdžio baladės, išreikšdamos patriotinius jausmus, turėjo teigiamos reikšmės. Bet riterių-„apaštalu“ poetizavimas veikia priešinga idėjine kryptimi, pateisina vokiečių agresorių įsiveržimą į Pabaltijį. Todėl reikia daryti išvadą, kad Rėza patyrė ir reakcingos romantizuojančios poezijos įtaką.

„Prutenos“ II dalyje padidėjo klasicistinių eilėraščių apimtis, butaforija, kai kuriuose eilėraščiuose veiksmas

perkeliamas į antikos laikus. Klasicistinę formą Rėza naudojo, kai liedavo, jo nuomone, itin rimtas temas. Tokie kūriniai ryšio su lietuvių literatūriniu gyvenimu neturi. Klasicistinių eilėraščių tarpe išsiskiria bene pats prieštarčiausias Rėzos poetinis kūrinys — „Liuterio dvasia evangelikams vokiečiams. Sekuliarinė giesmė tryšsimtosioms reformacijos iškilmėms 1817 m.“ Eilėraštis skelbia protestantišką fanatizmą, mistiką ir vokišką nacionalizmą.

Ir šiame rinkinyje Rėza propagavo lietuvių liaudies poeziją, tik silpniau. Taip atsitiko, gal būt, dėl to, kad tuo metu Rėza jau ruošė atskirą tautosakinį leidinį — „Dainas“, bepalikdamas savo poezijoje tik tam tikrus folkloristinės veiklos atskambius. „Prutenos“ I dalyje Rėzos tautosakiniai ir literatūriniai interesai dar nebuvo vieni nuo kitų atsiskykę.

„Prutenos“ II dalyje yra devyni eilėraščiai, priklausantys lietuvių liaudies dainų ciklui. Prie jų gali būti pridėtas ir dešimtas — „Šokis apie liepą. Sembos liaudies daina“. (Rinkinio I dalyje „Šokis apie liepą“, turįs bendrą bruožą su savo bendravardžiu II dalyje, buvo pavadintas Varmės daina). Eilėraštis „Šokis apie liepą. Sembos liaudies daina“, kaip ir to paties ciklo „Selmis ir Mila“, neturi autentiško tautosakinio pagrindo. Kiti aštuoni šios grupės eilėraščiai daugiau ar mažiau remiasi autentiškais lietuvių liaudies dainų motyvais. Keturi iš jų, kaip nurodė ir pats Rėza, yra vertimai: „Mergina prie šaltinio“, atitinkąs „Dainų“ rinkinio „Mylinti“, „Vakare verpianti“ — „Motė verpianti“, „Pažadas“ — „Meilės žadas“, „Piemenėlis“ — „Piemu o prapuolėsis“.⁵⁰ Eilėraštyje-vertime „Paža-

⁵⁰ D, p. 352. Plg. A. Domeikaitė. Die litauischen Volkslieder in der deutschen Literatur, p. 36—38.

das" dar veikia idiliškieji personažai Mylinė ir Selmis, bet dabar šiame cikle jau geriau pagaunamas liaudies poezijos stilius.

Iš kūrinių, neįėjusių į rinkinius, buvo minėtas proginis Rėzos eilėraštis „Ryto himnas“ (1817), skirtas Rusijos caro Nikolajaus I ir Prūsijos karaliaus Fridricho Vilhelmo III dukters vestuvėms. Šis eilėraštis, kaip ir daugelis proginių eilėraščių, nepasižymi giliu turiniu. Bet viena jo mintis verta dėmesio: poetas, pareikšdamas atsidavimą monarchams, neužmiršta ta pačia proga priminti būsimai carienei, kad ji, kaip ir josios motina, kuri, matyt, savo laiku buvo apgaubta tam tikros altruistiškumo aureolės, būtų „pilna malonės“ ne tik sostui, bet ir lūšnelei. Neperdedant galima pasakyti, kad ši pastaba tokia iškilmingame kontekste atspindi liberalinį Rėzos įsitikinimą, jog monarchas privalo rūpintis visais luomais vienodai.

„Prutenos“ II dalimi baigėsi Rėzos poetinė veikla. Peržvelgus jos kelią, trukusį daugiau kaip ketvirtį šimtmečio, matyti, kad poetas palaipsniui tolo nuo pažangesnių socialinių ir tautinių ieškojimų, atsispindinčių jo lyrinės kūrybos pirmajame dešimtmetyje. Vadinasi, tuo pačiu laiku, kai Rėzos filologinė veikla įgauna vis aiškesnę nacionalinę ir socialinę kryptingumą (1809—1825), jo poetinė kūryba šiais atžvilgiais regresuoja. Tai reiškia, kad idėjiniai Rėzos visuomeninės veiklos prieštaravimai buvo itin gilūs ir jo santykiai su Rytų Prūsijos kultūrine aplinka labai sudėtingi. Be to, XIX a. pradžioje prasidėjusį visuomeninio gyvenimo pagyvėjimą Rytų Prūsijoje, feodalizmo kritikos ir socialinių reformų atmosferą veikiai pakeitė Šventosios sąjungos reakcija. Taip pat ir dvasininko luomas, matyt, vis sunkesne našta slėgė poetą.

8. „ŠIMTUS JAU METUS SAULELĖ TEKĖJO IR LEIDOS“

1823 m. gruodžio 22 d., iškilmingai minint lietuviškojo seminaro Karaliaučiaus universitete įkūrimo šimtąsias metines, buvo perskaitytas proginis Rėzos eilėraštis, sukurtas hegzametru. Pagal pirmąją eilutę jis vadinamas „Šimtus jau metus saulelė tekėjo ir leidos“. Kūrinys, kaip rodo juodraštis, išlikęs archyve, turėjo 81 eilutę.⁵¹

Eilėraščio turinys prieštaringas. Jame bendrais bruožais atpasakojama protestantizmo istorija Rytų Prūsijoje, liaupsinamas M. Liuteris, smerkiama katalikybė. Čia pritariama ir Lietuvos provincijos kolonizacijai, įvykdytai XVIII a. pradžioje, nors „Filologinėse-kritinėse pastabose“ Rėza pareiškė kaip tik nepasitenkinimą kolonizacija. Šiame eilėraštyje į kolonizaciją pažiūrėta valdančiųjų sluoksnių akimis. Tačiau už viso to slypi kitas, pasakytume, pagrindinis kūrinio tikslas.

Nereikia užmiršti, kad pats seminaro sukakties minėjimas, tikriausiai, buvo sumanytas Rėzos iniciatyva. Šis eilėraštis buvo tam tikra deklaracija teologijos fakulteto studentams — būsimiesiems Lietuvos provincijos pastoriams, o taip pat ir kiek platesnei auditorijai, apie reikalą rūpintis lietuvių kalba viešajame ir akademinia-me gyvenime. Kaip ir „Lietuviškosios biblijos istorijoje“, Rėza čia giria tuos monarchus, kurie suorganizavo tam tikrą švietimo sistemą lietuvių kalba. Tuo būdu Rėza stoja lyg ir opozicijon prieš anuo metu vis labiau pasireiškiančias germanizacijos tendencijas. Tiesa, eilėraštyje „Šimtus jau metus saulelė tekėjo ir leidos“ Rėza palietė lietuvių kalbos vartojimą vien religinėje srityje. Tai ribotas reikalavimas, bet ano meto sąlygomis

⁵¹ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 4, l. 74—75. Šis rankraštis paskelbtas leid.: V. Biržiška. Nežinomi senieji lietuviški tekstai.— „Tauta ir žodis“, VII. K. 1931, p. 305—307; V. Biržiška. Nežinomi senieji lietuviški tekstai. K., 1931, p. 57—59.

jis turėjo tam tikros teigiamos visuomeninės reikšmės, kaip viena priemonių, ginant lietuvių liaudies teises Prūsijos monarchijoje.

Eilėraščio kalbinė išraiška nesklaidi: čia yra kirčiavimo klaidų, daug inversijų, žodžių galūnių trumpinimų. Atrodo, kad lietuviškai Rėzai gana sunkiai sekėsi eiliuoti. Tačiau kūrinio leksikoje atsispindi jo nusistatymas prieš germanizmus.

Pažymėtina, kad šiame hegzametre Rėza stengėsi sekti K. Donelaičio intonacijomis, pavyzdžiui: „Kelkis ir mano giesmel, aukščiau pašlovinti dievą“, „Sveiks tada draugums, sveiks visiems šimtmeto šventes [?]“. Keturias K. Donelaičio eilutes, kuriomis poetas kritikavo gdynės negeroves („Rudenio gėrybės“, eil. 873—876), Rėza perkėlė į savo hegzametą ikireformacinei popiežių gadynei kritikuoti.

Žanro atžvilgiu „Šimtus jau metus saulelė tekėjo ir leidos“ primena proginę klasicistinę odę.

9. L. RĖZOS POEZIJOS REIKŠMĖ

Lietuviškieji, o iš dalies ir prūsiškieji motyvai užima žymią vietą Rėzos poetinėje kūryboje vokiečių kalba. Tokiu būdu darosi aišku, ką norėjo Rėza pasakyti viso rinkinio pavadinimu — „Prutena“, t. y. „Prūsija“. Rėzos poezija palaikė ir vystė jau anksčiau Rytų Prūsijoje pasireiškusią tendenciją pripažinti senuosius prūsus ir lietuvius žymios gyventojų dalies protėviais. Įdomu pastebėti, kad šiuo požiūriu jau rėmėsi K. Milkus savo poemoje „Pilkainis“. Jis pasmerkė „kryželninkų“ agresiją ir poetizavo prūsų bei lietuvių kovas su jais. Reikia teigiamai vertinti tai, kad Rėzos eilės iš dalies buvo nukreiptos prieš vokiečių reakcionierių vienvaldystę, prieš lietuvių niekinimą ir kultūrinę priespaudą. Bet,

griežčiau nepakeldamas balso prieš reakcionierius, Rėza neišvengė gilių, tiesiog nesutaikomų prieštaravimų. Tai ypač ryšku „Prutenos“ II dalyje.

Rėzos lyrikoje beveik nėra ryškesnių socialinių akcentų, ne vienu atveju atsispindi autoriaus idėjiniai ribotumai. Vis dėlto, kritikuodamas feodalinę santvarką ir baudžiąvą (eil. „Epitafija J. Ch. Krausui“, pastaba-straipsnelis apie lietuvių liaudies dainas „Prutenos“ I d.), piešdamas idiliškus piemenų ir žvejų paveikslus, propaguodamas lietuvių liaudies poeziją, Rėza išreiškė ir tam tikrą opoziciją valdančiųjų klasių ideologijai.

Literatūriniu atžvilgiu įsidėmėtina tai, kad poetas savo kūryboje iškėlė lietuvių liaudies dainas. Kaip ir tautiniais siekimais, taip ir pabrėžiamu folkloriškumu Rėza išsiskyrė savo aplinkoje. Tuo jis papildė vokiečių poeziją lietuviškąja tematika. Būdinga, kad amžininkams visų pirma į akis ir krito Rėzos folkloriškumas. Anuo metu tai buvo naujas dalykas. Rėzai išleidus „Prutenos“ I dalį, daug kas ėmė simpatizuoti lietuvių liaudies dainoms.⁵²

Lietuviškieji bei prūsiškieji motyvai, folkloriškumas ir buvo tie Rėzos lyrikos, ypač „Prutenos“ I dalies, bruožai, kurie apibūdina Rėzos indėlį į Rytų Prūsijos poeziją. Išstumiant lietuvių kultūrą iš Rytų Prūsijos, tai buvo užmiršta, kaip ir kiti Rėzos nuveikti darbai.⁵³

⁵² A. H a g e n. Vier Dainos, übersetzt von Rhesa, p. 324.

⁵³ Kurį laiką Rėzos poezija dar sutinkama vokiškuose leidiniuose, pavyzdžiui, „Borussia“. Eine Sammlung deutscher Gedichte aus dem Gebiete der Geschichte Preussens, I—II. Marienwerder, 1843—1844; Die Volkssagen Ostpreussens, Litthauens und Westpreussens. Gesammelt von W. J. A. v. T e t t a u und J. D. H. T e m m e. Neue Ausgabe. Berlin, 1865. Jo eilių yra ir knygoje R. N a u j o k. Das Memelland in seiner Dichtung. Memel, 1935. Trumpos žinios apie Rėzą pateiktos informaciniame leidinyje J. N. W e i s f e r t. Biographisch-literarisches Lexicon für die Haupt- und Residenzstadt Königsberg und Ostpreussen. Königsberg-Bon, 1898 (II leid.). Tačiau Rėzos pavardės nerandame leidinyje Königsberger Fremdenführer. Herausgegeben v. C. F l ö g e l. 2. Auflage. Königsberg, 1853, kur išvardijami Karaliaučiaus poetai ir žymesni žmonės. L. Pasargė pastebėjo,

Rėzos poetinė kūryba liko nuošalyje nuo bendrosios lietuvių poezijos raidos. Tiesa, galima apčiuopti jos sąlytį su E. Budriaus eilėmis, tačiau Lietuvoje „Prutenos“, matyt, nebuvo bent kiek plačiau žinomos. Nors ir čia tuo metu lyrikoje pasireiškė klasicistinių, sentimentalistinių, iš dalies ir romantinių tendencijų, nors A. Strazdas į savo eiles taip pat įpindavo folkloro, bet visa tai tegali būti gretinama su Rėzos eilėraščiais tik pačia bendriausia prasme. Kalbėti apie literatūrinius ryšius šiuo atveju, tur būt, netenka. Apskritai, Rėza yra vienas pačių pirmųjų poetų, atsigręžusių į lietuvišką tautosakinę, istorinę ir legendinę tematiką. Pastaruoju atžvilgiu jis pralenkė ir lenkų romantikus, bet įtakos lietuvių poezijai, kiek šiuo metu yra žinoma, atrodo, nepadarė.

Pirmieji Rėzos eilėraščių vertimai į lietuvių kalbą, išskyrus „Nuskendusį kaimą“⁵⁴, pasirodė tik tarybiniais metais. Tai XIX a. lietuvių poezijos antologijoje paskelbti eilėraščiai „Gyvenimo daina“, „Nuskendęs kaimas“ ir „Ona ir Vytautas“.⁵⁵ Pastarieji du atspausdinti ir „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatijoje“ (V., 1957).

kad Rėzos darbai yra „arba pasenę, arba užmiršti“ (L. Pasarge. Aus Baltischen Landen, p. 288). F. Tecneris, kuriam atrodė, kad reiktų išleisti Rėzos eilėraščių rinkinį, rašė: „Dėl tragiškos lemties šis didysis labdarys yra pusiau užmirštas. Jis neminimas jokiam poetų vardyne“ (F. Tetzner. Die Slawen in Deutschland, p. 120, 122).

Vokiečių revanšistai Vakarų Vokietijoje po antrojo pasaulinio karo ėmė piktnaudžiauti Rėzos kūryba. Pavyzdžiui, ten 1954 m. „Memelland-Kalender“ buvo paskelbtas minėto R. Naujoko straipsnis „Ir verkiu ant savo tėvų smėlynų. Pastabos apie Kuršių nerijos literatūrinę praeitį“ (K. Goedeke, min. veik., p. 846). Šios antraštės pirmoji dalis yra eilutė iš Rėzos eilėraščio „Karvitos kapai“ — Und wein' auf meiner Väter Sand (PRUT, I, p. 87).

⁵⁴ Šio eilėraščio vertimas, pavadinimu „Pasinėręs kaimas“, pirmą kartą buvo išspausdintas M. Biržiškos „Lietuvių dainų literatūros istorijoje“ (V., 1919, p. 60—61).

⁵⁵ Lietuvių poezija. XIX amžius. Sudarė ir pastabas paruošė B. Pranskus. V., 1955. Rėzos eilėraščius vertė V. Bložė.

Išliekamoji Rėzos poezijos vertė nėra didelė. Idėjiniai prieštaravimai ir, matyt, nepakankamas susikaupimas kūrybiniam darbui neleido poetui pasiekti žymesnių meninių laimėjimų. Palyginti lengvai eiliuodamas, jis dažnai tartum nė nesistengė giliau prasiskverbti į gyvenimo reiškinius. Tokiu būdu didesnioji Rėzos poezijos dalis neprašoko vietinių, provincinių literatų kūrybos. Vis dėlto tam tikras pluoštas jo eilėraščių gali sudominti ir šių laikų skaitytoją ne vien tik istorine reikšme.

„Prutenos“ rinkiniai nebuvo išsamiau nagrinėti. Esama tik tam tikrų pastabų apie jų meninę vertę ir tematiką.

Originalumo stoka Rėzos eilėms prikišama „Prutenos“ I dalies recenzijoje Halės laikraštyje „Allgemeine Literaturzeitung“ (1811, Nr. 48). Poeto atžvilgiu palankiai nusiteikusių ano meto skaitytojų nuomonę bus išreiškęs L. Bačko, apibūdinamas „Prutenos“ I dalies autorių kaip „švelnų ir jausmingą poetą“.⁵⁶ Pirmasis Rėzos biografas F. Šubertas buvo žymiai reiklesnis. Jo manymu, Rėza stokojo fantazijos, kūrybinės jėgos ir tik tais atvejais pasiekdavo tikrų kūrybinių laimėjimų, kai naudodavosi lietuvių liaudies dainų ir legendų medžiaga.⁵⁷ Pažymėtina, kad F. Tecneris, kuris taip pat pripažino, jog didžioji Rėzos lyrikos dalis nebeturinti žymesnės poetinės vertės, kėlė kitokios tematikos kūriniai. Jis taip apibūdino „Prutenos“ I dalį:

Eilėraščiai nevienodos vertės. Daugumas jų tėra tokio lygio, kurį jau tada buvo pralenkę Getė ir Šileris, ir savo medžiaga bei kalba pasenę. Tačiau pluoštas eilėraščių niekada nebus užmiršti, ypač tie, kuriuose jis apdainuoja savo tėviškę. Ir, gal būt, jau artinasi laikas,

⁵⁶ L. B a c z k o. Versuch einer Geschichte der Dichtkunst in Preussen, p. 76.

⁵⁷ ŠUB, p. 249.

kai Rėzos rinktinės eilės švęs savo prisikėlimą. Pluoštas eilėraščių yra lietuvių liaudies dainų išplėtojimai arba sekimai, kiti sukasi anakreontinės ir idilinės poezijos minčių rate arba skirti Klopštoko išpopuliarintam draugystės kultui; bet patys gražiausi savo šaknis įleidę į gimtąją dirvą. Tai „Sembos žvejo daina“, „Liepa prie Reselio“, „Filosofų alėja prie Karaliaučiaus“, „Tėvynės daina“, „Balgos griuvėsiai“, „Nuskendęs kaimas“, „Gintaro žvejotojų daina“, „Audra 1801 m. lapkričio 3 d.“, „Karvitos kapai“, „Elegija Imanueliui Kantui“, „Prie Hasės kapo“, „Baltijos sakmė“, „Epitafija J. Ch. Krausui“.⁵⁸

Taigi, F. Tecneris teigiamai pasisakė apie tuos eilėraščius, kurie susiję su Rytų Prūsija, bet neturi ryšio su lietuvių liaudies poezija.

Vargu ar tikslinga būtų ieškoti Rėzos poetinių pasiekimų vienos kurios tematikos ribose. Jo rinkiniuose galima rasti palyginti neblogai pavykusių įvairios tematikos eilėraščių. Tik pastebėtina, kad idėjiniu bei meniniu lygiu Rėza negali varžytis ne tik su J. V. Getės ar F. Šilerio lyrika, bet ir su kitais žymesniais savo meto vokiečių poetais.

F. Tecneris teisingai nurodė, kad „Prutenos“ II d. yra silpnesnė už pirmąją, kad II dalies eilėraščiai karo tematika negali būti nė lyginami su panašiais M. Šenkendorfo ir E. Arnto kūriniais.⁵⁹ Čia F. Tecneris, matyt, turėjo galvoje eilėraščių menines ypatybes. Bet reikia pridurti, kad M. Šenkendorfas ir E. Arntas išreiškė ir tam tikrų pažangių idėjų. Tuo tarpu oficialioji patriotinė Rėzos poezija visuomeniniu atžvilgiu sekli.

Vokiečių autoriai, domėjęsi Rėza, neižvelgė jo poezijos vidinių ryšių su ano meto lietuvių kultūriniu ir literatūriniu gyvenimu. J. Zembrickis, panašiai kaip ir

⁵⁸ F. T e t z n e r. Die Slawen in Deutschland, p. 120.

⁵⁹ T. p., p. 121.

K. Forštroiteris, Rėzos tautinius siekimus laikė vien romantiškai ir sentimentaliai nusiteikusio jaunuolio susižavėjimu.⁶⁰ Kaip vokiečių, taip ir ikitarybiniai lietuvių literatūros istorikai nekėlė klausimo apie socialinį Rėzos poezijos kryptingumą. Buvo paliestas tik tautinis jos prieštaringumas. Apibūdindami Rėzos lyriką, ikitarybiniai lietuvių literatūros istorikai yra užsiminę apie jo artimumą sentimentalizmui, rokoko, klasicizmui, „Gettingeno giraitės“ poetams, pažymėję Rėzos idilišką gamtos suvokimą.⁶¹ Šiose pastabose išryškėjo buržuazinio mokslo tendencija, vertinant literatūros reiškinius, pirmenybę atiduoti formos dalykams.

Tarybiniame lietuvių literatūros moksle atkreipiamas dėmesys į svarbiausius socialinius Rėzos poezijos momentus. Rėzos literatūrinė ir folkloristinė veikla siejama su antifeodalinėmis laikotarpio tendencijomis, nurodant „Prutenos“ I dalyje prasiveržiantį nepasitenkinimą baudžiavine santvarka ir pasipriešinimą lietuvių liaudies niekinimui, pažymint kai kuriuose eilėraščiuose iškylančias feodalų ir valstiečių gyvenimo antitezes.⁶² Istoriniu požiūriu teigiamai vertinamas Rėzos propaguotas lietuvių liaudies poezijos panaudojimas lyrinėje kūryboje, kadangi šitokia pažiūra į tautosaką „griovė feodalinės aristokratijos sukurtą luominę sieną literatūroje ir skatino joje demokratines tendencijas“.⁶³ Deramo dėmesio susilaukė ir Rėzos baladės baltų praeities tematika bei jose atsispindįs kryžiuočių grobiamųjų karų pasmerkimas.

⁶⁰ J. Sembritzki. Die ostpreussische Dichtung, p. 430.

⁶¹ „Athenaeum“, V, p. 2—5; VIII, p. 175—176.

⁶² Lietuvių literatūros istorija, I, p. 365.

⁶³ L. Rėza. Lietuvių liaudies dainos, I. Paruošė J. Jurginis ir B. Kmitas. V., 1958, p. XVIII—XIX.

Tokiu būdu tarybinėje lietuvių literatūros istoriografijoje išryškinami visuomeniniai Rėzos poetinės veiklos kontūrai, jos vaidmuo pažangiųjų laikotarpio idėjų raidoje, jos vieta Rytų Prūsijos lietuvių literatūriniame gyvenime.

L. RĖZOS FOLKLORISTINĖ VEIKLA

1. PIRMIEJI ŽINGSNIAI

Rėzos parengtas rinkinys „Dainos“, išėjęs 1825 m., padarė gerą lietuvių liaudies poezijos skelbimo ir tyrinėjimo pradžią. Folkloristinėje Rėzos veikloje ryškiai atsispindi jo simpatijos lietuvių liaudžiai. Lygiai ketvirtis šimtmečio skiria Rėzos pirmąjį laisvą lietuvių liaudies dainos sekimą (eil. „Nuskendęs žiedas“ — „Prutenos“ I d.) nuo „Dainų“ rinkinio pasirodymo. Per tą laiką Rėzos folkloristinės pažiūros vystėsi nuo pirmųjų, daugiausia literatūrinio pobūdžio impulsų iki gana gilaus liaudies poezijos supratimo. „Dainų“ rinkinyje Rėza pirmasis tokiu mastu iškėlė daug svarbių minčių apie poetinę lietuvių liaudies kūrybą, o išspausdintais pavyzdžiais davė platoką tos kūrybos vaizdą. Rėzos folkloristinėse pažiūrose atsispindi vietinė Pil. Ruigio, G. Ostermejerio, K. Milkaus, K. Donelaičio tradicija ir iš dalies kaimyninių tautų (latvių, vokiečių, rusų, lenkų ir kt.) filologijos bei istorijos mokslų pasiekimai.

Ižengdamas į literatūrinį gyvenimą XVIII a. pabaigoje — XIX a. pradžioje, Rėza rado savo aplinkoje tam tikrą susidomėjimą tautosaka, tame tarpe ir lietuvių liaudies dainomis. Buvo bepradedanti formuotis palankesnė nuomonė apie lietuvių liaudies poeziją, pasirodė lietuvių liaudies dainų publikacijų, tiesa, daugiausia vertimų į vokiečių kalbą. Jau buvo nuskambėję susižavėjimo kupini G. Lesingo ir J. Herderio pasisakymai

apie lietuvių liaudies dainas. Tuo metu kūrybingiau nusiteikę literatai pripažino ne tik kalbinę, etnografinę, „antropologinę“, bet ir meninę lietuvių liaudies dainų vertę. Gimė pažiūra į liaudies dainą kaip į naivią, bet nuoširdžią poeziją, kaip į tautos charakterio, papročių išreiškėją. Kalbėta apie mitologijos pėdsakus liaudies poezijoje, apie Pabaltijo tautų dainų švelnumą, nuoširdumą, apie „paprastą“, „natūralų“ tų tautų gyvenimo būdą, apie kalbos vaidmenį emociniam dainų skambėjimui; buvo mėgstama prabėgomis palyginti šias liaudies dainas su antikine poezija, Osiano giesmėmis.

Rėza priėmė naujasias pažiūras ir pats tapo jų reiškėju.

Kas būdinga pirmajam Rėzos folkloristinės veiklos dešimtmečiui? Visų pirma tai, jog tuo metu Rėza parodė kur kas daugiau entuziazmo, negu dalyko išmanymo. Jis tada dar nebuvo išsamiai susipažinęs su anksčiau šioje srityje atliktais darbais. Sprendžiant Rėzos folkloristinės veiklos genezės problemą, juos būtina turėti prieš akis kiek galima konkrečiau.

Iki XIX a. pradžios įvairiuose leidiniuose paskelbta pluoštas lietuvių liaudies dainų vertimų į vokiečių kalbą, kurių dalis turėjo ir originalo tekstą. Pirmiausia tai buvo trys Pil. Ruigio dainos jo „Lietuvių kalbos tyrinėjime“ (1745). Dviejų Pil. Ruigio dainų vertimus — „Anksti rytą rytužį“ ir „Aš atsisakiau savo močiutei“ — išspausdino 1759 m. G. Lesingas laikraštyje „Briefe, die neueste Literatur betreffend“. Iš G. Lesingo dainos „Aš atsisakiau savo močiutei“ perdirbinį 1771 m. paskelbė „audrininkų“ kartos atstovas H. Gerstenbergas savaitraštyje „Der Hypochondrist“.¹ Jos laisvas vertimas pateko į poeto J. Michaelio eilių rinkinį², o

¹ J. Sembritzki. Die ostpreussische Dichtung, p. 227.

² Die Lieder aller Völker und Zeiten. Hrsg. v. H. Grabow. Hamburg, 1890, p. 403.

poetas K. Krečmanas Getingeno almanache „Musenalmanach auf das Jahr 1774“ pateikė dar vieną šios dainos vokišką publikaciją.³ J. Herderio rinkinyje „Tautų balsai dainose“ (1778—1779) buvo įdėti aštuoni lietuvių liaudies dainų vertimai: Pil. Ruigio „Aš atsisakiau savo močiutei“ ir dar septynios dainos, parūpintos Karaliaučiaus literato J. Kroicfeldo⁴,— „Serganti nuotaka“, „Merginos atsisveikinimo daina“, „Nuskendęs nuotakos žiedas“, „Merginos daina apie savo darželį“, „Jaunojo raitelio daina“, „Nelaimingasis gluosnis“ ir „Pirmoji pažintis“.

Dar dvi, manoma, J. Kroicfeldo gautos dainos — „Pirmvakario daina“ ir „Parvedimo daina“ — buvo paskelbtos su vokiškais vertimais ir gaidomis L. Bačko almanachinio pobūdžio leidinyje „Das preussische Tempe“ (1780).⁵ Kitais metais šiame leidinyje išspausdinamas J. Kroicfeldo straipsnis „Apie prūsų poeziją“, kurio pabaigoje rašoma apie lietuvių liaudies dainas. Tai buvo pirmas Karaliaučiaus literatų bandymas įvertinti lietuvių liaudies poeziją.

Dainą „Aš atsisakiau savo močiutei“ J. V. Getė 1782 m. įkomponavo į savo mažąją dramą „Žvejė“. Suprantama, ten nepasakyta, kad šis tekstas yra lietuvių liaudies daina.

Tais pačiais metais F. Boko „Rytų ir Vakarų Prūsijos ūkinėje gamtos istorijoje“⁶ buvo perspausdintos trys dainos iš J. Herderio rinkinio: „Serganti nuotaka“, „Nuskendęs nuotakos žiedas“, „Merginos daina apie savo

³ E. J e n i s c h. Goethe und die Dainos, p. 418.

⁴ H. M ü l l e r. Die „Preussische Blumenlese“ von 1775, eine Quelle von Herders „Volksliedern“.—„Zentralblatt für Bibliothekswesen“, Leipzig, 1917, p. 187.

⁵ J. S e m b r i t z k i, min. veik., p. 227.

⁶ F. S. B o c k. Versuch einer wirtschaftlichen Naturgeschichte von dem Königreich Ost-und Westpreussen, I. Dessau, 1782.

darželį".⁷ Ten F. Bokas apibūdino lietuvių liaudies dainas ir pažymėjo spausdinamų tekstų šaltinį: „Kelios pono profesoriaus Kroicfeldo į vokiečių kalbą išverstos ir rinkinio „Liaudies dainos“ [t. y. J. Herderio rinkinio „Tautų balsai dainose“] pirmojoje dalyje išspausdintos dainos <...> čia gali būti pateiktos pavyzdžiu.“⁸ D. Jenišas savo darbe „Filosofinis-kritinis keturiolikos senųjų ir naujųjų Europos kalbų palyginimas ir įvertinimas“ įdėjo keturis posmus iš Pil. Ruigio skelbtosios dainos „Aš atsisakiau savo močiutei“.⁹ K. Nankės užrašuose „Kelionė per Prūsiją“ buvo pakartotos abi dainos iš „Das preussische Tempe“.¹⁰ Vėliau dar pasirodė trys lietuvių liaudies dainų vertimai: „Lietuvaitės Elzikės Mantvilaitės daina“, spausdinta viename Veimaro leidinyje 1801 m., ir pora anonimiškai pateiktų dainų viename Leipcigo leidinyje 1801 m.¹¹

XVIII a. pabaigoje palankiai apibūdino lietuvių liaudies poeziją L. Gervaisas, L. Bačko, D. Jenišas, C. Heilsbergas.¹²

Šiuo laiku ar kiek vėliau apie lietuvių liaudies dainas rašė vienas Gumbinės laikraštis¹³ ir, atrodo, kita vokiečių spauda.¹⁴ Apie tai dar trūksta duomenų. Gumbinės laikraštyje pasirodžiusi medžiaga yra tiesiogiai susijusi su „Prutenos“ I dalimi (žr. toliau).

⁷ J. Sembritzki, min. veik., p. 227—228.

⁸ H. Müller. Die „Preussische Blumenlese“ von 1775, p. 187.

⁹ D. Jenisch. Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens. Berlin, 1796, p. 491.

¹⁰ K. E. Nanke. Wanderungen durch Preussen, I. Hamburg-Altona, 1800, p. 199—203.

¹¹ J. Sembritzki, min. veik., p. 228.

¹² Lietuvių liaudies dainų skelbimas XVIII a. gana išsamiai nušviestas veikale: L. Gineitis. Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 111—129.

¹³ Žr. „Allgemeine Literaturzeitung“, Halle, 1811, Nr. 48, skiltys 382—383.

¹⁴ Žr. LTSR MA CB RS, f. 137, LR 7, l. 21.

Apie tolydžio augantį susidomėjimą lietuvių liaudies dainomis liudija ne tik jų publikacijos spaudoje, bet ir kai kurie kiti reiškiniai. Nusipelno dėmesio Skoldainių kaimo gyventojos Reginos Bendikaitės (Bendikaitikės) 1810—1811 m. užrašytų dviejų lietuvių liaudies dainų rankraščiai¹⁵, kuriuos 1821 m. E. Budrius atsiuntė Rėzai.¹⁶ Taigi, yra pagrindo manyti, kad XIX a. pradžioje, o, gal būt, ir anksčiau, lietuvių liaudies dainas ėmė užrašinėti ir kai kurie švietesni valstiečiai — dainų pateikėjai, talkininkavę taušosaka besidomintiems precentoriams, pastoriams ir kitiems. Tokia talkininkė, matyt, buvo R. Bendikaitė, o taip pat ir minėtoji E. Mantvilaitė.

Rėzos folkloristinei veiklai darė įtakos ir latvių folkloristikos raida. Latvijoje XVIII a. pabaigoje — XIX a. pradžioje liaudies poezijos rinkimo ir publikavimo darbe jau buvo pasiekta reikšmingų laimėjimų. Senojo Stenderio latvių kalbos gramatikos, išėjusios 1761 m. (II leid. 1783), skyriuje „Apie poeziją“ buvo pateikta dešimt latvių liaudies dainų.¹⁷ Senasis Stenderis jas vertino būdingu šviečiamajam laikotarpiui kalbiniu ir etnografiniu kultūriniu požiūriu, iš dalies kaip ir Pil. Ruišys. Bet Senasis Stenderis, nors jo gramatika parašyta vokiečių kalba, dainų tekstų į vokiečių kalbą neišvertė. Ši aplinkybė, matyt, ir neleido joms taip išpopuliarėti, kaip Pil. Ruišio dainoms.

J. Herderis, kaupdamas medžiagą savo rinkiniui, užmezgė kontaktą, panašiai, kaip su J. Kroicfeldu, su švietėjiškai nusiteikusiu mokslininku ir publicistu A. Hupeliu, tuo metu gyvenusiu Estijoje. Šis, pasinaudodamas ir kitų asmenų pagalba, siuntė J. Herderiui latvių

¹⁵ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 4, l. 73, LR 7, l. 20.

¹⁶ L. Rėz a. Lietuvių liaudies dainos, II, p. 368.

¹⁷ G. F. Stender. Neue vollständigere lettische Grammatik. Braunschweig, 1761, p. 153—156.

ir estų dainų. Dalį jų J. Herderis paskelbė rinkinyje „Tautų balsai dainose“.¹⁸ Palankiai apie latvių liaudies dainas buvo rašę J. Harderis (1764) bei tas pats A. Hupelis (1777).¹⁹ Latvių liaudies dainų poetiškumą kėlė vokiečių šviečiamojo laikotarpio prozaikas T. Hipelis (1741—1796) savo romane „Biografija kylančia linija“ („Lebensläufe nach aufsteigender Linie, nebst Beilagen ABC“, 1778—1781), parašytame sekant anglų sentimentalisto L. Sterno romanu „Tristramo Šendžio gyvenimas ir nuomonės“. Šį T. Hipelio romaną turėjo žinoti Rėza — T. Hipelis buvo Karaliaučiaus burmistras, jį Rėza pašlovino už parko pasodinimą (eil. „Filosofų alėja prie Karaliaučiaus“ — „Prutenos“ I d.). Teigiamos reikšmės latvių, o tuo pačiu ir kitų Pabaltijo tautų folkloristikos raidai turėjo G. Merkelio veikalas „Vidžemės senovė“ („Die Vorzeit Lieflands“, 1798—1799), kuriame autorius istorijos, tautosakos ir etnografijos pagalba kovojo prieš vokiečių „kultūrtregerizmo“ išpažintojus.²⁰

XVIII a. pabaigoje — XIX a. pradžioje liaudies dainas Latvijoje rinko keli asmenys. Pirmieji trys latvių liaudies dainų rinkiniai išėjo 1807—1808 metais.²¹

Buvo rašoma ir apie estų liaudies dainas. Antai Ch. Vilando leidžiamame žurnale „Der teutsche Merkur“ 1787 ir 1788 m. tokią medžiagą spausdino Ch. Šlegelis. Tame pat žurnale buvo paskelbta keliolika estų

¹⁸ L. A r b u s o w. Herder und die Begründung der Volksliedforschung im deutschbaltischen Osten. — Kn.: Im Geiste Herders. Kitzingen, 1953, p. 163 t. t. Šioje L. Arbužovo studijoje sukaupta daug faktinės medžiagos, tačiau pasireiškė ir nacionalistinės provokiškos tendencijos.

¹⁹ T. p., p. 232—239.

²⁰ M. K a l v e. Garlībs Merķelis.— Kn.: Latviešu literatūras vēsture, I. Rīgā, 1959, p. 504.

²¹ Tai buvo: [G. B e r g m a n n]. Erste Sammlung (ächt) lettischer Sinngedichte. Rujen, 1807; [F. D. W a h r]. Palcmariēšu dziesmu krājums. Rūjienā, 1807; [G. B e r g m a n n]. Zweite Sammlung lettischer Sinn-oder Stegreifsgedichte. Rujen, 1808.

liaudies dainų.²² Ch. Vilando žurnalas ateidavo į Karaliaučių ir galėjo būti Rėzos skaitomas.

Vadinasi, tuo metu, kai Rėza pradėjo rinkti ir populiarinti tautosaką, jau buvo susikaupęs tam tikras kiekis medžiagos, padedančios jo folkloristinei veiklai plėtotis. Jis tuo laiku, suprantama, orientavosi lietuvių literatūros padėtyje, gilinosi, kaip rodo „Prutenos“ I d., į XVII—XVIII a. istoriografiją, iš dalies ir etnografiją, turėjo būti susipažinęs su M. Pretorijaus ir T. Lepnerio veikalais. Tačiau jo folkloristiniame apsiskaityme buvo ir nemažų spragų.

Galima konstatuoti, kad Rėza, kurdamas „Prutenos“ I dalį, naudojosi Pil. Ruigiu, Senuoju Stenderiu, G. Lesingu ir iš dalies J. Kroicfeldu. Už jo akiračio, atrodo, tada liko J. Herderio „Tautų balsai dainose“, L. Bačko „Das preussische Tempe“, G. Bergmanio ir F. Varo latvių liaudies dainų rinkiniai. Pastarųjų autorių Rėza tuo metu nemini ir nesinaudoja jų pateiktomis dainomis. Tiesa, apie J. Herderį Rėza kalba, bet kartu parodo, kad jo rinkinio neskaitė. Pateikęs lietuvių liaudies dainų skelbimo istoriją (Pil. Ruigys, G. Lesingas, J. Kroicfeldas), Rėza sako: „Gaila, kad mūsų genialusis Herderis, nors kilimo prūsas [t. y. kilęs iš Rytų Prūsijos], nemokėjo šios kalbos! Jo puiki vertėjo ranka būtų mokamai sugebėjusi čia nuskinti kvapių gėlių.“²³ Ir visai neužsimenama, kad J. Herderio rinkinyje buvo paskelbti aštuonių lietuvių liaudies dainų vertimai.

Maža ką nežinojo Rėza ir apie J. Kroicfeldą. Jis rašo, kad J. Kroicfeldas teisvertęs porą dainų, kurios išspausdintos F. Boko „Rytų ir Vakarų Prūsijos ūkinėje gamtos istorijoje“. Bet čia iškyla prieštaravimas: viena, šioje knygoje buvo ne dvi, o trys J. Kroicfeldo verstos

²² L. Arbusow, min. studija, p. 239—244.

²³ PRUT, I, p. 167.

dainos, antra, joje pasakyta, kad tos dainos imtos iš J. Herderio rinkinio „Tautų balsai dainose“. Kaip paaiškinti tokį Rėzos neapibrėžtumą? Gal būt, jis apie J. Kroicfeldo dainas F. Boko knygoje žinojo ne iš paties F. Boko, o iš kito kokio šaltinio, kur buvo perspausdinta tik pora F. Boko panaudotų dainų su nuoroda, kad jos imtos iš „Rytų ir Vakarų Prūsijos ūkinės gamtos istorijos“ ir kad jas vertė J. Kroicfeldas.

Lietuvių liaudies dainų motyvais parašytas eilėraščių ciklas, esantis „Prutenos“ I dalyje, parodo, kad tuo metu Rėza naudojosi tik keliais spausdintais lietuvių liaudies dainų tekstais. Tai buvo trys Pil. Ruigio dainos, kurių motyvais parašyti eilėraščiai „Myla“ ir „Verpėjai“ (pastarasis, kaip minėta, laikytinas vertimu), bei dvi dainos iš F. Boko, kurių motyvai skamba eilėraščiuose „Nuskendęs žiedas“ ir „Merginos rauda dėl rūtų darželio“. Apie kitus penkis eilėraščius, kurie paremti tautosaka, galima pasakyti štai ką.

Eilėraštis „Rauda dėl brolio“ laikytinas „Dainų“ rinkinyje esančio teksto „S e s y č i ų r a u d o j i m a s“ vertimu, o eilėraštis „Klevas“ turi bendrų bruožų su „Dainų“ tekstu „A n t k l e v e l i o“. „Dainose“ pažymėta, kad tie du numeriai esą iš Valtarkiemio, taigi, atsiųsti J. Jordano. Bet rankraščiai, išlikę Rėzos tautosakiname archyve, rodo ką kita. J. Jordanui reikėtų priskirti tik dainą „A n t k l e v e l i o“²⁴, o tekstas „S e s y č i ų r a u d o j i m a s“, kaip ir jį atitinkantis eilėraštis „Rauda dėl brolio“, bus atsiradę kontaminacijos būdu, sujungiant dvi dainas, atsiųstas S. Cipelio ir Z. Ostermejerio.²⁵ Tad galima manyti, kad „Raudai dėl brolio“ ir „Klevui“ Rėza panaudojo naujus užrašymus, pateik-

²⁴ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 7, l. 30 ir l. 50.

²⁵ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 7, l. 48, LR 8, l. 29 ir LR 7, l. 79–80. Šių rankraščių siuntėjų klausimas aptartas kn.: L. Rėza. Lietuvių liaudies dainos, II, p. 10–12.

tus J. Jordano, Z. Ostermejerio ir S. Cipelio. Eilėraštis „Mergina prie šaltinio“ yra vertimas teksto, kuris paskelbtas „Dainose“, — „V a i n i k é l i s“. Pastarojo teksto nėra Rėzos rankraštiniame palikime, tačiau apie jį išliko gana patikimų duomenų. Nežinomas „Prutenos“ I dalies recenzentas rašo: „Visame rinkinyje randame tik vieną lietuvių liaudies dainos pažodinių vertimą, atliktą originalo eilėdara;²⁶ tačiau šis vertimas yra pažodžiui n u r a š y t a s iš vieno prieš keletą metų išėjusio Gumbinės laikraščio, nenurodant šaltinio.“²⁷ „Nuotakos atsisveikinimas“ sukurtas, tur būt, kokių nors etnografinių pasiskaitymų pagrindu. Eilėraštyje „Žiemos daina“, kaip minėta, panaudotas motyvas, dažnai sutinkamas latvių tautosakoje, — apie saulę, kuri už kalnų šildo našlaičius, todėl vėlai pateka. Tą patį motyvą randame „Dainose“ — „S a u l é“. Nors panašių motyvų pasitaiko ir lietuvių tautosakoje, vis dėlto ši daina galėjo būti Rėzos paskolinta iš latviško, greičiausiai, literatūrinio šaltinio. Taip galvoti leidžia, pavyzdžiui, eilėraštyje „Šokis apie liepą. Varmės daina“ aptinkami skoliniai iš Senojo Stenderio latvių kalbos gramatikos. Tiesa, čia Rėza neslepia savo knyginio šaltinio. Bet tai nereiškia, kad jis negalėjo kartais elgtis ir kitaip.

„Prutenos“ I dalyje panaudota tautosakinė medžiaga yra negausi ir paimta daugiausia iš spaudos. Susumuojant tai, kas buvo pasakyta skyriuje „L. Rėzos poetinė kūryba“ ir šio skyriaus pradžioje, galima apibendrinti vadinamąjį „Prutenos“ I dalies lietuvių liaudies dainų ciklą folkloristiniu požiūriu: 1) Rėza ne tik laisvai plėtojo autentiškus tautosakos motyvus, bet pats laisvai kūrė „liaudies dainas“; 2) veikiamas savo meto istori-

²⁶ Tai eil. „Mergina prie šaltinio“.

²⁷ „Allgemeine Literaturzeitung“, Halle, 1811, Nr. 48, skiltys 382—383.

jos ir filologijos mokslo, mitologiją jis laikė būdinga baltų liaudies poezijos dalimi, nors į jo rankas patekusiose lietuvių liaudies dainose mitologinių įvaizdžių nebuvo; 3) šį tą, atrodo, skolinosi iš latvių.

Šios išvados išryškina Rėzos pažiūras į lietuvių liaudies dainas jo folkloristinės veiklos pradžioje, jo, kaip folkloristo ir kraštotyrininko kelius bei klystkelius. Folkloristikos mokslas, pradėjęs formotis tik XVIII a. pabaigoje — XIX a. pradžioje, žymesnio metodinio tikslumo dar nebuvo pasiekęs. Istoriskai žiūrint, čia paminėti Rėzos folkloristinės veiklos trūkumai gali būti pateisinami. Kalbant apie galimus latviškuosius elementus „Prutenos“ I dalyje, nereikia užmiršti, kad Rėza augo prie Kuršių marių, kur buvo vartojamos latvių ir lietuvių kalbos, kur ypač jautėsi šių tautų kultūrinis bendrumas. Pirmajame XIX a. dešimtmetyje Rėza žiūrėjo į liaudies poeziją daugiau poeto, negu folkloristo akimis.

„Prutenos“ I dalies komentaruose gana plačiai aiškinama lietuviška sąvoka *daina*. Šis straipsnelis-pastaba tartum apibendrina Rėzos folkloristinės veiklos pirmąjį etapą. Tai gana reikšmingas lietuvių literatūrinio gyvenimo dokumentas, folkloristikos faktas.

Straipsnelis-pastaba prasideda dainos žanro apibrėžimu. Rėza teigia, kad žodis *daina* yra lietuviškas, liaudiškas erotinės (t. y. meilės) dainos pavadinimas. Tuo atveju, jeigu eilėraščio turinys yra rimtas arba tikybinis, jis vadinamas *giesme*. Panašus dainos žanro apibrėžimas sutinkamas ano meto literatūroje.²⁸ Pirmieji folkloristai stengėsi surasti liaudies poezijai apibūdinti tokią sąvoką, kuri apimtų liaudies dainų ypatybes, ski-

²⁸ P vz., D. J e n i š a s rašė: „Die kleinen Liebeslieder des Litauers, Dainos genannt <...>“ (D. J e n i s c h. Vorrede.— Kn.: Ch. G. Mielcke. Litauisch-deutsches und deutsch-litauisches Wörterbuch, p. 18).

riančias jas nuo literatūros. Rėzos duotas dainos žanro apibrėžimas atitiko sentimentalines, preromantines laikotarpio nuotaikas. Pil. Ruigys, ankstyvojo šviečiamojo laikotarpio atstovas, liaudies dainos sąvoką aiškino savo metui būdingu požiūriu, versdamas į vokiečių kalbą žodžiais *ein lustiges Lied, Gesang* (linksma daina).²⁹ Kitoje vietoje Pil. Ruigys išdrįso pabrėžti liaudies dainų meninę vertę, pavadindamas jas odėmis.³⁰ Teigiamą, bet taip pat artimesnį racionalizmui dainos sąvokos aiškinimą pateikė K. Milkus: *ein weltliches Lied, Arie* (pasaulietinė daina, arija).³¹

Kaip žinoma, ne visos liaudies dainos yra meilės dainos, tad Rėzos apibrėžimas nėra tikslus. Atsisakyti tokio žanro apibrėžimo Rėza nepajėgė ir „Dainų“ rinkinyje.

Toliau Rėza straipsnelyje-pastaboje perėjo prie lietuvių liaudies poezijos meninių, emocinių ypatybių. Estetinis pagrindas, kuriuo rėmėsi jo analizė, paveiktas dviejų iš pirmo žvilgsnio prieštaringų įtakų: klasicizmo ir osianizmo.

Ryškiausias lietuvių liaudies dainų ypatybės, Rėzos nuomone, yra naivumas ir elegantiškumas. Rėza rašė:

Deminutyvų gausumas, kurių susikaupimas mūsų kalboje³² žleistų ausį, suteikia lietuviškosioms dainoms tą nenusakomą žavumą, tą malonų, švelnų ir meilų skambėjimą, kuris užburia kiekvieną širdį. Jas skaitant, atrodo, tartum būtum persikėlęs į vaikišką, skalstų Arkadijos piemenų pasaulį <...>. Greta šio *naivumo*, stebina lietuviškųjų dainų *elegantiškumas* ir grakštumas, kone tolygūs graikiškajam

²⁹ P h. R u h i g. Litauisch-deutsches und deutsch-litauisches Lexikon. Königsberg, 1747, p. 22.

³⁰ P h. R u h i g. Betrachtung der litauischen Sprache. Königsberg, 1745, p. 75, 78.

³¹ Ch. G. M i e l c k e. Litauisch-deutsches und deutsch-litauisches Wörterbuch, p. 42.

³² Čia Rėza turi galvoje vokiečių kalbą. Kitais atvejais „mūsų kalba“ jis vadina lietuvių kalbą.

gracingumui ir kultūrai. Jokio neestetiško vaizdo, jokio posakio, kuris pažeistų gerą skonį; priešingai, užuominų ir palyginimų subtilus sąmojingumas, kalbos priemonių grakštumas (tam labai padeda dalyviai, visiškai analogiški graikiškiesiems) ir nedirbtinis natūralumas, lygiai tolimas trivialumui ir perdėtoms įmantrybėms.³³

Rėzos kalbinis bei emocinis požiūris į lietuvių liaudies poeziją primena Pil. Ruigio nuomonę, išreikštą jo „Lietuvių kalbos tyrinėjime“:

Mūsų kalbai netrūksta nei sinonimų, nei mažybinių žodžių, nei dalyvių <...>, taip pat ir poetiškų vardų (XIV skyrius) <...>. Kurdami dainas, paprasti žmonės, suprantama, panaudoja visokias priemones,— užuominas, mįsles, pasako mintį tropais (XIV sk.) <...>. Kai kas piktinsis čia paskaitęs, jog ši neištobulinta, paniekinta kalba norima laikyti elegantiška. Betgi ji yra paveldėjusi kiek dailumo iš graikų kalbos. Dažnas deminutyvų vartojimas ir juose daugelio balsių greta *l*, *r* ir *t* daro ją mielesnę už lenkų kalbą (XV sk.) <...>. Tai ypač rodo paprastų mergaičių sukurtos dainos, arba odės, visokiomis progomis dainuojamos (XV sk.) <...>. Kad lietuvių kalba yra kilusi iš graikų kalbos, ne tiek reikia įrodyti, kiek paaikinti (V sk.).

Šios ir panašios Pil. Ruigio mintys, o taip pat G. Lesingo pasisakymas apie lietuvių liaudies dainas („Koks naivus sąmojis, koks žavus paprastumas!“) darė stiprų poveikį Rėzai, iškeliant „Prutenos“ I dalies straipsnelyje-pastaboje lietuvių liaudies poezijos naivumą ir elegantiškumą. Kartu reikia pasakyti, kad visa herderiškoji estetinė kryptis pabrėžė poezijos ir kalbos organiską ryšį.

Apskritai Pil. Ruigio tradicija buvo aktuali XIX a. pradžioje. Ta prasme teisus F. Neselmanas, sakydamas, kad visų pirma Pil. Ruigio dainos skatino Rėzą parengti didesnę lietuvių liaudies poezijos rinkinį.³⁴

Trečioji lietuvių liaudies dainų ypatybė, nurodė Rėza, yra „švelni *melancholija*, tas malonus ir liūdnas ilge-

³³ PRUT, I, p. 163—164.

³⁴ G. H. F. N e s s e l m a n n. Litauische Volkslieder. Berlin, 1853, p. VI.

sys, kuriuo taip dorybingai dvelkia ispanų baladės ir Osiano giesmės".³⁵ Cituodamas Osiano giesmę „Kroma“, Réza toliau rašo: „Tai džiaugsmas liūdesyje, — sako Osianas, — jeigu taika viešpatauja liūdinčioje širdyje“. Šis teiginys atitinkąs ir lietuvių dainas. Švelnus eleginis tonas skambąs jose, jis kyląs ne iš laukinės, bet iš nekaltos širdies. Natūralu, kad osianizmas veikė ne tik Rėzos poeziją, bet ir jo folkloristines pažiūras.

Straipsnelyje-pastaboje buvo paliesti kai kurie visuomeniniai klausimai. Réza teigė, kad lietuviai palyginti su paprastais Prūsijos vokiečiais yra daug aukštesnės kultūros. Tai pastebima ne tik lietuvių pokalbiuose, mandagiuose pasakymuose, dailiose manierose, bet ir meniškuose dirbiniuose, kuriuos jie gamina.³⁶ Lietuvių liaudies kūrybingumą ir gabumus Réza aiškino prieštaringai. Jo nuomone, šią lietuvių ypatybę išugdžiusi ankstesnioji civilizacija ir savarankiškumas, kurį lietuviai turėję savo kunigaikščių laikais.³⁷ Ši mintis slepia tam tikrą nepasitenkinimą vokiečių ponų valdžia ir tuo pačiu iš dalies paaikšina, kokiam tikslui Réza naudojo savo poezijoje tematiką iš Lietuvos istorijos. Toliau Réza rašė: „Kitas aukštesnės lietuvių tautinės kultūros pagrindas iš tiesų dar galėtų būti tai, kad prūsiškojoje Lietuvos dalyje nėra, o taip pat niekad nebuvo feodalinės sistemos. Kiek ši Pandoros blogybė prisideda prie dvasinių ir fizinių jėgų suparaližavimo ir visiško sukvailinimo, parodo nelaiminga žmonių giminė, kuri dar tebevaitoja tame absurdiškame bukaprotiškume.“³⁸ Keistas dalykas. Smerkdamas feodalizmą, Réza nelaiko feodalizmu Rytų Prūsijos socialinės sistemos, kuri tada jau buvo reformuojama kaip tik dėl to, kad buvo feo-

³⁵ PRUT, I, p. 166.

³⁶ PRUT, I, p. 164—165.

³⁷ PRUT, I, p. 165.

³⁸ PRUT, I, p. 165—166.

dalinė. Taip yra, matyt, todėl, kad Rėza, ribojamas ano meto sociologijos, feodalizmo pagrindu laikė ne baudžiavą, bet vasalinius siuzereninius santykius, kurie Rytų Prūsijoje buvo išsivystę silpniau, negu kitur. Be to, jis tuo laiku, gal būt, dar vengė viešai kritikuoti baudžiavą (prisimintina, kad atvirų antifeodalinių teiginių nėra ir eilėraštyje „Epitafija J. Ch. Krausui“). Tačiau tą pačią prūsiškąją sistemą „Metų“ paaiškinimuose ir „Dainose“ Rėza smerkė jau konkrečiai kaip „kankynę“ ir „baisią blogybę“.

Etnografinių pastabų apie liaudies dainas minėtame Rėzos straipsnelyje, galima sakyti, nėra. Kalbėdamas apie lietuvių liaudies kultūros pranašumą, jis tik nurodo, kad mažiausia proga vaikai improvizuoja daineles ir melodijas. Dainuojant chorą, kiekvienas iš grupės pakaitymis turi sukurti naujas eiles.

Straipsnelyje-pastaboje trumpai nužymima lietuvių liaudies dainų rinkimo ir vertinimo istorija: Pil. Ruigys, G. Lesingas, J. Kroicfeldas. Rėzos cituojama labai palanki G. Lesingo nuomonė apie lietuvių liaudies dainas skaitytojams, be abejo, turėjo daryti didelį įspūdį. Straipsnelis-pastaba baigiamas Rėzos pasižadėjimu, jeigu jam pritartų skaitytojai, panašų lietuvių liaudies dainų rinkinuką paskelbti „Prutenos“ II dalyje. Gal būt, tuo metu jis dar nė pats nenujautė, kad šį savo pažadą viršys su kaupu.

Straipsnelis-pastaba rodo, kad, įsitraukdamas į savo meto folkloristinį sąjūdį, kuriame buvo persipynusios šviečiamosios ir preromantinės estetinės tendencijos, Rėza nėra betarpiškas J. Herderio ir J. Kroicfeldo sekėjas. Jis tuo metu daugiau rėmėsi šiek tiek ankstesnio laikotarpio autoriais — Pil. Ruigiu ir G. Lesingu.

Rėza, kurdamas „Prutenos“ I dalies eilėraščius, nesidomėjo socialine tautosakos tematika. Tuo pasireiškė

ano meto estetinių krypčių, veikusią Rėzą, idėjinis ribotumas. Tik griežtas, nors ir su atsargiomis išlygomis, feodalizmo smerkimas patvirtina, kad jo folkloristinė veikla prasidėjo trečiojo luomo ideologijos poveikyje.

Straipsnelyje-pastaboje nepasakyta nė žodžio apie mitologijos pėdsakus lietuvių liaudies dainose. Bet tuo klausimu Rėza, jau matėme, laikėsi įprastinės savo laikotarpiui pažiūros, domėjosi mitologija, ją naudojo kaip tautinį koloritą tautosakiniuose eilėraščiuose. Aiškindamas įvairius šio ciklo įvaizdžius kitose pastabose, jis apibūdino keletą baltų pagoniškųjų dievybių ir net aprašė, kaip dievybė Smertis vaizduojama lietuvių liaudies poezijoje.³⁹

Palyginus Rėzos straipsnelį-pastabą su kitų XVIII a. pabaigos—XIX a. pradžios autorių atsiliepimais apie Pabaltijo tautų liaudies poetinę kūrybą, matyti, kad straipsneliui stinga faktinės medžiagos, kad jo pažintinė reikšmė nedidelė, bet savo ruožtu jis kitus atsiliepimus pralenkia patosu, kuriuo aukštinama liaudies poezija. Liaudies dainos būdavo gretinamos su antikos ir Osiano poezija, bet nebūdavo laikomos tai poezijai tolygiomis. Būdavo kalbama, kad vokiečių dvarininkų ir valdytojų engiamos Pabaltijo tautos turi savo kultūrą, bet paprastai vengta teigti, kad ta kultūra aukštesnė už vokiečių valstiečių kultūrą. Taip pat Rėza savo straipsnelyje-pastaboje gana energingai stojo prieš feodalizmą. Tuo būdu jo straipsnelis-pastaba atliko pažangų vaidmenį ano meto visuomeniniame gyvenime, buvo aiškiai nukreiptas prieš feodalizmo ideologiją ir estetiką, skatino domėtis lietuvių tautosaka.⁴⁰

³⁹ PRUT, I, p. 170—171.

⁴⁰ Kyla tam tikrų neaiškumų dėl straipsnelio-pastabos autorystės. Minėtoje „Prutenos“ I dalies recenzijoje teigiama, kad „pirmoji pastaba apie lietuvių poetinį jausmą (über den poetischen Sinn der Litauer) beveik pažodžiui paskolinta“ iš to paties Gumbinės laikraščio, kaip

Kaip tik šiais atžvilgiais Rėza pralenkė J. Kroicfeldą. Pastarasis, nors aktyviai prisidėjo prie lietuvių liaudies poezijos populiarinimo, tačiau į pačius lietuvius žiūrėjo iš aukšto. Straipsnyje „Apie prūsų poeziją“ J. Kroicfeldas laikė lietuvių liaudies dainas, išnykus prūsų kalbai, vieninteliais Rytų Prūsijos „nacionaliniais dalykais“. Jis pripažino, kad lietuvių liaudies dainos pasižymi tautosakinei poezijai būdingomis ypatybėmis: svajingumu, sceniškumu, „laisvu minčių polėkiu“, „kalbos ir ritmo žvalumu“⁴¹, tačiau su tam tikru dvarininkišku akcentu kalbėjo apie lietuvių liaudies poezijos „tautinius bruožus“.

J. Kroicfeldo nuomone, toji poezija nealsuojanti „jokiomis stipriomis aistromis, nes lietuviai nėra skaldai“; joje nesą „prakilnios fantazijos, didelio ryžto, drąsių vaizdų, tropų ir figūrų, nes lietuviai nėra škotai“.⁴² Žemdirbių lietuvių dainos esančios „atspindys rambaus, lėto charakterio, kurio karingumas nebuvo uždegtas svyruojant kovos sėkmei, atspindys charakterio, kuriam netenka įtempti daugiau jėgų, negu reikia būtiniausiam pragyvenimui, kitas jėgas pasilaikant ėdimui, gėrimui ir meilei. Šiose srityse tikri lietuviai turi pripažintų nuopelnų. Tuo paaiškinamas jų pamėgimas dainuoti. Jų dainos, dažniausiai liečiančios meilės dalykus, yra kupinos naivaus žaismo, meilių, įnoringų prasimanymų, dažnai besiribojančių su paikumu. Tam padeda jų kalba. Kad ir kiek ji būtų melodinga ir meili, gausi gražių derinių ir malonių dalyvių, bet mums, vokiečiams, per daug joje deminutyvų <...>. Dainos mums privalo mažiausiai bent tiek patikti, kaip lapių arba amerikiečių [indėnų] apdainuojami meilės dalykai“.⁴³

J. Kroicfeldas sąžiningai užrašinėjo lietuvių liaudies dainų tekstus, buvo gerai susipažinęs su J. Herderio ir J. Hamano raštais. Jis stengėsi iškelti kai kurias poeti-

ir dainos „Mergina prie šaltinio“ vertimas. Šis Gumbinės laikraščio straipsnis nežinomas, todėl negalima pasakyti, kiek Rėza pasinaudojo savo pirmtako mintimis.

⁴¹ [J. G.] K[reutzfeld]d t. Über die preussische Dichtkunst.— „Das preussische Tempe“, VI, 1781, p. 374.

⁴² Turimos galvoje, be abejo, Osiano giesmės.

⁴³ T. p., p. 374—376.

nes ir psichologines nacionalines lietuvių liaudies dainų ypatybes. Tačiau įsisavinęs J. Herderio raidę, jis šiuo atveju neįsisavino J. Herderio dvasios: lietuvių liaudį J. Kroicfeldas apibūdino užgausiai, iškreiptai.

Straipsnio pabaiga rodo, kad J. Kroicfeldas žiūri į lietuvių liaudį panašiai kaip „kultūrtrėgeriai“ į „laukinius“: „Kiek toli necivilizuotas žmogus būtų atsilikęs nuo išauklėto, vis tiek filantropiškas stebėtojas nori matyti, kaip pasireiškia nors ir skurdi žmogaus prigimtis, ir savo paties garbei labai džiaugiasi, jeigu ir necivilizuotas žmogus pasirodo dar toks, kuriam ir išauklėtasis nesidrovėdamas gali simpatizuoti.“⁴⁴

Šį vokiečių ponų skleidžiamą mitą apie tariamą lietuvių liaudies necivilizuotumą kaip tik griovė Rėza „Prutenos“ I dalyje. Tokiomis istorinėmis aplinkybėmis ir išryškėja pažangi to meto Rėzos folkloristinės veiklos visuomeninė ir literatūrinė reikšmė.

Su vokiečių romantikais Rėzos tautosakinė veikla gali būti gretinama tik chronologiniu atžvilgiu. Tuo laiku, kai išėjo „Prutenos“ I d., vokiečių romantizmas pergyveno savo antrąją stadiją, jau reiškęsi vadinamieji Heidelbergo romantikai. Kaip minėta, 1805—1808 m. pasirodė A. Arnimo ir K. Brentano vokiečių liaudies dainų rinkinys „Stebuklingasis berniuko ragas“. Sunku įžvelgti kokį nors ryšį tarp heidelbergiečių ir Rėzos folkloristinių pažiūrų. A. Arnimo ir K. Brentano rinkinyje apeinami opiausi ano meto socialiniai klausimai.⁴⁵ Kreipimesi į skaitytoją švietėjų ideologijos priešininkas A. Arnimas rašė, jog labiausiai jis pamilęs savo knygą už tai, kad iš jos dvelkiąs „gairvus senojo vokiečių gyvenimo būdo vėjas“. Jis liepė saugoti ją kaip paskutinį

⁴⁴ T. p., p. 375.

⁴⁵ P. Reimann. Hauptströmungen der deutschen Literatur, p. 436.

bičių avilį, atsargiai, jo nepaliečiant, naudotis medumi.⁴⁶ Leidinyje nėra jokių folkloristinės analizės pradų.

Šiais požiūriais Rėzos „Prutenos“ I d. yra kitokio profilio ir kitoje dirvoje atsiradęs reiškinys. „Prutenos“ I dalyje propaguojama lietuvių valstiečių poezija, ginama valstiečių kultūra, smerkiama baudžiava. Antrosios vokiečių romantikų mokyklos manifestas — „Stebuklingasis berniuko ragas“ ir vėliau vargu galėjo paveikti Rėzos tautosakinių pažiūrų raidą. Jam turėjo būti nepriimtinos aristokratinės vokiečių romantikų tendencijos, jų nusistatymas prieš trečiąją luomą. Visa tai buvo tolima ir svetima pažangesniems ano meto lietuvių literatūros atstovams. Kaip pabrėžė M. Azadovskis, mokslas apie tautosaką formavosi ne vien vokiečių romantizmo dėka. Kartais svarbesnį vaidmenį vaidino rusizmas ir anglų preromantizmas.⁴⁷ Ši mintis įsidėmėtina, kalbant apie Rėzos folkloristinę veiklą.

2. LIETUVIŲ LIAUDIES POEZIJOS PROPAGAVIMAS. MEDŽIAGOS KAUPIMAS RINKINIUI

Sekantį Rėzos tautosakinės veiklos dešimtmetį — 1809—1820 metus — galime laikyti intensyvaus lietuvių liaudies dainų rinkimo, tyrinėjimo ir rengimo spaudai laikotarpiu. Kaip minėta, Rėza 1817 m. kreipėsi į visuomenę, prašydamas siųsti jo adresu dainas ir kitokius lietuvių literatūros kūrinius. Tais pat metais Rėza netgi ketino tuo reikalu atvažiuoti į Lietuvą, o 1818 m. padarė pranešimą apie lietuvių liaudies poeziją Karaliaučiaus literatūros draugijoje. Šis pranešimas, paskelbtas

⁴⁶ A. Arnim, C. Brentano. Des Knaben Wunderhorn. Neudruck. Halle, b. m., p. XXIV.

⁴⁷ М. К. Азадовский. История русской фольклористики, I, p. 296.

tais pat metais spaudoje („Apie lietuvių liaudies poeziją“ — „Beiträge zur Kunde Preussens“, I t., VI sąs.), gerokai skiriasi nuo „Prutenos“ I dalies straipsnelio-pastabos.

Iki 1818 m. Rėza sukaupė didelį pluoštą dainų užrašymų. Dabar jis jau kur kas geriau pažino liaudies dainas, pastudijavo J. Herderį.

Straipsnyje Rėza istoriškiau žiūri į lietuvių liaudies poeziją. „Prutenoje“, įrodinėjant lietuvių liaudies dainų meniškumą, jam teko ieškoti jų panašumo su graikų idiline poezija bei Osiano giesmėmis. Dabar, nors senasis požiūris dar nebuvo galutinai išdilęs, svorio centras perkeliamas tiesiog į lietuvių liaudies dainas — jos dabar Rėzai meniškos savaime. Tuos, kurie tepripažįsta graikų ir romėnų arba vokiečių kultūrą, kitas tautas niekina, Rėza vadina šališkais ir nesupratingais žmonėmis. Gėris ir grožis klestįs ne vien Iliso (upė prie Atėnų), bet ir Nemuno pakrantėse.⁴⁸ Parafrazuodamas teiginius iš J. Herderio straipsnių, Rėza pabrėžia, kad liaudies poezija atveria duris į tautų ir žmonijos pažinimą. Kokie jausmai ir kokios idėjos vyrauja tautose: ar švelnumas ir dorovingumas, ar geiduliai; ar herojiškumas ir karžygiškumas, ar idiliškumas; ar paprastas sąmojingumas, ar skaudus šaipymasis iš kitų tautų,— visa tai maža liaudies dainelė atskleidžianti daug geriau, negu daugiatomiais tautos papročių aprašymais. Nekalbant apie naudą, kurią čia randanti mitologija, istorija, kalbotyra ir etnologija, „liaudies daina dar mus perkelia į tautos buitį, ir tuo būdu galima pamatyti, kokį išsivystymo laipsnį yra pasiekusi ta žmonių giminė“.⁴⁹

Kaip ir straipsnelyje-pastaboje Rėza čia labai nedaug tepateikė etnografinio pobūdžio žinių apie liau-

⁴⁸ LLP, p. 507—508.

⁴⁹ LLP, p. 508.

dies dainas. Vis tik jis pažymėjo, kad lietuvių liaudis dainuoja šventiniuose subuvimuose, pokyliuose, bendruose laukų darbuose. Apie tai jau buvo žymiai anksčiau rašyta įvairiuose šaltiniuose. Rėza teigė, kad vienos tų dainų esančios labai senos, jose atsispindinti mitologija, kitos apdainuojančios „asmeninius reikalus“ ir šiandieninę buitį. Šios pastarosios kuriamos improvizacijos būdu. Kuriant naujas dainas, pasinaudojama jau žinomomis melodijos ir teksto detalėmis bei atkarpomis.⁵⁰ Ši svarbi mintis vėliau Rėzos nebuvo plėtojama.

Straipsnyje Rėza išsamiau nušvietė domėjimosi lietuvių liaudies dainomis istoriją, plačiau, negu „Prutenos“ I dalyje, citavo Pil. Ruigį ir G. Lesingą, jau nurodė lietuvių liaudies dainas, įdėtas į J. Herderio liaudies poezijos rinkinį (tepraleido dainą „Pirmoji pažintis“). Šioje istorinėje apžvalgoje Rėza nebeminėjo J. Kroicfeldo ir tartum leido suprasti, kad lietuvių folkloristikos tęsėjas dabar yra jis pats:

Nors nuo to laiko įvairiuose laikraščiuose šen ten pasitaikydavo lietuviškų dainų, vis dėlto po Herderio maža arba visai nieko nenuveikta dainų rinkimo ir skelbimo srityje. Menki mano bandymai, atlikti prieš kiek metų „Prutenoje“, tėra lietuviškojo teksto perdirbimai, nors pora ten esančių kūrinių — „Žalasis klevas“ ir „Mergina prie šaltinio“ — išversti pažodžiui.⁵¹

Straipsnyje apibūdinama lietuvių liaudies poezijos „savita dvasia“, visų pirma G. Lesingo pabrėžtas „natūralus sąmojis ir žavus paprastumas“.⁵² Su šiomis dainų ypatybėmis susijęs švelnumas ir dorovingumas.

Remdamasis herderiškomis ir rusoistinėmis idėjomis, kuriose skamba ir priekaištas feodaliniai kultūrai, Rėza ypač aukštai iškėlė lietuvių liaudies dainų dorovingumą. Jis pabrėžė, kad „mūsų visuo-

⁵⁰ LLP, p. 509.

⁵¹ LLP, p. 510—511; iš tikrųjų eilėraštis „Klevas“ yra ne vertimas, bet išplėtojimas.

⁵² LLP, p. 511.

meninės elegancijos laipsnis negali būti masteliu tam, kas tauru ir dora iš prigimties". Lietuvių liaudies poezija esanti tokia morali, kad net J. V. Getė ir Ch. Vilandas pasijustų nubausti jos akivaizdoje. Apskritai, „liaudies garbei rodo poezijos istorija, nuo nedorojo Apulejaus iki pasileidusio Grekuro, kad tokie piktnaudžiavimai ir nusidėjimai atsiranda ne droviojoje liaudyje, bet tie nelemti Apolono mokiniai yra išaugę meno ir mokslo išstobulintuose luomuose". Todėl reikia rimtai būkštauti, tęsia Rėza, kad vokiškų papročių įtakoje ir lietuvių liaudies poezijos tyrumas bei nekaltumas gali patirti skaudų smūgį.⁵³ Analogiška Rėzos mintis, kur liaudies moralė priešpastatoma „išstobulintų" luomų doroviniam nuosmukiui, buvo išreikšta ir „Metų" paaiškinimuose.

Straipsnyje Rėza teigė, kad lietuvių liaudies dainų išraiška ir kalba kupina meilumo ir gracijos. „Prutenos" I dalyje šios dainų ypatybės buvo laikomos tapatingomis graikiškajai išraiškai. Dabar Rėza jau tolsta nuo Pil. Ruigio kalbinių pažiūrų graikiškosios orientacijos, artėja prie J. Herderio. Rėza nurodo, jog Pil. Ruigio teiginys, kad „dainos esančios paveldėjusios graikiško meilumo"⁵⁴, sakytume, turi pagrindo, tik čia nėra ko galvoti apie joki paveldėjimą dėl graikiškos kilmės arba atsikraustymo. Kur gamta buvo mokytoja, kam ten bereikalingi svetimi modeliai ir pavyzdžiai, nes jie negali duoti grožio, o tik gali jį tvarkyti ir reguliuoti".⁵⁵ Įdomu, kad dar ir čia pro herderišką meno tautinės prigimties idėją prasismelkia ir klasicistinio pobūdžio išlyga, jog antikinis menas literatų rankose galįs tarnauti tam tikru tautinių menų „regulatoriumi".

Atrodo, labai giminiga „Audros ir veržimosi" krypties estetikai Rėzos pastaba apie liaudies dainininko kūrybinį procesą, kaip nesąmoningą gamtos ir žmogaus tarpusavio ryšio pasireiškimą. Lietuvių liaudies dainos

⁵³ LLP, p. 511—512.

⁵⁴ Tiesą sakant, Pil. Ruigys to niekur nepareiškė, jis kalbėjo tik apie lietuvių ir graikų kalbų artimą giminystę.

⁵⁵ LLP, p. 512.

„vidinė sandara“ esanti tokia: „Dažniausiai imamas vaizdas arba palyginimas, į kurį poetas be kokių nors perėjimų įpina ar pasakojimą, ar meilės ir draugystės pareiškimą, ar liūdną skundą, ar moralinę tiesą. Vaizdo toli neieškoma, bet juo lengvai tampa žydintis medis, šaltinis, darželis, šiaip kas iš aplinkos.“⁵⁶ Panašiai poezijos prigimties paslaptį yra bandę aiškinti „Audros ir veržimosi“ laikotarpio teoretikai, priešpastę „natūros“ atsispindėjimo kūrėjo sieloje principą antikinių autorių ir kitokių taisyklių kopijavimui.⁵⁷

Tik šiame straipsnyje Rėza palietė kai kurias lietuvių liaudies poezijos menines priemones. Palyginimus, dialogą ir mįslės pagrindu rezgiamą siužetą jis traktuoja maždaug kaip kompozicinės dainų struktūros būdus. Šioms mintims iliustruoti pateikiami trys laisvi dainų vertimai, atitinką „Dainų“ rinkinio tekstus „Lenkų svodboj dainuota“, „Sirata“ ir „Ai siuntė, siuntė mane anytėlė“. „Dainų“ rinkinyje liaudies poezijos meninių priemonių Rėza nebenagrino.

Straipsnyje Rėza atkreipė dėmesį į pagoniškos mitologijos atspindžius lietuvių liaudies dainose, tvirtindamas, kad dažnai jose „iškyla pagonybės laikų mitologiniai vaizdiniai ir senųjų dievų vardai, iš ko galima spręsti, kad jos atsiradusios senovėje ir mus pasiekė tradicijos keliu“.⁵⁸ Čia jau susiduriame su Rėzos pateiktos mitologinės medžiagos autentiškumo klausimu, kuris bus nagrinėjamas vėliau. Nėra abejonės, kad tarp

⁵⁶ LLP, p. 513—514.

⁵⁷ Čia prisimintinas T. Lepneris, kuris buvo rašęs: „Jų [lietuvių] dainavimo, arba — teisingiau — staugimo, medžiaga yra *meilavimosi dainos, jie apdainuoja ir tokius dalykus, kokie tik ateina į galvą ir krinta į akis*“ (T. Lepner. Der preusche Litauer. Danzig, 1744, p. 95; pabraukta cituojant). T. Lepneris tai laikė primityvumu, o Rėza, priešingai, — subtiliu žmogaus ir gamtos poetiniu ryšiu.

⁵⁸ LLP, p. 517.

trijų Rėzos vokiečių kalba paskelbtų lietuvių liaudies mitologinių dainų (dvi iš jų atitinka „Dainų“ rinkinio „Aušrinė“ ir paskutiniąsias šešias „Sesųčių raudojimo“ eilutes) esantis tekstas „Kai žemė dar buvo nuotaka“ — tai kažkieno, gal būt, paties Rėzos, sukurtas eilėraštis.⁵⁹ Jame personifikuotai vaizduojamos žemės ir dangaus vestuvės: nuotaka — žemė, jaunikis — dangus, šokių ir dainų vedėja — saulė, fakelo nešėjas — mėnulis, dainininkas devynioms dienoms — aušrinė, ir panašiai. Šis eilėraštis vienintelis iš dešimties straipsnyje paskelbtų tekstų liko nepanaudotas „Dainų“ rinkinyje.

Straipsnyje Rėza pirmą kartą iškėlė lietuvių liaudies poezijos tematikos klausimą. Visų pirma jis pažymėjo, kad liaudies poezijoje apdainuojama meilė, draugystė, namiškių tarpusavio santykiai.⁶⁰ Nors čia autorius vėl gretino, kaip ir „Prutenos“ straipsnelyje-pastaboje, lietuvių dainas su Osiano giesmėmis ir ispanų baladėmis dėl vyraujančios lietuvių liaudies dainose švelnios melancholijos, tačiau jis teisingai pastebėjo, kad meilės dainoms svetimas nesutramdomas aistringumas, kad joms būdingas skaistumas. Šie teiginiai vėliau buvo pakartoti „Dainose“ žodis žodin. Visa ši meilės, draugystės ir namiškių tarpusavio santykių tematinė grupė „Dainų“ rinkinyje iškeliamą į pirmąją vietą, jos pagrindu padarant gilių apibendrinimų (žr. toliau).

Meilės dainas Rėza pailiustravo vienu ne labai būdingu pavyzdžiu, kurį pateikė — vienintelį visame straipsnyje — ir lietuvių kalba. Tai „Dainų“ „Mylinti“.

Ypač svarbu Rėzos straipsnyje buvo tai, kad jis liaudies dainų tematiką susiejo su visuomeniniu, socialiniu

⁵⁹ LLP, p. 518—519.

⁶⁰ LLP, p. 519—521.

gyvenimu. Greta meilės, draugystės ir namiškių tarpusavio santykių tematikos dainų Rėza išskyrė dainas, kurios parodo „krašto santvarką ir būvį“.⁶¹ Jau straipsnelyje-pastaboje Rėza smerkė feodalizmą. Bet tada jis tai darė deklaratyviai, nesusiejo šios socialinės idėjos su pačia liaudies kūryba. Dabar Rėza pateikė antibaudžiavinę dainą „Tekėjimas už vyrą“ drauge su antimilitaristine daina „Iškeliavimas“, pabrėždamas, kad šios dainos yra pagimdytos socialinės santvarkos negerovių.⁶² Vadinas, savo straipsnyje Rėza jau tiesiogiai pradėjo domėtis dainų idėjiniu tematiniu turiniu bei jo ryšiu su gyvenimo tikrove ir sugebėjo į tai pažvelgti iš liaudžiai palankių pozicijų. Tai buvo didelis žingsnis į priekį, tyrinėjant lietuvių liaudies poeziją.

Tam tikru Rėzos idėjinio prieštaravimo pasireiškimu reikia laikyti tai, kad jis perdėjo 1813—1815 m. karo reikšmę lietuvių liaudies kūrybai, sakydamas, jog tuo metu buvę sukurta daug dainų, alsuojančių valstybiniu patriotizmu. Pateiktas vokiečių kalba pavyzdys, atitinkantis „Dainų“ „Duktė žalnierienė“, vargu priklauso tam laikotarpiui ir tai tematikai.

Straipsnio pabaigoje Rėza pažymėjo, kad jo leidžiamame dainų rinkinyje būsiančios panagrinėtos ir kitos liaudies poezijos ypatybės — jos išorinė forma, metras, rimas, melodijos. Tuos dalykus „Dainose“ jis iš tikrųjų palietė.

Rėzos straipsnis buvo išspausdintas tuo pat laiku kaip ir K. Donelaičio „Metai“. Kai kuriais atžvilgiais jis giminingas „Metų“ įvadui bei paaiškinimams. Tautinė literatūros ir liaudies poezijos reikšmė abiem atvejais suvokiama herderiškos estetikos šviesoje. Abiem at-

⁶¹ LLP, p. 521.

⁶² LLP, p. 522—523.

vejais smerkiama baudžiava, cituojant tą pačią dainą „Tekėjimas už vyrą“, kritikuojiama viešpataujančių luomų moralė. Kaip minėta, veikiamas etnografinio „Metų“ scenovaizdžio, Rėza „Metų“ paaiškinimuose ėmė kalbėti apie lietuvių liaudies darbo dainas. Tačiau nei straipsnyje, nei „Dainų“ rinkinyje prie šio svarbaus folkloristikos klausimo jis nebegrižo.

Rėzos tautosakinis archyvas rodo, kad apie tą laiką, kai paskelbtas minėtasis straipsnis, jam buvo žinomos ir vadinamosios dvišakės dainos. Bet Rėza ne tik kad neatkreipė dėmesio į dainų dvišakumą, bet, dėdamas tekstą į rinkinius, tiesiog nubraukdavo antrąją šaką.

Rėza konstatavo, kad lietuvių liaudies poezijoje yra darbo dainų, pradėjo jas klasifikuoti, bet nesugebėjo plačiau aptarti ir įvertinti. Jis išvelgė liaudies dainų tematikos ryšį su socialine tikrove ir tuo pat laiku, kaip tautosakos tekstą, pateikė aiškiai pseudomitologinį kūrinį „Kai žemė dar buvo nuotaka“. Tokie faktai akivaizdžiai parodo, koks vingiuotas buvo Rėzos mokslinės veiklos kelias.

Rėzos straipsnis „Apie lietuvių liaudies poeziją“ buvo svarbus įvykis lietuvių folkloristikos istorijoje. Jame pateikti dainų pavyzdžiai papildė iki tol publikuotą lietuvių liaudies poezijos medžiagą. Rėza savo meto fone iškilio kaip rimtas lietuvių tautosakos tyrinėtojas. Juk tuo laiku Lietuvoje šiais klausimais dar beveik niekas nesidomėjo. Lietuvių liaudies dainas Vilniaus lenkiškoji periodika ėmė skelbti tik nuo 1819 m. (E. Stanevičiaus, L. Rogalskio užrašymai). K. Brodzinskiui, siekiančiam supažindinti su lietuvių liaudies dainomis lenkų visuomenę, Rėzos straipsnis buvo pirmasis šaltinis. Be to, kai kurios straipsnyje išreikštos mintys apie lietuvių liaudį, jos dvasines ypatybes, dainų tematiką ir meniškumą turėjo apskritai teigiamos reikšmės visam

lietuvių literatūriniam gyvenimui. Tą pat galima pasakyti ir apie Rėzos nusibrėžtą aiškia perspektyvą artimiausiu metu išleisti lietuvių liaudies poezijos rinkinį. Net ir vėliau, kai jau buvo išėjęs „Dainų“ rinkinys, kai kurie autoriai, matyt, nesusipažinę su naujuoju Rėzos leidiniu, lietuvių liaudies dainas apibūdino, remdamiesi tik „Prutenos“ I dalimi ir straipsniu „Apie lietuvių liaudies poeziją“.⁶³

Rėza 1820 m. nusiuntė J. V. Getei į Veimarą dainų rinkinio projektą. Mums žinomos šiame projekte buvusių dainų antraštės ir išdėstymo tvarka.⁶⁴ Tas projektas liudija, kad tuo metu Rėza jau turėjo beveik visus tekstus, kuriuos paskelbė 1825 metais. Taigi, „Dainų“ rinkinys susikaupė iki 1820 metų.

Pirmasis lietuvių liaudies poezijos rinkinys yra kolektyvinio darbo vaisius.

Išvardindamas „Dainų“ tekstų pateikėjus, Rėza nemini savęs.⁶⁵ Todėl reikia daryti išvadą, kad jis pats iš liaudies lūpų dainų neužrašinėjo. Šio spėjimo, atrodo, negriauna jokia šiuo metu žinoma jo folkloristinės veiklos aplinkybė. Trūksta faktų tiksliai nustatyti, kada kuris talkininkų įsitraukė į liaudies dainų rinkimą ir kokius tekstus Rėzai atsiuntė. Tačiau, remiantis turimų duomenų analize ir sugretinimais („Metų“ įžanga — p. XXI, „Prutenos“ I dalyje paskelbtų eilėraščių galimi šaltiniai, apytikris kai kurių rankraščių datavimas, Rėzos nuorodos „Dainose“), reikėtų manyti, kad pirmieji, siuntę Rėzai dainų tekstus maždaug 1805—1815 m. laikotarpiu, buvo šie talkininkai:

⁶³ Tai matome, pvz., Prūsijos liaudies mokyklų mokytojams skirtame vadove: A. Preuss. Preussische Landes- und Volkskunde. Königsberg, 1835 (p. 228—232).

⁶⁴ L. Rėza. Dainos, I. K., 1935, p. X—XII.

⁶⁵ D, p. 353.

1) Valtarkiemio klebonas, Galdapės superintendentas, buvęs K. Donelaičio bičiulis J. J o r d a n a s (1753—1822); 2) Plyviškių klebonas, G. Ostermejerio sūnus, Rėzos lituanistinio darbo pagalbininkas Z. O s t e r m e j e r i s (1759—1821); 3) Bilviečių precentorius, vėliau Karaliaučiaus katedros pamokslininkas S. C i p e l i s (1777 — po 1831); 4) Piktupėnų klebonas, lietuviškų knygų rengėjas Ch. H a s e n š t e i n a s (1756—1821).

Be šių asmenų, tautosakinę medžiagą „Dainų“ rinkiniui dar atsiuntė: 5) Pilupėnų precentorius, lietuvių poetas E. B u d r i u s (1783—1852)⁶⁶; 6) Stalupėnų diakonas, vėliau Encūnų klebonas F. R a u š n i n g a s (1786—apie 1850); 7) Klaipėdos, vėliau Gumbinės, paskui Karaliaučiaus valdininkas, ilgametis Rėzos bičiulis, pagrindinių žinių suteikėjas Rėzos nekrologui ir jo testamentą vykdytojas T. B. Tilas (vok. Thielo, Thilo, apie 1780—1852)⁶⁷; 8) Laukiškos precentorius Z. G. O s t e r m e j e r i s; 9) lietuvių raštijos darbuotojas, Karaliaučiaus konsistorijos tarėjas K. K e b e r i s (1756—1835), gyvenęs Gumbinėje.

Kai kurie Rėzos tautosakinio darbo talkininkai jau domėjosi lietuvių liaudies dainų melodijomis. „Dainų“ rinkinio tekstai „A n t v i e v e r s ė l i o“, „N u o t a k o s d a i n a“, „D u k t ė s a p l a n k y m a s“ knygos priede turi savo melodijas (Nr. 1, 2, 3). Jų siuntėjais, atsižvelgiant tiek į Rėzos nurodymus, tiek į išlikusius

⁶⁶ Į tautosakinį darbą E. Budrius įsijungė, greičiausiai, Rėzos kreipimosi „Lietuvių literatūros bičiuliams“ paskatintas, kaip rodo E. Budrius Rėzai atsiųsto eilėraščio „Prisikalbėjimas“ pirmasis posmas:

Beskaitydams radau Jūsų parašyme,
Jog mes siųstum' žiedų, randamų Lietuvoj',
Pinančiajam vainikui,
Kurs žydėtų be paliovos.

(LTSR MA CB RS, f. 137, LR 4, l. 6)

⁶⁷ „Königsberger politische und wissenschaftl. Zeitung“, 1819, Nr. 40; Akademisches Erinnerungsbuch, p. 81; NEKR, p. 123; ŠUB, p. 246.

rankraščius⁶⁸, laikytini S. Cipelis ir J. Jordanas. Vadinasi, J. Jordanas ir S. Cipelis, ypač pastarasis, tur būt, jau rinko liaudies dainų melodijas. Priede esančios trumpos dainelės „Vilks papiovė kumelaitę“ (Nr. 4) žodžiai yra rankraštyje, priskirtiname taip pat S. Cipeliiui.⁶⁹ Turi savo melodiją „Dainų“ priede (Nr. 6) ir tekstas „S e s y t ė s a t s i s v e i k i n i m a s“. Rėza nurodo, kad jis gautas iš Laukiškos prie Labguvos, t. y. iš precentoriaus Z. G. Ostermejerio. Tačiau iš tikrųjų šis tekstas yra „atvirkštinis“ vertimas į lietuvių kalbą dainos iš J. Herderio rinkinio (žr. toliau), kuriam ji buvo pateikta J. Kroicfeldo. Todėl nebeaišku, kas galėjo būti jos gaidų pateikėjas. Taip pat neaišku, kas yra priede paskelbtos dainos „Šok, broluži“ (Nr. 5) gaidų ir pirmojo posmo pateikėjas. Paskutiniojo priedo pavyzdžio „Išeit, pareit jaunasis bernytis“ (Nr. 7) gaidų ir pirmojo posmo pateikėju reikia laikyti F. Raušningą, kadangi tie dalykai randami jam priskirtiname rankraštyje.⁷⁰ Įsidėmėtina tai, kad F. Raušningas ne tik užrašinėjo dainų melodijas, bet jau pradėjo naudoti lietuvių liaudies dainas muzikinėms kompozicijoms. Tuose pačiuose F. Raušningo rankraščiuose, kurie turėjo būti Rėzai atsiųsti apie 1815 m., dviejų dainų melodijos sukomponuotos su pritarimu instrumentui (pagarsėjusioji „Aš atsisakiau savo močiutei“ ir „Tu mergyte mano, tu jaunoji mano“).⁷¹ Apie Rėzos ir jo talkininkų domėjimąsi liaudies dainų melodijomis liudija ir E. Budriaus 1820 m. lapkričio 10 d. laiškas Rėzai. Iš laiško matyti Rėzos pagėdavimas, kad visada, jei tai yra galima, tekstai būtų

⁶⁸ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 7, l. 14, l. 18, l. 32, l. 50—51.

⁶⁹ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 7, l. 17.

⁷⁰ LTSR MA CB RS, f. 137, LR, 7, l. 21.

⁷¹ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 7, l. 21 ir l. 104. Gaidos paskelbtos leid.: L. Rėz a. Lietuvių liaudies dainos, II, p. 301—302.

užrašomi kartu su melodija.⁷² Tačiau šioje srityje žymesnio persilaužimo iki 1825 m. nebesuskubta pasiekti.

Rėzos talkininkų dėka buvo sukaupta pakankamai medžiagos lietuvių liaudies dainų rinkiniui. Rėza ėmė ieškoti leidėjo ir tuo reikalu kreipėsi, tur būt, pirmiausia į J. V. Getę.

3. „DAINŲ“ RINKINIO AUTENTIŠKUMO KLAUSIMAI

Yra žinomi trys Rėzos parengti rankraštiniai lietuvių liaudies dainų rinkiniai. Jie padeda nušviesti jo paskelbtų dainų tekstų autentiškumo klausimą. Visuose trijuose rinkiniuose dainos pateiktos lietuvių ir vokiečių kalbomis. Vienas rinkinys turi 62 numeruotas dainas. Kitame, kuris buvo nusiųstas 1820 m. J. V. Getei, surašyta 89 dainos. Šio rinkinio rankraščio tuo tarpu neturime. Rinkinio nuorašo Rėzos archyve taip pat nėra. Kol kas tik žinomi jame buvusių dainų lietuviški ir vokieški pavadinimai bei dainų išdėstymo tvarka. Trečias rinkinys yra nenumeruotas, turi 83 dainas.

Lyginant rankraštinų rinkinių ir „Dainų“ tekstus, atskirų dainų antraštes, vertimus, redagavimus, galima nustatyti tų rinkinių sudarymo chronologiją. Kaip J. V. Getei siųstasis, taip ir kiti du rankraštiniai rinkiniai buvo sudaryti prieš „Dainas“. Iš jų labiausiai išsiskiria numeruotasis rinkinys: jame mažiau tekstų, ir jie išdėstyti visai skirtinga tvarka, negu kituose rinkiniuose ir „Dainose“. Šį rinkinį reikia laikyti pačiu anksčiausiu.⁷³ Patogumo dėlei jį pavadinkime „Dainų“ rin-

⁷² LTSR MA CB RS, f. 137, LR 7, l. 1—2. Laiško publikacija leid.: L. Rėza. Lietuvių liaudies dainos, II, p. 366—367.

⁷³ M. Biržiška nepagrįstai samprotavo, kad šis rinkinys dar galįs būti ir Rėzos apmatais „Dainų“ antrajam leidimui (L. Rėza. Dainos, I. 1935, p. X).

kinio I projektu.⁷⁴ Sunku nustatyti tikslesnį šio rinkinio sudarymo laiką. Laiške J. V. Getei, rašytame 1826 m., Rėza sakėsi, kad į Veimarą siųstąjį rankraštinių dainų rinkinį jis paruošė apie 1815 m.⁷⁵ Greičiausiai, čia Rėza turėjo galvoje kaip tik I projektą. J. V. Getei siųstąjį rinkinį laikykime II projektu. Jis skiriasi nuo I projekto ir yra artimas „Dainoms“. Suprantama, jis sudarytas ne vėliau kaip 1820 m. Nenumeruotasis rinkinys buvo sudarytas po II projekto. Dainų išdėstymo tvarka jis šiek tiek skiriasi nuo II projekto ir yra kone tapatingas „Dainoms“. Tai III projektas.⁷⁶ Jame išliko 83 tekstai, bet buvo, kaip rodo palyginimas su II projektu ir „Dainomis“, 89 tekstai. Jo pabaiga su 6 tekstais, tikriausiai, nuplėšta.⁷⁷ Išėmęs iš III projekto 5 tekstus ir vieną papildomai įterpęs, bet nekeisdamas likusių tekstų išdėstymo tvarkos, Rėza sudarė tos medžiagos numerių seką, kuri yra „Dainų“ rinkinyje.

Palyginus Rėzai atsiųstų dainų užrašymus, kurių didžioji dalis archyve išliko, su I ir III projektu bei „Dainų“ rinkiniu, galima kalbėti apie Rėzos atliktą tekstų redagavimo darbą.⁷⁸

Visi tekstai, paskelbti „Dainose“, paprastai laikomi autentiškais (to klausimo nekėlė savo pirmuosiuose straipsniuose apie Rėzą ir šios monografijos autorius). „Dainų“ tekstais grindė savo išvadas tokie žinomi

⁷⁴ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 6, l. 123—192.

⁷⁵ GETEI, II.

⁷⁶ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 6, l. 1—122. Reikia pastebėti, kad šiame projekte didžioji dalis tekstų užrašyta ne Rėzos ranka (plg. iliustr. Nr. 6, Nr. 7). Gali būti, kad Rėza naudojosi kokio talkininko paslaugomis.

⁷⁷ Keista, kad šio III projekto defekto nekonstatavo M. Biržiška. Jis manė, jog III projektas turėjo 83 dainas (L. Rėza. Dainos, I. 1935. p. VIII—X).

⁷⁸ Rėzos archyve yra dar vienas rankraštinių dainų rinkinys su 33 tekstais. Jis su „Dainomis“ tiesiogiai nebesisieja. Tas rinkinys, matyt, priklauso jau kiek vėlesniam laikotarpiui.

mokslininkai, kaip V. Manhartas, Ch. Barčas, J. Lautenbachas, A. Niemis, B. Sruoga. Visiškai jais pasitikėjo S. Daukantas, L. Jucevičius, F. Čelakovskis, J. Kraševskis ir daugelis kitų filologų bei literatų. Suprantama, bet kam, teturėjusiam spausdintą rinkinį, nebuvo pagrindo abejoti Rėzos pateiktos medžiagos autentiškumu. Tačiau, panagrinėjus išlikusią archyvinę medžiagą, patį „Dainų“ rinkinį, vieną kitą „Prutenos“ posmą, būtinai reikia į kai kuriuos dalykus pažvelgti kritiškiau.

Nemaža dalis užrašymų, atsiųstų Rėzai, buvo blogos kokybės. Noromis nenoromis jis turėjo griebtis redakcinių priemonių. Vieni dainų siuntėjai geriau mokėjo lietuviškai, kiti — blogiau, todėl pačiuose užrašymuose pasitaiko netiksliai nugirstų, nesuprastų dalykų, supainiojimų. Visa tai Rėza turėjo vienu ar kitu būdu išspręsti, publikuodamas dainas. Jis kartais šalino germanizmus, lygino posmus, metrą, ryškino siužetus, šį tą pridėdamas, šį tą išmesdamas, šį tą sukeisdamas. Šitokio pobūdžio redagavimai apskritai neiškreipia tautosakinių siužetų, motyvų, įvaizdžių autentiškumo. Tačiau, imant kokią nors konkrečią detalę iš Rėzos „Dainų“ tekstų, reikėtų turėti galvoje, kad ji kaip tik gali būti redaktoriaus plunksnos vaisius.

Sunku paaiškinti faktą, kodėl iki šiol „Dainų“ autentiškumo klausimas nebuvo bent kiek nuosekliau sprendžiamas. A. Briuknerio ir L. Giros abejonės Rėzos paskelbtų mitologinių dainų autentiškumu (žr. toliau) nesulaukė reikiamo dėmesio. F. Neselmanui, nors jis naudojosi išlikusiu Rėzos tautosakiniu archyvu, visai nekilo tokių abejonių.⁷⁹

Čia neturima tikslo galutinai išspręsti Rėzos „Dainų“ autentiškumo problemą. Tenorima šiek tiek prisiskverb-

⁷⁹ Žr. G. H. F. Nesselmann, *Litauische Volkslieder*, 1853.

ti į Rėzos redakcinę laboratoriją. Toks bandymas visų pirma parodys, kad „Dainose“ esama abejotino tikrumo mitologinių įvaizdžių bei siužetų, o taip pat atskleis ir kai kurias kitas publikuotosios medžiagos ypatybes.

Esantys duomenys pirmiausia verčia suabejoti „Mėnesio svodbos“, „Iškados daržely“ ir „Šaltinačio“ autentiškumu.

„Mėnesio svodba“ — labai populiari, chrestomatinė daina, laikoma lietuvių mitologinių dainų pirmuoju pavyzdžiu.

Apie ją L. Gira rašė:

Visose mūsų chrestomatijose, liaudies dainų skyriuje, randama, esą iš senojo mūsų epo išlikusi skeveldra, plačiai pagarsėjusi net už Lietuvos ribų, daina apie Saulės ir mėnulio vedybas, kurios dėl Aušrinės priežasties taip tragiškai pasibaigusios mėnuliui. Tik, deja, toji tariamoji liaudies daina, kurios tekstą tik vienas Liudas Rėza tepadavė, rodosi, bene bus tik apokrifas; ne tikroji liaudies daina, o tik paties Rėzos įkvėpimo padaras, gal ir labai poetiškas, tačiau vis dėlto liaudies dainos falsifikatas. Bent tokios nuomonės yra priėję žinomieji mūsų dainų ir senovės raštų tyrinėtojai broliai Mykolas ir Vaclovas Biržiškai; šitokią išvadą jie yra padarę nuodugniai susipažinę Karaliaučiuje su garsiojo Rėzos dainų rinkinio rankraščiu-originalu. Todėl remtis ta daina, kaip tam tikru daviniu, šiuo atveju, manau, netenka⁸⁰.

Tačiau nesuprantama tai, kodėl M. Biržiška „Dainų“ 3-me leidime šios savo nuomonės nepareiškė ir „Mėnesio svodbos“ autentiškumo klausimą visiškai nutylėjo.⁸¹

Tokio mitologinio siužeto lietuvių liaudies poezija nepažįsta. E. Gizevijaus vadinamasis „priekuliškis“ tos dainos variantas⁸² yra, be abejo, Rėzos teksto nuorašas

⁸⁰ E. Radzikauskas. [L. Gira]. Žvaigždės ir saulės glorifikacija lietuvių poezijoje. — „Gaisai“, K., 1930, Nr. 2, p. 150—151.

⁸¹ L. Rėza. Dainos, I. 1935, p. 51—52.

⁸² E. Gisevius. Achtzehn Dainos.—NPPB, I, 1846, p. 250.

su viena pridėta eilute. Rėzos tautosakiniame archyve šios dainos užrašymo nėra. Čia tėra Rėzos prirašytas prie spėjamo S. Cipelio, J. Jordano ir Ch. Hasenšteino atsiųstų dainų rinkinėlio⁸³ šios dainos teksto juodraštis, neišverstas į vokiečių kalbą.⁸⁴ Jis tartum parodo dainos kūrimo procesą. Čia pateikiame šio juodraščio faksimilę (ilustr. Nr. 6).

Iš kur imtas šios dainos siužetas? Ieškant atsakymo į šį klausimą, pirmiausia reikia prisiminti vieną Rėzos pastabą „Prutenos“ I dalyje. Aiškindamas savo eilėraščio „Šokis apie liepą. Varmės daina“ eilutę „Mėnuo pamiršo saulę“, Rėza rašo:

Pagal senovės prūsų ir latvių mitologiją, saulė buvo ištekėjusi už mėnulio; iš tos santuokos gimė pirmosios žvaigždės⁸⁵. Bet kai mėnulis sulaužė ištikimybę saulei ir paviliojo aušrinės⁸⁶ sužadėtinę, tai nubausdamas Perkūnas jį perkirto aštriu kardu, kaip tebematome delčioje. Žr. Stenderio latvių kalbos gramatiką, p. 266.⁸⁷

Rėzos čia minima knyga yra Senojo Stenderio vokiškai parašytos latvių kalbos gramatikos 2-asis leidimas, išėjęs Jelgavoje 1783 m.⁸⁸ Po to, kai šį siužetą Rėza paėmė į „Dainų“ rinkinį, jis ėmė jį skelbti kaip lietuvišką. „Prutenos“ II dalyje Rėza rašė, kad ši fabula sutinkama lietuvių liaudies dainose.⁸⁹

Tolesnis šios dainos redakcinis variantas randamas III projekte (žr. ilustr. Nr. 7):⁹⁰

⁸³ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 7, l. 39—70 (žr. L. Rėza. Lietuvių liaudies dainos, II, p. 11).

⁸⁴ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 7, l. 70.

⁸⁵ Plg. faksimilėje trečiąją eilutę „Žvaigždėlės šokterėjo“, vėliau išbrauktą.

⁸⁶ Latviškai ir vokiškai šis žodis yra vyriškosios giminės: „au-seklis“, „Morgenstern“.

⁸⁷ PRUT, I, p. 174.

⁸⁸ Plg. išrašus iš šios gramatikos antrojo leidimo: W. M a n h a r d t. Letto-Preussische Götterlehre. Riga, 1936, p. 627.

⁸⁹ PRUT, II, p. 151.

⁹⁰ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 6. l. 38.

Menu' Sauluze wede
 Pirnam Pawasirelij'
 Izwaijgdalar ffonterojo.

Sauluze angsti xelēj' mēnū ^{ixri pntā} ^{to saantēpā}
^{gēnā} wēnt wainftriedam
 Nalijis
 Muzrinu namitējo.

Perkunt didag fupgrus
~~Atfumar~~ ^{isimāstā} ~~Apstamjamas~~ ^{to wēdo}
 In Karwā' pēdalljo. ^{nalijis}
 O. Kōsd Sealyje paflojor lofpani
 (Muzrinu namitējo)
 Natfje wēnt wainftriedam?

6. L. Rēzos rašytas dainos „Mēnesio svodba“ pirmas variantas

Menesio Newiernybe

Menū Saulužę wede
Pirmam' Pawasarelj'
Saulože angsti kelės';
Menužis ikki temstant.
Menū wiens waiksštenėjo
Auszrinnę pamilėjo
Perkuns didey supykęs
Kardù jį perdallijo.
Kodėl Saulužę palikkęs
Auszrinnę pamilėjei
Wiens Naktij' waiksztinėjei?

Šis tekstas, pakeitus antraštę bei kiek paredagavus (II, IV, VIII, IX eilutes), ir buvo paskelbtas „Dainų“ rinkinyje. Ten dainos mitologiškumui paremti dar duodamas giminingas latviškas variantas iš G. Bergmanio latvių liaudies dainų rinkinio.⁹¹

Reikia pasakyti, kad mitologinio pobūdžio įvaizdžių, panašių į „M e n e s i o s v o d b o s“ įvaizdžius, esama ne tik latvių, bet ir lietuvių liaudies dainose. Pavyzdžiui:

- 1) Oi teka bėga vakarinė žvaigždelė,
Visų žvaigždelių pasikviesdama.
Oi, tik nekviėtė šviesaus mėnulio.⁹²
- 2) Vakarinė žvaigždelė
Visą dangų išvaikščiojo,
Visą dangų išvaikščiojo
Ir pas mėnulį sustojo:
— Oi mėnuli, oi tėveli,
Aš šią naktį tai dėl tavęs,
Aš šią naktį tai dėl tavęs,
O jau rytoj dėl saulelės.⁹³

Tačiau laikyti „M e n e s i o s v o d b a“ gimininga šiems motyvams arba latviškuoju skoliniu, pasiekusiu

⁹¹ D, p. 316.

⁹² Lietuvių tautosaka, I. V., 1962, p. 82.

⁹³ T. p., p. 92.

Mėnesio Nevienybė

Menū Saulužę vedę
Pirmam' Pavašarelij.

Saulužė angštė kelis;
menūžis ikki temstant.

Menū viens vaikš' tenisjo
Auszrinnę pamilėjo

Perkuns' didey supynęs
Kardū jį perdallijo.

Kodėl Saulužę palikęs
Auszrinnę pamilėjai
Viens' kantiy' vaikš' tenisj

lietuvių tautosaką per Kuršių neriją, būtų neatsargu, turint galvoje Rėzos ranka rašytą juodrašį (ilustr. Nr. 6), parodantį, kaip Senojo Stenderio atpasakotam siužetui pats Rėza suteikė eiliuotą formą.

„I š k a d a d a r ž e l y“ taip pat plačiai žinoma, ypač dėl keturių mįslingų eilučių:

Barzdoti Wyrai,
Wyrai isz Jurû
Pri Kraszto leidant,
Į Daržą kopant.

Šios eilutės vertė tautosakos tyrinėtojus daryti toli siekiančias istorinio pobūdžio išvadas, tariant, kad posme atsispindi gilioje senovėje ateivių vykdyti Pabaltijo kraštų užpuldinėjimai. Taip pat ir Perkūno įvaizdis dainoje kėlė susidomėjimą. Tačiau ir šių dalykų autentiškumu reikia suabejoti.

J. Herderio rinkinyje „Tautų balsai dainose“ buvo paskelbtas J. Kroicfeldo užrašytos populiarios lietuvių liaudies vestuvinės dainos vertimas „Merginos daina apie savo darželį“. Joje nėra nei barzdotų vyrų, nei Perkūno. Jau minėta, kad ši daina buvo perspausdinta F. Boko „Rytų ir Vakarų Prūsijos ūkinės gamtos istorijos“ I dalyje (1782) ir, gal būt, dar kur kitur. Tuo keliu ji pasiekė Rėzą XIX a. pradžioje, kai jis kūrė lietuvių liaudies dainų laisvus sekimus, imitacijas. Skaitant šią dainą, Rėzai bus iškilęs klausimas, kas gi taip nuniokojo merginos darželį. Jis tada, matyt, nesuprato, kad ši daina yra vestuvinė. Savo eilėraštyje ta tema „Merginos rauda dėl rūtų darželio“⁹⁴ jis, siekdamas aiškumo ir siužetiškumo, tartum duoda atsakymą į minėtą klausimą. Eilėraštyje Rėza laisvai naudojami trimis pirmaisiais autentiškais posmais, atmeta ketvirtąjį, paskutinįjį, bet

⁹⁴ PRUT, I, p. 90.

Šprada

A. Tainos sesyte! Kone dainoji?
Korjimai ant Rankelių, Ran-
kelės užrijnietas?

Kur aš dainoju? Kur lino spalvų
Jūs šarvė Šprada, šarvelė,
Špraduzė.

Šutis numintas, Rožės nusmintas,
Lelės įjilant rožytės, Rašytės nubra-
vita

Cir ap pati vos įjilčiau
po šuta Rašketiū, po jodu
Daininėlė.

x Tainos Drelėti! Kone dainoji?
Korjimai ant Rankelių, Ran-
kelės užrijnietas?

Kur aš dainoju? Kur lino spalvų
Jūs šarvė Šprada, šarvelė, Špr-
raduzė.

Lėdai juoda juoda šarvelė,
nurašė mufjė, lėdai ir juoda Da-
ražeti, Cir ap pati vos įjil-
čiau vien po juoda Rašketiū

prideda posmus apie ginkluotus vyrus, atplaukusius iš jūrų, ir Perkūną. Kas tie užpuolikai? Kryžiuočiai, kaip eilėraštyje „Balgos griuvėsiai“?⁹⁵ Senovės danai, kaip eilėraštyje „Nemirseta“?⁹⁶ To Rėza savo eilėraštyje „Merginos rauda dėl rūtų darželio“ neatskleidė.

Vėliau, kai Rėza jau buvo sukaupęs pluoštą dainų užrašymų, savo medžiagoje, spėjamajame S. Cipelio, J. Jordano ir Ch. Hasenšteino atsiųstų dainų rinkinyje, jis rado tos pačios dainos („Merginos daina apie savo darželį“) lietuvišką tekstą. Tik čia šis tekstas buvo užrašytas šakotinėje dainoje apie bernelį ir mergelę (mergelės „šaka“).⁹⁷ Čia irgi nėra nei „vyrų iš jūrų“, nei Perkūno. Štai šis tekstas (žr. iliustr. Nr. 8):

I s z k a d a

Dainok, Sesýte! Ko ne dainoji?

Ko rýmai ant Rankeliú, Rankeles užrýmotas?⁹⁸

Kur asz dainosu? Kur linksma busu?

Ýr Darzie Iszkada Darzelý' Iszkaduze.

Rutós numintos, Rožes nuskirtos,⁹⁹

Lelýos iszłankstýtos Rasuže nubraukita,

O ir asz pati vos isillikau

po Rutú paszakeliu, po jodu Wainikelu.

Ši mergelės „šaka“ atitinka J. Herderio rinkinio „Merginos dainą apie savo darželį“¹⁰⁰, tačiau teksto ver-

⁹⁵ PRUT, I, p. 36.

⁹⁶ PRUT, II, p. 123.

⁹⁷ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 7, l. 66. Abi šios dainos „šakos“ paskelbtos leidinyje: L. Rėza. Lietuvių liaudies dainos, II, p. 63—64.

⁹⁸ Klaida, turėtų būti, užrýmotas.

⁹⁹ Klaida, turėtų būti: nuskintos.

¹⁰⁰ J. Herderio rinkinyje „Tautų balsai dainose“ „Merginos daina apie savo darželį“ skamba taip (J. G. Herder. Volkslieder. Leipzig und Wien, b. m., p. 27):

„Auf, singe, Mädchen!

Nicht? O, warum nicht?

O, warum aufgestützet?

Dein Arm wird dir ersterben“.—

timas į vokiečių kalbą Rėzai atsiųstame rankraštyje kitoks.¹⁰¹

Nuo čia, reikia manyti, Rėza ir pradėjo dainos lietuvišką tekstą savavališkai plėsti, neliesdamas bernelio „šakos“. (Vėliau jis šia bernelio „šaka“, atrodo, pasinaudojo kitoje dainoje — „L a i v o s u d a u ž y m a s“). Plečiant mergelės „šaką“, Rėzai reikėjo išsiversti į lietuvių kalbą neautentiškuosius posmus iš „Prutenos“ I dalyje paskelbto eilėraščio „Merginos rauda dėl rūtų darželio“. Ir iš tikrųjų toks vertimas, atliktas Rėzos ranka, yra tarp jo rankraščių.¹⁰² Rėza neverčia į lietuvių kalbą autentiškų eilėraščio „Merginos rauda dėl rūtų darželio“ motyvų, bet vien neautentiškuosius. Čia pateikiame to vertimo nuorašą ir faksimilę (ilustr. Nr. 9), o taip pat iš „Prutenos“ tą eilėraščio „Merginos rauda dėl rūtų darželio“ dalį, iš kurios, tikriausiai, darytas vertimas. Lietuviškasis vertimas gana laisvas.

Ar wa [?] Szauryš puszote [?]	Naktij' Naktuzej
Ar Uppe twinno	Wyra su Kardu
O ar Perkunas graudams jo	Į darzeli ikope
Ugnies Streluzes szowe.	Ir Iszkada padare.
Ne Szaures pute	Rutos [?] numine
Ne Uppe twinno	Rozes nusskire [?]
O ne Perkunas graudams	Lelijos [?] iszlansztecze [?]
Ugnies Streluzes szowe.	Rassuze nubrauke.

„Wie kann ich singen,
Und fröhlich werden?
Mein Gärtlein ist verwüestet!
Ach, jämmerlich verwüestet!

„Rauten zertreten,
Rosen geraubet,
Die Lilien weiss zerknicket,
Der Tau gar abgewischet!
„O weh, da konnt' ich
Mich selbst kaum halten,
Sank hin im Rautengärtlein
Mit meinem braunen Kranze.“

¹⁰¹ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 7, l. 67.

¹⁰² LTSR MA CB RS, f. 137, LR 7, l. 88.

ar Wolganzs puffate
ar Uppu Tavitio
O ar Pestrinnar gaudansys
Ugnis Streizys szoms.

Me szaves pata
Me Uppu Tavitio
O ne Pestrinnar gaudansys
Ugnis Streizys szoms.

Manlij, Maxluzej
Wyra ja Karde
I Dyzeli: epope
Je szymada padare.

Bulos xumins
I kuzes nufnins
Lecijos uplarytecy
Maffas kulwance.

66 72

66 28 111

612 61111

74 1140

„Hat sie der Sturmwind geschlagen,
Zerrissen die schäumende Flut,
Perkono vom zürnenden Wagen,
Geschleudert die Pfeile der Glut?“

Nicht hat sie der Sturmwind geschlagen,
Zerrissen nicht schäumend die Flut,
Perkono vom zürnenden Wagen
Geschleudert nicht Pfeile der Glut.

Schwerdt in der Hand,
Stiegen vom Meer
Männer des Krieges ans Land,
Trugen Verwüstung einher.¹⁰³

Paskutinysis posmas nėra verstas iš vokiečių kalbos, o tėra autentiškojo teksto trečiojo posmo pakartojimas, perredaguojant jį būtuojų kartiniu laiku.

Tokiu būdu gavę naują lietuvišką tekstą, Rėza jį prijungė prie autentiškosios mergelės „šakos“. Dainų rinkinio I projekte abu tie tekstai surašyti kartu.¹⁰⁴ Pirmieji trys posmai imami iš rankraščio LR 7, l. 66 (žr. iliustr. Nr. 8), jie taip pat atitinka J. Herderį. Po jų seka keturi naujai parengti posmai. Paskutinysis, ketvirtasis LR 7, l. 66 (taip pat J. Herderio) posmas I projekte neįrašytas. Tad šis I projekto variantas skamba taip (žr. iliustr. Nr. 10):

Iszkada darzelij'

Dainok Sessytel	Kur asz dainosu
Ko ne dainoji?	Kur linksma busu
Ko rymai ant Rankeliû?	Yra darzē Iszkada
Rankėles užrymos?	Darzelej' Iszkaduže:

¹⁰³ PRUT, I, p. 91.

¹⁰⁴ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 6, l. 186—187.

10. L. Rėzos parengtas dainos „Iškada daržely“ pirmas variantas

58.
Iškada Darželij'
Dainon Seffyle
No ne dainoji?
Ko rymai ant Pankelū?
Pankelės užrymotos?
Kur aš dainoju
Kur kinkama busu
Gra daržė Iškada
Darželij' Iškadužė;
Putos numintos
Rožes nuspiertos
Lėlyšs išplantytas
Paffus nubrauktas.

Ar Szaurys pute ?

Ar Uppę aptwinno ?

O ar Perunas gaudoms žongdoms

Ugnies Strėluzes žjome ?

Ne Szaurys pute,

Ne Uppę aptwinno,

Je ne Perunas gaudoms žongdoms

Ugnies Strėluzes žjome.

Naktij' Naktuzij'

Wyras fu Karis

J Darzeli isopę

Je ta žjzady Daro.

Rutas numyne

Prozes nupę

Lelijas isglanžjox

Pašjuzę nubraure ?

Rutôs numintos
Rozes nuskirtos
Lelijôs iszlanstytos
Rassuzė nubraukyta.

Ar Szauryš pute?
Ar Uppe aptwinno?
O ar Perkunas graudams
Ugnies Streluzes szowe?

Ne Szauryš pute,
Ne Uppe aptwinno,
Ir ne Perkunas graudams
Ugnies Strelužus szôwe.

Naktij' Naktuzij'
Wyrail su Kardu
Į Darželį ikope
Ir tą Iszkadą daro.

Rutas numyne
Rozes nuskyre
Lelijas iszlanszcze
Rassuzę nubrauke.

Šis tekstas pateko į III projektą vėl poredaguotas.¹⁰⁵ Mįslingajame posme dabar jau atsirado „barzdotti vyrai“ ir „vyrai iš jūrų“. III projekte dar pridedamas aštuntas posmas, atitinkąs J. Herderio ir LR 7, l. 66 ketvirtą autentišką posmą (žr. iliustr. Nr. 11). Tokia tvarka ir tokia redakcija kaip III projekte šis tekstas išspausdintas „Dainų“ rinkinyje.

„Dainose“ Rėza nurodė, kokie jo lietuviškojo ciklo eilėraščiai „Prutenos“ I dalyje yra autentiški vertimai, kurie — laisvi sekimai arba jo paties sukurtos dainos.¹⁰⁶ Jis išskaičiavo visus tokius „Prutenos“ I dalyje buvusius eilėraščius, išskyrus vieną, būtent „Merginos raudą dėl rūtų darželio“. Nepasakė Rėza, kad šis eilėraštis yra vertimas ir savo straipsnyje „Apie lietuvių liaudies poeziją“. „Dainų“ rinkinyje jis kalba apie šiame tekste esantį Perkūno įvaizdį, bet nieko neprasitaria apie „vyrus“.¹⁰⁷ O juk jis rinkinyje samprotavo apie galimus istorijos atspindžius lietuvių liaudies poezijoje. Žodžiu, apie dainą „I š k a d a d a r ž e l y“ Rėza tyli.

¹⁰⁵ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 6, l. 39—40.

¹⁰⁶ D, p. 352.

¹⁰⁷ D, p. 316.

Laiške J. V. Getei (1826) Réza rašė: „Dieve mano, kitam kritikui dar net gali ateiti mintis, kad leidėjas kai kurias dainas pats parašęs, mažiausiai šen ar ten kokį posmą pakeitęs puošnesniu ir panašiai. Visam tam aš esu gerai pasiruošęs. Nes, laimė, tebegyvena Lietuvoje mano bičiuliai ir pagalbininkai, kurie gali garbingiausiai ir sąžiningiausiai paliudyti, kad ištikimai perteikiau ir išverčiau man atsiųstą tekstą.“¹⁰⁸ Šis Rézos tvirtinimas, kaip matome, kai kuriais atvejais neatitinka faktų.

Rėzos archyve yra kažkieno padarytas lietuvių liaudies dainų, buvusių J. Herderio rinkinyje, nuorašas. Vėliau, atrodo, Z. Ostermejeris šiuos tekstus pažodžiui išvertė atgal į lietuvių kalbą, o Réza juos pagedagavęs sudėjo į „Dainų“ rinkinį (žr. toliau). Nuorašas nebe visas išlikęs, bet jame buvo ir „Merginos daina apie savo darželį“. Visos kitos nuoraše esančios dainos išverstos į lietuvių kalbą, bet ši daina išbraukta ir neversta. Taip padaryta, tur būt, Rézai nurodžius.

„I š k a d o s d a r ž e l y“ autentiškumo klausimas iškilo jau seniai.

Savo laiku A. Biurkneris pareiškė skeptišką nuomonę, tiesa, nepateikdamas įtikinamesnių argumentų, apie Rézos „Dainų“ rinkinyje esančius tekstus su mitologiniais dalykais. Jis rašė: „Nė viena tų dainų nereikia pasitikėti; gal būt, jos gamintos vienoje kalvėje tais laikais, kai panašūs senovės paminklai būdavo klastojami *con amore* (Hanka Čekuose ir kiti), jos nepasikartoja patikimuose rinkiniuose.“¹⁰⁹

¹⁰⁸ GETEI, II.

¹⁰⁹ A. Brückner. Starożytna Litwa. Warszawa, 1904, p. 54. Šios nuomonės A. Briukneris laikėsi ir vėliau (A. Brückner. Dzieje kultury polskiej, IV. Kraków-Warszawa, 1946, p. 347).

Con amore (ital.) — su meile.

V. Hanka — čekų filologas; jis XIX a. pradžioje išleido du savo ir kitų paruoštus falsifikatus neva kaip senovės čekų poezijos paminklus.

11. Dainos „Iškada daržely“ vėlesnis variantas

Spaici, Spaci,
Dainok, Spaci!
ko ne saunoji?
ko rymai ant Pranciū?
Pranciū ušromotas?

Kur aš dainoju?
kur linksmia buva?
Gra lėrė šėnada,
Lėrėlij, šėnada,
Pratos namintos,
Pozes nupintos,
Lėlijos išlavytos,
Pasfuzė nubraukta!

Ar šėnais pats?
Ar Upe aptwinno?
Ar Perunas grove,
Ar šėnais muše?

Ne Jaurys pūte,
Ne Uppe aptwinno,
Perkuns ne grandams
Su Laibais muše.

Pardoti Vyrai
Vyrai is Turu
Pri Krasoto leidant
J Darca kopant.

Pratas namyne,
Prates namyne,
Lelijas is laupite,
Kas juq nabrauke.

O ir as putte
Nos ofelainiau
Po Pulā Pasanelu
Po jūda Waininelu.

M. Biržiška, tada dar neištyrinėjęs Rėzos archyvo, ėmėsi ginti „Dainų“ rinkinio šimtaprocentinį autentiškumą. „Lietuvių dainų literatūros istorijoje“ jis autentiškumo požiūriu apibūdina ir dainą „Iškada daržely“¹¹⁰. Ten sakoma, turint galvoje tokius kritikus kaip A. Briukneris, kad jie „nėra pastebėję iš tikro gan pavojingo ginklo, kuris lyg taikinte taikintų į mokslinę ir literatūrinę Rėzos sąžinę. Turiu omenyje jo „Iškadą darželyje“ <...>“¹¹⁰. Nurodęs, kad šios dainos motyvai dažnai sutinkami lietuvių liaudies poezijoje, M. Biržiška taip samprotavo:

Tiktai keistas dalykas: išskyrus Rėzą ir juo atsirėmusius Neselmaną ir Šleikerį, niekur neužeiname šių garsių, istorijos išvadams tiek medžiagos davusių žodžių: Ar šiaurys pūtė? — ar upė aptvino? — ar perkūnas griovė? — ar žaibais mušė? <...> Barzdoti vyrai, — vyrai iš jūrų, — prie krašto leidant <...>, į daržą kopant <...>, — rūtas numynė, — rožes nuskynė, — lėlijas išlakštė, rasužę nubraukė. Įdėmu, jog ir ankstesniame už Rėzos tekstą Herderio vertime tos vietos nėra. Belieka tiktai Rėza ir Neselmanas, kuris turėjęs ne vien Rėzos tekstą, bet ir jo atmainą su kitų nepažymėtu „barzdotų vyrų“ posmu. Tadgi, sekant Briuknerio skeptingumu, reiktų gal Rėzą ir Neselmaną dainos „fabrikantais“ pažymėti? Tačiau ir čia bene būs jie bylą laimėję: 1) ne vien „įtariamasis“ Rėza, bet ir kringasis Neselmanas būtų „atsakomybėn“ traukiamas, kas, žinoma, kaltinimą būtų apsilpninę; 2) Rėza nėra supratęs ar bent iškėlęs „barzdotų vyrų“ istorijos prasmę („Dainų“ p. 316—318 darydamas pastabų dėl šios dainos, terašo apie Perkūno reikšmę lietuvių tikyboje), tat nesuprantama būtų, kam jis būtų tai įdėjęs.¹¹¹

M. Biržiška prie šios problemos vėl grįžo 1935 m., kai susipažino su Rėzos archyvu. Tačiau ir po to jis laikėsi senosios savo pažiūros, nors ir su didesnėmis nuolaidomis:

¹¹⁰ M. Biržiška. Lietuvių dainų literatūros istorija, I. V., 1919, p. 114.

¹¹¹ T. p., p. 114.

Neatsisakydami nuo savo prieš keliolika metų pareiktų pastabų, turime betgi pažymėtus jose Rz[Rėzos] dainos neaiškumus dar labiau pabraukti, atsižvelgę ir į Rz archivo medžiagą. Neatrodo, kad Ns[F. Nelselmanas] būtų turėjęs kokią dainos atmainą su barzdotais vyrais <...>. Taigi vienintėlis Barzdotų vyrų, vyrų iš jūrių šaltinis tėra tuo tarpu Rėzos spausdintasis tekstas, kurio pagrindas vėl yra tas pats Rėza <...>.¹¹² Jei abejojimus dėl mitinių ar saulinių Rz dainų autentiškumo bent latviškųjų dainų parolėmis galime atremti, dėl „Iškados darželyje“ šitokio ginklo, pasirodo, neturime. Belieka tik aukščiau nurodytieji <...>, sakyčiau, psichologinio pobūdžio įrodymėliai, atsargios pastabos dėl iškelėtų abejojimų, mūsų patiekti „Lietuvių dainų literatūros istorijoje“.¹¹³

Tokiu būdu „barzdotų vyrų“ motyvo autentiškumas galų gale ginamas tik vienu argumentu: kokiam tikslui Rėza visa tai būtų sugalvojęs, jeigu nekomentuoja „Dainose“. Tai labai silpnas argumentas, ypač prisiminus, kad motyvas gimė tuo laiku, kai Rėza kūrė „Prutenos“ I dalį. Kaip tik į šią svarbią aplinkybę M. Biržiška ir neatkreipė dėmesio.

Yra ir svaresnių duomenų už dainos „I š k a d a d a r ž e l y“ autentiškumą. Gamtos stichijos motyvai, kuriuos Rėza vysto ketvirtajame eilėraščio „Merginos rauda dėl rūtų darželio“ posme, lyg ir primena gamtos stichijos vaizdus autentiškoje bernelio „šakoje“ (žr. iliustr. Nr. 8) ir apskritai lietuvių liaudies poezijoje. Kažkokių svetimų „vyrų“, atvykusių iš toli ir nedraugiškai nusiėteikusių, tema sutinkama panašiose vestuvinėse dainose.¹¹⁴ Tačiau vargu šie duomenys gali atremti argumentus dėl pernelyg laisvo „I š k a d o s d a r ž e l y“ redagavimo.

¹¹² Turimas galvoje Rėzos parengtas tekstas, pateiktas faksimilėse Nr. 9, 10, 11.

¹¹³ L. Rėza. Dainos, I, 1935, p. 55.

¹¹⁴ Z. Slaviūnas. A. Juškos „Svotbinės dainos“.— Kn.: Lietuviškos svotbinės dainos, užrašytos A. Juškos ir išleistos J. Juškos, I. V., 1955, p. 19.

401.

Šaltinatis

Klevidis

Po Liepate Šaltinatis—

Ešp Dėwo Sunelei kur ^{be saulės ir} ^{lyg žemės žemė}

Albit for's Munesenij' Jauo Dėwo rubele

su Dėwo Duntelėms, ^{šaltgalis laukelis} ^{kur žemė}

Klevidis

Sjie Liepate, Šaltinatis

Ejau Burna praustis

Man bepraustent baltą Burną

Muplowja u ziedatj.

Juataj

Atoraa Dėwo Sunelei

Aljoje u žilko Suneleis

u pruzwejoja man ziedatj

u Wandens' Gruotelėms žilumėms.

u aljoje jėunus Berugli

Ant beru Kirgaczi

u las beru Kirguz žėgryli

u keso Padnawatom s.

u ksz ženay Mergute

u ksz ženay jaunose

Kalbesuwa Kalburate

Dumosiwa Dumozate

kur Meitu meilauka.

Ne gallu Bernyši
Ne gallu Jaunasis
Bariaš mano šlorzūtėle
Bariaš mano šengalevele
Ilgay ne pareišu.

Tai jaunys šlergyte
Tai jaunys Jaunoji
Ir atliks dvi Gulbeli
Ir sudrumšę Wandirali.
Lauriau nusišlojand.

Ne tieša Mergyte duntėle
Prie šo žalamkleweliu
Tu kalbeji šu Bernyžu
Tu dumojei šu šieci Jaungju
Šleitatis, žodačius.

Ap padėjan saules durnytoi
Štaunkelus šparawau
Ir kaptelės pynaru.

21

„Šaltinacio“ redagavimas įneša daug šviesos į čia keliamą „Dainų“ mitologinės medžiagos autentiškumo klausimą. Pirminis dainos užrašymas šiuo atžvilgiu kelis sykius smarkiai kaitaliotas. Nurodysime tik mitologinius kaitaliojimus.

Autentiškasis dainos tekstas, atsiųstas Rėzos pagalbininko (atrodo, S. Cipelio), prasideda taip:

Po liepate szaltinatis.
galli Burna praustis.
Po liepate šaltinatis.
galli Burna praustis.
Mañ beprausant
balta Burna, nuplowjau žiedati.
ir atjojo jauns Bernitis, ir atjojo Raitelitis.
ant bera žirgaczio, O tas beras žirgas.
Auksio patkavatems <...>.¹¹⁵

Šią dainos pradžią Rėza I projekte¹¹⁶ perkuria tokiu būdu (žr. iliustr. Nr. 12):

Po Liepate Szaltinatis.	Ateina Diewo Sunelei
Cze [?] Diewo Sunelei	Su Szilko Tinkleleis
Ateit szokti Menesenej'	Ir szvejoja man ziedatį
Su Diewo Duktelems,	Isz Wandens Gruntelio.
Prie Liepatês, Szaltinatês	Ir atjoja jauns Bernytis
Ejau Burna praustis	Ant bero Zirgaczio
Man beprausent baltą Burną	O tas berassis Zirgytis
Nuplowjau Žiedatę.	Aukso padkawatems.

Šis tekstas išverčiamas į vokiečių kalbą.¹¹⁷ Kiek vėliau I projekte pirašomas tolesnis autentiškojo šaltinio tekstas, gerokai paredagaujant (žr. iliustr. Nr. 12), ir šis prierašas taip pat išverčiamas į vokiečių kalbą.¹¹⁸

¹¹⁵ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 8, l. 30. Nežymiai paredagutas šio teksto nuorašas — LR 7, l. 46—47. Daina pagal rankraštį LR 8, l. 30 paskelbta leidinyje: L. Rėza. Lietuvių liaudies dainos, II, p. 196—197.

¹¹⁶ LTSR MA CB RS, f. 137 LR 6, l. 161—162.

¹¹⁷ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 6, 162.

¹¹⁸ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 6, l. 162—163.

Tame pačiame I projekte dar sykį daromi taisymai (žr. iliustr. Nr. 12). Greta pirmojo posmo prirašomos vien tik lietuviškame tekste,— atrodo, iš dviejų kartų,— šios palaidos eilutės:

pirmą kartą:

Kur
Gano Diewo Jautelus
Ant zalos Lankeles
Kur Saulės

antrą kartą:

Cze Sauluze praustis
Cze Diewo Sunelei
Cze Diewo dukteles

Rėza, matyt, buvo nepatenkintas savo sukurtu pirmuoju posmu ir stengėsi jį pagerinti. Tam tikslui palaidomis prirašinėjamomis eilutėmis ieškojo geresnio varianto. Teksto pabaigoje vien lietuvių kalba prirašomas trieilis (žr. iliustr. Nr. 12):

Asz Saules Dukrytei
Plaukelus szukawau
Ir Kasele pynau.

Remiantis šitaip suredaguotu tekstu, parengiamas variantas, esantis III projekte (žr. iliustr. Nr. 13), ir naujai išverčiamas į vokiečių kalbą.¹¹⁹ Dar kiek paredagavęs ir nubraukęs paskutinįjį posmą (žr. iliustr. Nr. 13):

Tai sakyk Mergyte:
Asz Sauleles Dukrytei
Szukawau Plaukelus
Ir pynau Kasseles,

Rėza šį III projekto variantą paskelbė „Dainose“.

¹¹⁹ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 6, l. 76—78.

13. Dainos „Šaltinatis“ vēlesnis variantas

Šaltinatis

~~Gilles Wanders~~ Po Kļewelii Šaltinnatē,
 Ar aleis Saūklēs dukrytē
 Annstē ~~Ar~~ burnā prauftē
 Su Dievo Duntelēms

Pri Kļewelio Šaltinnacis
 Ejau burnā prauftis
 Man beprausent. kalta, burnā
 Nuplowjau ģedati

Ar aleis Dievo Sunelēi
 Su spēlku Sīnklelēi
 Ir ģwejas mano ģedati
 Ģē Wandens Ģillumē

Ir tājōjo jauns Pērnģtis
 Ant bēro Ģergacis
 O tas bēnasis Ģingatis
 Auasp Pādravātēms.

" Eiafa frenay Mergye
Eiafa frenay suunoye,
kallbi siwa kallate,
Dumasiwa Dumate

Kur Trowe gillausa
Kur Meilū meilausa?

Ne galu Mernyti.
Pariaf' mano Mornutte,
Pariaf' mano Sengalweli
Pgay ne parisiu

~~Tai songu Mergye
Aff Sauleles Murnyter
Sunawan Placelur
Or pyonau Kasselir~~

Suprantama, kad čia nurodyti redagavimai turėjo būti nušviesti jau „Dainų“ 3-me leidime, kur buvo suregistruoti visi archyvinės medžiagos faktai ir fakteliai. Tačiau, tvirtai nenustačius Rėzos rankraštinių rinkinio projektų chronologinės sekos ir nesiremiant tokia seka konkrečioje medžiagos analizėje, „Dainų“ 3-me leidime liko neatskleista Rėzos redakcinė laboratorija. Kaip ir kitais atvejais, taip ir aiškinant dainą „Š a l t i n a t i s“, tame leidime tekstologiniai klausimai sprendžiami, tariant, kad Rėza, gal būt, remiasi koku nors nežinomu rinkiniu.¹²⁰

Tuo tarpu vėl daug ką paaškina Senojo Stenderio latvių kalbos gramatika. Kalbėdamas apie latvių liaudies poeziją, Senasis Stenderis pastebėjo, kad joje „galima išgirsti minint „miško motiną“, „jūros motiną“, „vėjo motiną“ „saulės dukterį“, „dievo sūnus“, „dievo žirgus“, „dievo jaučius“, „dievo paukščius“ ir kt.“¹²¹

Tokiu būdu, įsigilinus į Rėzos redakcinę laboratoriją, „Dainų“ tekstų, ypač mitologinių įvaizdžių, autentiškumu liaudies dainose reikia suabejoti. Rėzos archyve, nors jis išliko apypilnis, nėra pirminių tekstų užrašymų, kurie paliudytų mitologinių įvaizdžių tikrumą. Tačiau pėdsakų, rodančių mitologinių dalykų Rėzos redaguotuose tekstuose dirbtinumą, pasitaiko ne kartą.¹²² Tai

¹²⁰ L. Rėza. Dainos, I, 1935, p. 96.

¹²¹ G. F. Stender. Neue vollständigere lettische Grammatik, p. 152 (pabraukta cituojant).

¹²² Dainoje „L a i v a s“ Rėza ketino pateikti (III projekte), tikriausiai, neautentišką pabaigą (tos eilutės pabrauktos):

Žvejų mergatē,
Ta juodekatē,
Tur lelijū rankačīj.
Laivatyj sēdēsīm,
Su Laima bēgsīm
Per jūras, per mareles.

Vėliau šias eilutes Rėza išbraukė (LTSR MA CB RS, f. 137, LR 6, l. 14—15).

Dainoje „Duktės aplankymas“, I projekte (LTSR MA

verčia kritiškiau žiūrėti ir į tuos atvejus, kur mitologinių įvaizdžių ir motyvų autentiškumas tuo tarpu lieka nepanagrinėtas.¹²³

Kaip visa tai suprasti ir vertinti?

Folkloristų susidomėjimą baltų mitologija apsprendė mokslinio ir literatūrinio pobūdžio veiksniai. Kai kuriais atvejais šį susidomėjimą reikia sieti su etnografijos raida XVIII amžiuje. Pavyzdžiui, Senasis Stenderis latvių kalbos gramatikoje nurodė, kad liaudies dainose esama „pagonybės pėdsakų“.¹²⁴ Antrajame šios gramatikos leidime (1783) jis pateikė skyrių „Latvių mitologija“, kuriame abėcėline tvarka buvo aiškinami mitologinių objektų pavadinimai.¹²⁵ G. Merkelio „Vidžemės senovėje“ (1798—1799), parašytoje rusoistine dvasia, yra apybraiža „Senųjų latvių tikyba“.¹²⁶ Prūsų pagoniškosioms dievybėms nušviesti G. Ostermejeris paskyrė studiją „Kritiška senprūsių religijos istorija“ („Kritischer Beitrag zur altpreussischen Religionsgeschichte“, 1775). Didžiai vertino mitologijos duomenis tautų pažinimui J. Herderis, laikydamas mitologiją senovine filosofija.¹²⁷ Be to, dar šviečiamąjį laikotarpio sąlygomis, formuojantis nacionalinėms literatūroms ir ieškant nacionalinės kultūros ištakų, tautinė mitologija būdavo siūloma poezijai vietoje antikinės mitologijos. Tokiu pavyzdžiu gali

CB RS, f. 137, LR 6, l. 177—180), randame „dievo sūnus“, „dievo dukružėles“, „Laimos Subbyklę“ ir net „krivaitį“. III projekte (LTSR MA CB RS, f. 137, LR 6, l. 104—107) ir „Dainose“ šių tariamų mitologijos įvaizdžių Rėza atsisakė.

¹²³ Dar galima pridurti, kad ir „bangpučio“, „bangų dievaičio“, sutinkamo dainoje „Du žvejū“, pirminiame tos dainos užrašyme nėra (LTSR MA CB RS, f. 137, LR 5, l. 13—14; šis pirminis užrašymas publikuotas leid.: L. Rėza. Lietuvių liaudies dainos, II, p. 145—147).

¹²⁴ G. F. Stender, min. veik., p. 152.

¹²⁵ Žr. W. Mannhardt. Letto-Preussische Götterlehre, p. 617 ir kt.

¹²⁶ M. Kalve. Garlībs Merķelis, p. 507.

¹²⁷ J. G. Herder. Werke, XII. Hrsg. von H. Düntzer. Berlin, b. m., p. 100.

būti F. Klopštoko odė „Kalva ir giraitė“.¹²⁸ Apie šį reiškinį M. Azadovskis rašė: „Nacionalinės mitologijos problema buvo epochos literatūrinio ir mokslinio folklorizmo viena sudedamųjų dalių <...>. Nacionalinės mitologijos klausimas įsilieja į bendresnę problemą — į literatūros liaudiškumo ir tautiškumo problemą.“¹²⁹

XIX a. pradžioje toliau vystėsi domėjimasis mitologija. Šalia etnografinių ir literatūrinių požiūrių tuo metu pasireiškė ir tam tikras mistinis mitologijos traktavimas, susijęs su romantizmu. J. Grimas 1813 m. laikraštelyje „Deutsches Museum“ išspausdino straipsnį „Mintys apie mitą, epą ir istoriją“, kuriame idealistiškai sprendė problemą, kaip legenda santykiauja su istorine tikrove tautiniame epe. J. Grimas teigė, jog liaudies epas nėra nei grynai mitinė („dangiška“), nei grynai istorinė tikrovė, epo esmė — abiejų tikrovių susiliejimas. Epui esąs reikalingas istorinis faktas, kurį gyvai jaučianti tauta, kad į jį būtų galima įkūnyti „dievišką“ legendą, ir tuo būdu abu komponentai vienas kitą sąlygoja.¹³⁰ Vadinas, J. Grimas mitą laikė „dieviška“ idėja.

Tuo pat metu išryškėjo kai kurių romantiškai nusiteikusių filologų tendencija žymiai perdėti senovės atspindžių reikšmę tautosakoje. Tokių bruožų aptinkame, pavyzdžiui, G. Tilemano straipsnyje „Apie latvių liaudies dainas“, kuris buvo paskelbtas almanache „Livona“ 1812 m.¹³¹ Straipsnis parašytas, naudojantis G. Bergmano ir F. Varo latvių liaudies dainų rinkiniais.¹³² Auto-

¹²⁸ F. G. Klopstock. Eine Auswahl aus Werken, Briefen und Berichten. Berlin, 1956, p. 264 tt.

¹²⁹ M. Азадовский. История русской фольклористики, I, p. 128.

¹³⁰ J. Grimm. Kleinere Schriften, IV, p. 75.

¹³¹ „Livona“. Ein historisch-poetisches Tagebuch für die deutsch-russischen Ostseeprovinzen. Riga—Dorpat, 1812.

¹³² П. Кеппен. О происхождении, языке и литературе литовских народов, p. 69.

riui liaudies poezija visų pirma rūpėjo tik tiek, kiek ji galėjo atskleisti praeitį. G. Tilemanas liaudies dainas pavadino senovės liekanomis. Jis ragino ir toliau jas rinkti, nes „kiek daug kitų [dainų], ir kaip tik [latvių] mitologijai pažinti svarbiausių, dar gali būti mums nežinomų“. Jis dažnai girdėjęs latvių dainas ir mąstęs apie tuos laikus, kai dar gyvenę jų kūrėjai. Liaudies dainos, anot autoriaus, „brangios mums kaip tikri tautos mąstysenos paveikslai, meiliai piną žydintį vainiką praeities laikams, tartum slanka, sukdamą ratą apie senos riterių pilies griuvėsius“.¹³³

Rėzai nėra būdingas nei mistinis, nei archainis požiūris į liaudies kūrybą. Tačiau jis nuolat ir visur girdėjo kalbant apie mitologiją, apie jos pėdsakus tautosakoje. Apie baltų mitologiją rašė senieji ir naujieji autoriai, jos liekanų pasirodė pirmuosiuose latvių liaudies dainų rinkiniuose. Tuo tarpu Rėzai atsiųstuose dainų užrašymuose mitologinių įvaizdžių arba visai nebuvo (kaip rodytų išlikusi archyvinė medžiaga), arba jų rinkinio sudarytojui nepakako (turint galvoje, kad dalis rankraščių galėjo žūti). Esant tokiai padėčiai, Rėza ir bus ėmęsis savo valia kai kuriuos populiarius lietuvių ir latvių mitologijos dalykus įvedinėti į dainų rinkinį.

Tokios Rėzos tendencijos iš dalies turėjo savo tikrovišką pagrindą. Juk pagonybės pėdsakų iš tikrųjų išliko lietuvių liaudies papročiuose, smulkiojoje tautosakoje. Latviškų elementų atsiradimas rinkinyje dar tartum sutampa ir su Rėzos kilimo vieta. Vis dėlto jis, kaip folkloristas mokslininkas, šiuo atžvilgiu pasirodė negalutinai išsivadavęs iš tų literatūrinių įtakų, kurios ryš-

¹³³ Cituojama iš L. Arbusow. Herder und die Begründung der Volksliedforschung, p. 249, 251.

kiausiai atsispindi lietuviškajame cikle „Prutenos“ I dalyje.¹³⁴

Visa tai reikia turėti galvoje ne tik vertinant Rėzos folkloristinę veiklą, bet ir sprendžiant kai kuriuos principinius lietuvių liaudies dainų istorinės raidos ar lietuvių ir latvių liaudies poezijos ryšių klausimus. Visapusiškai neištyrus „Dainų“ rinkinio mitologinės medžiagos, naudotis ja folkloristikos moksle reikia labai atsargiai.¹³⁵

Rėzos tautosakinio archyvo analizė atskleidžia ir kai kurias kitas „Dainų“ rinkinio ypatybes.

Archyve, kaip minėta, yra išlikęs lietuvių liaudies dainų vertimų, buvusių J. Herderio rinkinyje, nuorašas. Šį nuorašą, atrodo, Z. Ostermejeris pažodžiui išvertė į lietuvių kalbą¹³⁶, o Rėza tą pažodinį vertimą „sutautosakino“ ir paskelbė „Dainose“. Tai liko nepastebėta „Dainų“ 3-me leidime. Dėl to ten be pagrindo keliems numeriams buvo iškelta variantų problema. Čia pateikiame dainos „G l u o s n i s“ pirmojo posmo tris tekstus. Vienas jų imtas iš J. Herderio (ir nuorašo), kitas — Z. Ostermejerio pažodinis vertimas, trečias — Rėzos „sutautosakinimas“ (III projekte):

Der unglückliche Weidenbaum

„Ei, mein Pferd, mein Pferdchen

Du, mein lieber Brauner,

¹³⁴ Šią išvadą galima pailiustruoti dar viena detale. Dainos „M e i l ė s ž a d a s“ pirmoji eilutė „Dainų“ rinkinyje skamba: „Ateik Mergyte“, bet II to rinkinio projekte, nusiųstame J. V. Getei, buvo užrašyta, kaip rodo turimas dviejų tos dainos posmų mikrofilmas, „Ateik Mylinne“. Mylinė — tai Rėzos idilinių eilėraščių herojė, piemenaitė, tokia pat kaip Elma.

¹³⁵ Juo labiau nebegalima sutikti su „Dainų“ rinkinio mitologinės medžiagos nekritišku panaudojimu specialiose mitologijos klausimams skirtose studijose, kaip tai pastaruoju metu buvo padaryta studijoje „Baltische Mythologie“, paskelbtoje leidinyje „Wörterbuch der Mythologie“ (I. Abteilung. Die alten Kulturvölker. 7. Lieferung. Stuttgart, 1965).

¹³⁶ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 4, 1, 17—24.

Du, warum nicht fressen
Reinen, schönen Haber?¹³⁷

Gluosnis negandų
Ak Arkli, mano arkluži!
Tu mano miels Bieruži!
Kodel nenori ésti?
Awižates czystas ir grynas?¹³⁸

Gluosnis
Ai žirge, žirgyti,
Tu mans Berassis,
Kode ne nori esti
Czystu Awižaczu?¹³⁹

Ar laikysime šį vertimą autentišku lietuvių liaudies poezijos tekstu? Dėl J. Herderio vertimo autentiškumo abejoti netenka. Rėza pažymėjo, kad ši daina iš Įsruties apylinkių. Ar turėjo jis tam kokį pagrindą, sunku pasakyti.

Tokiu pat būdu atsirado dar šie tekstai: „Žiedas paskendė“, „Daina jaunojo raitelio“, „Marti serganti“, „Sesytės atsisveikinimas“.

„Parvedimo daina“ ir „Pirmvakaro daina“, atrodo, imtos iš spausdinto šaltinio. Jos, kaip minėta, buvo paskelbtos L. Bačko leidinyje „Das preussische Tempe“ (1780). Tačiau Rėza naudojosi, tur būt, ne šiuo leidiniu, nes ten buvo abiejų dainų melodijos, o „Dainų“ priede šių melodijų nėra. Greičiausiai, Rėza šias dainas ėmė iš K. Nankės „Kelionės per Prūsiją“. Rėza nutylėjo spausdintą šaltinį.¹⁴⁰

¹³⁷ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 4, l. 24.

¹³⁸ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 4, l. 17.

¹³⁹ LTSR MA CB RS, f. 137, LR 6, l. 96.

¹⁴⁰ Žr. K. E. N a n k e. Wanderungen durch Preussen, I, p. 199—203.

Kaip matome, pirmasis lietuvių liaudies dainų rinkinys atsirado gana sudėtingu keliu. Pats Rėza šiuos dalykus nušvietė taip, tartum visa medžiaga, išskyrus tris Pil. Ruigio paskelbtas dainas, užrašyta jo pagalbininkų iš liaudies lūpų, o jis net nė vieno posmo nepakeitęs. Nors „Dainose“ iš tikrųjų didžioji medžiagos dalis yra autentiška, bet kartu ten aptinkamas ir toks sluoksnius, į kurį būtina pažvelgti kritiškiau. Be jau minėtų atvejų, reikia šiuo požiūriu patikrinti dar apie trisdešimt dainų.¹⁴¹

4. LIETUVIŲ LIAUDIES POEZIJOS NUŠVIETIMAS „DAIŅŲ“ RINKINYJE

„Dainų“ rinkinyje išspausdintas „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimas“ ir „Pastabos“ (apie paskiras dainų detales) tartum susumuoja Rėzos trečiajį, brandųjį folkloristinių pažiūrų tarpsnį. Tiesa, ir vėliau Rėza kaupė tautosakinę medžiagą, jam galėjo kilti naujų minčių, bet apie tai nėra žinių, kadangi jis nieko folkloristikos klausimais nebeišspausdino. Straipsnelis-pastaba „Prutenos“ I dalyje, tur būt, neperžengė Rytų Prūsijos ribų, o ir jo turinys nepajėgė sukelti mokslinio dėmesio. Straipsnis „Apie lietuvių liaudies poeziją“ buvo paskelbtas lenkų kalba Varšuvos periodikoje (1822), bet jis, suprantama, nublanko, kai išėjo „Dainos“. Šis rinkinys anuo metu atkreipė įvairių šalių mokslininkų akis į lie-

¹⁴¹ Nr. Nr.: 3, 7, 9, 11, 21, 29, 31, 41, 46, 47, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 62, 64, 67, 69, 72, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 84.

Rėzos lietuvių liaudies dainų rinkinio antroje dalyje, išleistoje 1964 m., paskelbti, kaip minėta, dainų „Iš kada dar žely“, „Šal-tinatis“ ir „Du žveju“ autentiški užrašymai. Ten taip pat buvo siekta atstatyti dalies čia išvardintų tekstų autentišką pavidalą, remiantis esamais rankraščiais (žr. L. Rėza. Lietuvių liaudies dainos, II, Nr. Nr. 52, 53, 67 ir 123; 68, 74, 75, 80, 85, 102, 126, 132 ir 137; 136, 138, 145).

tuvių liaudies poetinę kūrybą ir į patį Rėzą, kaip folkloristą. Šis rinkinys nulėmė jo vietą lietuvių tautosakos mokslo istorijoje.

Sunku surasti bendrą terminą, kuriuo būtų galima tiksliai apibūdinti Rėzos folkloristinę koncepciją, išdėstyta „Dainose“. Taip yra dėl to, kad šiuo atveju lygia-grečiai reikėsi įvairių požiūrių į liaudies poetinę kūrybą pradai. Čia galima aptikti ir etnografinio, ir sociologinio, ir istorinio bei mitologinio požiūrio pradų, ir filologinių samprotavimų, ir moralinio, emocinio traktavimo elementų; lietuvių tautosaka kartais bandoma palyginti su kitų tautų liaudies kūryba.

„Dainose“ Rėza savo žvilgsniu aprėpia visą lietuvių poeziją — tautosakinę ir netautosakinę. „Tyrinėjime“ jis rašo, kad greta liaudies dainų esanti „dar viena lietuvių poezijos rūšis — giesmės“, kurių tema — arba pamokymas, kaip K. Donelaičio „Metai“ ir pasakėčios, arba religinis jausmas. „Pastarosios yra gausiai šventėjų, arba pamaldžiųjų lietuvių¹⁴², eilijuojamos, bet iš jų dvelkia evangeliškų bažnytinių giesmių dvasia <...>. Jos visiškai skiriasi nuo dainų savo metru, stiliumi ir melodija.“¹⁴³ Taigi Rėza, siekdamas paryškinti liaudies dainos, kaip žanro, sąvoką, dainas apžvelgia greta kitų lietuvių poezijos ir eilėdaros rūšių — donelaitiškojo hegzometro ir religinių giesmių. Tuo pačiu jis nori parodyti, kad lietuvių tauta turi įvairių poetinę kultūrą.

Siekdamas herderiškąja estetika, Rėza bandė surasti ribą tarp liaudies dainų ir literatūrinės poezijos. Tokia skiriamoji riba jam buvo liaudies dainų natūralumas. Šiuo terminu jis tartum pažymi liaudies poezijos meninę bei tematinę visumą: „Lietuvių liaudies dainų s a-

¹⁴² Čia Rėza, tur būt, kalba apie vadinamuosius surinkimininkus.

¹⁴³ D, p. 326; toliau šiame poskyryje nuorodos į „Dainas“ pateikiamos ne išnašose, o tekste, skliausteliuose pažymint „Dainų“ puslapį.

v i t u m a s, kuriuo jos skiriasi nuo kitų dainų, yra jų tikras n a t ū r a l u m a s, jų nevaržomas paprastumas, atmetas bet kokį pasakymų, vaizdų ir palyginimų dailinimą, trumpai tariant, visas poezijos puošmenas. Tuo jos iš pirmo žvilgsnio jau pasirodo kaip iš pačios liaudies kilę kūriniai“ (p. 329).

Liaudies poeziją pažinti galima, tik atskleidus socialines ir etnografines jos ypatybes. Bet jeigu peržvelgsime tautosakos tyrinėjimo etapą, kuriuo susiformavo Rėzos pažiūros, paaiškės, kad šios problemos tada dar nebuvo išvystytos. Tokiai problematikai atsirasti reikalinga tam tikra realistinės estetikos aplinka. Tuo tarpu ano meto folkloristika nereikalavo etnografinės ir socialinės tautosakos analizės. Be to, Rėza pats liaudies dainų nebus rinkęs. Tai mažino jo galimybes iškelti etnografinius, o, gal būt, ir socialinius klausimus. Todėl šiuo atveju tenka kalbėti tik apie tam tikras socialinio ir etnografinio liaudies poezijos nušvietimo užuomazgas „Dainų“ rinkinyje, kurios betgi pasižymi įžvalgumu ir pažangumu.

Dainos žanrą, kaip ir „Prutenos“ I dalyje, Rėza apibrėžė nevykusiū terminu. Jo nuomone, „lietuvių liaudies dainos, kaip šis rinkinys rodo, daugiausia yra e r o t i n ė s“ (p. 324).¹⁴⁴ Bet toliau aiškindamas šios sąvokos prasmę, Rėza artėja prie etnografijos ir buities: jis teigia, kad didžioji lietuvių liaudies dainų dalis esanti susijusi su mergautinėmis dienomis, vestuvių apeigomis ir poveidybiniu gyvenimu. Jis rašo:

Jose apdainuojami meilės ir džiaugsmo jausmai, piešiama šeimos gyvenimo laimė ir paprasčiausiu būdu parodomi švelnūs šeimos narių ir giminių santykiai. Šiuo atžvilgiu visas rinkinys sudaro tartum m e i l ė s c i k l ą — jos pirmąsias užuomazgas, atsiskleidimą įvairiais at-

¹⁴⁴ Žodį „erotinis“ Rėza pavartojo todėl, kad jį suprato plačiau, negu dabar, ir siejo apskritai su meilės jausmais.

spalviais ir išbaigimą vedybiniame gyvenime. Mes matome čia lietuvę mergelę jos vaikystės ir jaunystės dienomis (pirmosios dienos) šalia triūsiančios motinos uoliai besidarbuojančią namuose: verpiančią, audžiančią, siuvinėjančią (p. 2, 6, 14, 144).¹⁴⁵ Mes matome ją sužadėtinę su savo senoviniu, taip labai garbinamu, iš paprastų rūtų nupintu nuotakos vainiku. Matome ją gražiausią savo gyvenimo dieną iškilmingai pasipuošusią, bet kupiną liūdesio, atsisveikinančią su motina, seserimis ir draugėmis (p. 26, 180)¹⁴⁶ — su iškilme važiuojančią į savo būsimo vyro namus ir nenoromis, dažnai su ašaromis, nusiimančią išsaugotą vainiką (p. 152, 176, 180).¹⁴⁷ Matome ją pagaliau šeimininkę laimingame šeimos ratelyje, besidarbuojančią savo namuose, kieme ir darže taip pat uoliai, kaip pirma motinos namuose, betriūsiančią. Kartais regime ją ir nelaimingą — skubančią pas mylimąją motutę, norinčią jos tyliame glėbyje išlieti savo sielvartus (p. 160, 208, 213).¹⁴⁸ Visi šie santykiai pavaizduoti tokiomis įvairiomis formomis, kad aš nežinau, ar yra Europoje tauta, kuri būtų išreiškusi valstiečio pirkelės meilę tokia įvairybe nuotakos dainų (p. 324—325).

Šioje „Tyrinėjimo“ įžangoje su dideliu palankumu, giliu jausmu liaudies žmogui apibūdintas pagrindinis vestuvinių dainų personažas — mergelė. „Vestuvinių dainų mergelė — tai apibendrinantis paveikslas, kuriame liaudis įkūnijo būdingiausius lietuviškos moters bruožus.“¹⁴⁹ Subtiliai Rėza nusako ir meilės jausmų pobūdį:

Palyginkim tiksliai dainas (p. 48, 52, 180, 296)¹⁵⁰ ir kitas nuotakos atsisveikinimo dainas: koks vidinis skausmas ir ilgesys jose išreikštas! Čia niekur neminimas bučiavimasis, rankos paspaudimas, žvilgsniai vogčiomis ir kiti meilės pareiškimo būdai, kuriuos leidžia kitų tautų išdailinta šnekamoji kalba; niekur neaprašinėjamas mylimosios grožis ir žavingumas. Pati meilė vos turi vardą,— ji dar tebėra toji šventa, žodžiais neišreiškiamą gamtos paslaptis, kurios nekalta širdis nedrįsta ištarti (p. 332—333).

¹⁴⁵ Atitinkamai dainos: „Kraitis“, „Mergaitė prie girnų“, „Motė verpianti“, „Duktės atsisveikinimas“.

¹⁴⁶ „Sesuo“, „Nuotakos daina“.

¹⁴⁷ „Parvedimo daina“, „Pirmvakaro daina“, „Nuotakos daina“.

¹⁴⁸ „Visi mane barė“, „Parvestuvės pas rustą anytą“, „Nuramdymas gailios anytos“.

¹⁴⁹ Z. S l a v i ū n a s. A. Juškos „Svotbinės dainos“, p. 15.

¹⁵⁰ „Mylinti“, „Mylis“, „Nuotakos daina“, „Sesytės atsisveikinimas“.

Remdamasis etnografiniu principu, Rėza išskyrė gausiaią savo rinkinio tematinę dainų grupę — nuotakos dainas, kurios nulemiančios lietuvių liaudies poezijos, kaip žanro, pobūdį.

Kitos Rėzos klasifikacinės pastabos apie dainas nėra nei išsamios, nei nuoseklios. Nuotakos dainas jis išskyrė daugiau tematiniu principu, o sekančias dvi rūšis — mįslių dainas ir raudas — išskiria daugiau funkciniu principu. Tačiau pastarasis išskyrimas nepagrįstas. Rėzos nurodomoji mįslių daina „A i s i u n t ė, s i u n t ė m a n e a n y t ė l ė“ (p. 325), be abejo, priklauso vestuvinei liaudies poezijai. Nuo kitų, Rėzos žodžiais tariant, nuotakos dainų ji skiriasi tik naudojamais mįslių motyvais. To nepakanka, kad ją būtų galima laikyti atskiros dainų grupės pavyzdžiu. Kaip žinoma, vélesni lietuvių tautosakos tyrinėtojai mįslių dainų žanrinės grupės nebeišskyrė. Kalbėdamas apie „trečiąją lietuvių liaudies dainų rūšį — raudas“ (p. 326), Rėza suplakė į vieną vietą tikrąsias raudas, kurių du pavyzdžius jis pateikė „Tyrinėjime“ (p. 326—327), ir graudžias našlaičių dainas „S i r a t a“ (Nr. 7), „S i r a t ė l ė s r a u d a“, „S i r a t a“ (Nr. 69). Betgi raudos nėra dainos, o našlaičių dainos nelaikomos raudomis. Į šį Rėzos neapibrėžtumą atkreipė dėmesį jau F. Neselmannas.¹⁵¹

Tai ir visa Rėzos pateikta lietuvių liaudies poezijos klasifikacija. Ji remiasi etnografiniais pradais, bet nei tematinis, nei funkcinis klasifikavimo principas nevystomas. Rėzos etnografinio pobūdžio klasifikacija ir apsiribojo nuotakos dainomis, mįslių dainomis, raudomis. Tiesa, toliau Rėza dar išskiria dainas su lokaliu koloritu, dainas, susijusias laiko atžvilgiu su tam tikrais įvykiais, kurių metu jos atsirado, kalba apie pažymėtiną liaudies dainų ypatybę — mitologiją, kelia klausimą, ar lietuviai

¹⁵¹ G. H. F. N e s s e l m a n n. Litauische Volkslieder, p. X.

neturi senovinių istorinių dainų, pateikia improvizacinę piemenėlio dainą (gaidų tarpe). Tai rodo, kad jis galvojo ir apie smulkesnę dainų klasifikaciją. „Tyrinėjime“ Rėza visiškai nemini darbo dainų, nors „Metų“ paaiškinimuose jas skirstė įvairiomis grupėmis.

Iškeldamas nuotakos dainas į lietuvių liaudies poezijos centrą, Rėza apytikriai pagal tai išdėstė rinkinio medžiagą. Laiške J. V. Getei (1826) jis rašė: „Išdėstant laikiausi požiūrio pirma pateikti tas dainas, kurios lietuve nuotaką vaizduoja dar motinos namuose, toliau seka tie tekstai, kurie ją parodo kaip sužadėtinę ir žmoną. Žvėrių vestuves, kaip alegoriją, įterpiau tarp nuotakos dainų. Nenorėjau daryti ypatingų padalinimų ir skyrių, kad paprastas dainų rinkinys neįgautų dirbtinės išorės.“¹⁵² Tad Rėza iš dalies rėmėsi etnografiniais liaudies poetinės kūrybos bruožais. Vis dėlto tiek pačiame rinkinyje, tiek „Tyrinėjime“ jis nesugebėjo duoti ryškesnės dainų klasifikacijos. Atrodo, kad šiuo atveju jį ribojo ta aplinkybė, jog pats nebuvo betarpiškas medžiagos rinkėjas. Tie tautosakininkai, kurie rinko medžiagą patys, labiau linko ją skirstyti įvairiomis tematinėmis-funkcinėmis grupėmis (G. Bergmanis, F. Varas, V. Karadžičius). G. Bergmanis ir F. Varas, kurių rinkiniai Rėzai buvo žinomi (p. 315), išskyrė keliolika latvių liaudies dainų grupių: laukų, talkų, artojų, vestuvių, nuotakos, jaunikio, pajaunių, medžiotojų, bitininkų, vaikų, gėrikų dainas, raudas.

Kai kurios lietuvių liaudies dainos, nurodė Rėza, laiko atžvilgiu yra susijusios su tam tikrais įvykiais. Į šių dainų tematiką Rėza pažvelgė iš socialinio taško. Tuos dalykus jis buvo jau palietęs straipsnyje „Apie lietuvių liaudies poeziją“. Dabar kai kurių liaudies dainų tematikos ryšys su visuomeniniu gyvenimu pabrėžiamas dar

¹⁵² GETEI, II.

įsakmiau. Rėza tvirtina, kad dalis rinkinio dainų yra kilusi 1813—1814 metų karų laikotarpiu. Tų metų įvykiai, rašo Rėza, „sujudinę beveik visas Europos tautas, turėjo, kaip atrodo, įtakos ir Lietuvos krašto mūzai“ (p. 330). Tačiau iš jo pateiktų pavyzdžių („K a r o v a i s k a s“, „Tėvas, sūnų į karą leidžiąs“, „Duk tė žalnierienė“, „Jaunatis, į vaiską jodamas“, „Žalnierių daina“) šiam laikotarpiui priklauso, gal būt, tik „Žalnierių daina“.¹⁵³ Tad Rėzos teiginys, kad 1813—1814 m. Prūsijos karas prieš Napoleoną sukėlęs lietuvių liaudies patriotizmą, nepakankamai pagrįstas, nors ir svarbus metodologiniu požiūriu.

Pažymėtina Rėzos pastaba apie dainą „N e g r e i t a s į k a rą j o t i“. Priešingai dainoms, atspindinčioms, jo nuomone, 1813—1814 metų patriotinį pakilimą, „ši daina kilusi praėjusiame šimtetyje, kai būsimąjį kareivį apraudodavo kaip mirusį“ (p. 330).¹⁵⁴ Čia Rėza šiek tiek apčiuopia vadinamųjų rekrutų ir karo dainų minorinį skambėjimą. Iš esmės tai vertinga mintis.

Ryškiausiai socialinis, visuomeninis požiūris į liaudies dainų tematiką iškyla paaiškinimuose dainai „T e k ė j i m a s u ž v y r ą“. Tai — antibaudžiavinė daina. Komentuodamas jos eilutę „Išeis į baudžiavatę“, Rėza, panašiai kaip ir „Metuose“, rašė:

„Lietuviai prievolinį darbą dvare vadina jiems vieniems būdingu žodžiu *baudžiava*, lupimu, baudimu. Daugelio dienų negalėjimas dirbti savo lauke, tolimos kelionės, nežmoniškas elgesys — visa tai padaro baudžiąvą skaudžia rykšte. Donalicijus tą patį aprašo „Metų“ II giesmėje nuo 147 iki 165 eil. labai ryškiomis spalvomis.“¹⁵⁵ Panai-

¹⁵³ Plg. D. Krištopaitė. Lietuvių liaudies karinės-istorinės dainos. Feodalizmo epocha. V., 1965, p. 167—168.

¹⁵⁴ Plg. D. Krištopaitė, min. veik., p. 144—148.

¹⁵⁵ Čia Rėza nurodo K. Donelaičio skundą, kaip vasaros darbų metu ponai ir jų tarnai engia būrus („Vasaros darbai“, eil. 187—203).

kinus baudžiavą, „panašios dainos lietuvių niekad nebedainuojamos, nuotakos nebepersekioja mintis, kad jai reiks tekėti už baudžiauninko sūnaus (p. 314).

Socialinio požiūrio į lietuvių liaudies poeziją ir gyvenimą Rėza savo „Tyrinėjime“ ir „Pastabose“ plačiau neapibendrina. Bet ir tie pradai, kurie čia aptinkami, išskiria jį iš daugelio kitų ano meto folkloristų. Rėza šiuo atveju prisidėjo prie realistinių tautosakos tyrimo metodų pažangos.

Kaip emocines ir moralines lietuvių liaudies dainų ypatybes Rėza pabrėžė jausmų švelnumą ir nuoširdumą bei dorovingumą. Dainų švelnumą ir nuoširdumą nulemia deminutyvai (p. 330—331). Rėza stojo ginti lietuvių liaudies poezijos dorovingumo nuo racionalistų užpuldinėjimų ir pajuokos, kuri, matyt, tuo laiku dar nebuvo galutinai užleidusi savo pozicijų. Jis rašė:

Pažymėtina, jog dainose vyrauja *skaisti dorovė*, pagarba moralumui ir padorumui. Nerasime nė vienos, net mažos, dainos, kurioje nepadoriomis užuominomis būtų peržengtos padorumo ir kuklumo ribos. Priešingai, jose dažnai matyti aukštas moralinis jautrumas, kuris rodo tautos būdo taurumą. Forkelis muzikos istorijoje¹⁵⁶ sako: „Liaudies daina, kokia ji yra mūsų laikais ir kokia daugiausia buvo praėjusiais amžiais, nėra tikras meno istorijos objektas. Jei ji atsiranda pačioje liaudyje, tai jos tekstas dažniausiai tėra paikas, be rimtesnės minties rimavimas arba nešvankios dviprasmybės, o melodija savo charakteriu yra tokia nereikšminga, kad ji lygiai gerai priktų ir kiekvienam kitam tekstui.“ Šio tvirtinimo visai negalima taikyti lietuvių liaudies dainoms. Nors jose nerandam gilios išminties (kas gi jos ieško liaudies dainose?), tačiau čia viskas teisingai mąstoma, giliai jaučiama ir dorovinga (p. 331—332).

Rėzos tautosakinėse pažiūrose iš dalies atsispindi šviečiamuoju laikotarpiu iškilęs susidomėjimas tautų ir kalbų genezės klausimais. Remdamasis leksika, Rėza da-

¹⁵⁶ J. N. F o r k e l. Allgemeine Geschichte der Musik, II. Leipzig, 1801, p. 771.

rė išvadas apie istorinius tautų ryšius, konkrečiai apie baltų ryšius su slavais, skandinavais ir totoriais. Įdomu, kad leksikos pagalba jis bandė apibrėžti lietuvių liaudies dainų santykius su kaimyninių tautų liaudies poezija. Rėza rašė:

„Tikroji *dalna* <...> tėra, kaip atrodo, vien lietuvių tautoj išsivysčiusi ir žymaus tobulumo laipsnio pasiekusi. Latvių kalboje žodžio *daina* nėra, taip pat jai trūksta ir žodžių *dalnuoti*, *dalnuotojas* (meilės dainininkas), *dalniuvienė* (meilės dainininkė).“ Latvių kalboje taip pat nesą žodžių: *marti*, *piršlys*, *kraitis*, *palagis*, *palagas*, *uošvė*, *anyta*, *nuotaka*. „Dar mažiau galima tikėti, kad žodis *daina* būtų atsiradęs pas kaimyninius slavus. Rusų kalboje turim *песнь свагeбная*, lenkų *pieśń* (*pios[e]nka*) *weselna* — vestuvinė daina, ir *pieszczona melodia* — meili melodija; *lubowina* — mylimoji, *oblubienica* — nuotaka“ (p. 328).

Šie kalbiniai išvedžiojimai anuo metu savotiškai padėjo apibūdinti lietuvių liaudies poeziją, nustatyti jos vietą kaimyninių tautų poetinės liaudies kūrybos tarpe.

„Tyrinėjime“ ir „Pastabose“ Rėza paliečia įvairius lietuvių mitologijos dalykus, taip pat iškelia klausimą, „ar lietuvių tauta neturi istorinių dainų iš tų laikų, kai ji buvo politiškai nepriklausoma“ (p. 353). Prie pastarosios problemos jis prieina atsargiai ir duoda aniems laikams pakankamai mokslinį jos sprendimą:

Kaimyninių tautų analogija — lenkų, rusų, serbų ir kitų, turinčių savo senąsias karžygių dainas, leidžia to paties tikėtis ir iš lietuvių. Bet lig šiol man nepasisėkė surasti nė vienos tokios dainos. Mano rinkinys liečia daugiausia Lietuvos prūsiškąją dalį <...>, o ne Didžiąją Kunigaikštystę, kur, kaip žinoma, XIII ir XIV amžiais vyko svarbiausi karo veiksmai. Labai galimas dalykas, kad Vytenio, Mindaugo, Kęstučio, Algirdo, Vytauto arba ankstyvesniųjų kunigaikščių žygiai buvo apdainuoti, bet, gal būt, tie kūriniai žuvo liaudies lūpose, dingo neužrašyti. Gal būt, kelios jų nuotrupos dar bus užsilikusios žemaičių sodžiuose ir prie Neries krantų (p. 353—354).

Kitaip reikia žiūrėti į Rėzos keliamą mitologinių dainų problemą. Apie tai jau buvo kalbėta, aiškinantis

„Dainų“ autentiškumo klausimus. Tiesa, bendrieji Rėzos samprotavimai apie mitologiją blaivūs, paremti įvairiais literatūriniais šaltiniais (J. Maleckis, S. Grunau, Ch. Hartknochas, N. Karamzinas, M. Pretorijus, M. Strijkovskis, A. Kojalavičius, Pil. Ruigys, Senasis Stenderis, G. Ostermejeris, „Eda“ ir kt.). Rėza, rašydamas apie mitologijos kilmę, pareiškė tiesiog materialistinių minčių: „Niekas taip nepaveikia pirmykščių žmonių, kaip audra, ir čia reiktų visai pritarti D e m o k r i t o posakiui, kad baimė sukuria dievus“ (p. 317). Apie baltų mitologiją Rėza „Dainų“ rinkinyje kalba su tokia moksline atsakomybe, kad sunku patikėti, jog tas pats žmogus būtų galėjęs paskelbti ir neautentiškų dalykų. Todėl kartais atrodo, kad Rėza, įvesdamas iš kitų šaltinių mitologiją į dainų rinkinį (arba jį tuo atžvilgiu papildydamas), jautėsi kaip mokslinis restauratorius. Vis dėlto, kai jis ima nagrinėti mitologijos ir lietuvių liaudies dainų santykį, reikia jo išvadas priimti kritiškai.

Rėza nurodė dvejopą mitologijos atsispindėjimą lietuvių liaudies poezijoje: 1) visa daina sukurta senovės pagonybės laikais arba bent ištisi kai kurie jos posmai, 2) mitologiniai įvaizdžiai įpinti „tarp kitko“ naujoje dainoje (p. 315, 333—334). Jis taip samprotauja:

Nieko nuostabaus, jeigu šiame, taip vėlai krikščionybės šviesos apšviestame krašte iki šių dienų išliko prisiminimas pagoniškųjų dievybių — Perkūno, Laimos, Giltinės, Bangpučio, Žemynos <...>. Jos tebegyvena tautos dainose ir priežodžiuose, paveldėtuose iš senovės laikų. Neabejotina, kad dainos, kuriose vaizduojami mitologiniai įvykiai, kaip „Mėnesio svodba“ (p. 92), „Aušrinė“ (p. 220), yra sukurtos seniausiais pagonybės laikais. Kitos, kuriose mitologiniai įvaizdžiai minimi tarp kitko, kaip Laima šaukė — p. 272 [„K o p i n i n k a i“], apie saulę ir mėnesį bei jų dukteris — p. 283, p. 291 [„S a u l e“, „O v a t e p r a p u o l u s i“], apie Žemyną, žemės motiną — p. 300 [„M e r g a i t e t a r p s v e t i m ū“], apie Bangputį, bangų die-

vaitį — p. 112 [„Du žvejū“], apie Perkūną — p. 95 [„Iškada daržely“] ir panašios, yra neginčijamai naujos dainos su įpintais senaisiais įvaizdžiais (p. 333—334).

Atrodo, kad čia minėtas dvejojumas sutampa su abiem Rėzos naudotais būdais įvesti į „Dainų“ rinkinį mitologiją: sukuriant visą dainą arba tik prirašant vieną kitą detalę.

Rėza išsiskiria iš kitų lietuvių folkloristų dideliu pamėgimu naudotis gausybe pagalbinių šaltinių. Taip atsitiko ne tik dėl jo palyginti plataus humanitarinio išsilavinimo, bet ir dėl kabinetinio darbo stiliaus. Rėzos cituojamos literatūros tarpe yra K. Širvydo „*Dictionarium trium linguarum*“¹⁵⁷, pirmieji latvių liaudies dainų rinkiniai, išleisti G. Bergmanio ir F. Varo, ir kita literatūra.

Kaip reikšmingą Rėzos folkloristinių studijų ypatybę reikia nurodyti jo domėjimąsi slavų tautų liaudies kūryba ir mokslu. Rėza „*Tyrinėjime*“ užsiminė apie rusų, lenkų, serbų liaudies dainas, naudojosi N. Karamzino „*Rusų valstybės istorija*“, Nestoro rusų metraščiais, T. Čackio straipsniu „*Pirmųjų dviejų rašytojų Marcino Galio ir Vincento Kadlubeko Lenkijos istorijos nušvietimas*“. 1824 m. Rėza buvo paėmęs iš Karaliaučiaus universiteto bibliotekos rusų mokslininko A. Kaisarovo „*Slavų mitologiją*“ („*Versuch einer slavischen Mythologie*“, 1804),¹⁵⁸ kurios betgi „*Tyrinėjime*“ necitavo. Vėliau, 1827 m., jis skaitė, pasiskolinęs iš tos pačios bibliotekos, lenkų mokslininko F. Bentkovskio „*Lenkų literatūros istoriją*“ („*Historia literatury polskiej*“, I—II,

¹⁵⁷ Beje, Rėza cituoja 2-jį žodyno leidimą (1631), tačiau šio leidimo nė vienas egzempliorius nežinomas. Todėl spėjama, kad Rėza galėjo ir apsirikti. Mat, jo nurodomas cituojamų žodžių puslapis atitinka žodyno 3-jo leidimo (1642) paginaciją. Žr. K. Pakalka. Iš K. Širvydo „*Dictionarium trium linguarum*“ žodyno istorijos.— Kn.: „*Lietuvių kalbotyros klausimai*“, III, V., 1960, p. 281.

¹⁵⁸ LTSR_VRB RS, f. 103, apl. 20.

1814) ir, atrodo, kažkurį žymaus lenkų švietėjo H. Kolontajaus darbą.¹⁵⁹ Be abejo, Rėzos domėjimuisi slavų tautų kultūra trukdė tai, kad jis, tur būt, nemokėjo bent kiek laisviau nė vienos slavų kalbos ir paskaitydavo nebent tik lenkiškai. Su N. Karamzino, A. Kaisarovo, Nestoro, T. Čackio veikalais Rėza susipažino iš jų vertimų į vokiečių kalbą.

„Tyrinėjime“ Rėza plačiai rėmėsi žymiu ano meto istoriografijos veikalu — N. Karamzino „Rusų valstybės istorija“, o taip pat Nestoro rusų metraščiais. N. Karamzino veikalo I dalies vertime į vokiečių kalbą („Geschichte des Russischen Reiches“, 1820) Rėza aptiko vertingų žinių apie vyriausią baltų mitologinę dievybę Perkūną. Rėza teisingai samprotavo, kad XVII a. istorikas Ch. Hartknochas klydo, laikydamas Perkūną švedų dievu Toru. Rėza rašė:

Betgi vardas [Perkūnas] visai neskandinaviškas, jis artimesnis slavų *Perun*, arba *Pierun*. Ši vyriausioji slavų dievybė minima jau dešimtamame amžiuje. Nestoras, rašydamas apie 982 metus, sako, jog *Peruno* dieviškas atvaizdas stovėjęs Kijeve ant Vladimiro dvaro kalvos; buvęs iš medžio padarytas, su sidabrine galva ir auksiniais ūsais. Karamzinas vardą kildina iš slavų veiksmožodžio *peru*, spaudžiu, mušu <...>. Ar ši dievybė atsirado latvių [t. y. baltų], ar slavų tautose, sunku pasakyti <...>. Šiuo metu lietuviai *perkūnu* vadina griaustinį, tačiau visose kalbos formose jis reiškia veikiantį subjektą <...>. Prūsijoje ir Lietuvoje yra nemaža vietovardžių, susijusių su perkūnu (p. 317—318).

Mažiau pagrįsti Rėzos samprotavimai apie lietuvių tautosakos bendrybes su skandinavų tautosaka, kurią jis pažino iš „Edos“. Tačiau Rėza pastabiai nurodė linksmos dainos „*Vilk o s v o d b a*“ tematinę giminystę su latvių daina „Džiaukitės jūs, maži paukšteliai, aš noriu nuotaką vesti“ (p. 312—313). Rėza, remdamasis

¹⁵⁹ T. p.

G. Bergmaniu, pateikė dar vieną paralelę tarp latvių ir lietuvių tautosakos — apie mėnulio neištikimybę, bet kadangi čia abejojama to motyvo autentiškumu lietuvių tautosakoje, šiai paralelei tikros vertės nepripažįstama.

Vadinasi, „Tyrinėjime“ bei „Pastabose“ prasikala ir folkloristinio lyginamojo metodo daigų: iškeliami kai kurie bendri dalykai tarp lietuvių, latvių ir slavų tautosakos.

Didelę „Tyrinėjimo“ dalį užima lietuvių liaudies dainų eilėdaros nagrinėjimas. Rėza bandė įvairaus ilgio ir metro eilutes bei posmus išsprauti į silabinės-toninės eilėdaros schemą. Jis teigė, kad eilėdara, kuria sukurtos liaudies dainos, yra įvairių formų: „Kai kurių dainų metras yra jambinis, kai kurių trochėjinis, kitų daktilinis, o dar kitų — mišrus“ (p. 334). Toks požiūris Rėzą vertė pateikti ilgą eilę schemų su įvairiais silabinės-toninės eilėdaros variantais. Tokios schemas anuo metu turėjo tam tikros pažintinės reikšmės. Bet nereikia užmiršti, kad kai kurie Rėzos redagavimai buvo pakeitę autentiškąją dainų eilėdarą, jau nekalbant apie paties Rėzos sukurtus tekstus.

Rėza trumpai apibūdino lietuvių liaudies dainų melodijas. Jis pabrėžė, gal būt, sekdamas J. Herderiu, melodijos gyvybingumą, trapumą, palygino ją su paukščio daina, nes ji „visai nenori klausyti meno varžtų“ (p. 347). Tai buvo uždegantys žodžiai, kviečią rinkti lietuvių liaudies melodijas.¹⁶⁰ Prie „Dainų“ pridėtos 7 melodijos turėjo supažindinti skaitytoją su lietuvių liaudies muzika.

„Tyrinėjime“ esama kai kurių metodinių nurodymų tautosakos rinkėjams. Rėza įspėja, kad „užrašyti gaidą, lygiai kaip ir tekstą, liaudies dainų rinkėjui nelengva. Rinkėjui atidžiai klausantis, dainininkas

¹⁶⁰ J. Čiurlionytė. Žemaičių melodijos.— Kn.: S. Stanevičius. Dainos Žemaičių. V., 1954, p. 187—188.

jaučiasi suvaržytas. Drovumas ir santūrumas taip paveikia, kad iš jo lūpų tegalima išgirsti nuvalkiotų dalykų. Daug sėkmingesnis yra liaudies dainų rinkimas, klausantis dainuojančios liaudies nepastebimai, kada rinkėjas, neišduodamas savo noro užrašyti, dalyvauja jos šventiniuose susirinkimuose ir ką išgirdęs vėliau užrašo. Šito rinkinio viena dalis ir gauta tokiu būdu, kita gi dalis užrašyta iš dainininkų ir dainininkių lūpų“ (p. 348).

„Dainų“ rinkinyje duodami jau pilnesni, negu anksčiau, lietuvių liaudies dainų skelbimo istorijos apmatai, pradedant G. Lesingu. Ypač šiltai Réza atsiliepia apie Pil. Ruigį, pateikia truputį jo biografijos žinių, spėja, kad Pil. Ruigys savo dainas bus užrašęs Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, pripažįsta jam lietuvių liaudies dainų skelbimo prioritetą (p. 351). Tuo tarpu apie dviejų dainų fragmentus, išspausdintus J. Brando „Kelionėje“¹⁶¹, Réza rašo, kad jie nenusipelnė visai liaudies dainų vardo, nes sulopyti „iš rusų, lietuvių ir net lotynų žodžių <...>, kurių lietuvių kalba nepažįsta“, o, be to, jų „trumpas turinys neturi jokios poetinės ir tautinės vertės“ (p. 351—352). Toliau chronologine tvarka eina J. Herderis, abi „Prutenos“ dalys su paaiškinimu, kas jose autentiška tautosaka, kas paties autoriaus sukurta, ir devyni Rėzos tautosakinės medžiagos teikėjai. Nė žodžio nepasakyta ne tik apie lietuvių liaudies dainų publikavimus XVIII a. pabaigos leidiniuose, bet ir apie J. Kroicfeldą. Réza apie jį arba neturėjo išsamesnių žinių, arba šį kartą nutylėjo dėl to, kad jis kiek nepalančiai buvo apibūdinęs lietuvių liaudį, jos gyvenimą, kultūrą. Taigi, po J. Herderio Réza tuoj pat pereina prie savo tautosakinės veiklos apžvalgos.

Lietuvių liaudies dainų vertimai į vokiečių kalbą rinkinyje atlikti pažodžiui, perteikiant kiekvieną vaizdą,

¹⁶¹ J. A. Brand. Reisen durch die Mark Brandenburg, Preussen <...> und Moskovien. Wesel, 1702.

tropą, sąvoką. Nežymūs nukrypimai sklandumo sumetimais kartais daromi, bet pakartoti originalo eilėdaros nesiekiami. Visi vertimai, ar jie būtų iš Pil. Ruigio, ar iš J. Herderio, Rėzos redaguojami savo nuožiūra. Kai kur vokiškuose tekstuose paliekama lituanizmų, jeigu jiems Rėza suteikia išskirtinę etnografinę prasmę, pavyzdžiui, *alus, klėtis, marginė*, arba jei kurie žodžiai laikomi vardais, kaip pavyzdžiui, *Batis, Perkūnas, Laima*. Pagrindinis principas, kuriuo remiasi Rėzos vertimas,—pažodiškumas. „Prutenoje“ ir straipsnyje „Apie lietuvių liaudies poeziją“ kai kurie vertimai buvo atlikti silabine-tonine eilėdara. „Dainose“ tokio atvejo nėra nė vieno.

Tokie yra svarbiausieji Rėzos iškelti pirmajame lietuvių liaudies poezijos rinkinyje tautosakos nagrinėjimo ir apibūdinimo klausimai. Visą „Dainų“ rinkinį — jo teorinę dalį ir tekstus, — turint galvoje autoriaus siekiamus visuomeninius tikslus bei analizės pobūdį, galima laikyti šviečiamajam-preromantiniam laikotarpiui būdingu darbu. Ir, gal būt, tik mitologinių dalykų įvedimas į rinkinį reiškia, kad Rėza dalį lietuvių liaudies dainų tekstų romantino. Kai kurių mokslininkų nuomonė, kad „Tyrinėjimas“, esą, persunktas saldžiu romantiškumu, apeinant „šiuurkštumus“ išankstinio palankaus nusistatymo naudai¹⁶², yra nepagrįsta. Žinoma, Rėza simpatizavo lietuvių liaudžiai, kitaip jis vargu būtų ėmėsis lituanistinių darbų. O kartais kiek sentimentalinis ir rusoistinis liaudies kultūros bei dorovės gynimas, pastebimas „Dainose“, negali būti vadinamas „saldžiu romantiškumu“.

Kalbant apie „Dainose“ paskelbtą medžiagą, reikia pabrėžti, kad ji ir šiandien tebeturi nemažą mokslinę vertę. Tai gana autentiškas lietuvių tautosakos pamink-

¹⁶² F. ir H. T e t z n e r. Dainos. Leipzig, b. m., p. 45.

las, atspindįs liaudies poetinę kūrybą feodalizmo irimo ir kapitalizmo formavimosi laikotarpiu. Savo menine visuma Rėzos rinkinio dainos priklauso aukštaičių vakariečių tautosakai, organiškai į ją įsilieja ir dar kartą, kaip ir smulkioji Rytų Prūsijos lietuvių tautosaka, patvirtina buvusį etninį lietuvių liaudies monolitiškumą¹⁶³, kurio nepajėgė suskaldyti nei tikybininkų pastatyti protestantizmo ir katalikybės barjerai, nei monarchijų sienos. Kita vertus, su savo pajūrietiška specifika ir motyvais Rėzos rinkinys praturtina užrašytų lietuvių liaudies dainų lobyną.¹⁶⁴ Kad ir nedidelės apimties tėra tas rinkinys, tačiau jis gana įvairus: jame yra vestuvinių, darbo, jaunimo ir meilės, karo ir rekrutų, našlaičių, piemenų, vaišių dainų, pora raudų fragmentų, keletas melodijų. Dainos atspindi feodalinę valstiečių priespaudą, sunkią moters padėtį patriarchalinėje šeimoje, liūdną našlaičių dalią. Rinkinys alsuoja liaudies poezijai būdingu giliu gyvenimo apmąstymu, žmoniškumo siekimu, teisingesnio gyvenimo ilgesiu.

Išleidęs „Dainas“, Rėza tęsė tautosakinę veiklą. Jis tuo metu susidomėjo dainų variantais, buvo net pasiruošęs juos analizuoti¹⁶⁵, o taip pat rinko naujas dainas ir melodijas iš savo pagalbininkų. Žodžiu, medžiagos kaupimas nesiliovė. Dabar Rėza kartu su tekstais gaudavo ir liaudies dainų melodijų. Į darbą buvo įtraukti nauji talkininkai.¹⁶⁶ Rėza, gal būt, galvojo išleisti dar vieną dainų rinkinį¹⁶⁷, bet to ketinimo nebeįgyvendi-

¹⁶³ Plg. J. Lebedys. Pirmieji smulkiosios lietuvių tautosakos rinkiniai, p. 36—37.

¹⁶⁴ K. Grigas. Pirmoji lietuvių liaudies dainų knyga.—„Literatūra ir menas“, 1959, rugpiūčio 1.

¹⁶⁵ GETEI, II.

¹⁶⁶ Žr. F. ir H. Tetzner. Dainos, p. 31; A. Niemi. Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai.—„Mūsų tautosaka“, VI, K., 1932, p. 83; L. Rėza. Lietuvių liaudies dainos, II, p. 9—12, 17—18.

¹⁶⁷ F. Tetzner. Die Slawen in Deutschland, p. 123.

no — surinktoji medžiaga (tekstai ir melodijos) liko rankraščiuose. Nemaža šių tekstų dalis buvo išspausdinta F. Neselmano parengtame lietuvių liaudies poezijos rinkinyje „Litauische Volkslieder“ (1853). Visus Rėzos sukauptus tekstus buvo užsimojęs publikuoti M. Biržiška leidinyje „Liudo Rėzos dainos“ (I—II, 1935—1937). Beveik visos Rėzos rankraščiuose likusios lietuvių liaudies dainų melodijos pateko į Ch. Barčo rinkinį „Dainu Balsai. Melodieen litauischer Volkslieder“ (I—II, 1886—1889). Kadangi šiuose leidiniuose paskelbtos lietuvių liaudies dainų tekstų publikacijos žymiai prasilenkia su šiandieniniais mokslo reikalavimais, tai visa toji folkloristinė Rėzos archyvo medžiaga (tekstai ir melodijos), kurios nėra „Dainų“ rinkinyje, buvo išspausdinta leidinyje: L. R e z a. Lietuvių liaudies dainos (II, 1964).

5. „DAINŲ“ POPULIARUMAS

Rėzos „Dainos“ yra vienas populiariausių liaudies poezijos rinkinių, suvaidinęs žymų vaidmenį lietuvių folkloristikos istorijoje, supažindinęs kaimynines tautas su mūsų liaudies poetine kūryba. Čia suminėsime bent svarbesnius „Dainų“, pasakytume, biografijos faktus.

Rytų Prūsijoje šis rinkinys lydi tolesnį lietuvių tautosakos rinkimo ir tyrinėjimo darbą. Rėzos folkloristinė veikla bus turėjusi tiesioginio poveikio vokiečių orientalistui P. Bolenui, dirbusiam nuo 1825 m. kartu su Rėza Karaliaučiaus universitete ir rinkusiam lietuvių liaudies dainas bei melodijas.¹⁶⁸ Po Rėzos mirties lietuvių liaudies dainas Karaliaučiaus periodikoje skelbdavo E. Gi-

¹⁶⁸ Tartu universiteto bibliotekoje saugomas „Dainų“ egzempliorius, kuriame daugelyje puslapių ranka įrašytos dainų melodijos ir teksto variantai. Manoma, kad šie įrašai daryti P. Boleno. Žr. A. V e n c l o v a. Broliškoje Tarybų Estijoje (Iš kelionės įspūdžių).— „Tiesa“, 1954, sausio 7.

D a i n o s,

von K h e s a.

1 8 2 5.

Durch diese Sammlung ist abermals einer meiner Wünsche erfüllt. Schon Herder liebte die Lettischen Volkslieder gar sehr; in mein kleines Drama: Die Fischerin, sind einige von seinen Uebersetzungen gestoffen. Außerdem liegt bereits seit mehreren Jahren eine starke Sammlung solcher wohlverdeutschter Gedichte bei mir, die ich, wie so manches andere in Hoffnung dessen was gegenwärtig geschieht, im Stillen ruhen ließ.

In dem gegenwärtigen Band erhalten wir eine Sammlung von litthauischen Liedern, begleitet von wenigen Anmerkungen, um Eigenthümlichkeiten, bezeichnende Ausdrücke zu verdeutlichen. In einer angefügten Betrachtung gibt der Sammler wünschenswerthe Aufschlüsse über Inhalt und Rhythmus; auch theilt er Notizen über jene Literatur mit, und drückt sich im allgemeinen über diese Dichtart folgendermaßen aus: „Die litthau-

14. J. V. Getės recenzijos „Dainų“ rinkiniui, paskelbtos 1833 m. jo „Raštuose“, pirmas puslapis

zevijus, E. Budrius. Jie yra šį tą pakartoję iš Rėzos publikuotų tekstų. Lazdėnų precentorius Šulcas 1832 m. parašė etnografinę studiją „Kai kurios pastabos apie lietuvių tautybę“ („Einige Bemerkungen über die Nationalität der Litauer“), kur rėmėsi Rėzos „Dainų“ rinkiniu, citavo K. Donelaičio „Metus“, pateikė keletą naujų liaudies dainų užrašymų.¹⁶⁹ Rėzos tautosakinė veikla darė įtakos A. Krauzei¹⁷⁰ ir kitiems, anuo metu rašiusiems apie lietuvių liaudį. F. Kuršaitis išleido Rėzos „Dainų“ II leidimą.¹⁷¹ Platus A. Hageno straipsnis „Apie lietuvių liaudies dainų esmę“¹⁷² remiasi daugiausia Rėzos tekstais. Rėzos dainos būdavo perspausdinamos vėlesniuose liaudies poezijos rinkiniuose: minėtuose F. Neselmano, Ch. Barčo rinkiniuose, V. Kalvaičio „Prūsijos lietuvių dainose“ (1905). Taip pat Rėzos paskelbtais tekstais yra pasinaudoję F. Kuršaitis bei A. Šleicheris savo kalbiniuose darbuose. F. Neselmanas savo rinkinio pratarmėje, nušviesdamas lietuvių liaudies poeziją, ne vienu atveju remiasi Rėzos pareikštomis mintimis arba jų pretekstu vysto kai kurias savąsias koncepcijas. Panašiai elgiasi ir Ch. Barčas savo stambiame straipsnyje apie lietuvių liaudies dainas, kurį jis paskelbė 1883 m. žurnale „Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“.¹⁷³

Paminėtinas Rytų Prūsijos poeto V. Jordano rinki-

¹⁶⁹ Nuplagijavęs Šulco rankraštį, A. Kuncė išleido savo „Bilder aus dem Preussischen Litauer“, Rostock, 1884 (žr. A. Krause. Litauen und dessen Bewohner, p. 134; A. Niemi. Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai, p. 93, 122).

¹⁷⁰ A. Krause, min. veik., p. 125—127.

¹⁷¹ Dainos oder litauische Volkslieder. Neue Auflage. Durchgesehen, berichtigt und verbessert von F. Kurschat. Berlin, 1843.

Nepagrįsta yra A. Niemio nuomonė (1913), kad F. Kuršaitis parengęs du „Dainų“ leidimus: antrąjį 1840 m. ir trečiąjį 1843 m.

¹⁷² A. Hagen. Über das Wesen der litauischen Volkslieder. NPPB, II, 1846, p. 261 tt.

¹⁷³ Ch. Bartsch. Über das litauische Volkslied oder die Daina.—MLLG, I, 1883, p. 186 tt.

nys „Lietuvių liaudies dainos ir sakmės“ („Litauische Volkslieder und Sagen“, 1844), kuriame buvo apie trisdešimt literatūrinių sekimų pagal Rėzos „Dainų“ tekstus.¹⁷⁴

Lietuvoje Rėzos „Dainos“ buvo gerai žinomos. Rinkinys greit pasiekė Vilnių. Apie laukiamą jo pasirodymą pranešė P. Kepenas savo studijoje „Apie lietuvių tautų kilmę, kalbą ir literatūrą“. Tiesa, P. Kepenas tuo laiku (1827 m.) dar nežinojo, kad „Dainos“ yra išėjusios 1825 m. Jis rašė:

Šis gerbiamas leidėjas¹⁷⁵ yra surinkęs ir nedidelių lietuvių liaudies dainų, kurios, gal būt, taip pat bus jo išleistos. Jeigu Donelaičio kūrinys labiausiai gali padėti lietuvių tautos moralei ir papročiams suprasti, tai dainų rinkinys įgalins mus pažinti šios slavų giminės¹⁷⁶ sielą ir širdį <...>. Labai norėtusi, kad panašiai, kaip uolusis serbų literatas Vukas Stefanovičius Karadžičius, ir patriotiškasis Rėza padovanotų mums tėvynės dainų, priežodžių ir nors kai kurių savo (lietuvių) tautos padavimų rinkinį.¹⁷⁷

L. Rogalskis, kitais metais laikraštyje „Dziennik Wileński“ paskelbęs šios P. Kepeno studijos vertimą į lenkų kalbą, tuo klausimu pridėjo tokią savo pastabą:

Kai P. Kepenas tai rašė, dar nežinojo, kad minėtosios „Dainos“ jau buvo išėjusios iš spaudos. Jas turėdamas, nurašau visą antraštę <...>. Pabaigę P. Kepeno studiją, tikimės supažindinti su šiuo dainų rinkiniu, kurio išleidimu profesorius Rėza padarė didelę paslaugą lietuviškų dalykų mėgėjams. Teigiamai apie šį darbą atsiliepia vokiečių spauda: „Göttingische gelehrte Anzeigen“ (1826, sąs. 104) ir „Leipziger Literaturzeitung“ (1827, lapkritis, Nr. 278).¹⁷⁸

¹⁷⁴ A. Hagen. Über das Wesen der litauischen Volkslieder, p. 262; A. Domeikaitė. Die litauischen Volkslieder in der deutschen Literatur, p. 47—55.

¹⁷⁵ T. y. K. Donelaičio „Metų“ leidėjas Rėza.

¹⁷⁶ P. Kepenas baltus laikė slavų tautomis.

¹⁷⁷ П. Кеппен. О происхождении, языке и литературе литовских народов, p. 92—93.

¹⁷⁸ „Dziennik Wileński“ (Historia i literatura, V), Wilno, 1828, p. 264. Nurodomos J. Grimo ir neišaiškinto autoriaus „Dainų“ recenzijos, paskelbtos minimuose laikraščiuose.

„Tyrinėjimą“ iš „Dainų“ rinkinio L. Rogalskis ketino paskelbti lenkų kalba jo paties sumanytame kelių tomų leidinyje „Lietuviškieji paminklai“ („Pamiętniki litewskie“).¹⁷⁹

S. Stanevičius „Dainose žemaičių“ (1829) Rėzos nemini. Bet tartum jaučiamas Rėzos „Tyrinėjimas“ potekstėje, kai S. Stanevičius savo rinkinio „Pratarime“ rašo apie dainų „dalyką“ („Dalyku dainų žemaitiškų mūsų amžiaus būstyme yra meilingi žodžiai tarp bernelio ir mergelės, tarp gimdytojų ir jų sūnų arba dukterų“) arba nuneigia galimybę rasti dainų apie „karžygius senovės“.¹⁸⁰ S. Daukantas žemaičių liaudies dainų rinkinyje perspausdino penkias Rėzos leidinio dainas ir tiesiog nurodė, kad išsamių žinių apie lietuvių liaudies poeziją, apie jos „gražybę ir privalumus“ skaitytojas ras Rėzos „Tyrinėjime“.¹⁸¹ Vadinasi, S. Daukantas visiškai pritarė Rėzos tautosakinėms pažiūroms. „Dainų“ rinkinį S. Daukantas kelis kartus mini „Būde senovės lietuvių“ (Petrapilis, 1845). Taip pat L. Jucevičiaus „Lietuviškų dainų“¹⁸² įžangoje sekama kai kuriais Rėzos „Tyrinėjimo“ teiginiais. Rėzos „Dainos“ sujaudino A. Baranauską, kai jis 1854 m. susipažino su jomis iš F. Zatorskio atliktų vertimų į lenkų kalbą.¹⁸³ Apie XIX a. vidurį dailininkas V. Smakauskas buvo užsimojęs Rėzos rinkinį iliustruoti, rinko tam tikslui medžiagą iš kaimo gyvenimo.¹⁸⁴

„Dainos“ darė tam tikros įtakos ir A. Juškai.

¹⁷⁹ V. Maciūnas. Lituaništinis sąjūdis XIX a. pradžioje.— „Darbai ir dienos“, VIII, K., 1939, p. 314—315.

¹⁸⁰ S. Stanewicze. Daynas Zemaycziu. Wyniuje, 1829, p. 5—6.

¹⁸¹ S. Dowkont. Dajnes Žiamajtiū. Petropilie, 1846, p. XI.

¹⁸² Ludwik z Pokiewia. [L. Jucevičius]. Pieśni litewskie. Przekładania. Wilno, 1844.

¹⁸³ R. Mikšytė. Antano Baranausko kūryba. V., 1964, p. 34.

¹⁸⁴ J. Jurginis. Lietuvos kultūra XIX a. pirmojoje pusėje.— Kn.: Lietuvos TSR istorija, I. V., 1957, p. 437—438.

Lenkijos visuomenę su Rėzos tautosakine veikla pirmasis supažindino K. Brodzinskis, išversdamas Rėzos straipsnį „Apie lietuvių liaudies poeziją“. Jis taip pat vertė tekstus iš „Dainų“.¹⁸⁵ Apie šį rinkinį rašė Varšuvos mokslo bičiulių draugijos narys, Osolinskių bibliotekos Lvove direktorius F. Siarčinskis.¹⁸⁶ F. Siarčinskio straipsnis turėjo būti žinomas ir ukrainiečių šviesuomenei. Jame buvo aštuonių lietuvių liaudies dainų vertimai į lenkų kalbą, atlikti Krokuvos mokslinės draugijos nario Ivoviečio A. Rosciševskio. „Dainų“ rinkiniu naudojosi poetas A. Odinecas.¹⁸⁷ Keletas Rėzos dainų vertimų pasirodė M. Bžozovskio rinkinyje „Aleksoto apylinkių panemuniečių dainos“.¹⁸⁸ Žymiausi „Dainų“ vertėjai į lenkų kalbą ir Rėzos tautosakinių pažiūrų tam tikri propaguotojai buvo rašytojai romantikai F. Zatorskis, davęs apie 70 tekstų savo knygoje „Vytautas prie Vorsklos“¹⁸⁹, ir J. Kraševskis, kuris „Athenaeum“ žurnale¹⁹⁰ bei veikale „Lietuva“¹⁹¹ pateikė daugiau kaip 50 dainų. Pakartojo kai kurias Rėzos mintis apie lietuvių

¹⁸⁵ K. Brodziński. Pisma, I. Poznań, 1872, p. 339—355. Čia paskelbta 19 lietuvių liaudies dainų, K. Brodzinskio išverstų į lenkų kalbą. 16 tekstų imta iš „Dainų“ rinkinio.

¹⁸⁶ F. Siarczyński. O spiewach narodowych litewskich przez L. J. Rhesę zebranych, a przez Fr. Lad. Celakowskiego na język czeski przełożonych, i w Pradze r. 1827 wydanych.—„Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego, Imienia Ossolińskich“, II, zes. I, Lwów, 1829, p. 51—67.

¹⁸⁷ Galima nurodyti tris jo eilėraščius (A. E. Odyniec. Poezye, II, Wilno, 1859, p. 340—344), sukurtus Rėzos rinkinio dainų „Iškeliavimas“, „Tėvas, sūnų į karą leidžias“ ir „Gluosnis“ motyvais 1829 m.

¹⁸⁸ M. K. Brzozowski. Pieśni ludu nadniemeńskiego z okolic Aleksoty. Poznań, 1844.

¹⁸⁹ F. Zatorski. Witold nad Worskłą. Pieśni ludu z nad dolnego Niemna (przekł. z litewskiego podług zbioru Rhesy). Warszawa, 1844.

¹⁹⁰ J. I. Kraszewski. Dainos — pieśni litewskie.—„Athenaeum“, II, Wilno, 1844.

¹⁹¹ J. I. Kraszewski. Litwa, I. Warszawa, 1847.

liaudies poeziją istorikas J. Jaroševičius.¹⁹² Populiarūs tapo Rėzos teiginiai apie lietuvių liaudies dainų moralinį skaistumą. Jais, atrodo, rėmėsi ir A. Mickevičius slavų literatūros paskaitose, skaitytose Paryžiuje 1843 m.¹⁹³

Reikia pasakyti, kad „Dainose“ esantieji mitologijos dalykai jau anuo metu padėjo nepakankamai kritiškoms istorinėms bei folkloristinėms koncepcijoms plisti lietuvių ir lenkų šviesuomenės tarpe. Būtent T. Narbutas, pagarsėjęs duomenų fabrikavimu, savo daugiatomėje „Lietuvių tautos senovės istorijoje“ naudojosi ir iš Rėzos rinkinio paimtomis dainomis su mitologiniais įvaizdžiais.¹⁹⁴

Vokietijoje pasirodė „Dainų“ recenzijos, parašytos J. Grimo (1826) ir J. V. Getės (1828 bei 1833). Palankiai apie jas atsiliepė kiti recenzentai periodiniuose leidiniuose „Der Gesellschafter“ (Berlynas, 1826, Nr. 27—29 ir priedas), „Wiener Zeitschrift“ (1826, Nr. 73—75), „Blätter für literarische Unterhaltung“ (Leipcigas, 1827, Nr. 61), „Leipziger Literaturzeitung“ (1827, Nr. 278), informacijas apie „Dainų“ pasirodymą įdėjo „Journal für Literatur, Kunst, Luxus und Mode“ (1825, Nr. 80) bei „Über Kunst und Altertum“ (1826, V, sąs. III, p. 190). J. Grimas savo recenzijoje Rėzos rinkinį sugretino su tuo metu pasirodžiusiais itin reikšmingais serbų ir naujųjų graikų liaudies poetinės kūrybos rinkiniais.¹⁹⁵ J. V. Getė citavo iš „Tyrinėjimo“ tą vietą, kur rašoma

¹⁹² J. J a r o s z e w i c z. *Obraz Litwy*, I. Wilno, 1844.

¹⁹³ A. Mickevičius pabrėžė: „Itin turtingame jų [lietuvių] valsietiškų dainų rinkinyje [tur būt, tai L. Rėzos „Dainos“] nėra nė vienos ne tik nepadorios, bet netgi nemandagios ar pernelyg laisvos dainos“ (A. Mickiewicz. *Dzieła*, XI. Warszawa, 1955, p. 290).

¹⁹⁴ T. N a r b u t t. *Dzieje starożytne narodu litewskiego*, I. Wilno, 1835.

¹⁹⁵ [J.] G[r]im[m]. *Königsberg. Bey Hartung 1825: Dainos oder Lithauische Volkslieder...* von L. J. Rhesa.—, „Göttingische gelehrte Anzeigen“, 1826, II, Nr. 104.

Göttingische gelehrte Anzeigen

unter der Aufsicht

der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften.

Als Tauschgabe überreicht

104. Stück

durch die

Den 1. Julius 1826

Erlaubung

Staatsbibliothek

Preuss. Auftr. d. Königl. Bibliothek

Königsberg.

Bei Hartung 1825: Dainos oder Litthauische
Volkslieder, gesammelt, übersetzt und mit gegenübers-
stehendem Uebersetzert herausgegeben von E. J. Rhesa.
Nebst einer Abhandlung über die Litthauischen
Volksgedichte. 562 S. in Octav.

Der Jahrg. 1822. S. 1202. dieser Anzeigen aus-
gesprochene Wunsch ist in Erfüllung gegangen. Herr
Prof. Rhesa vervollständigt unsere Kenntniss von
den europäischen Volksliedern, die sich in den letz-
ten Jahren durch Bekanntmachung der serbischen
und neugriechischen außerordentlich erweitert hat,
nun auch von dieser Seite. Zwar kann sich die
Litthauische Poesie an Reichthum, Fülle und Aus-
bildung mit der serbischen, die Reiz ihrer epischen
Ergeblichkeit wegen, unbedenklich über die neugrie-
chische setzt, bey weitem nicht messen, doch mangelt
es keinem Lied an natürlicher Schönheit und es
bieten sich anziehende Vergleichungspuncte dar.
Wie der Serbe und Grieche Weise und Formeln
alter Lieder auf die Thaten der neuesten Zeit an-
wendet, so besingt auch der Litthauer den grossen

P (4)

15. J. Grimo recenzijos „Dainų“ rinkiniui, paskelbtos 1826 m. laikraštje „Göttingische gelehrte Anzeigen“, pirmas puslapis

apie dainose vyraujančią meilės ir namų gyvenimo tematiką, švelnią melancholiją ir skaistumą. Lietuvių liaudies poezija J. V. Getei sukėlė gilių minčių apie meną. Antroje „Dainų“ recenzijoje jis pareiškė savo žinomąjį teiginį: „Tėra viena poezija, grynoji, tikroji; visa kita — tik panašumas ir regimybė. Poeto talentas lygiai suteiktas valstiečiui, kaip ir didikui.“¹⁹⁶

„Dainos“ buvo žinomos kai kuriems vokiečių poetams¹⁹⁷, jų tarpe įžymiam rašytojui, dekabristų ir H. Heines šalininkui A. Šamisui. Jis savo lyrikoje yra pasinaudojęs penkiomis dainomis iš Rėzos rinkinio.¹⁹⁸

Čekoslovakijoje Rėzos rinkinys taip pat turėjo didelį pasisekimą. Beveik visą jį į čekų kalbą išvertė F. Čelakovskis.¹⁹⁹ Tokiu būdu lietuvių liaudies dainų motyvai pasiekė čekų poeto J. Zejerio kūrybą. Labai domėjosi lietuvių dainomis čekų filologas J. Zubatas. Jis davė mintį čekų muzikos klasikui A. Dvoržakui pasinaudoti lietuvių liaudies poezija. Taip A. Dvoržakas 1878 m. sukūrė „Lietuviškas dainas“, skirtas vyrų chorui. Su lietuvių liaudies poetine kūryba A. Dvoržaką supažindino F. Čelakovskio išverstas Rėzos „Dainų“ rinkinys.²⁰⁰

¹⁹⁶ J. W. Goethe. Dainos, von Rhesa. 1825.—Nachgelassene Werke, VI (antras titulas: J. W. Goethe. Werke, XLVI). Stuttgart und Tübingen, 1833, p. 367.

¹⁹⁷ Žr. F. ir H. Tetzner. Dainos, p. 34—35; A. Domeikaitė. Die litauischen Volkslieder in der deutschen Literatur, p. 43 ir kt.

¹⁹⁸ A. Šamisas, kaip nustatyta, pasinaudojo šiais „Dainų“ tekstais: „Sesyčių raudojimas“ ir „Tiltas“ (baladei „Našlės sūnus“, 1826 m.); „Marti serganti“ (eilėraščiui „Ištikima meilė“, 1826 m.); „Žvirblytis“ (eilėraščiui „Šeimos šventė“, 1827 m.); „Sirata“ (eilėraščiui „Našlaitė“, 1828 m.). Žr. A. Chamisso. Werke, II. Leipzig—Wien, b. m., p. 404, 405, 407, 408.

¹⁹⁹ Litewské Národní Pisně z půwodnjho gazyka dle sebránj D^{ru} L. J. Rhesy přeloženě a wydaně od Fr. Lad. Čelakowského. Praha, 1827.

²⁰⁰ V. Jurkštas. Lietuviškos dainos Čekoslovakijoje.—„Literatūra ir menas“, 1960, vasario 6; V. Jurkštas. Sparnuotos dainos. Iš lietuvių—čekų muzikinių santykių istorijos.—„Švyturys“, 1960, Nr. 23.

Aut. tydnevnik
litewski hrana 1827
Národní písně.

Z původního zápka

o

sebránj Dra P. J. Kheřv

přeloženj a wybranj

o

Fr. Lad. Čelakovského.

W Praze 1827.

**W Šollowské knihtiskárně vedenjm Jena Šok.
Polpištila.**

16. F. L. Čelakovskio parengto „Dainų“ rinkinio vertimo į čekų kalbą antraštinis puslapis

Geras trečdalis Rėzos „Dainų“ tekstų, išverstų į rusų kalbą P. Kukolniko, buvo paskelbta 1854 m. knygoje „Lietuvių liaudies istorijos ir gyvenimo bruožai“.²⁰¹ Tuo pat laiku Maskvoje išėjo N. Bergo rinkinys „Įvairių tautų dainos“²⁰², kuriame buvo įdėta 12 dainų iš Rėzos. Rusų revoliucinis demokratas N. Černyševskis, recenzuodamas N. Bergo rinkinį žurnale „Sovremennik“, savo straipsnio pabaigoje įdėjo pluoštą meniškiausių dainų ir geriausių vertimų pavyzdžių. Jų tarpe išspausdintos ir dvi Rėzos dainos: „P r a p u o l u s i“ ir „M a r t i s e r g a n t i“.²⁰³

Rėzos „Dainų“ tekstais naudojosi daugelis tautosakos tyrinėtojų XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje.

Pelnyto dėmesio Rėzos rinkinys susilaukė tarybinėje lietuvių folkloristikoje. 1958 m. išėjo „Dainų“ IV leidimas.²⁰⁴ Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto parengtuose rinkiniuose „Lietuvių tautosakos rinktinė“ (1954) ir „Lietuvių tautosaka“ (I—II, 1962—1964) paskelbta tekstų iš „Dainų“. L. Rėzos paskelbtų dainų sukeltomis poetinėmis asociacijomis remiasi kai kurie E. Mieželaičio, J. Vaičiūnaitės kūriniai.

Visi šie faktai leidžia Rėzos „Dainas“ pavadinti klasikiniu lietuvių liaudies poezijos rinkiniu.

²⁰¹ Черты из истории и жизни литовского народа. Вторая часть памятной книжки диленской губернии на 1854 год. Вильно, 1854.

²⁰² Н. Берг. Песни разных народов. М., 1854.

²⁰³ [Н. Чернышевский]. Песни разных народов. Перевел Н. Берг. — «Современник», XLVIII, СПб, 1854, отд. III, p. 26—27 (№ 11); А. Москвус. Černyševskis apie lietuvių liaudies dainas.— „Švyturys“, 1954, Nr. 14.

²⁰⁴ L. Rėza. Lietuvių liaudies dainos, I. V., 1958.

L. RĖZOS VAIDMUO LIETUVIŲ LITERATŪROS RAIDOJE

Apibūdinant Rėzos nuopelnus lietuvių literatūros istorinei pažangai, pirmiausia reikia pabrėžti jo vaidmenį Rytų Prūsijos literatūriniam gyvenime. Tačiau tuo apsiriboti nepakanka. Rėzos įtakos sritis kur kas platesnė. K. Donelaičio „Metų“ pirmasis leidimas, lietuvių liaudies poezijos rinkinys „Dainos“ iškyla kaip gairės bendrame lietuvių literatūros, kritikos, folkloristikos kelyje ir turi būti vertinami ne tik Rytų Prūsijos, bet viso anuometinio lietuvių literatūros gyvenimo mastu.

Lietuvių literatūra Rytų Prūsijoje XVIII a. vystėsi feodalizmo sąlygomis. Liaudį slėgė sunki baudžiavos našta. Jos kultūrinį gyvenimą bažnyčia stengėsi pajungti religinei ideologijai. Tačiau ir labai sunkiomis aplinkybėmis Rytų Prūsijos lietuvių literatūroje įvyko pažangių poslinkių, išreiškiančių liaudies interesus, ruošiančių dirvą literatūros išsivadavimui iš feodalinės ir bažnytinės ideologijos varžtų. Buvo sukurtas monumentalus antibaudžiavinis demokratinis kūrinys — K. Donelaičio „Metai“. Tolydžio vis labiau atsipalaidavo nuo religinių raštų įtakos literatūrinė kalba. Kad šis reiškinys vyko dėsningai, rodo smulkiosios tautosakos pavyzdžių įsigalėjimas žodynuose ir gramatikose vietoj biblinės frazeologijos. Didėjo pasipriešinimas tautiniam engimui.

Rėzos literatūrinė ir tautosakinė veikla prasideda žymiai pasikeitusioje idėjinėje atmosferoje — yrant feoda-

linei santvarkai ir ideologijai. Rėza nepritarė feodalinei santvarkai, buvo trečiojo luomo šalininkas. Idėjinės pozicijos, atitinkančios pažangesnes laikotarpio tendencijas, įgalino Rėzą atlikti novatoriaus vaidmenį Rytų Prūsijos lietuvių literatūroje.

Kreipimesi „Lietuvių literatūros bičiuliams“, K. Donelaičio „Metų“ pratarmėje, „Aisopo“ prakalboje, „Dainų“ rinkinio „Tyrinėjime“ Rėza išreiškė savo naujoviškus literatūrinius siekimus. Jis ragino rinkti ir skelbti geriausius lietuvių pasaulietinės literatūros kūrinius, jei tokių atsirastų, nepalikti jų rankraščiais. K. Donelaičio kūrybos pavyzdys turėjo kreipti būsimą lietuvių literatūrą į visuomeninę tematiką, į liaudies gyvenimo ir buities vaizdavimą, į meninių priemonių ir kalbinės išraiškos liaudiškumą. Be to, jis siūlė lietuvių poezijai liaudies dainų eilėdarą ir pats ją plačiai nagrinėjo. Religinėi raštijai Rėza apskritai nepripažino tautinės vertės. Jauną lietuvių pasaulietinę literatūrą, atitinkančią liaudies interesus, jis stengėsi platinti valstiečių tarpe ir kaimyninių tautų literatūrinuose sluoksniuose. Tokios Rėzos priemonės atitiko aktualesnius lietuvių literatūrinio gyvenimo uždavinius.

Tokiu pat mastu naujoviška ir pažangi buvo Rėzos folkloristinė veikla.

Iki XIX a. pradžios lietuvių literatai domėjosi smulkiąja tautosaka ir dainomis visų pirma kalbiniais sumetimais. Rėza, kovodamas prieš aristokratinę liaudies poezijos niekinimą ir įveikdamas racionalistų ribotumą, pradėjo plačiai moksliskai tyrinėti liaudies poeziją ir propaguoti jos meninę vertę. Svarbu pabrėžti, kad Rėza nesiribojo tuo metu vyravusiomis archaikos problemomis, bet kėlė ir svarbius visuomeninio pobūdžio klausimus: kai kuriais reikšmingais atžvilgiais apibūdino socialinę lietuvių liaudies būklę, gynė lietuvius nuo reakcingų

kaltinimų barbariškumu, pabrėžė paprastų valstiečių meninius sugebėjimus, moralinę kultūrą. Tokiu būdu Rėzos tautosakinė veikla, kaip ir jo keltieji uždaviniai lietuvių literatūrai, skleidė antifeodalines idėjas.

Rėzos novatoriškumas nubrėžia gana aiškia ribą Rytų Prūsijos lietuvių literatūros raidoje, būtent jos posūkį pasaulietine kryptimi. Tačiau tai nereiškia, kad jo lituanistinė veikla buvo atitrūkusi nuo ankstesnio laikotarpio tradicijų. Veikiau reikėtų pasakyti, kad Rėza yra taip stipriai suaugęs su šiomis tradicijomis, jog be jų negalima nė įsivaizduoti daugelio jo veiklos bruožų.

Rėzos ryšys su ankstesniuoju lietuvių literatūros laikotarpiu yra dvejopas.

Visų pirma Rėza ieškojo atsparos tuose lietuvių literatūrinio gyvenimo reiškiniuose, kurie, nors atsirado feodalinio liaudies engimo sąlygomis, sutapo su pažangia socialine perspektyva. Didžiulį poveikį Rėzai darė K. Donelaičio literatūrinis palikimas. Jis turėjo nepaprastai didelės reikšmės Rėzos pasaulietinės lietuvių literatūros ugdymo darbui. Tuo atžvilgiu ypač būdinga, kad beveik visos konkrečios Rėzos idėjos, susijusios su šia problema, remiasi K. Donelaičio poetiniu palikimu.

Visus svarbesnius darbus dirbdamas, Rėza ypač rūpinosi lietuvių literatūrinės kalbos kokybe. Šioje srityje lietuvių filologinė mintis jau buvo pasiekusi žymių laimėjimų. Ji reikalavo kalbos liaudiškumo. Ši lietuvių literatūrinės kalbos raidos kryptis ankstesniuoju laikotarpiu išryškėjo praktikoje ir buvo apibendrinta teoriškai, ji visiškai atitiko naujuosius poslinkius lietuvių literatūriniame gyvenime. Tad Rėzos reikalavimai ir pastangos literatūrinės kalbos ugdymą paremti šnekamąja liaudies kalba, tautosaka, išraiškos mokytis iš K. Donelaičio, J. Bretkūno, vengti svetimybių, ypač germaniz-

mų, daugiausia išplaukia iš pažangių filologinių tradicijų.

Kiek novatoriška bebūtų Rėzos folkloristinė veikla, kiek ji nepriklausytų nuo tarptautinės folkloristikos pažangos, vis tiek jos negalima atskirti nuo ankstesnio lietuvių literatūrinio gyvenimo. Be abejo, teigiamai veikė Rėzos tautosakines pažiūras Pil. Ruigio kalbiniai ir tautosakiniai samprotavimai. Jį Rėza laikė pirmuoju lietuvių liaudies dainų rinkėju, savo pirmtaku Rytų Prūsijoje. Be to, tautosakos panaudojimas K. Donelaičio „Metų“ paaiškinimuose ir — savo ruožtu — padarytos nuorodos į didžiojo poeto kūrybą, kalbant apie antibaudžiavinius motyvus liaudies poezijoje, leidžia padaryti išvadą, kad baudžiavinės santvarkos pasmerkimas, išreikštas Rėzos folkloristiniuose tyrinėjimuose, yra tiesiogiai susijęs ir su K. Donelaičio demokratinių kūrybos tendencijų įtaka.

Antra vertus, lėtai vykstantis feodalizmo irimo Rytų Prūsijoje procesas, paties Rėzos dvasininko padėtis paliko pėdsakų jo lituanistinėje veikloje. Todėl joje aptinkame konservatyvių bruožų, nesiderinančių su naujais uždaviniais, iškilusiais lietuvių literatūrai XIX a. pradžioje.

Rėza parengė ir du kartus išleido bibliją. Prie jos pridėtas lietuvių kalba pietisto A. Frankės „Trumpas pamokinimas, kaipo šventą raštą sau ant tikro pasigerinimo skaityti turim“ skleidė liaudyje pasenusias mintis. Eilėraštyje „Šimtus jau metus saulelė tekėjo ir leidos“ lietuvių kalbos gynėjo vaidmenyje vaizduojama bažnyčia. „Lietuviškosios biblijos istorija“, nepaisant jos teigiamybių, vis dėlto pasižymi ir kai kuriais itin prieštariniais bei konservatyviais bruožais.

Konservatyvių elementų Rėzos lituanistinėje veikloje negalima nutylėti, nes tai pakirstų jo vertinimo istoriskumą. Tačiau, suprantama, Rėzos vieta ir reikšmė lie-

tuvių literatūriniame gyvenime neturi būti matuojama jo darbuose pasireiškusiais ribotumais. Apibūdinant Rėzos indėlį į lietuvių literatūrą, reikia remtis lenininiu asmenybės vertinimu: „Apie istorinius nuopelnus sprendžiama ne iš to, ko *nedavė* istoriniai veikėjai, lyginant su šiuolaikiniais reikalavimais, bet iš to, ką jie *davė naujo*, lyginant su jų pirmtakais.“¹ Lyginant Rėzą su pirmtakais, atsiskleidžia jo literatūrinės ir tautosakinės veiklos novatoriškumas.

Kitoks Rėzos santykis su amžininkais Lietuvoje. Nors kultūrinis gyvenimas Rytų Prūsijoje ir Lietuvoje vystėsi skirtingomis istorinėmis sąlygomis, tačiau bendra feodalizmo krizės atmosfera sukėlė abiejose lietuvių literatūros atšakose nemaža panašių idėjinių ir literatūrinių reiškinių. Antifeodalinių nuotaikų ir trečiojo luomo ideologijos augimas Lietuvoje sudarė sąlygas pasaulietinei literatūrai atsirasti, pažangioms visuomeninėms idėjoms skliti. Čia „lietuvių literatūros raidą XIX a. pirmojoje pusėje veikė nauji politiniai bei socialiniai krašto gyvenimo reiškiniai: feodalinės Lenkijos—Lietuvos valstybės žlugimas ir Lietuvos prijungimas prie Rusijos, feodalinės santvarkos irimas ir kapitalistinių santykių formavimasis, švietimo lygio kilimas“.²

XVIII amžiuje tarp abiejų lietuvių literatūros atšakų buvo nemažas kontrastas. Lietuvoje feodalizmo sąlygomis literatūrinis gyvenimas sustingo (išskyrus amžiaus pabaigą), tuo tarpu Rytų Prūsijoje užsimezgė pažangių perspektyvinių reiškinių, kūrė K. Donelaitis. XIX a. pradžioje, vykstant pasaulietinės literatūros formavimuisi abiejose atšakose, kontrastas nyksta, įsigali vis daugiau bendrumų. Kol lietuvių literatūroje feodalizmo laikotarpiu vyravo religiniai raštai, tai Rytų Prūsijos protestan-

¹ V. L e n i n a s. Raštai, II. V., 1950, p. 161.

² Lietuvių literatūros istorija, I, p. 305.

tizmo ir Lietuvos katalikybės nesantaika labai trukdė atšakoms suartėti. Bet kai literatūrinis gyvenimas pasuko pasaulietine kryptimi, religinė nesantarvė — viena svarbiausių šio suartėjimo kliūčių — nebeteko reikšmės. Rytų Prūsijos ir Lietuvos literatai ėmė rodyti ryžtingesnių pastangų bendradarbiauti. Kaip tokį ryškų atvejį galima paminėti tai, kad K. Donelaičio ir S. Stanevičiaus pasakėčios buvo išleistos vienoje knygelėje.

Pasaulietiniai Rėzos darbai, pasaulietinės jo veiklos tendencijos įsiliejo į bendrą lietuvių literatūrinį gyvenimą XIX a. pradžioje. Atrodo, daugiau ar mažiau paraleliniais reiškiniais galima laikyti K. Donelaičio kūrybos išleidimą ir D. Poškos „Mužiko Žemaičių ir Lietuvos“ parašymą. Rėzos lietuvių liaudies dainų rinkimas ne vienu atveju giminingas amžininkų tautosakiniam darbui Lietuvoje (E. Stanevičius, L. Rogalskis, S. Stanevičius, S. Daukantas). Rėzos teoriniai principai pagerinti literatūrinę kalbą apskritai buvo analogiški tokiems pat siekimams Lietuvoje. Kaip ir daugelis jo amžininkų Lietuvoje, Rėza buvo pradėjęs rašyti lietuvių kalbos žodyną. Tautinės aspiracijos, Lietuvos praeities romantizavimas „Prutenoje“ arba pasiūlymas E. Budriui rašyti Lietuvos istoriją taip pat atspindi kai kuriuos bendrus visam ano meto lietuvių literatūriniam gyvenimui bruožus.

Rėzos lituanistinėje veikloje palyginti su sparčiu pasaulietinės literatūros vystymusi Lietuvoje pasireiškė daugiau ir gilesnių prieštaravimų. Taip pat joje nerasime tiek entuziazmo, vilčių, tokio tvirto įsitikinimo, kad lietuvių literatūrai ir kultūrai prasidėjo naujas istorinis etapas. Šiais atžvilgiais Rėza nuosaikesnis, negu Lietuvos literatai. Visa tai priklausė nuo objektyvių sąlygų. „Ir baudžiąvą panaikinus, Rytų Prūsijoje dvarininkai, junkeriai išsilaikė visuomeninio gyvenimo viršūnėse, o kylanti vokiečių buržuazija nacionaliniu ir kultūriniu

atžvilgiu lietuvių valstiečiams taip pat liko svetima. Patys valstiečiai dar ilgai priklausė nuo dvarininkų. Visa tai neleido susidaryti iš valstiečių kiek didesniai lietuvių inteligentijos sluoksniui, o negausūs valstiečių kilmės inteligentai tirpo vokiečių biurgerių masėje.³ Rėza ano metu buvo, galima sakyti, vienintelis lietuvių literatūros veikėjas Rytų Prūsijoje.

Suprantama, neteisinga būtų manyti, kad dėl to pagrindiniai Rėzos darbai bendrajame ano meto lietuvių literatūros fone nusistumia į antrą vietą. Priešingai, K. Donelaičio kūryba ir „Dainų“ rinkinys, o taip pat ankstesnė Rėzos tautosakinė veikla atliko pavyzdžio vaidmenį Lietuvos literatams, prisidėjo prie spartesnės lietuvių literatūros pažangos. Rėza ano meto lietuvių literatūroje buvo autoritetas. Visa tai, kas jo lituanistinėje veikloje buvo geriausia, per užsimezgančius abiejų literatūros atšakų kontaktus netruko pasiekti Lietuvą.

Greta literatūrinių, filologinių darbų su „Dainomis“, „Metais“, „Aisopu“ sklido Lietuvoje ir antibaudžiavinės Rėzos idėjos. Tuo būdu Lietuvoje šie leidiniai idėjiniu atžvilgiu skambėjo aštriau, negu Rytų Prūsijoje. Tai ypač reikšmingas Rėzos ryšių su Lietuvos literatūriniu gyvenimu bruožas.

Vadinasi, Rėzos vaidmuo lietuvių literatūriniam gyvenimui buvo žymus. Rėzos negalima laikyti išimtinai Rytų Prūsijos literatu. Literatūrinė ir tautosakinė Rėzos veikla atitiko ir sprendė bendruosius lietuvių literatūros vystymosi XIX a. pradžioje uždavinius.

Nors Rėza buvo dvasininkas, tačiau jo visuomeninės pažiūras smarkiai veikė šviečiamojo laikotarpio ideologija. Politiniu atžvilgiu, kaip liudija visų pirma

³ T. p., p. 312.

karo metų dienoraštis, Rėza buvo liberalinių įsitikinimų žmogus. Tai leido Rėzai suvaidinti teigiamą vaidmenį, vaduojantis lietuvių literatūrai iš bažnytinės ideologijos. K. Donelaičio kūrybos ir lietuvių liaudies poezijos, tame tarpe ryškių socialinio pobūdžio liaudies dainų, įvedimas į lietuvių literatūrinį gyvenimą turėjo ne tik antifeodalines, bet ir platesnės demokratinės reikšmės jaunai pasaulietinei lietuvių literatūrai. Dėl to Rėzos pasaulietinė lituanistinė veikla buvo su pasitenkinimu sutikta Lietuvoje ir ji čia spartino tiek visuomeninę, tiek literatūrinę, filologinę raidą.

Rėzos veikla lietuvių literatūros raidoje reikšminga dar ir tuo, kad jis yra vienas pirmųjų lietuvių literatų, kurio leidiniai susilaukė plataus tarptautinio atgarsio. Dėmesys, kurio nusipelnė lietuvių literatūra ir liaudies kūryba kaimyninėse tautose, buvo svarus Rėzos veiklos vaisius, ankstyvas, savo metui išpūdingas lietuvių literatūrinių ryšių pasireiškimas.

Pasaulietinės lietuvių literatūros atsiradimas yra susijęs su šviečiamuoju laikotarpiu, su trečiojo luomo vaidmens visuomeniniame gyvenime didėjimu. Būdinga, kad pasaulietinės lietuvių literatūros kūrėjai pabrėžia savo artimumą liaudžiai. Pastorius K. Donelaitis stebina savo valstietišku, D. Poška, nors bajoras, pabrėžtinai vadino save artoju, jis karštai pareiškė, kad „geriaus su degutuotu gyventi muziku, negu su jo mylista vargdienių lupiku“.⁴

Tai, kas rišo Rėzą su dvasininko luomu, buvo konservatyvu jo veikloje. Tačiau jis sugebėjo savo literatūriniais ir folkloristiniais darbais išreikšti pažangius lietuvių liaudies kultūros poreikius. Kaip tik tai, kad Rėza neužsidarė konfesinių interesų rate, o ugdė pasaulietinę

⁴ D. P o š k a. Raštai. V., 1959, p. 117.

lietuvių kultūrą, ir nulemia jo vietą lietuvių literatūros istorijoje. Buržuaziniiais laikais buvo rašoma: „Norėdami trumpai atsakyti, kas buvo Rėza, galime tvirtinti: nuoširdus protestantų pastorius.“⁵ Mes tiek patį klausimą, tiek atsakymą formuluojame kitaip: Rėza sugebėjo įnešti didžiulį indėlį į lietuvių literatūrą dėl to, kad geriausiuose savo darbuose jis pajėgė įveikti gilius pasaulėžiūros ir visuomeninių įsitikinimų prieštaravimus ir ribotumus, tame tarpe ir religinės ideologijos ribotumus.

Išryškinant Rėzos lituanistinės veiklos pobūdį, reikia kalbėti ir apie estetinius, literatūrinius veiksnius. Kyla klausimas, kiek Rėzos literatūrinės, tautosakinės, visuomeninės pažiūros buvo veikiamos svarbiausių estetinių laikotarpio krypčių — šviečiamosios ir romantinės. Ši problema gana sudėtinga. Su ja susiduriama ne tik lietuvių, bet ir kitų tautų literatūrose, kurių sparti pažanga vyko XVIII a. pabaigoje — XIX a. pradžioje. Neturint apibendrinančių studijų apie šviečiamąją ir romantinę laikotarpį lietuvių literatūroje, būtų per anksti pateikti galutinius sprendimus. Šioje monografijoje laikytasi nuomonės, kad Rėzos literatūrinė ir folkloristinė veikla artimesnė šviečiamajam laikotarpiui, negu romantizmui.

Pagrindiniai bruožai, kurie liudija Rėzos veiklos švietėjišką pobūdį, yra šie: 1) feodalizmo ir baudžiavos smerkimas, pritarimas buržuazinėms socialinio gyvenimo reformoms; 2) pasaulietinių uždavinių, išreiškiančių trečiojo luomo interesus, iškėlimas lietuvių literatūrai ir sėkmingas jų sprendimas; 3) didelė simpatija liaudies herojaus, jeigu taip galima pasakyti, įvedimas į lietuvių literatūrinį gyvenimą (valstiečiai „Metuose“ ir

⁵ „Athenaeum“, V., p. 10.

„Dainose“, piemenys, žvejai „Prutenoje“); 4) stiprus ryšys su šviečiamosiomis tiek lietuvių (Pil. Ruigys, K. Donelaitis, G. Ostermejeris, K. Milkus), tiek latvių (Senasis Stenderis, gal būt, ir G. Merkelis), tiek vokiečių literatūrų tradicijomis. Šie bruožai laikytini esminiais, nulemiančiais Rėzos literatūrinės ir folkloristinės veiklos kryptį. Čia pat rasime ir smulkesnių šviečiamąjo pobūdžio reiškinių: pasaulietinės lektūros, tame tarpe didaktinio žanro — pasakėčios, skleidimas liaudyje, klasicistinių, „tradicinių“ formų pastovus kultivavimas poezijoje ir kt.

Be abejo, negalima paneigti ir romantizmo elementų Rėzos literatūrinuose ir folkloristiniuose darbuose. Baladinio pobūdžio eilėraščiai su tautiniais siekimais „Prutenoje“, nekritiškas susižavėjimas mitologija, galimas tam tikras vokiečių romantizmo poezijos poveikis kaip tik verčia taip manyti. Tačiau vargu juos galėtume laikyti pagrindiniais, varomaisiais Rėzos veiklos akstiniais.

Apskritai Rėzos švietėjiškumas nėra griežtai kontrastingas romantizmui, nes jis jau nebėra racionalistinis. Rėzos pažiūros paveiktos tų estetinių idėjų, kurias skleidė rusoizmas, sentimentalizmas, osianizmas, „audrininkai“. Šios idėjos gimė literatūroje romantizmo išvakarėse ir tarytum užpildė spragą tarp racionalizmo ir romantizmo. Tad Rėzos literatūrinę ir folkloristinę veiklą bene tiksliausia būtų vadinti šviečiamąja-preromantine. Už tokio apibūdinimo ribų liktų siauresni romantizmo, o taip pat klasicizmo elementai. Bet, atrodo, tai atitiktų Rėzos estetinių pažiūrų esmę, kadangi klasicizmo liekanos nebepajėgė įkvėpti gyvybės Rėzos veiklai, o romantizmo naujovės dar neįstengė joje vyrauti.

Jeigu į pirmą vietą apibendrintai išskeltume Rėzos veiklos romantinius bruožus, tai tiesiog mechaniškai nu-trintume jos ryšius su ankstesniosiomis lietuvių litera-

tūros tradicijomis ir, be to, ją visą gana aštriai priešpastatytume XIX a. pradžios literatūriniam Lietuvos gyvenimui, kuriame vis dėlto vyrauja šviečiamosios tendencijos. Toks griežtas priešpastatymas vargu ar galėtų būti įrodytas. Priešingai, kaip jau minėta, Rėzos literatūrinėje ir folkloristinėje veikloje esama daug bendrų bruožų su ano meto Lietuvos literatūra.

PANAUDOTOS LITERATŪROS SĄRAŠAS

Rėzos raštai ir leidiniai

Šiame skyrelyje, kuris apima laikotarpį iki Rėzos mirties, chronologine tvarka nurodomi spausdintieji šaltiniai. Jame registruojami ir tie spaudiniai, kurių, rašant monografiją, nepavyko gauti, bet apie kuriuos esama bibliografinių žinių. Tokie leidiniai pažymėti žvaigždute. Trūkstant duomenų, skyrelyje nebuvo galima išsamiai nušviesti Rėzos bendradarbiavimo spaudoje („Vesta“, „Der Zuschauer“, „Der Freimütige“, „Königsberger Wochenblatt“, „Intelligenzblatt für Litauen“, „Preussische Blumenlese auf das Jahr 1811“).

Vėlesni Rėzos spausdintojo palikimo ir jo rankraščių publikavimai nurodomi kitoje literatūros sąrašo dalyje — „Literatūra apie Rėzą“.

* *Fünfzehn Deutsche Lieder mit Begleitung des Klaviers von W. G. M. Jensen. Königsberg, 1799, 22 p.* (Šeši rinkinio eilėraščiai sukurti Rėzos).

* „*Monumentum pacis*“, leidinys, skirtas Tilžės taikos sutarčiai (1807 m.). Yra žinių, kad čia buvo paskelbtas Rėzos eilėraštis, parašytas hegzametru.

* *De librorum sacrorum interpretatione morali, e Kantio commendata. Regiomonti, 1807.*

— *Prutena, oder preussische Volkslieder und andere vaterländische Dichtungen, von L. Rhesa. Königsberg, 1809, 179 p.*

* *Was ist der Kriegsmann Gott, seinem König, sich und dem Vaterland schuldig? Eine Predigt. Königsberg, 1809, 22 p.*

— *Supplementorum ad Buxtorfii et Wolfii diatribas de abbreviaturis hebraicis Sylloge I <...>. Regiomonti, 1810.* Čia pateikta Rėzos autobiografija, rašyta 1810 m. Karaliaučiaus universitetui.

* *De primis vestigiis religionis christianae inter Lithuanos propagatae. Progr. Regiomonti, 1810.*

* De religionis christianae in Lithuania initiis [?, 1810?]

* Luisa und Proserpina in Elisium. Todtengespräch, der Königin von Preussen gewidmet. Königsberg, 1811 (II leid.—ten pat, 1811).

* „Herta“, 1811, p. 45—53. Čia paskelbta L. Rėzos idilė „Das Fest der Schiffer“, vėliau išspausdinta „Prutenos“ II dalyje.

— Kriegs-Gesänge für das Ost-Preussische National-Kavallerie-Regiment beim Ausmarsch aus Königsberg. Von Rhesa und Jensen. Königsberg, 1813, 4 p.

— Nachrichten und Bemerkungen aus den Feldzügen des Jahres 1813 und 1814, aus dem Tagebuche eines Feldgeistlichen in dem Preussischen Heere. Nebst einer Beschreibung der Schlachten, von welchen der Verfasser Augenzeuge war. Berlin, 1814, VI+282 p. Knyga išėjo be autoriaus pavardės.

— Biblia, tai esti: Wissas Szwentas Rásztas Séno ir Naujo Testamento <...>Nū keliū Mokytojū Lietuwoj' Lietuwizskay perstattytas, Dabar isz naujo pérweizdėtas ir trėczą Kartą iszspáustas. Karaliaučius, 1816, XV+1520+384 p.

— Geschichte der lithauischen Bibel, ein Beytrag zur Religionsgeschichte der Nordischen Völker. Von D. L. J. Rhesa, Professor der Theologie und Prediger. Königsberg, 1816, VIII+60 p.

— Philologisch-kritische Anmerkungen zur lithauischen Bibel als Erläuterungen zu der bei der neuen Ausgabe veranstalteten Umarbeitung des lithauischen Textes von D. L. J. Rhesa, Professor der Theologie und Prediger. Königsberg, 1816, 78 p.

— Choralgesang, Morgenhymne und Serenade nach Texten vaterländischer Dichter in Musik gesetzt und der Kaiserin von Russland Majestät als Erhabenen Fürstenbraut am 19ten Juni 1817 von Königsbergs Töchtern in tiefster Ehrerbietung vorgetragen und bei Allerhöchst Ihrer Majestät Durchreise nach dem theuern Vaterhaus am 15ten Mai 1838 ehrfurchtsvoll in Erinnerung gebracht von Wilh. Jensen Königl. Musikdirektor. („Morgenhymne“ tekstas sukurtas Rėzos).

— An die Freunde der lithauischen Literatur (Rėzos 1817 m. gruodžio mėn 23 d. pasirašytas spaudinys).

— Über lithauische Volkspoesie. Von Hern Professor Doctor Rhesa.— „Beiträge zur Kunde Preussens“, I, Königsberg, 1818, p. 507—524.

— Das Jahr in vier Gesängen, ein ländliches Epos aus dem Litthauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitiuis, in gleichem Versmass ins Deutsche übertragen von D. L. J. Rhesa, Prof. d. Theol. Königsberg, 1818, XXI+162 p.

*Über Geist und Zweck der Bibelverbreitung in unsern Tagen. Einladung zur Feier des öff. Bibelfestes in Königsberg am 23. Juli 1818. Königsberg, 1818, 24 p.

* Des Quintus Horatius Flaccus Werke in gereimten Übersetzungen und Nachahmungen, hrsg. v. J. S. Rosenheyn, I. Königsberg, 1818 (Čia paskelbti Rėzos atlikti keturių Horacijaus odžių vertimai).

* De trium Euangeliorum in canone Novi Testamenti priorum fonte ac origine. Dissertatio critica Auctoritate S. R. Ordinis Theologorum pro Loco in eodem rite occupando [quam?] d. XV Aprilis MDCCCXIX, ab hora X. in Auditorio maximo publice defendet [defendit?] Ludovicus Jedeminus Rhesa, Theol. et Philos. Doct. Theol. Prof. publ. ord. design. respondente Francisko Benjamino Furchtegott Bobrik, Cand. Minist. verb. div. e Prussia occidentali, et opposentibus Joanne Carolo Friderico Engel, Theol. Cand. Regiomontano, Carolo Friderico Skrzeczka, Theol. Cand. Lyccensi, Gustavo Henrico Monbilly, Theol. Cand. Lithuano. Regiomonti, 1819, 24 p.

*Observationum exegetico-criticarum in Vaticinia Ezechielis specimen primum quo Lectiones cursorias a... Ludovico Augusto Kaehler... et Augusto Hahn... indicit D. Ludovicus Jedeminus Rhesa Colleg. Facult. Theol. h. t. Decanus... Regiomonti, 1819, 16 p.

* De religionis christianae in Lithuanorum gente primordiis. P. 1—3. Progr. Regiomonti, 1819—1820.

* De religionis christianae in gente Lithuanorum initiis. Sectio tertia. Regiomonti, 1820, 16 p.

* De primis, quos dicunt, sacrorum reformatoribus in Prussia. P. 1—7.—1. Vita Brismanni.—2. Vita Pauli Sperati.—3. Vita Joannis Poliandri.—4. 5. Vita Georgii a Polentis.—6. Vita Joannis Amandi.—7. Vita Jacobi Cnathi. Regiomonti, 1823—1830.

— Naujas testamentas. Tilžė, 1823, [2]+446 p. (Išleista kartu su „Pridėjimu“).

— Pridėjimas Naujam Testamentui. Tilžė, [1823], VIII+190 p. (Išleista kartu su Nauju testamentu).

— Biblia, tai esti: Wissas Szwentas Rásztas Séno ir Naujo Testamento, Lietuwiszkay pérstattytas, isz naujo pérweizdėtas Ir ketwirtą kartą iszspáustas. Tilžė, 1824, XIII+1304+336 p.

— Naujas testamentas. Tilžė, 1824, 446 p. (Išleista kartu su „Pridėjimu“).

— Pridėjimas Naujam testamentui. Tilžė, [1824], VIII+190 p. (Išleista kartu su Nauju testamentu).

— Philologisch-kritische Anmerkungen zur Litthauischen Bibel von L. J. Rhesa, der heil. Schrift Doctor und der Theologie öffentl. ordentl. Professor auf der Universität Königsberg. Zweiter Theil. Königsberg, 1824, [II]+116 p.

— Aisópas arba Pásakos isz Grykonû kalbôs pergulditos per D. L. J. Rhesa. Su pridėjimû keliû naujų Pásakû. Karaliaučius, 1824, VIII+73 p.

* Gemeinnütziges Wochenblatt für die Provinz Litthauen ... [Antra antraštė:] Das Tilsener gemeinnützige Wochenblatt für die Prowinz Litthauen, 1824, Nr. 50 (išspausdintas Rėzos eilėraštis „Der Sturm. Am 3. November 1801“ iš „Prutenos“ I dalies).

— Gemeinnütziges Wochenblatt für die Provinz Litthauen <...>. [Antra antraštė:] Das Tilsener gemeinützige Wochenblatt für die Provinz Litthauen, 1825, Nr. 21 (išspausdintas Rėzos eilėraštis „Der Strandvogt“ iš „Prutenos“ II d.); Nr. 23 (išspausdintas Rėzos eilėraštis „Die Wiederkehr“ iš „Prutenos“ II d.).

— Dainos oder Litthauische Volkslieder gesammelt, übersetzt und mit gegenüberstehendem Urtext herausgegeben von L. J. Rhesa, Dr. d. Theol. und Phil. ordentl. Professor d. Theol. und Dir. des Litthauischen Seminars auf d. Universität zu Königsberg. Nebst einer Abhandlung über die litthauischen Volksgedichte. Königsberg, 1825, 362 p.+gaidų Nr. 1—7.

— Prutena, oder vaterländische Lieder und Dichtungen von D. L. Rhesa. Zweiter Theil. Königsberg, 1825, 164 p.

— Agenda, tai esti Knygos pagraudėnimû ir Maldû. Karaliaučius, 1830, XVI+80 p.+40 gaidų p.+71 p. (Redagavo Rėza?).

* Piam celebrationem sacrorum Pentecostes civibus commendant Prorektor... Insuunt tam epistolae Lutheri, Melanchtonis et Erasmi Retorodami. Regiomonti, 1832 (1822?), 10 p.

* Historia Augustanae Confessionis in Prussia. Brevis enarrata. Programma I... Inest historia Aug. Conf. in Prussia saeculo decimo sexto. Regiomonti, 1832, 22 p.

— Mittheilungen zur evangelischen Presbyterologie. Vom Consistorialrath Dr. Rhesa.— „Preussische Provinzial-Blätter“, IX, Königsberg, 1833, p. 687—697.

— Naujas testamentas. Tilžė, 1834, 636+ [4?]p.

— Naujas testamentas. Tilžė, 1834, 559 p.

— Kurzgefasste Nachrichten von allen seit 1775 an den evangelischen Kirchen in Ostpreußen angestellten Predigern als Fortsetzung der Arnoldtschen Presbyterologie auf Veranstaltung des Königlichen Consistoriums herausgegeben von Dr. Ludwig Rhesa, Königl. Consistorialrathe, erstem ord. Prof. der Theologie auf der Königsberger Universität und Senior der theol. Facultät. Königsberg, 1834, VIII+204 p.

— Kurzgefasste Nachrichten von allen seit der Reformation an den evangelischen Kirchen in Westpreußen angestellten Predigern auf Veranstaltung des Königlichen Consistoriums herausgegeben von Dr. Ludwig Rhesa <...>. Königsberg, 1834, VIII+292 p.

* *Historiae Anabaptistarum et Sacramentarium in Prussia, e documentis adhuc incognitis adumbratae, initia...* Progr. 1—3. Regiomonti, 1834—1838.

— Verbesserungen und Zusätze zur Rhesa'schen Presbyterologie. [1837?].

Archyvinė rankraštinė medžiaga

Lietuvos TSR Centrinis valstybinis istorinis archyvas.

F. 694, apr. 1, b. 424, l. 124 ir kt.: Vilniaus vyskupo 1820.X.21 raštas Mogiliovo arkivyskupui.

Lietuvos TSR Valstybinės respublikinės bibliotekos Rankraščių skyrius.

F. 103, apl. 1: Rėzos 1820.XII.31—1821.I.8 tarnybinio pobūdžio raštas.

F. 103, apl. 2: Rėzos 1805—1808 m. laiškai ir raštai dėl Karaliaučiaus Pilies bibliotekai priklausančio senovinių monetų rinkinio pardavimo Gdansko teismo nariui F. Lengnichui.

Rėzos 1819.X.3, 1820.XI.5 tarnybinio pobūdžio raštai.

F. 103, apl. 6: Rėzos 1813.II.16 laiškas A. Henigui.

F. 103, apl. 11: Rėzos 1824.X.18, 1826.X.3, 1830.XI.1 tarnybinio pobūdžio raštai.

F. 103, apl. 19—20: Karaliaučiaus Karališkosios ir universiteto bibliotekos skaitytojų žurnalai (1808—1831.V).

F. 103, apl. 21: Karaliaučiaus universiteto teologijos fakulteto studentų imatrikulavimo knyga (1735—1829).

Rėzos 1825.IV.9, 1825.V.19, 1825.VIII.27, 1825.IX.20, 1832.II.29, 1833.XII.21, 1834.V.26, 1835.IV.11, 1838.IX.27, 1838.IX.28 tarnybinio pobūdžio raštai.

Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius.

F. 137: Rėzos rankraštinis archyvas.

F. 15, MLF—299: G. Ostermejerio pastabos apie lietuvišką bibliją.

Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Rankraštynas.

Nr. 2193: J. Juškos parengta medžiaga lietuviškų skaitinių knygai.

Rėzos portretas su užrašu; tapytojas nežinomas.

Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius.

F. 1—G 19: Rėzos 1819.V.11 tarnybinio pobūdžio raštas.

Rėzos testamento juodraštis ir paaiškinamasis raštas, datuotas 1867.XII.5, dėl Rėzos testamento juodraščio.

F. 2—KC491: iš Vilniaus universiteto bibliotekos paskolintų knygų dienynas (XIX a. pr.).

F. 3—290: Rėzos „Lietuviškosios biblijos istorijos“ įregistravimas Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštiniame kataloge „*Librorum Academiae Caesareae Vilmensis Indices*“, IV (XIX a. pr.).

Lietuvos TSR Literatūros muziejus Kaune.

Rėzos portretas su užrašu; tapytojas nežinomas.

Latvijos TSR Mokslų akademijos Fundamentalinės bibliotekos J. Misinio latvių literatūros skyriaus Rankraštynas Rygoje.

LDB—5348, 5349: K. Watsono 1824 m. raštas Latvių literatūros draugijai dėl K. Donelaičio „Metų“ vertimo į latvių kalbą. (Mikrofilmas).

Nacionalinis vokiečių klasikinės literatūros tiriamasis-memorialinis centras Veimare.

Rėzos 1820.X.14 ir 1826.III.20 laišakai J. V. Getei ir dainos „Meilės žadas“ pradžia iš Rėzos 1820 m. J. V. Getei nusiųsto rankraštinio „Dainų“ rinkinio. (Mikrofilmas).

Ļiteratūra apie Rēzā

AITVARS, Die Dainos in der deutschen Literatur.— „Allgemeine litauische Rundschau“, Tilsit, 1911, Nr. 4.

AKADEMISCHES Erinnerungsbuch. Königsberg, 1825.

„ALLGEMEINE Literaturzeitung“. Halle a. S., 1811, Nr. 48.

AMBRASSAT, A. Die Provinz Ostpreussen. Königsberg, 1896, (2-asis leid. — 1912).

ARMSTEDT, R. u. FISCHER, R. Heimatkunde von Königsberg i. Pr. Königsberg, 1895.

AUŠTRINIS, A. Klaipėdos kraštas ir Kuršių Nėrija grožinėje literatūroje.— „Lietuvos aidas“, 1935, birž. 8.

BACZKO, L. Handbuch der Geschichte, Erdbeschreibung und Statistik Preussens. I. Königsberg—Leipzig, 1802.

BACZKO, L. Versuch einer Geschichte der Dichtkunst in Preussen.— „Beiträge zur Kunde Preussens“, VI. Königsberg, 1823.

BALYS, J. Lietuvių mitologija „Mythologie generale“ leidinyje.— „Lietuvos aidas“, 1935, rugs. 7.

BALYS, J. Liudo Rėzos „Dainos“. (Pirmojo lietuviško dainyno III leid. I d.) — „Naujoji romuva“, 1936, Nr. 10.

BALYS, J. Nuo žirgo kritęs bernelis. Vienos liaudies dainos nagrinėjimas.— „Tautosakos darbai“, I. K., 1935.

BALYS, J. Pratartis. [Rinkiniui „Iš Mažosios Lietuvos tautosakos“].— „Tautosakos darbai“, III. K., 1937.

BALYS, J. u. BIEZAIŠ, H. Baltische Mythologie. — Wörterbuch der Mythologie. Hrsg. v. H. W. Haussig. I. Abteilung. Die alten Kulturvölker. 7. Lieferung. Stuttgart, [1965].

BARTSCH, CH. Dainu Balsai. Melodien litauischer Volkslieder, I—II. Heidelberg, 1886—1889.

BARTSCH, CH. Über das litauische Volkslied oder die Daina.— „Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“, I. Heidelberg, 1883.

BEZZENBERGER, A. Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner. Stuttgart, 1889.

BEZZENBERGER, A. Die litauische Literatur.—"Die Kultur der Gegenwart", I. Berlin—Leipzig, 1908.

BEZZENBERGER, A. Etymologische miscellen.—"Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft", I. Heidelberg, 1883.

BIRŽIŠKA, M. Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos. V., 1920.

BIRŽIŠKA, M. Duonelaičio gyvenimas ir raštai. V., 1918.

BIRŽIŠKA, M. Lietuvių dainų literatūros istorija, I. V., 1919.

BIRŽIŠKA, M. Nežinomieji L. Rėzos akademiniai raštai. — „Tautos praeitis“, Chicago, Ill., 1961, t. 1, kn. 3.

BIRŽIŠKA, V. Nežinomi senieji lietuviški tekstai. (Atspaudas iš žurn. „Tauta ir žodis“, VII). K., 1931.

"BLÄTTER für literarische Unterhaltung", Leipzig, 1827, Nr. 61.

"BORUSSIA", I—II. Marienwerder, 1843—1844.

BRIEFE an und von J. G. Scheffner. Hrsg. v. A. Warda u. C. Diesch. I, III, IV. München—Leipzig, 1918—1931; V. Königsberg, 1938.

BRODZIŃSKI, K. Pisma, I. Poznań, 1872.

BRÜCKNER, A. Dzieje kultury polskiej, IV. Kraków—Warszawa, 1946.

BRÜCKNER, A. Starożytna Litwa. Warszawa, 1904.

BRUOŽIS, A. Mažosios Lietuvos mokyklos ir lietuvių kova dėl gimtosios kalbos. (Perspaudas iš žurn. „Mūsų žinynas“, 1923, Nr. 10—13). K., 1935.

[BRUOŽIS, A.] PAKALNIŠKIS, A. B. Prūsų lietuvių raštija. Tilžė, 1913.

[BRUOŽIS, A.] PAKALNIŠKIS, J. Klaipėdiškių dainos. V., 1908.

[BRUOŽIS, A.] PRABOČIŲ ANŪKAS. Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesnieji lietuvių kalbos mylėtojai. Tilžė, 1920.

BR[ZOZOWSKI], M. K. Pieśni ludu nadniemeńskiego z okolic Aleksoty. Poznań, 1844.

BUCH, T. Zur Akzentuierung des Christian Donelaitis.—"Lingua Posnaniensis", VIII. Poznań, 1960.

BUDDENSIEG, H. Kristijonas Donelaitis. Leben und Werk in seiner Zeit.— Kn.: Donelaitis, K. Die Jahreszeiten. München, 1966.

CHAMISSO, A. Werke, II. Leipzig—Wien.

CROON, D. G. Bemerkungen zu des Herrn Pastors Watson lettischer Uebersetzung des ersten Gesanges des Donaleitischen Gedichtes, das Jahr. — „Magazin, hrsg. von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft“, 1. Bd., 2 Stück. Mitau, 1829.

ČELAKOVSKI, F. L. Korrespondence a zápisky F. L. Čelakovského, I, sešit 2. V Praze, 1909.

ČIURLIONIENĖ-KYMANTAITĖ, S. Lietuvoje. V., 1910.

ČIURLIONIENĖ-KYMANTAITĖ, S. Rhesą besklaidant.— Kn.: Iš mūsų literatūros. K., 1913. (Perspausdinta iš laikr. „Viltis“).

ČIURLIONYTĖ, J. Žemaičių melodijos.— Kn.: S. Stanevičius. Dainos Žemaičių. V., 1954.

ČIURLIONYTĖ, J. Lietuvių liaudies dainos. V., 1955.

[DAUKANTAS, S.] ŁAUKYS, J. Būdas Senowęs-Lėtuwiū. Petropilie, 1845.

[DAUKANTAS, S.] DOWKONT, S. Dajnes Žiamajtiū. Petropilie, 1846.

DAUKANTAS, S. Darbay senuju Lituwiu yr Žemaycziu. 1822. K., 1929.

DOMEIKAITĖ, A. Die litauischen Volkslieder in der Deutschen Literatur. Warupönen, 1928.

DONALEITIS, CH. Litauische Dichtungen. Erste vollständige Ausgabe... von A. Schleicher. St. Peterburg, 1865.

DONALICYUSZ, K. Rok, poemat sielski w czterech pieśniach. Z litewskiego tłómaczył, objaśnieniami i wstępem opatrzyl Dr. Juliusz Ossowski.—„Przegląd Polski“, rok XVII, kwartał III. Kraków, 1883.

DONALITIUS, CH. Littauische Dichtungen. Hrsg. v. G. H. F. Nesselmann. Königsberg, 1869.

DONALITIUS, CH. Littauische Dichtungen. Übers. u. erläut. v. L. Passarge. Halle a. S., 1894.

DONELAITIS, K. Kristijono Donelaičio rankraščiai. Vyr. red. K. Korsakas, spaudai paruošė L. Gineitis. V., 1955.

DONELAITIS, K. Metai. K., 1940.

DOVEIKA, K. Kristijonas Donelaitis. V., 1963.

„DZIENNIK Wileński“, VI. W., 1817.

ERETAS, J. Rėzos giminė. Karvaičiai ir jų poetai.—„Athenaeum“, VIII. K., 1937.

ERETAS, J. Rėzos santykiai su Goethe.—„Athenaeum“, IX, sąs. II. K., 1938.

ERLER, G. Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544—1829, II. Leipzig, 1911—1912.

FORSTREUTER, K. Die Herkunft von Johannes Rhesa und Martin Ludwig (Jedimin) Rhesa.—„Zeitschrift für slavische Philologie“, XIV. Leipzig, 1937.

FORSTREUTER, K. Rhesa, Ludwig (Jedemin).—Altpreussische Biographie, Bd II, Lieferung 4. Marburg/Lahn, [1961].

GINEITIS, L. Kristijonas Donelaitis ir jo epocha. V., 1964.

GINEITIS, L. Kristijono Donelaičio „Metai“. V., 1954.

[GIRA, L.] RADZIKAUSKAS, E. Žvaigždės ir saulės glorifikacija lietuvių poezijoje.—„Gaisai“, K., 1930, Nr. 2.

GISEVIUS, E. Achtzehn Dainos.—„Neue Preussische Provinzial-Blätter“, I. Königsberg, 1846.

GLAGAU, O. Littauen und die Littauer. Tilsit, 1869.

GOEDEKE, K. Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung. Ahtes Buch, siebente Abteilung, Lieferung 4 (Lieferung 45 des Gesamtwerkes). Berlin, 1958.

GOETHE, J. W. Dainos, oder Litthauische Volkslieder... von L. J. Rhesa.—„Über Kunst und Altertum“, VI, 3. Stuttgart, 1828.

GOETHE, J. W. Dainos, von Rhesa. 1825.—Nachgelassene Werke, VI (Werke. Vollständige Ausgabe letzter Hand, XLVI). Stuttgart—Tübingen, 1833.

GOETHE, J. W. Kurze Anzeigen.—„Über Kunst und Altertum“, V, 3. Stuttgart, 1826.

GOETHE'S kritika L. J. Rhesos dainų leidinio: Dainos oder Litthauische Volkslieder (Karaliaučiuje 1825).—„Lietuva“, 1924, rugs. 12.

GOLDSTEIN, L. Goethe und Ostpreussen.—„Ostdeutsche Monatshefte“, XI. Berlin, 1931.

GOLDSTEIN, L. Unvergängliche Namen und vergängliche Grabkammern.— „Stadtspiegel“, Königsberg, 1931, Nr. 381.

„GÖTTINGISCHE gelehrte Anzeigen“, 1819, Nr. 56—57.

GRIGAS, K. Liudvikas Rėza — lietuvių tautosakos mokslo pradininkas.—„Pergalė“, 1957, Nr. 6.

GRIGAS, K. Pirmoji lietuvių liaudies dainų knyga.—„Literatūra ir menas“, 1959, rugp. 1.

GRIGAS, K. Rėzos dainų II tomas.—„Pergalė“, 1965, Nr. 6.

GRIGAS, K. Simonas Daukantas — lietuvių tautosakos rinkėjas, leidėjas ir vertintojas.—„Iš lietuvių kultūros istorijos“, I t. V., 1958.

GRIMM, J. Dainos oder liththauische Volkslieder... von L. J. Rhesa.— Kn.: Grimm, J. Kleinere Schriften, VI. Berlin, 1869.

GRIMM, J. Die Sprache der alten Preussen... von J. S. Vater.— Kn.: Grimm, J. Kleinere Schriften, IV. Berlin, 1869.

G[RIM]M[J.]. Königsberg. Bey Hartung 1825: Dainos oder Liththauische Volkslieder... von L. J. Rhesa.— „Göttingische gelehrte Anzeigen“, 1826, II, Nr. 104.

HAGEN, A. Über das Wesen der liththauischen Volkslieder.— „Neue Preussische Provinzial-Blätter“, II. Königsberg, 1846.

HAGEN, A. Vier Dainos, übersetzt von Rhesa.—„Neue Preussische Provinzial-Blätter“, II. Königsberg, 1846.

HOPKER, F. Ueber das Werk: „Dainos oder Liththauische Volkslieder...“ — „Der Gesellschafter“, Berlin, 1826, Nr. 27—29 ir priedas.

J. J. W. LITUWYS. Prakałba.— Kn.: Szeszes pasakas Symona Stanewiczės žemaycze. yr antras szeszes Kryżża Donalajczia lituwynka prusa. W., 1829.

JANULAITIS, A. Mikalojus Akelaitis. — „Švietimo darbas“, 1920, Nr. 11.

JAROSZEWICZ, J. Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII, I. W., 1844.

„JENAIISCHE allgemeine Literaturzeitung“, 1818, Nr. 58.

JENISCH, E. Goethe und die Dainos.—„Ostdeutsche Monatshefte“, XI. Berlin, 1931.

„JOURNAL für Literatur, Kunst, Luxus und Mode“, 1825, Nr. 80.

JOVAIŠAS, A. Apie L. Rėzos pažiūras į lietuvių liaudies dainas. („Lietuvių liaudies dainų“ IV leid. proga).—„Pergalė“, 1959, Nr. 7.

JOVAIŠAS, A. K. Donelaičio kūrybos vertimai į kitas kalbas.—Kn.: Kristijonas Donelaitis. („Literatūra ir kalba“, VII t.) V., 1965.

JOVAIŠAS, A. Liudviko Rėzos „Dainų“ ketvirtasis leidimas.—„Literatūra ir kalba“, V t. V., 1961.

[JUCEVIČIUS, L.] LUDWIK Z POKIEWIA. Wyjątki z nowoczesnych poetów polskich. W., 1837.

[JUCEVIČIUS, L.] LUDWIK Z POKIEWIA. Pieśni litewskie. Przekładania. W., 1844.

[JUCEVIČIUS, L.] LUDWIK Z POKIEWIA. Litwa. W., 1846.

JUNGFERIS, V. Lietuvių indėlis į vokiečių kultūrą.—„Židinys“, 1934, Nr. 1.

JURKSCHAT, CH. Aufruf zur Subscription. [Skelbimas].—„Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“, IV. Heidelberg, 1899.

JURKŠTAS, V. Lietuviškos dainos Čekoslovakijoje.—„Literatūra ir menas“, 1960, vas. 6.

JURKŠTAS, V. Sparnuotos dainos. Iš lietuvių—čekų muzik. santykių istorijos.—„Švyturys“, 1960, Nr. 23.

JURKŠTAS, V. L. Rėzos rinktinė A. Dvoržako bibliotekoje.—„Švyturys“, 1966, Nr. 5.

KALWAITIS, W. Prūsijos Lietuvių Dainos. Tilžė, 1905.

KEPPEN, P. O początkach, języku i literaturze narodów litewskich. Przekł. L. Rogalskiego.—„Dziennik Wileński“, W., 1828. (Historia i literatura, V).

KOPPEN, P. Über den Ursprung, die sprache und Literatur der litauischen (oder lettischen) Völkerschaften.—„Magazin, hrsg. von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft“, 1. Bd., 3. Stück. Mitau, 1829.

KONDRATOWICZ, L. (SYROKOMLA, W.) Poezye, III. Warszawa, 1872.

„KONIGSBERGER Intelligenzblatt“, 1840, Nr. 204, 206, 223.

„KONIGSBERGER Intelligenzzettel“, 1825, Nr. 215.

„KONIGSBERGER politische und wissenschaftliche Zeitung“, 1819, Nr. 10.

KORSAKAS, K. Aktualieji donelaitikos uždaviniai.— Kn.: Kristijonas Donelaitis. („Literatūra ir kalba“, VII t.) V., 1965.

KORSAKAS, K. Dar kartą dėl K. Donelaičio rankraščių.— „Literatūra ir kalba“, V t. V., 1961.

KORSAKAS, K. Kristijonas Donelaitis kitomis kalbomis.— Kn.: K. Donelaitis. Jau saulelė vėl... V., 1963.

KORSAKAS, K. Priešas prie recenzijos.— „Literatūra ir kalba“, II t. V., 1957.

KRASZEWSKI, J. I. Dainos, pieśni litewskie.— „Athenaeum“, II. W., 1844.

KRASZEWSKI, J. I. Litwa, I. Warszawa, 1847.

KRAUSE, A. Litthauen und dessen Bewohner. Königsberg, 1834.

KRISTIJonas DONELAITIS. Pranešimai. Straipsniai. Archyvinė medžiaga. [„Literatūra ir kalba“, VII t.] V., 1965.

KRISTOPAITĖ, D. Lietuvių liaudies karinės-istorinės dainos. (Feodalizmo epocha). V., 1965.

KUNTZE, A. Bilder aus dem Preussischen Littauen. Rostock, 1884.

KURCHAT, A. Adalbert Bezzenberger. Die litauische Literatur.— „Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“, V. Heidelberg, 1911.

[KURCHAT, A.] DER SEKRETÄR. Dowkontiana.— „Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“, II. Heidelberg, 1887.

KURCHAT, A. [Pastaba prie E. Volterio str. „Litauische Dichter und Volksbildner“].— „Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“, V. Heidelberg, 1900.

KURCHAT, F. Zur Geschichte der littauischen Bibel.— „Evangelisches Gemeindeblatt“, Königsberg, 1864, Nr. 35.

LEBEDIENĖ, E. Kristijono Donelaičio bibliografija. V., 1964.

LEBEDYS, J. S. Stanevičiaus „Dainos Žemaičių“.— Kn.: S. Stanevičius. Dainos Žemaičių. V., 1954.

LEBEDYS, J. Simano Daukanto biblioteka.—Lietuvių literatūros instituto darbai, I t. K., 1947.

LEBEDYS, J. Simonas Stanevičius. V., 1955.

„LEIPZIGER Literaturzeitung“, 1820, Nr. 251; 1824, Nr. 75; 1827, Nr. 278.

Die LIEDER aller Völker und Zeiten. Zusammengestellt und hrsg. von H. Grabow. Hamburg, 1890.

LIETUVIŲ liaudies melodijos.—„Tautosakos darbai“, V. K., 1938.

LIETUVIŲ literatūros istorija, I. Red. K. Korsakas. V., 1957.

LIETUVIŲ literatūros istorijos chrestomatija. (Feodalizmo epocha). Red. K. Korsakas ir J. Lebedys. V., 1957.

LIETUVIŲ poezija. XIX a. Paruošė B. Pranskus. V., 1955.

LIETUVIŲ tautosaka, I—II t. Vyr. red. K. Korsakas. V., 1962—1964.

LIETUVIŲ tautosakos apybraiža. Vyr. red. K. Korsakas. V., 1963.

LIETUVIŲ tautosakos rinktinė. Ats. red. K. Korsakas. V., 1954.

LIETUVOS TSR istorija, I t. Vyr. red. J. Žiugžda. V., 1957.

LINDE, S. B. O języku dawnych Prusaków. Rozbiór dzieła profesora Vatera.—„Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk“, XV. Warszawa, 1822.

LINDE, S. B. Zdanie sprawy o dwóch dziełach X. Rhesy.—„Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk“, XIII. Warszawa, 1820. (Tas pat pakartota XV t., 1822).

„LITERARISCHES Wochenblatt“. Weimar, 1818, Nr. 50.

MACIŪNAS, V. Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje.—„Darbai ir dienos“, VIII. K., 1939.

MANNHARDT, W. Die lettischen Sonnenmythen.—„Zeitschrift für Ethnologie“, VII. Berlin, 1875.

MANNHARDT, W. Letto-Preussische Götterlehre. Riga, 1936.

MARTINEK, V. Lietuva dailiojoj čekų literatūroj. — „Naujoji romuva“, 1935, Nr. 4.

MAURER-LOGE zu den Drey Kronen in Königsberg in Preussen. Verzeichniss der Mitglieder. Königsberg, 1817.

MICKIEWICZ, A. Poezye, II. W., 1823.

MYKOLAITIS-PUTINAS, V. Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra. V., 1955.

MYKOLAITIS-PUTINAS, V. Naujoji lietuvių literatūra, I. K., 1936.

MIKŠYTĖ, R. Antano Baranausko kūryba. V., 1964.

MOCKUS, A. Černyševskis apie lietuvių liaudies dainas.—„Švyturys“, 1954, Nr. 14.

MURKO, M. Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik. Graz, 1897.

NACHRICHTEN (Nr. 26).—„Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“, I. Heidelberg, 1883.

NARBUTT, T. Dzieje starożytne narodu litewskiego, I. W., 1835.

NASTOPKA, K. K. Donelaitis ir latvių literatūra.—Kn.: Kristijonas Donelaitis. („Literatūra ir kalba“, VII t.) V., 1965.

NAUJOK, R. Das Memelland in seiner Dichtung. Memel, 1935.

NESSELMANN, G. H. F. Christian Donalaitis litauische Dichtungen. Erste vollst. Ausg. mit Glossar, von A. Schleicher. St. Petersburg, 1865.—„Altpreussische Monatsschrift“, III, 1866.

NESSELMANN, G. H. F. An die Liebhaber der lithauischen Sprache.—„Neue Preussische Provinzial-Blätter“, I, Königsberg, 1846.

NESSELMANN, G. H. F. Litauische Volkslieder. Berlin, 1853.

NESSELMANN, G. H. F. Littauische Gedichte des Donalaitis.—„Altpreussische Monatsschrift“, I. Königsberg, 1864.

NESSELMANN, G. H. F. Wörterbuch der littauischen Sprache. Königsberg, 1851.

NESSELMANN, G. H. F. Zur Kritik des litauischen Volksliedes.—„Neue Preussische Provinzial-Blätter“, XII, Königsberg, 1851.

[NEZABITAUSKIS, KAJ.] NIEZABITAWSKI, K. Surinkimas Wysokiu Rasztu Lietuwiszku, Zemaytyszku yr Prusiszka-Lietuwiszku.—Kn.: Naujas mokslas skaytima. W., 1824.

NIEMI, A. R. Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai.—„Mūsų tautosaka“, VI. K., 1932.

NIEZABITOWSKI, K. Wiadomość o Literaturze Litewsko-Żmudzkiej.— „Dziennik Wileński”, I—II. W., 1824.

ODYNIEC, A. E. Poezye, II. W., 1859.

OSSOWSKI, J. Szkice etnograficzne z pruskiej Litwy ostatnich trzech wieków.—„Wędrowiec”, serya IV, t. I. Warszawa, 1882.

PASSARGE, L. Aus Baltischen Landen. Glogau, 1878.

PASSARGE, L. Die Kurische Nehrung.—„Altpreussische Monatschrift”, VIII. Königsberg, 1871.

PĘCHERSKI, C. Brodziński a Herder. Kraków, 1916.

P[ENZEL], J. A. Königsberg, gedruckt b. Hartung: Das Jahr in vier Gesängen... des Christian Donaleitis, genannt Donalitus.—„Jenaische allgemeine Literaturzeitung”, 1818, Nr. 152.

[PLIOTERIS, JURGIS. Nekrologas].—„Kuryer Litewski”, W., 1836, Nr. 35.

[POTOCKI, L.] BONAVENTURA Z KOCHANOWA. Pamiętniki Pana Kamertona, III. Poznań, 1869.

[POTOCKI, L.] KAMERTON. Litwa i Żmudź.—„Przegląd Poznański”, XIX, poszyt II. Poznań, 1863.

PREISS, P. Bericht des Herrn Preiss an den Minister der Volksaufklärung aus Königsberg vom 1. März (17. Februar) 1840.—„Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft”, II, Heidelberg, 1887.

PREUSS, A. E. Preussische Landes- und Volkskunde. Königsberg, 1835.

„PREUSSISCHE Provinzial-Blätter”, Königsberg, I, 1829, p. 309; V, 1831, p. 140-41; VII, 1832, p. 83, 235, 280; XI, 1834, p. 534; XIV, 1835, p. 530; XXI, 1839, p. 15.

„PREUSSISCHES Provinzial-Kirchenblatt”, II, I. Königsberg, 1840, p. 34, [39].

PRUTZ, H. Die Königliche Albertus-Universität zu Königsberg, i. Pr. im neunzehnten Jahrhundert. Königsberg, 1894.

REINHOLD, H. Die sogenannte Chylinskische Bibelübersetzung.—„Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft”, IV. Heidelberg, 1899.

REMEIKA, J. Senovės lietuvių tikėjimo atspindžiai Rėzos dainose.—„Naujoji romuva”, 1940, Nr. 5.

RĖZA, L. Iš Rėzos dienoraščio. Parengė A. Jovaišas.— „Kalba Vilnius“, 1967, Nr. 4.

RĖZA, L. Lietuvių liaudies dainos, I—II d. V., 1958—1964.

RĖZA, L. Dainos, I—II. Parengė M. Biržiška. K., 1935—1937.

RHESA, L. Dainos oder Litthauische Volkslieder. Neue Auflage... von F. Kurschat. Berlin, 1843.

RHESA, L. J. Litewské Národní Písň z půwodnjho gazyka dle sebránj D^{ra} L. J. Rhesy přeložené a wydané od Fr. Lad. Čelakowského. V Praze, 1827.

RHESA, L. Vom Wesen des litauischen Volksliedes (Aus „Dainos oder litauische Volkslieder“... von L. J. Rhesa, Königsberg 1825).— „Das neue Litauen“, 1917, gruod. 10.

RHESA'S Nekrolog. — „Preussische Provinzial-Kirchenblatt“, II, 4. Königsberg, 1840.

RHEZA, L. O poezyi ludu Litewskiego.[Verté K. Brodzinskis.] — „Pamiętnik Warszawski“, Warszawa, 1822.

RUPPERT, H. Goethes Bibliothek. Katalog. Weimar, 1958.

S[CHIEKOPP], J. Eduard Gisevius (1798—1880).—„Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“, I. Heidelberg, 1883.

SCHMIDT. Von welchem Stamme waren Preussens früheste Bewohner.— „Preussische Provinzial-Blätter“, I. Königsberg, 1829.

SCHUBERT, F. W. Nachrichten über die Königliche deutsche Gesellschaft zu Königsberg, bis zum 18. Januar 1830.—„Preussische Provinzial-Blätter“, III. Königsberg, 1830.

SCHUBERT, F. W. Nachrichten von der Universität Königsberg vom 1. October 1829 bis 30. Juni 1830.— „Preussische Provinzial-Blätter“, IV. Königsberg, 1830.

SCHUBERT, F. W. Aus dem Jahresberichte der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg für d. J. 1854.—„Neue Preussische Provinzial-Blätter“, VII. Königsberg, 1855.

SELLE, G. Geschichte der Albertus-Universität zu Königsberg in Preussen. Würzburg, 1956. (1-mas leid. — Königsberg, 1944).

SEMBRITZKI, J. Die ostpreussische Dichtung. 1770—1800.—„Altpreussische Monatsschrift“, XLV. Königsberg, 1908.

S[**IARCZYŃSKI**], F. O spiewach narodowych litewskich przez L. J. Rhesę zebranych, a przez Fr. Lad. Celakowskiego na język czeski przelożonych.—„Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego, Imienia Ossolińskich“, II, zes. I. Lwów, 1829.

SLAVIŪNAS, Z. Lietuvių etnografinės muzikos bibliografija.—„Tautosakos darbai“, V. K., 1938.

SLAVIŪNAS, Z. A. Juškos „Svotbinės dainos“.—Kn.: Lietuviškos svotbinės dainos, užrašytos A. Juškos ir išleistos J. Juškos, I t. V., 1955.

SMULKIOJI lietuvių tautosaka XVII—XVIII a. Paruošė J. Lebedys. V., 1956.

SPRINDIS, A. Lietuvių literatūrinė kritika. (1861—1905). V., 1957.

SPRINDIS, A. Surastas nežinomas L. Rėzos atsišaukimas.—„Literatūra ir menas“, 1951, rugp. 5.

SPROĖGIS, J. Dr. Ludvigs Riesa (Reza).—„Latvju grāmata“, 1927, Nr. 3.

SRUOGA, B. [Apie lietuvių liaudies dainas].—Raštai, VI t. V., 1957.

SRUOGA, B. Dainų poetikos etiudai. K., 1927.

STANEVICZE, S. Skaytisentymy.—Kn.: Trumpas pamokimas kalbos lituwyszkos arba žemaytyszkos. W., 1829.

STASZIC, S. Zagaienie posiedzenia publicznego... w dniu 3-cim Maja 1819.—„Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk“, XIII. Warszawa, 1820.

STASZIC, S. Zdanie sprawy z czteroletnich prac naukowych... na posiedzeniu dnia 3-o Kwietnia 1821 roku.—„Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk“, XV. Warszawa, 1822.

STIKLORIUS, J. Keletas žymesnių, iš Mažosios Lietuvos kilusių, žmonių.—„Lietuvos aidas“, 1934, geg. 12.

STOČKUS, B. Rėzos charakteris ir jo lietuvybė.—„Athenaeum“, V. K., 1934.

ZYJKOWSKI, M. Polskie peregrynacje do Pragi i Karlowych Warów. Bydgoszcz, 1936.

ŠEŠELGIS, A. Donelaičio raštų redagavimo ir leidimo praktika.— Kn.: Kristijonas Donelaitis. („Literatūra ir kalba“, VII t.) V., 1965.

ŠEŠPLAUKIS, A. Goethe ir lietuvių liaudies kūryba.— „Židinys“, 1936, Nr. 5—6.

[ŠLIUPAS, J.] LIETUVOS MYLĖTOJAS. Lietuviszkiejie Rasztai ir Rasztininkai. Tilžė, 1890.

TAUTOSAKA iš Kossarzewskio „Lituanikos“.—„Tautosakos darbai“, III. K., 1937.

TETTAU, W. Preussische Volkssagen.—„Preussische Provinzial-Blätter“, X. Königsberg, 1833.

TETTAU, W. J. A. u. TEMME, J. D. H. Die Volkssagen Ostpreussens, Litthauens und Westpreussens. Gesammelt von W. J. A. von Tettau und J. D. H. Temme. Neue Ausgabe. Berlin, 1865.

TETZNER, F. Christian Donalitius.—„Altpreussische Monatschrift“, XXXIV. Königsberg, 1897.

TETZNER, F. Die Slawen in Deutschland. Braunschweig, 1902.

TETZNER, F. Zum zweihundertjährigen Geburtstag des ostpreussischen Dichters Christian Donalitius.—„Altpreussische Monatschrift“, LI. Königsberg, 1914.

TETZNER, F. u. H. Dainos. Leipzig.

VALKŪNAS, L. Ezopo pasakėcios.— Kn.: Ezopas. Pasakėcios. V., 1965.

WATSON, K. F. Über den lettischen Völkerstamm.— „Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst“, II. Mitau, 1822.

WĘCLEWSKI, Z. Wiadomość o życiu i pismach G. E. Grodka. Kraków, 1876.

VYDŪNAS. Sieben Hundert Jahre deutsch—litauischer Beziehungen. Tilsit, 1932.

„WIENER Zeitschrift“, 1826, Nr. 73—75.

VILNONYTĖ, V. Rastas nežinomas L. Rėzos eilėraštis.— „Bibliotekų darbas“, 1961, Nr. 2.

VLADIMIROVAS, L. Vilniaus universiteto biblioteka. V., 1958.

VOLTERS, E. Ludis Reza.—„Izglītības ministrijas mēnešraksts“, 1925, Nr. 10.

ZATORSKI, F. Witold nad Worską. Pieśni ludu z nad dolnego Niemna (przekł. z litewskiego podług zbioru Rhesy). Warszawa, 1844.

ŽUKAS, V. Keletas K. Donelaitį liečiančių rankraščių.— Kn.: Kristijonas Donelaitis. („Literatūra ir kalba“, VII t.) V., 1965.

ŽUKAS, V. P. Kepeno darbas „Apie lietuvių tautos kilmę, kalbą ir literatūrą“.— Vilniaus valst. V. Kapsuko v. un-to mokslo darbai. Istor.-filol. mokslų serija, V t. (Istorija, I t.) V., 1958.

БЕРГ, Н. Песни разных народов. М., 1854.

ВОЛЬТЕР, Э. Литовская хрестоматия, I. СПб., 1901. (2-ое изд. — СПб., 1903).

КЕППЕН, П. О происхождении, языке и литературе литовских народов. СПб., 1827.

КОСТОМАРОВ, Н. Исторические монографии и исследования, III. СПб., 1880.

КУКОЛЬНИК, П. Обычай, поверья, предрассудки, пляски обряды, песни и пословицы литовцев. — В кн.: Черты из истории и жизни литовского народа. 2-ая ч. памятной книжки виленской губернии на 1854 год. В., 1854.

ЛАМАНСКИЙ, В. Письма П. И. Прейса к М. С. Куторге, И. И. Срезневскому, П. О. Шафарыку, Куршату и друг. (1836—1846). — «Живая старина», вып. II, № 12. СПб., 1890.

ЛАУТЕНБАХ, Я. Очерки из истории литовско-латышского народного творчества. Юрьев, 1896.

ПРЕЙС, П. И. Донесение г. Прейса г. министру народного просвещения из Кенигсберга от 1 марта (17 февраля) 1840 г. — «Журнал министерства народного просвещения», ч. XXVI, отдел. IV. СПб. 1840.

[ЧЕРНЫШЕВСКИЙ, Н.] Песни разных народов. Перевел Н. Берг. — «Современник», т. XLVIII, СПб., 1854, отд. III (№ 11).

ЧЮРЛЕНИТЕ, Я. Литовское народное песенное творчество. М.-Л., 1966.

SANTRUMPOS

- AIS — Aisópas arba Pásakos isz Grykonû kalbôs pergulditos per D. L. J. Rhesa <...>. 1824.
- AM — žurnalas „Altpreussische Monatsschrift“, éjës Karaliaučiuje.
- D — Dainos oder Litthauische Volkslieder <...> von L. J. Rhesa <...>. 1825.
- FKP, I — „Filologinés-kritinés pastabos“: Philologisch-kritische Anmerkungen zur Litthauischen Bibel <...> von D. L. J. Rhesa <...>. 1816.
- FKP, II — „Filologinés-kritinés pastabos“: Philologisch-kritische Anmerkungen zur Litthauischen Bibel von L. J. Rhesa <...>. 1824.
- GETEI, I — Rėzos laiškas J. V. Getei, rašytas 1820.X.14.
- GETEI, II — Rėzos laiškas J. V. Getei, rašytas 1826.III.20.
- LBI — „Lietuviškosios biblijos istorija“: Geschichte der Litthauischen Bibel <...> von D. L. J. Rhesa <...>. 1816.
- LLB — „Lietuvių literatūros bičiuliams“: An die Freunde der Litthauischen Literatur, 1817.XII.23.
- LLP — „Lietuvių liaudies poezija“: Über Litthauische Volkspoesie. Von <...> Rhesa.—„Beiträge zur Kunde Preussens“, 1818.
- LTSR MA CB RS — Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius.
- LTSR VRB RS — Lietuvos TSR Valstybinės respublikinės bibliotekos Rankraščių skyrius.
- M — K. Donelaičio „Metal“: Das Jahr in vier Gesängen <...> von D. L. J. Rhesa <...>. 1818.

- MLLG — tęstinis leidinys „Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“, ėjęs Heidelberge.
- NEKR — nekrologas Rėzai: Rhesa's Nekrolog.—„Preussisches Provinzial-Kirchenblatt“, II, ęs. IV, Kőnigsberg, 1840.
- NPPB — ęurnalas „Neue preussische Provinzialblätter“, ėjęs Karaliaučiuje.
- PPB — ęurnalas „Preussische Provinzialblätter“, ėjęs Karaliaučiuje.
- PRUT, I — Prutena <...> von L. Rhesa <...>. 1809.
- PRUT, II — Prutena <...> von D. L. Rhesa <...>. 1825.
- SUPPL — Supplementorum ad Buxtorfii et Wolfii diatribas de abbreviaturis hebraicis Sylloge I <...>, 1810.
- ŠUB — Rėzos biografija: F. W. Schubert. Aus dem Jahresberichte der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Kőnigsberg für d. J. 1854.—„Neue preussische Provinzialblätter“, VII, Kőnigsberg, 1855.
- TŽ — „Trumpos ęinios“: Kurzgefasste Nachrichten von allen seit 1775 an den evangelischen Kirchen in Ostpreussen angestellten Predigern <...> von Dr. L. Rhesa <...>. 1834.
- VVU MB RS — Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius.
- ŽP — „Žinios ir pastabos“: [L. Rhesa]. Nachrichten und Bemerkungen aus der Feldzügen des Jahres 1813 und 1814 <...>. 1814.

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Akelaitis M. 155
Albrechtas 161, 163, 171
Algirdas 298
Apulejus 248
Arbuzovas L. (Arbusow) 233—
34, 287
Armštetas R. (Armstedt) 30, 63
Arnimas A. 87—88, 244—45
Arnoltas D. 51, 161
Arntas E. (Arndt) 225
Artamonovas S. 206
Atila 215
Aueris H. 21
Auersvaldas H. 27, 70
Azadovskis M. 206, 245, 286
- Bačko L. (Baczko) 22, 187, 201,
205—206, 224, 230—31, 234,
289
Baranauskas A. 149, 310
Barčas Ch. (Bartsch) 258, 306,
308
Becenbergeris A. (Bezenberger)
5, 11
Bemas (Böhm) 13
Bendikaitė R. 232
Bentkovskis F. 300
Berbomas V. (Beerbohm) 54
Bergas N. 316
Bergmanis G. 233—34, 262, 286,
295, 300, 302
Bernardin M. 12—13
Biržiška M. 6, 111, 120, 188, 223,
256—57, 259, 276—77, 306
- Biržiška V. 188, 220, 259
Bürger E. (Bürger) 201, 208
Bürgeris G. (Bürger) 77—78, 82,
201, 208—209
Bliucheris G. (Blücher) 31
Bložė V. 7, 198, 200, 203, 223
Bodmeris J. 73—74
Bojė H. (Boie) 77—78
Bokas F. (Bock) 205, 230—31,
234—35, 264
Bokas K. (Bock) 135
Bolenas P. (Bohlen) 52, 306
Bopas F. (Bopp) 52
Borovskis L. 159
Brandas J. 32, 303
Breitingeris J. 73
Brentanas K. 87—88, 244—45
Bretkūnas J. 133, 160, 162—63,
167—69, 171, 173—74, 179—83,
319
Briukneris A. (Brückner) 258, 273,
276
Brodovskis J. 52, 93—95, 182
Brodzinskis K. 36, 44, 252, 311
Bruožis A. 6, 15—16, 55, 62
Bualo N. (Boileau) 48
Budrius E. 47, 223, 232, 254—
55, 308, 322
Būtėnas J. 7
Butkų Juzė 7
Bžozovskis M. (Brzozowski) 311
- Chilinskis S. 48, 162, 167
Chodakovskis Z.-Čarnockis A. 44

- Churginas A. 94
 Cipelis Ch. 159
 Cipelis S. 159—60, 235—36,
 254—55, 260, 266, 280
 Čackis T. 300—301
 Čelakovskis F. 44, 258, 311, 314—
 15
 Černiševskis N. 316
 Čiulda J. 154
 Čiurlionienė-Kymantaitė S. 6
 Čiurlionytė J. 7, 302

 Dachas S. 78, 82, 197
 Daukantas S. 5, 25, 35, 46, 70,
 91, 145, 148—49, 154—55, 183,
 258, 310, 322
 Daukša M. 152, 174
 Demokritas 299
 De Vetė V. (De Wette) 37, 172
 Divonis Lokys 214—15
 Domeikaitė A. 212, 218, 309, 314
 Donelaitis K. 5—6, 8, 26—27,
 36—38, 40, 43—45, 47, 50—52,
 54—55, 58, 68, 74, 79, 87—88,
 92—96, 99—144, 146, 148—57,
 159—60, 170—71, 179—80, 186,
 188, 221, 228, 231, 251—52,
 254, 291, 296, 308—309, 317—
 24, 326
 Doveika K. 9
 Dvoržakas A. 314
 Džeikobsas Dž. (Jacobs) 148
 Džonsas V. (Jones) 148

 Ekermanas J. (Eckermann) 85
 Elferfeldas K. (Elverfeld) 152
 Engelsas F. 59, 63, 69, 88
 Eretas J. 6
 Erleris G. 15, 41, 132
 Ernestis J. 177

 Ezopas 45, 72, 102, 142—48,
 152—53, 157, 318, 323
 Fateris J. (Vater) 44, 161
 Fedras (Phaedrus) 145
 Fichtė J. 72, 86
 Fišeris R. 30
 Flegelis C. (Flögel) 222
 Forkelis J. 297
 Forsteris J. 177
 Forštroiteris K. (Forstreuter) 13,
 16, 50, 226
 Fosas J. (Voss) 77—78, 111, 190,
 193
 Frankė A. (Francke) 160, 163, 320
 Fridrichas 208
 Fridrichas Vilhelmas I 116, 163,
 171
 Fridrichas Vilhelmas III 28, 60,
 186, 219

 Galis Anonimas (Gall Anonim,
 Marcin Gall) 300
 Gebhardis L. 201
 Gedekė K. (Geodeke) 22, 24, 39,
 185—87, 223
 Gelertas Ch. (Gellert) 76, 96,
 143—45
 Geresas J. (Görres) 87
 Gerstenbergas H. 229
 Gervaisas L. 161, 205, 231
 Getė J. V. (Goethe) 25, 32, 37—
 39, 42—43, 47, 73—75, 77—
 78, 82, 84—87, 89, 111, 130,
 134, 189, 193, 201, 206, 224—
 25, 230, 248, 253, 256—57, 273,
 288, 295, 305, 307, 312, 314
 Gineitis L. 7, 9, 47, 96, 110—11,
 231
 Gira L. 7, 258—59
 Gizevijus E. 259, 306
 Goldšteinas L. 58, 85

- Gotšedas J. (Gottsched) 73
 Grabovas H. 229
 Graždanskaja Z. 206
 Grejus T. (Gray) 196—97
 Grekuras Ž. (Grécourt) 248
 Grigas K. 7, 145, 305
 Grimas J. (Grimm) 44—45, 52, 87—89, 286, 309, 312—13
 Grimas V. (Grimm) 87—89
 Grodekas G. (35—36, 174
 Grunau S. 299
 Gvagninis A. (Guagnini) 165

 Hafizas 177
 Hagedornas F. 76, 89, 112
 Hagenas A. 19, 85, 201, 208, 222, 308—309
 Haleris A. (Haller) 76, 89, 112
 Hamanas J. 78, 82, 130, 243
 Hanka V. 273
 Hardenbergas K. 64—65
 Harderis J. 233
 Hartknochas Ch. 161, 299, 301
 Hartungas A. 147—48, 312
 Hartungas G. F. 46
 Hasé J. (Hasse) 17—19, 193, 225
 Hasenšteinas Ch. 38, 51, 143, 160, 188, 254, 260, 266
 Hasenšteinas F. 160
 Hegelis G. 72
 Heilsbergas C. 119, 205, 231
 Heiné H. 314
 Helderlinas F. (Hölderlin) 86, 193
 Heltis L. (Hölty) 77—78
 Hemsterhoizas F. (Hemsterhuis) 130
 Henigas A. (Hennig) 32, 161
 Herderis J. 18, 42, 44, 59, 72, 77—81, 83, 85, 87, 96—97, 106, 119, 130, 133, 166, 177—78, 206, 228, 230—35, 241, 243—44, 246—48, 255, 264, 266, 269, 272—73, 276, 285, 288—89, 302—304
 Hermanas-Arminijus 74, 214—16
 Hipelis T. (Hippel) 76, 78, 233
 Hiubšas H. 159
 Holfeldas J. 92, 110, 143
 Homeras 84, 104, 130, 149, 177—78, 206
 Horacijus 39, 104, 186
 Humboltas V. 25, 27—28, 32—33, 37, 52, 65, 100—101, 103, 158
 Hupelis A. (Huppel) 232—33

 J. J. W. Lituwys 153, 187
 Jaroševičius J. 312
 Jenišas D. 42, 96, 119, 205, 231, 237
 Jenišas E. 39, 42, 47, 230
 Jensenas V. 19, 30, 185—86, 193
 Jogaila 202—203, 208
 Jomantas A. 162
 Jonynas Amb. 7
 Jordanas J. 92, 131, 159—60, 172, 235—36, 254—55, 260, 266
 Jordanas V. 308
 Jorkas J. (Yorck) 29
 Jucevičius L. 153—54, 205, 258, 310
 Jungas E. (Young) 197
 Jurginis J. 7, 226, 310
 Jurgutis V. 48
 Jurkšaitis K. 148
 Jurkštas V. 314
 Juška A. 154, 277, 310
 Juška J. 154, 277

 Kaisarovas A. 300—301
 Kalau K. 20
 Kalvaitis V. 6, 308
 Kalvé M. 233, 285

- Kantas I. 17—18, 20, 22, 24, 42,
 59—62, 71—72, 78, 119, 130,
 193, 195, 225
 Karadžičius V. 88, 295, 309
 Karamzinas N. 299—301
 Karlas Augustas 84
 Keberis K. 159—60, 254
 Kepenas P. (Keppen, Köppen) 46,
 151—52, 175, 183, 286, 309
 Kęstutis 217, 298
 Kipké G. (Kypke) 17
 Klaudijus M. (Claudius) 77—78,
 82, 199
 Kleinas D. 52, 172—73
 Kleistas Ch. 76
 Kleistas H. 87
 Klopštokas F. 59—60, 73—74,
 77—78, 193, 225, 286
 Kmitas B. 7, 226
 Kocebu A. (Kotzebue) 37, 201
 Kojalavičius A. 32, 165, 299
 Kolbuševskis S. 162
 Kolontajus H. (Kollątaj) 301
 Konstantinas-Kirilas 165
 Kontrimas K. 174
 Kopernikas M. 78
 Kornilovas J. 154
 Korsakas K. 7, 9, 43, 47
 Kosaževskis A. 155
 Kraševskis J. 258, 311
 Krausas Ch. 17—18, 20, 61—62,
 65, 193, 195, 222, 225, 241
 Krauzė A. (Krause) 25, 172, 308
 Krečmanas K. (Kretschmann) 230
 Krištopaitė D. 296
 Kroicfeldas J. (Kreutzfeldt) 82,
 96, 205, 230—32, 234—35, 241,
 243—44, 247, 255, 264
 Kukolnikas P. 316
 Kuncė A. (Kuntze) 308
 Kuršaitis A. 25, 148, 155
 Kuršaitis F. 25, 55—56, 155, 308
 Kutorga M. 55—56
 Kutuzovas M. 29
 Kvantas J. (Quandt) 162—63
 Lafateris J. (Lavater) 78
 Lafontenas Ž. 144
 Lamanskis V. 55
 Lautenbachas J. 258
 Lavrencas G. 20
 Lebedienė E. 43
 Lebedys J. 7, 9, 52, 93—95, 148,
 154, 305
 Lengnichas F. 25
 Leninas V. 63, 69, 71, 90—91, 321
 Lepneris T. 161, 234, 249
 Lesingas G. (Lessing) 42, 73, 75—
 76, 82, 85, 96—97, 109, 130,
 177, 228—29, 234, 239, 241,
 247, 303
 Lindė S. 24, 43—44, 142, 149
 Linejus K. (Linné) 177
 Liudvikas XVI 59, 74
 Liuteris M. 82, 159—60, 162, 165,
 169, 218, 220
 Livenas K. (Liewen) 29
 Lokas Dž. (Locke) 130
 Lukšienė M. 7, 205
 Maciūnas V. 6, 310
 Maironis 205
 Majejuskis V. 43
 Makdonaldas E. (Macdonald)
 28—29
 Makferonas Dž. (Macpherson)
 80, 206
 Maleckis J. 299
 Malkvicas K. 160
 Mangelsdorfas K. 17, 20
 Manhartas V. (Mannhardt) 258,
 260, 285

- Mantvilaitė E. 231—32
 Marcinkevičius Just. 149
 Marksas K. 59, 63, 69, 87—88
 Matisonas F. (Matthison) 77—78, 190
 Mažvydas M. 161, 171, 173, 179
 Mecenatas G. (Maecenas) 186
 Meleščenko Z. 60
 Mendelsonas M. (Mendelssohn) 177
 Merkelis G. 119, 201, 233, 285, 326
 Merlinas M. 93, 147, 172
 Mesropas 165
 Michaelis J. 177, 229
 Mickevičius A. 149—51, 312
 Mieželaitis E. 316
 Mykolaitis V. 7, 9, 151
 Mikšytė R. 9, 310
 Milius V. 114
 Milkus K. 22, 42, 45, 52, 54, 92—97, 100, 119, 132, 144, 164, 170—73, 180, 182, 205, 221, 228, 237—38, 326
 Miltonas Dž. 73
 Milukas A. 148
 Mindaugas 298
 Miuleris H. (Müller) 230—31

 Nankė K. 205, 231, 289
 Napoleonas 26, 28—29, 32, 38, 41, 62—63, 69, 143, 158, 170, 187, 191, 296
 Narbutas T. 312
 Nastopka K. 40
 Naujokas R. 222—23
 Neselmanas F. (Nesselmann) 5—6, 52, 54, 99, 104—105, 110, 131, 136, 138, 140, 142, 155, 239, 258, 276—77, 294, 306, 308
 Nestoras 300—301
 Nezabitauskis Kaj. 151, 175
 Niemis A. 5, 258, 305, 308
 Nikolajus I 186, 219
 Nikolovijus A. (Nicolovius) 47
 Nikolovijus G. (Nicolovius) 25, 47
 Novalis 87

 Odinecas A. (Odyniec) 311
 Ona 202—204, 217, 223
 Ostermejeris G. 21—22, 37—38, 51, 92, 94—95, 159—61, 163—65, 172—73, 176, 180, 182, 228, 254, 285, 299, 326
 Ostermejeris Z. 38, 103, 159—60, 235—36, 254, 273, 288
 Ostermejeris Z. G. 254—55

 Pakalka K. 300
 Paltanavičius V. 7
 Pasargė L. (Passarge) 5, 11—12, 58, 110, 136, 138, 140, 222—23
 Pastenacis F. 161
 Pencelis J. (Penzel) 37—39, 42, 85, 142
 Pencherskis C. (Pečerski) 44
 Persis T. (Percy) 206
 Petronis J. 9
 Pigonis S. 174
 Pisanskis G. 92, 161
 Platonas 129—30, 177, 179
 Plinijus Vyresnysis 177
 Plioteris J. 48—50
 Poška D. 5, 28, 70, 91, 107, 151, 322, 324
 Potas A. (Pott) 52
 Pranskus B. 7, 9, 223
 Preisas P. 54—56
 Pretorijus F. 52

- Pretorijus M. 234, 299
 Proisas A. (Preuss) 69, 253
 Prucas H. (Prutz) 41, 70

 Radmacheris 13
 Rafaelis 84, 129—30
 Rapolionis S. 161
 Raskas R. 52
 Raušningas F. 254—55
 Reimanas P. 84, 244
 Rėza J. 13, 15, 162, 167—69
 Rėzė J. 12—13, 16
 Rogalskis L. 152, 175, 252, 309—
 10, 322
 Roišas Ch. (Reusch) 59
 Rosčiševskis A. 311
 Rozenheinas J. (Rosenheyn) 39
 Ruigys Pil. 20, 45, 76, 82, 93—
 97, 167, 170, 172, 182, 212,
 228—32, 234—35, 238—39, 241,
 247—48, 290, 299, 303—304,
 320, 326
 Ruigys Pov. 21, 45, 167, 182
 Rupertas H. (Ruppert) 47
 Ruso Ž. Ž. (Rousseau) 62, 83, 86

 Savinji F. (Savigny) 87—88
 Siarčinskis F. 311
 Skomantas 203—204
 Skotas V. (Scott) 89—90
 Slaviūnas Z. 277, 293
 Smakauskas V. 310
 Smitas A. 61
 Sokratas 130
 Sprindis A. 7, 36, 113
 Sruoga B. 7, 258
 Stanevičius E. 51, 252, 322
 Stanevičius S. 5, 35, 48—50, 91,
 152, 154, 183, 186, 302, 310,
 322
 Stanislovas Leščinskis 66

 Stašicas S. 43
 Stenderis G. (Senasis Stenderis)
 38, 209, 232, 234, 236, 260, 264,
 284—85, 299, 326
 Sternas L. 233
 Stočkus B. 6
 Strazdas A. 5, 91, 223
 Strijkovskis M. 35, 165, 299

 Šalčiūtė A. 7
 Šamisas A. (Chamisso) 314
 Šefneris J. (Scheffner) 33, 38,
 101, 134—35
 Šeftsberis E. (Shaftesbury) 130
 Šekspyras V. (Shakespeare) 73,
 82, 84, 130
 Šelingas F. (Schelling) 72
 Šenkendorfas M. 225
 Šešėlgis A. 126
 Šileris F. (Schiller) 47, 67, 75,
 77—78, 82, 84, 130, 189, 193,
 201, 224—25
 Šimelpenigis A. 94, 144
 Širma K. 44
 Širvydas K. 54, 152, 174, 300
 Šiucas D. (Schütz) 161
 Šleceris A. (Schlözer) 165, 201
 Šlegelis Ch. 233
 Šlegelis F. 52, 86—87
 Šlegelis V. 87
 Šleicheris A. 5, 99, 104—105,
 110, 131, 148, 155, 276, 308
 Šlejermacheris F. 72
 Šliupas J. 6, 155
 Šneiderin K. Š. 12
 Špeneris F. 163
 Šreteris P. (Schrötter) 175
 Šteinas H. 63—65
 Štolbergas F. 77
 Šubartas Ch. 77—78

- Šubertas F. 5, 12—14, 17—19,
 21—22, 24—25, 29, 34, 39, 48,
 50, 54, 56, 58, 224, 254
 Šulcas 308
 Šulcas J. 93—94, 146, 172
 Tecner H. (Tetzner) 304—305,
 314
 Tecneris F. (Tetzner) 5, 15—16,
 37, 110, 132, 223—25, 304—
 305, 314
 Tečas K. (Tetsch) 161
 Temė J. (Temme) 222
 Teokritas 19, 189
 Tetau V. (Tettau) 222
 Tikas L. (Tieck) 87
 Tilas T. B. (Thielo, Thilo) 254
 Tilemanas G. (Tielemann) 286—
 87
 Tilis E. (Thiel) 161
 Tolutienė B. 154
 Tomsonas Dž. (Thomson) 111
 Tronskis I. 178, 189
 Tumelis J. 38
 Vachas J. 131
 Vaičiūnaitė J. 316
 Vairas-Račkauskas K. 148
 Vaišnoras S. 162, 167, 169
 Valančius M. 154
 Valdas S. 159
 Valkūnas L. 146
 Vanagas V. 21, 164, 173
 Varas F. (Wahr) 233—34, 286,
 295, 300
 Watsonas K. 40, 152, 172
 Veisfertas J. 222
 Venclevskis Z. (Węclewski) 35
 Venclova A. 306
 Venclovaitė D. 7
 Vengerskis A. 161
 Vergilijus 104, 111, 134—35, 149,
 177, 186
 Verneris A. 159
 Vydūnas 15—16
 Vilandas Ch. (Wieland) 59, 73—
 74, 233—34, 248
 Vilentas B. 162, 167, 171
 Vilnonytė V. 7, 186
 Vincentas Kadlubekas 300
 Vingalas 203
 Vinkelmanas J. (Winckelmann)
 73, 75, 84
 Vytautas 201—204, 217, 223, 298,
 311
 Vytenis 298
 Vitichas K. 13—14, 16, 188
 Vladimiras 301
 Volfas F. 177—78
 Volteris E. 5, 155
 Vostokovas A. 55
 Vulfila 165
 Zalis-Zevis J. (Salis-Sewis) 77,
 190
 Zatorskis F. 310—11
 Zavadzka I. 162
 Zejeris J. 314
 Zelė G. (Selle) 17—18, 27
 Zembrickis J. (Sembritzki) 5, 12,
 19, 63, 189—90, 201, 206, 226,
 229—31
 Zemleris J. 177
 Zengštokas L. 162
 Zubatas J. 314
 Žanas Polis (Jean Paul) 86
 Žirmunskis V. 72, 83
 Žukas V. 46, 48, 154—55, 175

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

Liudvikas Rėza. Nežinomo dailininko tapytas portretas

1. L. Rėzos autobiografijos, rašytos 1810 m. lotynų kalba ir įteiktos Karaliaučiaus universitetui, pirmas puslapis 23
2. S. Stanevičiaus ir J. Plioterio įregistravimai Karaliaučiaus universiteto bibliotekos skaitytojų žurnale (ketvirtoji ir penktoji eilutės iš viršaus). 49
3. L. Rėzos rašyto vokiečių-lietuvių kalbų žodyno fragmentas 53
4. Paminklas ant L. Rėzos kapo Karaliaučiaus Katedros kapinėse. Nuotrauka iš 1931 m. spaudos. 57
5. A. Mickevičiaus pasisakymas apie K. Donelaitį ir L. Rėzą rinkinio „Poezye“ antroje dalyje (Vilnius, 1823). 150
6. L. Rėzos rašytas dainos „Mėnesio svodba“ pirmas variantas. 261
7. Dainos „Mėnesio svodba“ vėlesnis variantas. 263
8. L. Rėzai atsiųstos dainos „Dainuok, sesyte, ko nedainuoji“ užrašymas. 265
9. L. Rėzos rašyta dainos „Iškada daržely“ dalis 268
10. L. Rėzos parengtas dainos „Iškada daržely“ pirmas variantas. 270
11. Dainos „Iškada daržely“ vėlesnis variantas 274
12. L. Rėzos parengtas dainos „Šaltinatis“ pirmas variantas 278
13. Dainos „Šaltinatis“ vėlesnis variantas. 282
14. J. V. Getės recenzijos „Dainų“ rinkiniui, paskelbtos 1833 m. jo „Raštuose“, pirmas puslapis. 307
15. J. Grimo recenzijos „Dainų“ rinkiniui, paskelbtos 1826 m. laikraštyje „Göttingische gelehrte Anzeigen“, pirmas puslapis. 313
16. F. L. Čelakovskio parengto „Dainų“ rinkinio vertimo į čekų kalbą antraštinis puslapis. 315

TURINYS

Pratarmė	5	
I SKYRIUS. L. RĖZOS GYVENIMO KELIAS		
1. Vaikystė ir mokslo metai	11	
2. Lituanistinės veiklos pradžia	22	
3. Istorijos įvykių sukuryje	28	
4. Produktyvusis dešimtmetis	33	
5. Atoslūgis	46	
II SKYRIUS. L. RĖZOS IDĖJINĖS IR ESTETINĖS PAŽIŪROS		
1. Feodalizmo kritika	59	
2. Ryšiai su šviečiamąja literatūra ir estetika	70	
III SKYRIUS. L. RĖZA — PIRMASIS K. DONELAIČIO KŪRYBOS LEIDĖJAS, VERTINTOJAS, PROPAGUOTOJAS		
1. Lietuvių literatūrinio gyvenimo posūkis pasaulietine kryptimi	92	
2. „Metų“ ir pasakėčių pirmųjų leidimų visuomeniškumas	99	
3. „Metų“ turinio, žanro, metodo nušvietimas	105	
4. „Metų“ redagavimas	119	
5. K. Donelaičio poetinio meistriškumo ir asmens išaukštinimas	127	
6. „Metų“ vertimas į vokiečių kalbą	132	
7. K. Donelaičio pasakėčių išleidimas. „Aisopas, arba pasakos“	142	
8. Pirmųjų K. Donelaičio kūrybos leidimų paplitimas ..	149	
IV SKYRIUS. L. RĖZOS INDĖLIS Į LIETUVIŲ RAŠTIJOS ISTORIOGRAFIJĄ IR LITERATŪRINĖS KALBOS UGDYMĄ		157
1. „Lietuviškosios biblijos istorija“	161	
2. „Filologinės-kritinės pastabos“	175	

V SKYRIUS. L. RĖZOS POETINĖ KŪRYBA	185
1. Idiliškieji „piemenų“ paveiksiai	189
2. Antikizuoti eilėraščiai. Baudžiava — „Pandoros blogybė“	193
3. Sentimentalistinė gyvenimo kritika	196
4. Baladės	200
5. Santykis su lietuvių liaudies poezija	205
6. Kryžiuočių agresijos pasmerkimas	214
7. „Prutenos“ II dalis	216
8. „Šimtus jau metus saulėlė tekėjo ir leidos“	220
9. L. Rėzos poezijos reikšmė	221

VI SKYRIUS. L. RĖZOS FOLKLORISTINĖ VEIKLA

1. Pirmieji žingsniai	228
2. Lietuvių liaudies poezijos propagavimas. Medžiagos kaupimas rinkiniui	245
3. „Dainų“ rinkinio autentiškumo klausimai	256
4. Lietuvių liaudies poezijos nušvietimas „Dainų“ rinkinyje	290
5. „Dainų“ populiarumas	306

PABAIGA. L. RĖZOS VAIDMUO LIETUVIŲ LITERATŪROS RAIDOJE

PANAUDOTOS LITERATŪROS SĄRAŠAS

Rėzos raštai ir leidiniai	328
Archyvinė rankraštinė medžiaga	332
Literatūra apie Rėzą	334
Santrumpos	348
Pavardžių rodyklė	350
Iliustracijų sąrašas	357

Альбинас Йовайтшас
ЛЮДВИКАС РЕЗА

На литовском языке

Redaktorė *I. Povilavičiūtė*
Dailininkas *K. Dockus*

Techn. redaktorius *V. Serapinas*

Korektorės *L. Muralytė* ir *A. Tarasevičienė*

Pasirašyta spaudai 1969.III.19. LV 08942.

Leidinio Nr. 5788. Tiražas 4 000 egz.

Popierius 84×108¹/₃₂ — 5,625 pop. l. =

18,9 sp. l. + 1 įklija; 17,7 leid. l.

Spaudė *K. Poželos* spaustuvė Kaune,
Gedimino 10. Užs. Nr. 1477.

Kaina 97 kp

7—2—2

62-69 V

8 L 1

Jo-275